

100
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI

ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

E-ISSN: 2536-5045

Cilt/Volume 9, Sayı/Issue 2

ARTVİN ÇORUH UNIVERSITY
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Aralık/December 2023

ARTVIN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

YIL: 2023 / CİLT: 9 / SAYI: 2

ARTVIN CORUH UNIVERSITY
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

YEAR: 2023 / VOLUME: 9 / ISSUE: 2

E-ISSN: 2536-5045

Yılda iki defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
A peer reviewed international journal published two issue per year

Yasal Sorumluluk/ *Legal Responsibility*

Dergide yer alan yazıların ilmî ve fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir.
The responsibility of statements or opinions uttered in the articles is upon their authors.

AÇUUSBD/ACUIJSS

E-ISSN: 2536-5045

2023, Cilt/Volume 9, Sayı/Issue 2

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/acusbdbd>

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mehmet ERSOY

Artvin Çoruh Üniversitesi - Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı

Artvin Çoruh University – Dean of Hopa Faculty of Economics And Administrative Sciences

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Murat BERBEROĞLU

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Uğur UZUN

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Erol ŞİMŞEK

Sayı Alan Editörleri / Issue Field Editors

Prof. Dr. Nuri YAVUZ

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Faruk TAŞKIN

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Derya SARI

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Hilal YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Şule NAMLI

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Neşe OKTAY

Sekreterler / Secretary

Öğr. Gör. / Lecturer Fatma NALBANT

Arş. Gör. / Res. Asst. Zafer ADALI

Master Student/ Çiçek Kızılkcan

Dil Editörleri / Language Editors

Öğr. Gör. / Lecturer Fatma NALBANT

Arş. Gör. / Res. Asst. Zafer ADALI

Arş. Gör. / Res. Asst. İzzet ŞİRİN

AÇUUSBD/ACUIJSS

E-ISSN: 2536-5045

2023, Cilt/Volume 9, Sayı/Issue 2

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/acusbdb>

Yayın Kurulu / Publishing Board

Prof. Dr. İbrahim TOKATLIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli University (Türkiye)
Prof. Dr. Tarhan OKAN	Bandırma Onyediy Eylül University (Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet OĞUZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli University (Türkiye)
Prof. Dr. Al BAVON	University of Arkansas (USA)
Prof. Dr. Hasan Ayaydın	Gümüşhane University (Türkiye)
Prof. Dr. Jesus Garcia LABORDA	Polytechnic University of Valencia (Spain)
Assoc. Prof. Dr. Fikret SÖZBİLİR	Artvin Çoruh University (Türkiye)
Assoc. Prof. Dr. Orhan ŞİMŞEK	Artvin Çoruh University (Türkiye)
Doç. Dr. Şinasi SÖNMEZ	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi (Türkiye)
Assoc. Prof. Dr. Mykola BILOSHKURSKYI	Pedagogical University (Ukrain)

İLETİŞİM / CONTACT

Posta Adresi / Mail Address

ACU, Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı
Sundura Mah. Lise Cad. No:69 08600 Hopa / Artvin

Telefon/Phone + 90 466 215 10 86

Faks/ Fax: + 90 466 215 10 79

E-posta /E-mail acusbdb@artvin.edu.tr

Web dergipark.gov.tr/acusbdb

Twitter and instegtam @acusbdb

Dizinleme/Indexing

Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi DergiPark dergi barındırma sistemini kullanmakta olup CiteFactor, EBSCO (Orta ve Doğu Avrupa Akademik Dizini), DRJI, Google Scholar, IAD, Scientific Index Service (SIS) ve SOBIAD indekslerinde taranmaktadır.

Artvin Coruh University International Journal of Social Sciences uses DergiPark journal hosting system and is indexed in CiteFactor; EBSCO (Central & Eastern European Academic Source), DRJI, Google Scholar, IAD, Scientific Index Service and SOBIAD indexe

İÇİNDEKİLER CONTENTS

	Yazar(lar) & Makale Author(s) & Article	Sayfa Page
	Hülya Küçük Bayraktar	
1	Sürdürülebilir Kalkınmada Kent Konseylerinin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme: Kars Kent Konseyi Örneği <i>An Evaluation on the Role of City Councils in Sustainable Development: The Case of Kars City Council</i> (Araştırma Makalesi/ <i>Research Article</i>)	309-335
	Hami Akman	
2	Karınca Kelimesinin Etimolojisi <i>Etymology of the Word Ant</i> (Araştırma Makalesi/ <i>Research Article</i>)	336-351
	Mehtab Çelik & Ersin Korkmaz	
3	İnsan Sağlığı Hizmetleri Sektöründe Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi <i>Evaluation of the Financial Performances of Businesses in the Human Health Services Sector</i> (Araştırma Makalesi/ <i>Research Article</i>)	352-367
	Mehmet Aslan	
4	Savunma Harcamaları Türkiye’de Ekonomik Büyüme Artırıyor mu? Genişletilmiş ARDL Yaklaşımı ile Yeniden Gözden Geçirilmesi <i>Does Defense Spending Increase Economic Growth in Turkey? Revisited with Extended ARDL Approach</i> (Araştırma Makalesi/ <i>Research Article</i>)	368-381
	Süleyman Yeşil & Kamil Orhan	
5	Mesleki Eğitim ile Öğrenme Stili ve Benlik Saygısı Etkileşimi: Denizli Örneği <i>Vocational Education with Learning Style and Self-Esteem Interaction: Denizli Sample</i> (Araştırma Makalesi/ <i>Research Article</i>)	382-410
	Mukaddes Güler	
6	Küresel Rekabet Ortamında Çevik Liderliğin Önemi Üzerine Bir Derleme <i>A Compilation on the Importance of Agile Leadership in a Global Competitive Environment</i> (Derleme Makalesi/ <i>Review Article</i>)	411-425

Süheyla Yüksel

- 7 Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Türk Basınının Dil Konusundaki Tavrı ve Türkçeye Katkıları 426-445
The Attitudes of The Turkish Press Toward Turkish and Its Contributions to Turkish from Its Establishment to The Second Constitutional Monarchy Period
(Araştırma Makalesi/ Research Article)

Mustafa Süner & Levent Çinko

- 8 TFRS 9 Finansal Araçlar Standardının Bankaların Gayrinakdi Kredi Karşılıklarına Etkisi: Kredi Kartları Üzerine İnceleme 446-463
Effects of TFRS 9 Financial Instruments Standard on Banks' Non-Cash Credit Provisions: A Research on Credit Cards
(Araştırma Makalesi/ Research Article)

Gül Öksüz & Emre Ürkmez

- 9 Boşanma Oranları ile Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği 464-479
Examination of The Relationship Between Divorce Rates and Macroeconomic Variables: The Case of Turkey
(Araştırma Makalesi/ Research Article)

Mehmet Erkan Killoğlu

- 10 Sovyetler Birliği'nin Akdeniz Politikası ve 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı 480-499
The Soviet Union's Mediterranean Policy and the Ramadan/Yom Kippur War of 1973
(Araştırma Makalesi/ Research Article)

Sinem Gözde Beşballı

- 11 Çevre Sorunları Çerçevesinde Küresel İklim Değişikliği 500-521
Global Climate Change in the Framework of Environmental Problems
(Araştırma Makalesi/ Research Article)

Sıla Meltem Arman Türkmen & Levent Şahin

- 12 Çevre ve Çekirdek İşgücünün Çalışma Koşullarına İlişkin Değerlendirme: Tekstil Sektörü Üzerine Bir Alan Araştırması 522-541
Assessment of Working Conditions of Peripheral and Core Workforce: A Field Study on Textile Industry
(Araştırma Makalesi/ Research Article)

Ali Çiftçi

- 13 Füzuzan Hüsrev Tökin'in "Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965" Adlı Kitabının Analizi **542-555**
Analysis of Füzuzan Hüsrev Tökin's Book Titled "Political Parties and the Development of Political Thought in Turkish History 1839-1965"
(Kitap İncelemesi/ *Book Review*)

Mehmet Serkan Çalı & Turan Öndeş

- 14 Finans İle İlgili Eğitim Alan Kişilerin "Finans" Kavramıyla İlgili Bilişsel Yapılarının Kelime İlişkilendirme Testi İle Belirlenmesi **556-556**
Determining the Cognitive Structures Related to the Concept of "Finance" For Individuals Who Have Taken Finance-Related Courses Using a Word Association Test
(Düzeltilme/ *Erratum*)

Sürdürülebilir Kalkınmada Kent Konseylerinin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme: Kars Kent Konseyi Örneği*

An Evaluation on the Role of City Councils in Sustainable Development: The Case of Kars City Council

Öğr. Gör. Dr. Hülya Küçük Bayraktar¹

Öz

Yerel Gündem 21 programının ortaya çıktığı Kalkınma Konferansı'nda yerelleşmeye vurgu yapılmış ve yerel mekanizmaların önemi üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda kent konseyleri, sürdürülebilir kalkınmanın yerel düzeyde uygulanmasında önemli yönetsel mekanizmalar olarak gündeme gelmiştir. Kentlinin kente dair sorunlara ve çözüm önerilerine katılım sağlaması ve kentteki aktörlerin bir araya gelerek ortak akılla hareket etmesine olanak sağlayan kent konseyleri, katılımcılığın ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin uygulanması noktasında önemli işleve sahiptir. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında etkili olan kent konseyleri, Türkiye'de 2005 yılında kurulmuştur. Çalışmada Kars ili örnek alan olarak seçilmiş ve kent konseyleri platformlarının sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında etkisinin olup olmadığı Kars Kent Konseyi üzerinden ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı, yerel aktör olan ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması noktasında görevi bulunan Kars Kent Konseyi'nin yerel değerleri, coğrafi konumu, tarihi geçmişi ve turizmi açısından öneme sahip olan Kars ilinin sürdürülebilir kalkınmasına etkisinin olup olmadığını incelemektir. Çalışma nitel yöntem kullanılarak hazırlanmış; ilgili literatür taranmış ve Kars Kent Konseyi yetkilileri ile yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır. Kars Kent Konseyi üzerinden kent konseyinin sürdürülebilir kalkınmadaki rolü değerlendirilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular kapsamında; Kars Kent Konseyi'nin kentin sürdürülebilir kalkınmasına yönelik çalışmalar yapmaya başladığı ancak bu çalışmaların uzun süreli ve yeterli olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Katılımcılık, Kent Konseyleri, Kars Kent Konseyi

JEL Kodları: O44, P25, Q01, R11

Abstract

Localisation was emphasised in the Development Conference where the Local Agenda 21 programme emerged. The importance of local mechanisms was emphasised. In this context, city councils have become important administrative mechanisms in the implementation of sustainable development at the local level. City councils enable the citizens to participate in the problems and solution proposals related to the city and enable the actors in the city to come together and act with a common mind. It has an important function in the implementation of participation and sustainable development principles. City councils are effective in ensuring sustainable development. It was established in 2005 in Turkey. Kars was selected as a sample area in the study. Whether the city council platforms have an impact on ensuring sustainable development is analysed through Kars. Kars City Council is a local actor and has a duty in ensuring sustainable development. The aim of this study is to examine whether Kars City Council has an impact on the sustainable development of Kars, which is important in terms of its local values, geographical location, historical past and tourism. Qualitative method was used in the study. The literature was reviewed and semi-structured interviews were conducted with the Council officials.

Keywords: Sustainable Development, Participation, City Councils, Kars City Council

JEL Codes: O44, P25, Q01, R11

* Bu çalışma III. Kent Konseyleri Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulmuş bildirinin genişletilmiş hâlidir.

¹ Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, hulya.kucuk@kafkas.edu.tr, ORCID:0000-0003-2885-8386

Giriş

Dünyadaki kaynakların tükenmesi, çevre sorunları tehlikesiyle karşı karşıya kalınması sonucunda kaynakların ve doğanın gelecek kuşaklara da aktarılması üzerine yapılan çalışmalarda sürdürülebilirlik kavramı önem kazanmıştır. Bununla birlikte kaynakların sürdürülebilirliği sağlanırken kalkınmanın da sağlanmasını öngören sürdürülebilir kalkınma kavramı gündeme gelmiştir. Kavram üzerine yapılan araştırmalar sonucunda önemli raporlar hazırlanmış ve bir yol haritası belirlenmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın yerel düzeyde uygulanabilmesinde ve demokrasi, katılım, yönetim, yerinden yönetim gibi temel değerlerin hayata geçirilmesinde kent konseylerinin etkin bir mekanizma olarak kurulmuş olması, kent konseylerini ön plana çıkarmıştır.

Kent konseylerinin ortaya çıkışı ve sürdürülebilir kalkınma kavramının gündeme gelmesi Yerel Gündem 21 ile olmuştur. Sürdürülebilir kalkınmanın yerel düzeyde yerel aktörlerle yönetim perspektifinde gerçekleştirilmesine yönelik vurgular yapılmıştır. Bu noktada da sürdürülebilir kalkınmayı yerelde hayata geçirebilecek mekanizmalar ele alınmaya başlamıştır. Kent konseyleri platformları kentteki herkesi kapsayan, kentin sorunlarına tüm yerel aktörlerle yönetim ekseninde ve ortak akıl ile çözüm üretebilen yapılar olarak bu konuda önemli ve etkin bir role sahiptir.

Çalışmada, yerel aktör olan Kars Kent Konseyi'nin sürdürülebilir kalkınma bağlamında Kars iline olan etkisi incelenmiştir. Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde kent konseyleri ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Kars Kent Konseyi'nin sürdürülebilir kalkınma adına yaptığı çalışmalar incelenmiştir. Son bölümde ise Kars Kent Konseyi'nin kentin kalkınmasında ve bu kalkınmanın sürdürülebilir olmasında nasıl bir rol oynadığı tartışılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve: Sürdürülebilir Kalkınma ve Kent Konseyi İlişkisi

Çevresel bozulmanın giderek artmasıyla son birkaç on yılda sıkça tartışma konuları arasında yer alan sürdürülebilir kalkınma kavramının kökleri 1980 yılında “*Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN)*” tarafından hazırlanan Dünya Koruma Stratejisi (WCS) isimli rapora dayanmaktadır. “*Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu*”nun 1987 yılında “*Ortak Geleceğimiz*” raporuyla sürdürülebilir kavramı kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır. Raporda sürdürülebilir kalkınma kavramı “*bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların da kendi gereksinimlerini karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılayan kalkınma*” olarak tanımlanmıştır (Yeni, 2014: 184). Burada geleneksel kalkınma anlayışından farklılaşan önemli bir nokta da sınırsız büyümenin yerine, büyümenin sınırlarının ortaya konulmasıdır. Bununla birlikte çevresel kalite, sosyal eşitlik, ekonomik büyüme ve çevresel bozulmaya dikkat çekilerek; uluslararası platformda kabul gören bir paradigma değişiminden söz edilebilmektedir. 1992 yılında ise Rio'da gerçekleştirilen “*Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı*”nda çevre küresel olarak değerlendirilmiş, siyasi bağlamda ekonomi, bilim ve çevre arasındaki ilişkiye değinilmiş, buna yönelik eylem planları hazırlanmıştır. Konferans'ta sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için geleneksel kalkınma stratejilerinin yeniden yapılması gerektiğine vurgu yapılmış ve yeni bir çerçeve çizilmiştir (Türköz, 2021).

Konferansın çıktılarında biri de Gündem 21 Eylem Planı'dır. Bu eylem planının içerisinde yer alan “Yerel Gündem 21”de ise “*yerel sürdürülebilir kalkınma sorunlarının çözümüne yönelik, uzun dönemli, stratejik bir planın hazırlanması ve uygulanması yoluyla yerel düzeyde Gündem 21'in hedeflerine ulaşmayı amaçlayan katılımcı, çok sektörlü bir süreç*” olduğu ifade edilmiştir. Yerel gündem 21 Eylem Planı'nda da yerel düzeyde sürdürülebilir kalkınmaya dikkat çekilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma 21. yüzyılın önemli kavramlarından biri olmuştur. Kalkınmanın boyutlarından olan çevre, ekonomi, yönetsel-kurumsal yapılanma ve sosyal değerler gibi eylem alanlarına sahip olan sürdürülebilir kalkınma çok kapsamlı bir kavramdır. Kalkınmayı sadece ekonomik boyutuyla ele almanın kalkınmanın tam anlamıyla sağlanmasında yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla kalkınmanın sağlanması ve sürdürülebilir olması için diğer boyutlarının da sürece dâhil edilmesi gerekliliğinin ve öneminin farkına varılmıştır. Bu noktada geleneksel kalkınmadan farklı olarak ekonominin yanında çevresel ve sosyal faktörleri de içinde barındıran bir anlayış olarak sürdürülebilir kalkınma kavramı önem kazanmaktadır. Sachs'a (2019) göre sürdürülebilir kalkınmanın analitik ve normatif olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Kavram normatif olarak dünyaya ulaşacak hedefler kümesi önermektedir. Bu anlamda sürdürülebilir kalkınma, “*ekonomik gelişmenin yaygınlaştığı, aşırı yoksulluğun sona erdirildiği, beraberliği güçlendiren politikalar yoluyla toplumsal güvenin teşvik edildiği ve çevrenin insan kaynaklı bozulmalardan korunduğu bir dünya çağrısında bulunmaktadır*” (Sachs, 2019: 23). Tüm bu ifade edilenler değerlendirildiğinde; sürdürülebilir kalkınmanın normatif yönü, iyi bir toplum için ekonomik refah, sosyal kapsayıcılık ve uyum, çevresel sürdürülebilirlik ve iyi yönetim olmak üzere toplam dört temel hedef öngörmektedir. Normatif açıdan değerlendirildiğinde de çocukların, çocukların çocuklarının ve gelecek nesillerin esenliğini, olması gerektiği üzere önemseniyorsa, çevresel sürdürülebilirlik kesinlikle doğru ve zorunlu görünmektedir.

Neil Carter ise sürdürülebilir kalkınmanın temel ilkelerini: “*Eşitlik, Demokrasi, İhtiyatlılık ilkesi, Politika entegrasyonu, Planlama*” olarak açıklamıştır (Carter, 2001: 203-209). Carter tarafından sürdürülebilir kalkınma için belirlenen beş temel ilke öncelikle toplumda eşitliğe, adalete, demokrasiye ve ihtiyatlılığın olmasına dikkat çekilmekte; ardından politika entegrasyonu ve planlama gelmektedir. Bu ilkelere “*yaşam kalitesi, adalet, sorumluluk, katılma ve yetkilendirme, katılımcılık, vizyon, tutarlılık-kararlılık, önceliklerin belirlenmesi, sosyal ve ekonomik maliyetlerin ortak paylaşımı, eğitim ve duyarlılık, iş birliği ve yönetim ile nicelik niteliğe önem verilmesi*” eklenmektedir (Kocaoğlu, 2015: 102).

Birleşmiş Milletler UNDP tarafından oluşturulan sürdürülebilir kalkınma amaçlarında on yedi hedefin belirlendiği görülmektedir.

Bunlar; yoksulluğa son, açlığa son, sağlık ve kaliteli yaşam, nitelikli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, temiz su ve sanitasyon, erişilebilir ve temiz enerji, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sanayi yenilikçilik ve altyapı, eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, sorumlu üretim ve tüketim, iklim eylemi, sudaki yaşam, karasal yaşam, barış adalet ve güçlü kurumlar ve amaçlar için ortaklıklardır¹.

¹ <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html>

Bu amaçlar Binyıl Kalkınma Hedeflerinin başarılarını üzerine inşa edilmektedir. Bununla birlikte iklim değişikliği, ekonomik eşitsizlik, yenilikçilik, sürdürülebilir tüketim, barış ve adalet gibi de yeni alanları kapsamaktadır (turkiye.un.org, 12.05.2023).

Sürdürülebilir kalkınma kavramına yönelik eleştiriler de mevcuttur. Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınmanın politikalarının birçoğu gelişmiş ülkeler tarafından hazırlanarak belirlenmekte ve az gelişmiş ülkelere kalkınma reçetesi olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerin istek ve politikalarına göre az gelişmiş ülkelerin ulusal kalkınma politikaları belirlenmektedir. “OECD, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, IMF” gibi uluslararası kuruluşların çoğu gelişmiş devletlerin egemenliğindedir (Özcan-Güldüren, 2019). Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma, gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkeleri “küresel yönetim” çerçevesinde yönetmek için kurdukları tuzak olarak değerlendirilmektedir (Bozoğlu, 2008). Sürdürülebilir kalkınma için eleştirilen bir diğer konu ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çevreyi korumadaki özensiz tavrı ve çevreye verdiği zarardır. Az gelişmiş ülkelerin kalkınmasının gelişmiş ülkelerin çıkarları ile uyuşmadığı ifade edilmektedir (Baran, 1957). Gelişmiş ülkelerin ihtiyacı olan hammadde az gelişmiş ülkelere temin edilmektedir. Bu durumda da gelişmiş ülkeler hem az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını engellemekte hem de kalkınmaları için reçeteler sunmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için uluslararası belgelerde belirlenmiş hedefler bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın bu temel hedeflerinin gerçekleştirilmesi için halkın ve ketteki tüm paydaşların bir arada olduğu ve ortak akıl ile karar alabildiği yerelde katılımcı mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Emrealp, 2005).

Tablo 1

Sürdürülebilir Kalkınma Ölçütleri

No	Sürdürülebilir Kalkınma Ölçütleri (Yasal Mevzuat)	Kent Konseyleri Yasal Mevzuatı
1.	Sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı kentin kalitesini geliştirmek.	Kent yaşamında; kent vizyonunu ve yaşam kalitesini geliştirmek.
2.	Çevreye duyarlı olmak.	Sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı kentin yaşam kalitesini geliştiren çevreye duyarlı programları desteklemek.
3.	Yoksulluğu giderici programları desteklemek.	Sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı kentin yaşam kalitesini geliştiren yoksulluğu giderici programları desteklemek.
4.	Herkesin temel eğitim almasını sağlamak.	-
5.	Kadınların durumunu güçlendirmek ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak.	Çocukların, gençlerin, kadınların ve engellilerin toplumsal yaşamdaki etkinliklerini arttırmak ve yerel karar alma mekanizmalarında aktif rol almalarını sağlamak.
6.	Çocuk ölümlerini azaltmak ve anne sağlığını iyileştirmek.	-
7.	Salgın hastalıklarla mücadele etmek.	-
8.	Gençler için iş imkânı geliştirmek ve yeni teknolojiler kullanmak.	Gençlerin karar alma mekanizmalarına katılımına yönelik çalışmalar yapmak.
9.	Katılım ve yönetimi gerçekleştirmek.	Katılım ve yerinden yönetim ilkelerinin hayata geçirmek.

Kaynak: 5393 Sayılı Belediye Kanunu, Kent Konseyleri Yönetmeliği; Kocaoğlu, (2015)

Kent konseyleri, kentin ve çevrenin kalkınmasını ön planda tutarak hedefler belirlemekte ve yönetişimci bir yaklaşım ortaya koyan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır (Eroğlu, 2010). Bu bağlamda yerelde kentteki bütün aktörleri bünyesinde bulunduran ve kentteki sorunları tespit ederek çözüm üretmeyi amaçlayan kent konseyleri sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi hedeflerini taşıyan platformlar olarak önem taşımaktadır. Tablo 1’de sıralanan sürdürülebilir kalkınma için gerekli olan katılımcılık, yönetişim, kadınlara, çocuklara, gençlere yönelik çalışmalar, çevreye duyarlı olmak ve kentin gelişiminin sağlanmasına yönelik çalışmalar yapılması ilkelerinin Kent Konseyleri Yönetmeliğinde yer alan kent konseylerinin oluşum amaçları ve faaliyet alanlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Bu noktada kent konseylerinin yerel düzeyde sürdürülebilir kalkınmanın verimli, etkin ve işlevsel bir şekilde uygulanmasını kurumsal düzeyde amaçlayan en önemli kurumlardan birisi olduğu ifade edilebilir.

Bu kapsamda Eroğlu (2010), “Sürdürülebilir Yerel Kalkınma ve Kent Konseyleri” isimli çalışmada kent konseylerinin yerel kalkınmadaki etkinlik ve işlevselliğini ele almıştır. Çalışmada kent konseylerinin katılımcı yönetim anlayışı ve ortak bir vizyonun oluşturulmasında önemli rol üstlendikleri belirtilmiştir. Kent konseylerinin kadınların toplumsal rollerinin güçlendirilmesinde, açlık ve yoksullukla mücadelede, eğitim olanaklarının artırılmasında ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında attığı adımların ve yaptığı faaliyetlerinin yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın “gençlere ve kadınlara yönelik meslek kurslarının açılması, kadınların okuma-yazma oranlarının artırılması ve öğrenmelerinin teşvik edilmesi, anne-çocuk kampanyasının yürütülmesi, kentin tarihi dokusunun korunması projelerinin yapılması, doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanması ve kentteki yaşam standartlarının artırılması” konularındaki uygulamaların önemli olduğu ifade edilmiştir. Bu noktada çalışmada kent konseylerine verilen görevler fazla olduğu için kent konseylerinin işlevselliğinin azaldığına dikkat çekilmiştir. Kent konseylerinin işlevselliği azaldığında ise yerel kalkınmanın sağlanamayacağı bu nedenle de yerel kalkınmanın sağlanması için kent konseylerinin işlevselliğinin zorunluluk olduğu belirtilmiştir.

Kocaoğlu (2015), tarafından “Yerel Sürdürülebilir Kalkınma ve Kent Konseyleri: Kırşehir Kent Konseyi Örneği” isimli çalışmada, yerel sürdürülebilir kalkınma ve kent konseyi ilişkisi Kırşehir Kent Konseyi örneği üzerinden incelenmiştir. Kırşehir Kent Konseyi’nin yerel sürdürülebilir kalkınmayı, kentteki tüm aktörleri içine alarak yerel düzeyde gerçekleştirmeye yönelik önemli çalışmalar yaptığı tespit edilmiştir. Ancak Kırşehir Kent Konseyi’nin sürdürülebilir kalkınma için hazırladığı uygulamaların tam olarak yeterli olmadığı da çalışmada vurgulanmaktadır. Bu noktada kent konseylerinin inisiyatif olarak girişimlerde bulunması ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik bir sinerji oluşturulabilmesi için kurumsal olarak güçlendirilmesi gerekliliği öneri olarak sunulmuştur.

Kocaoğlu ve Sert (2018) tarafından hazırlanan “Kentsel Sürdürülebilirlik Kavramı ve Kentsel Sürdürülebilirliğin Sağlanmasında Kent Konseylerinin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme” isimli çalışmada kent konseylerinin sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma ve kentsel sürdürülebilirlik kavramları ile olan ilişkisi ve kentsel sürdürülebilirliği sağlamadaki rolü irdelenmiştir. Çalışmada kent konseylerinin yerel düzeyde yönetişim ilkelerini uygulamaya geçiren dinamik bir yapıya sahip mekanizmalar olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda da kent konseylerinin kentsel sürdürülebilirliğin sağlanmasında yerel yönetişimin bir omurgası olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde ele alınan çalışmalar değerlendirildiğinde; kent konseylerinin sürdürülebilir kalkınmada etkili olabilecek potansiyele sahip mekanizmalar olduğu görülmektedir. Ancak kent konseylerine verilen görevlerin kent konseylerinin sahip olduğu kapasite ve yetki yetersizliği nedeniyle tam olarak yerine getirilemediği söylenebilir. Yapılan çalışmaların birçoğunda bu eksiklik tespit edilmiş ve bu durumun giderilmesine yönelik önerilerde bulunulmuştur. Kırşehir Kent Konseyi'nin incelendiği çalışmada da kent konseyinin sürdürülebilir kalkınmayı sağlamada iyi bir örnek olmasına karşın kent konseyindeki uygulamaların yetersiz olduğuna ve geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Bu çalışmada kent konseylerinin sürdürülebilir kalkınmadaki rolü Kars Kent Konseyi örneği üzerinden incelenmiştir. Türkiye'nin gelişmişlik sıralamasında en sonlarda yer alan Kars kentinin kalkınması hem kentte yaşayanların imkânlarının artırılması hem de ülkenin ulusal kalkınmasına katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda da kentte sürdürülebilir kalkınmayı sağlama görevi verilen yerel aktörlerden biri olan Kars Kent Konseyi'nin incelenmesi ile literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Literatürde Kars Kent Konseyi'nin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik incelendiği bir çalışma olmadığından ve yukarıda söz edilen sebeplerden dolayı bu çalışma özgün değere sahiptir.

Çalışmada sürdürülebilir kalkınma ve kent konseyi ilişkisi incelendiğinden literatürdeki diğer çalışmalarla bu yönden benzer özelliklere sahipken; örnek kent konseyi seçimi ve değerlendirme noktasında ise farklılaşmaktadır.

2. Türkiye'de Kent Konseyleri ve Yasal Mevzuat

Türkiye'de kent konseyleri ilk olarak 1996 yılında "kent senatosu, kent kurultayı gibi isimlerle hayata geçirilmiştir (Özdemir, 2011). Ancak yerel demokrasinin, katılımcılığın ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında kent konseyi oluşumları için yasal bir mevzuata ihtiyaç duyulmuştur. "Yerel Gündem 21" çerçevesinde kurulan kent konseyleri, Türkiye'de 5393 Sayılı Belediye Kanunu ile yasal bir dayanak kazanmıştır. Bu kapsamda da kent konseylerinin belediyeler tarafından kurulması da bir zorunluluk olmuştur (5393 sayılı Belediye Kanunu). Kent konseyi mekanizmaları yurttaşlara seçimlerin dışında da kentle ilgilenme, karar verme ve kente katılma imkânı sunmaktadır. Belediye Kanunu ile hukuki olarak varlık kazanan bu mekanizmalar kent açısından önem teşkil etmektedir.

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 76. maddesinde "Kent konseyi, *"kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır"* ifadeleri yer almaktadır. Kent konseyleri kentteki tüm aktörleri bir araya getiren mekanizmalar olarak da oldukça önemlidir. Kentin sorunlarını ortak akılla, tüm paydaş ve aktörlerle çözmeye çalışarak yerel demokrasinin gelişmesi noktasında da kent konseyleri etkin role sahiptir. Bu çerçevede kent konseyleri içinde *"sendikalar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlar, üniversiteler, ilgili sivil toplum örgütleri, siyasi partiler, noterler, kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcileri, mahalle muhtarlarının temsilcileri ve diğer ilgililer"* yer almaktadır. Bu aktörlerin katılımıyla oluşan kent konseylerinin faaliyetlerinin yürütülmesi daha etkin olmaktadır.

Kent Konseyleri mevzuata göre, kentle ilgili bütün faaliyetlerde söz sahibi olabilmektedir. Bu bağlamda kent konseyleri, kentin sorunlarına çok yönlü ve katılımcı bir yaklaşımla çözüm üretmeye çalıştığından kentin kalkınma önceliklerine uygun birtakım kararların alınması ile yerelde sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesinde büyük role ve öneme sahiptir (Kocaoğlu, 2015).

Belediye Kanunu ve Kent Konseyi Yönetmeliği çerçevesinde kent konseylerinin görevleri belirlenmiştir. Bu görevler kapsamında kent konseyleri, halkın yönetime katılımını sağlayacak mekanizmaları geliştiren ve halkın kendi sorunlarına sahip çıkmasını özendiren, yönetim eksenli katılımcı demokrasiyi esas alan ve sivil toplumu önceleyen bir oluşumdur (Kuluçlu, 2011). Bunun yanında üzerinde durulması gereken önemli bir konu da verilen bu görevlerin yerine getirilmesi açısından zorunlu mekanizmaların kurulmasıdır (Kutlu vd., 2015: 51). Kent Konseyi Yönetmeliği'ne göre;

Kent konseyleri belediye teşkilatının olduğu yerlerde, yerel seçim sonuçlarını izleyen 3 ay içinde belediye başkanının çağrısı ile kurulur. Kent Konseyi üyeleri, mahallin en büyük mülki idare amiri veya temsilcisi, belediyenin içinde bulunduğu seçim bölgesi veya bölgelerinin milletvekilleri, belediye başkanı veya temsilcisi, sayısı onu geçmemek üzere illerde valiler, ilçelerde kaymakamlar tarafından belirlenecek kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcileri, meclis üye tam sayısının yüzde 30'unu geçmemek üzere, belediye meclisinin kendi üyeleri arasından seçeceği temsilcileri, meclis üye tam sayısının yüzde 30'unu geçmemek üzere, il genel meclisinin kendi üyeleri arasından seçeceği temsilcileri, belediye başkanının çağrısı üzerine toplanan muhtarların, kendi aralarından seçecekleri en fazla 10 temsilci, beldede teşkilatını kurmuş olan siyasi partilerin temsilcileri, varsa üniversiteden bir temsilci, birden fazla olması durumunda her birine temsilen bir üye, kamu Kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, sendikalar, noterler, baro, kooperatifler, birlikler, konuyla ilgili dernek ve vakıf temsilcileri, kent konseyince kurulan meclis ve çalışma guruplarının birer temsilcilerinden oluşur.

2006 yılında çıkarılan "*Kent Konseyi Yönetmeliği*"nde ise birinci bölümün 1. ve 4. maddeleri arasında amaç, kapsam, dayanak ve tanımlar başlıklarına yer verilmiştir. Ayrıca, yönetmeliğin, kent konseylerinin görevlerinin düzenlendiği 6. maddesinin "b" ve "f" fıkralarında *sürdürülebilir kalkınma* ifadesi geçmektedir. Bu fıkralarda kent konseylerine "*sürdürülebilir gelişme sorunlarının çözümüne yönelik uzun dönemli bir planın hazırlanması ve uygulanmasını sağlamak*" ve "*sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı, kentin kalitesini geliştiren, çevreye duyarlı ve yoksulluğu giderici programları desteklemek*" görevleri verilmiştir. Bunlara ek olarak, 7. maddenin "c" fıkrasında sürdürülebilir kalkınma kavramı, uyulması gereken bir ilke olarak gösterilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma ilkesi doğrultusunda çalışmaların yapılmasının da önemi ve gerekliliği belirtilmiştir. Böylece *sürdürülebilir kalkınma gerek kanun gerekse de yönetmelik hükümleri doğrultusunda kent konseyleri açısından bağlayıcı ve belirleyici bir konuma gelmiştir* (Kent Konseyi Yönetmeliği, 2006).

Kent konseylerini düzenleyen hukuki metinler, konseyin kararlarının görüş niteliğinde olduğunu belirtmektedir. Belediye meclisleri tarafından kent konseylerinin kararları değerlendirilmekte ancak bu kararların meclisten geçeceğine dair bir bağlayıcılığı

bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu yasal metinlerde, kent konseylerine belediye meclislerinde görüşlerin değerlendirilip değerlendirilmediğini denetleme imkânı da tanınmamıştır. Kent konseylerinin kararlarının uygulamaya geçebilmesi için belediye meclisinde onaylanması gerekmektedir. Bu durum kent konseylerinin kararlarının belediye üzerinde yaptırımının olmadığını göstermektedir. Belediye meclisinden geçmesi ile uygulamada yer bulan kent konseyi kararları bu anlamda etkin rolünü kaybedebilmektedir. Yasal metinler belediyelere kent konseyi görüşlerini değerlendirmelerine ilişkin bir görev vermemiştir.

Kent konseyleri, kentteki tüm aktörlerin sürecin içinde bulunduğu ve ortak şekilde karar aldığı bir mekanizma olarak "yönetişim" anlayışının gelişmesine de katkı sunmaktadır (Özdemir, 2011). Konseylerinin oluşumunda yer alan aktörler arasında yeni bir ilişki biçimi kurulması durumu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de yönetim anlayışının uygulamaya geçirilmesinde en etkili mekanizmaların kent konseyleri olduğu görülmektedir.

Kent konseylerinin yasal mevzuatından biri olan "Kent Konseyleri Yönetmeliği"nde kent konseyleri görev alanına giren konularda meclis ve çalışma grupları oluşturabilecekleri belirtilmektedir. Meclislerin ve çalışma gruplarının çalışma usul ve esasları genel kurul tarafından belirlenmektedir. Bununla birlikte meclislerde ve çalışma gruplarında oluşturulan görüşlerin, kent konseyi genel kurulunda görüşülerek kabul edildikten sonra değerlendirilmek üzere ilgili belediye meclisine sunulacağı belirtilmiştir (Kent Konseyi Yönetmeliği, 2006).

Kent Konseylerinin kararlarının yaptırım gücü olmadığı ifade edilmişti. Bu anlamda kent konseyinin aldığı kararların belediye meclisinden geçmesi çoğunlukla kent konseyi başkanı ve belediye başkanının uyumlu çalışmasına bağlı olmaktadır. Dolayısıyla alınan kararların belediye meclisinde ne kadar dikkate alınıp uygulamaya geçirilmekte olduğu yerel demokrasinin hayata geçirilmesi noktasında oldukça önemlidir.

3. Kars Kent Konseyi

3.1. Çalışma Hakkında Genel Bilgiler

Kars Kent Konseyi'nin ilk olarak 2002 yılında kurulduğu ve etkin bir şekilde faaliyet gösterdiği yapılan görüşmelerde ifade edilmiştir. 2006 yılında da Belediye Kanunu'na dayanarak yasal olarak oluşturulmuştur. Kars Kent Konseyi 2019 yılının Mart ayında yapılan yerel seçimlerden sonra 30 Haziran 2019 tarihinde toplanmış ve aktif olarak faaliyete geçmiştir. Kars Kent Konseyi'nin 300 üyesi bulunmaktadır. Organları ise şu şekildedir: Kent Konseyi Başkanı, Yönetim Kurulu, Genel Kurul, Genel Sekreterdir. Kars Kent Konseyi'nin 3 meclisi ve 4 çalışma grubu bulunmaktadır.

Tablo 2

Kars Kent Konseyi Genel Bilgileri

Kars Kent Konseyi ile İlgili Genel Bilgiler	Elde Edilen Veriler
Faaliyete başlama tarihi	30.06.2019
Meclis ve Çalışma Grubu Sayısı	3 Meclis-4 Çalışma Grubu
Çalışmalarda Öncelik Verilen Faaliyet Alanları	Mahalle, ekolojik çalışmalar, sokak hayvanları, tarımsal projeler, kentin gelişimini sağlayıcı kültürel çalışmalar, yerel sorunlar, öğrenci bursları
Toplam Üye Sayısı	300

Kaynak: Yazar tarafından görüşmecilerden elde edilen verilerle oluşturulmuştur.

Kars Kent Konseyi, Kadın Meclisi, Gençlik Meclisi ve Kültür Meclisi olmak üzere toplamda üç meclisten oluşmaktadır. Kars Kent Konseyi'nin çalışma grupları ise şu şekildedir:

- Engelli Çalışma Grubu
- Ekoloji Çalışma Grubu
- Mahalle Çalışma Grubu (1 Nolu-2 Nolu)
- Denetleme Çalışma Grubu

Kars Kent Konseyi'nin mahallelerin sorunlarını derinden incelemesi ve buna yönelik çalışma grubu kurması; hem demokrasinin gereği katılımcılık kültürünü aşağıdan yukarıya doğru oluşturması hem de mahallelinin sorunlarının çözümüne dair öneriler getirmesi ve inşa edici role bürünmesi açısından oldukça önem taşımaktadır.

3.2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada nitel yöntem kullanılarak 16 adet yarı-yapılandırılmış mülakat sorusu hazırlanmış ve görüşmecilere sorulmuştur. Kars Kent Konseyi Başkan Vekili, Kars Kent Konseyi Genel Sekreteri, Kars Kent Konseyi Yönetim Kurulu Üyesi, Kars Kent Konseyi Proje Koordinatörü olmak üzere toplamda 4 kişi ile 45 dakikalık (her görüşmeci ile ayrı ayrı) görüşmeler yapılmıştır. Görüşmecilere sorulan sorular için Kafkas Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 21.04.2022 tarihinde 32 sayılı oturumunda izin istenmiştir. Bu kapsamda Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Personel Daire Başkanlığı'nın E-8053 sayı ve 01.03.2022 tarihli yazısı ile çalışmanın yapılmasına izin verilmiştir.

Bu çalışma Kars Kent Konseyi'nin 2019-2021 yılları arasındaki çalışmalarını kapsamaktadır. Bu dönemde görevde olan Kars Kent Konseyi yetkilileri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilere sorulmak üzere hazırlanmış olan yarı yapılandırılmış mülakat soruları aşağıda Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3

Yarı-Yapılandırılmış Mülakat Soruları

No	Yarı-Yapılandırılmış Mülakat Soruları
1.	Mesleğinizi, yaşınızı, öğrenim durumunuzu ve memleketinizi belirtir misiniz?
2.	Kars Kent Konseyi'ndeki görevinizi ve göreve başlama tarihinizi belirtir misiniz?
3.	Kars Kent Konseyi ne zaman kuruldu ve faaliyetlere ne zaman başladı?
4.	Kars Kent Konseyi bünyesinde çalışma gruplarınız var mı? Varsa kaç tane ve isimleri neler?
5.	Kars Kent Konseyi toplam üye sayınız nedir?
6.	Kars Kent Konseyi ve Kars Belediye ilişkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?
7.	Kars Kent Konseyi ve Kars Valiliği ilişkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?
8.	Kars Kent Konseyi ve Serhat Kalkınma Ajansı ilişkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?
9.	Kars Kent Konseyi olarak yaptığınız çalışmalar ve öncelik verdiğiniz faaliyet alanları nelerdir, açıklar mısınız?
10.	Sürdürülebilir kalkınmayı nasıl tanımlarsınız?
11.	Kent konseyi ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisini nasıl değerlendirirsiniz? Kent konseylerini sürdürülebilir kalkınmanın neresinde konumlandırırsınız?
12.	Kent konseylerinin yaptığı çalışmaların sürdürülebilir kalkınmadaki etkisini nasıl değerlendirirsiniz?
13.	Kars Kent Konseyi'nin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yaptığı, yapacağı (planlanan) çalışmalar var mı? Varsa neler açıklar mısınız?
14.	Kars Kent Konseyi'nin yaptığı çalışmaların sürdürülebilir kalkınmaya yönelik etkisini değerlendirir misiniz?
15.	Kars Kent Konseyi, kentin kalkınması için diğer yerel aktörlerle iş birliği içerisinde çalışmakta mıdır? Evetse nasıl? Hayırsa neden?
16.	Kars Kent Konseyi'nin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yaptığı ve yapacağı çalışmalar ile ilgili önerileriniz nelerdir? Eksik yönler var mı? Varsa neler? Bu kapsamda daha iyi nasıl çalışmalar yapabilir?

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışma için hazırlanan yarı yapılandırılmış mülakat sorularından ilk 5'i Kars Kent Konseyi üyeleri ve kent konseyi hakkında genel soruları içermektedir. Bu kapsamda Tablo 2 ve Tablo 4 bu sorulardan elde edilen bilgiler üzerine oluşturulmuştur.

3.3. Kars Kent Konseyi Görüşmelerinin Bulguları

3.3.1. Demografik Bilgiler

Çalışmanın bu bölümünde Kars Kent Konseyi Başkan Vekili, Kars Kent Konseyi Genel Sekreteri, Kars Kent Konseyi Yönetim Kurulu Üyesi, Kars Kent Konseyi Proje Koordinatörü ile yapılan mülakat görüşmesinin çıktıları ele alınmıştır. Çalışma kapsamında görüşmecilere sorulan 1. ve 2. sorular bu bölümde değerlendirilmiştir. Görüşmeciler, 2019 yılında kent konseyinin kurulması ile göreve başlamışlardır.

Tablo 4

Görüşmecilerle ilgili Demografik Bilgiler

Kent Konseyindeki Görev	Yaş	Meslek	Öğrenim Durumu	Memleket
1. Başkan Vekili	56	Ticaret	Yüksek Lisans	Kars
2. Genel Sekreter	36	Akademisyen	Doktora	Kars
3.Yönetim Kurulu Üyesi	36	Akademisyen	Doktora	Ankara
4.Proje Koordinatörü	32	Arama Kurtarma Teknisyeni	Yüksek Lisans	Muş

Kaynak: Yazar tarafından görüşmecilerden edinilen bilgilerle oluşturulmuştur.

Kars Kent Konseyi'nde görev alan görüşmecilerin demografik özellikleri Tablo 4'e göre değerlendirildiğinde; iki kişinin doktora, iki kişinin ise yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Görüşmecilerin eğitim seviyelerinin yüksek olması, kentin kalkınmasına yönelik kent konseyleri üzerinden destekleyici çalışmalar yapılması açısından önemli etkiye sahiptir. Aynı zamanda Kars Kent Konseyi'nde görev yapan kişilerin meslekleri ve eğitim seviyeleri de sürdürülebilir kalkınmaya olan bakış açıları, yapılacak çalışmaların etkinliği ve işlevselliği noktasında da önem taşımaktadır. İki kişinin akademisyen olduğu, bir kişinin ticaretle ve bir kişinin de arama kurtarma işiyle uğraştığı görülmektedir. Akademisyen kişilerin araştırmacı ve eğitimci olmaları, kenti bilmeleri, araştırmaları, kentin sorunlarını tespit etmeleri, halkı gözlemleyerek uzlaşmayı sağlayıcı şekilde bunları kent konseyinde ifade etmeleri noktasında kent konseyinin çalışmalarını etkileyici ve yönlendirici role sahip olabilmektedir. Ticaretle uğraşan kişinin ise kentteki birçok kişiyi tanınması, kentin ihtiyaç ve taleplerini gözlemleyebilmesi, halkın kente dair düşünce ve fikirlerini bilmesi gibi etkenler, kent konseyinde yapılacak çalışmaların doğru yönlendirilmesinde ve ihtiyaca yönelik yapılmasında etkili olacaktır.

Bununla birlikte görüşmecilerden ikisinin Karşılı olması kente duyulan aidiyeti artırması ve kentin sorunlarına ve bu sorunların çözümüne odaklanılması noktasında sürdürülebilir kalkınma adına oldukça önemli bir yere sahiptir. Görüşmecilerin yaş aralıkları da sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması noktasında önemlidir. Bunun nedeni yaşın kişilerin kente bakış açısını, kenti algılamasını, sahip olduğu deneyimlerin çeşitli olmasını, kenti daha iyi gözlemlemesini, kentin sorunlarını ve ihtiyaçlarını görebilmesini etkilemesidir.

Bu noktada görüşmecilerin yaşları değerlendirildiğinde; genç kişilerin kent konseyinde görev

alması kent konseyi çalışmalarının dinamizmini artırdığı ve etkin çalışmalar yapılarak sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında etkili olduğu, orta yaşa sahip olan görüşmecinin ise deneyim ve bilgileri ile kent konseyinin sürdürülebilir kalkınma çalışmalarına katkı sunduğu ifade edilebilir.

3.4. Kars Kent Konseyi'nin Sürdürülebilir Kalkınmaya Yönelik Yaptığı Çalışmalar

Kars Kent Konseyi'nin göreve başladığı 2019 yılından itibaren yaptığı çalışmalar bu bölümde incelenmiştir. Konseyin çalışmaları pandeminin başladığı yıla kadar ve pandemi dönemi olmak üzere iki bölümde ele alınmıştır. Bu bölüm görüşmecilere sorulan 9. ve 16. sorular kapsamında oluşturulmuştur.

3.4.1. Kars Kent Konseyi'nin Sürdürülebilir Kalkınma Çalışmaları

Kars Kent Konseyi çalışmaları Kars'ın temel sorunlarına, çevre kirliliğine, katılımcılık kültürünün oluşmasına, yerel aktörler arasında iş birliğinin geliştirilmesine odaklanmaktadır. Bu bağlamda Kars Kent Konseyi'nin çalışmalarının sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması çabalarını içerdiği ifade edilebilir. Görüşmecilere sorulan “*9.Kars Kent Konseyi olarak yaptığınız çalışmalar ve öncelik verdiğiniz faaliyet alanları nelerdir, açıklar mısınız?*” sorusuna verilen cevaplar çerçevesinde Kars Kent Konseyi'nin yaptığı çalışmalar değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede yapılan çalışmalar şu şekildedir:

Kenti tanıtıcı broşürler, tarihi binaların krokileri, Kars'ı tanıtıcı resim sergisinin kurulması, Âşıklar konağının yapılması, Kars'a gelecek olan turistlere rehberlik edebilecek kişilerle çalışmalar yapılması kentin tanınırlığının artırılması ve kentteki turizminin canlandırılması açısından sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında önem taşımaktadır. Bununla birlikte Kültür Meclisi tarafından kent konseyi binası yanında turistik bir bölgede Kars'ın tanıtımı ile ilgili bir turizm bürosunun açılması planlanmış ancak açılmamıştır.

Küçük anlamına gelen “Dıngılı” kelimesinden yola çıkılarak “Dıngılı Kars Projesi” planlanmıştır. Proje, Kars'taki tarihi ve kültürel yapıların minyatürlerinin yapılarak sergilenmesini ve kentin tanıtılmasını amaçlamıştır. Kentin değerlerini yansıtan küçük yapıların oluşturulmasıyla Kars'ta turizm faaliyetlerinin canlanmasına katkı sunulması hedeflenmiştir. Proje kaynak yetersizliği nedeniyle hayata geçirilememiştir. Projenin tamamlanabilmesi durumunda Kars'ın hem tanıtımının yapılmasına hem de turizmin canlanmasına katkı sağlayabileceği ifade edilmiştir.

Özellikle son yıllarda daha da önem kazanan yerli tohumun üretimi ve korunması çalışmaları Kars Kent Konseyi için de önem taşımaktadır. Bu noktada Kars'ta birçok kurum tarafından bu konunun üzerinde önemle durulmaktadır. Kent konseyi tarafından başlatılan “Tohum Kütüphanesi Çalışması” ile Kars'taki yerli atalık tohumların bir araya toplanarak gelecek nesillere aktarılmasının sağlanması amaçlanmıştır. Dolayısıyla yerli tohumlar gelecek nesillere aktarılırken kentin ve bölgenin de organik ürün tüketme imkânı artacaktır. Böylece hem kentin yerel değerleri korunacak hem de sürdürülebilirliği sağlanacaktır. Ekolojik tarım ve iklim değişikliği müdürlüğü çalışmaları ile Kars Kent Konseyi'nin çevrenin ve iklimin korunmasını gözettiği ve tarıma yönelik çalışmalar yaptığı görülmektedir. Çevrenin korunması,

sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında gerekli olan ilkelere biridir. Bu nedenle kent konseyinin bu ilkeyi hayata geçiren faaliyetlerde bulunması sürdürülebilir kalkınma açısından önem taşımaktadır.

“Denetleme Çalışma Grubu” oluşturulması, kent konseyinin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik olarak gerçekleştirdiği faaliyetlerin uygulamaya geçirilmesi anlamında oldukça önemlidir. Mahalle Meclislerinin kurulması çalışmaları kapsamında mahalleli ile iletişim kurularak mahallenin sorunları, ihtiyaçları, talepleri ve eksiklerinin mahalle sakinleri tarafından ifade edilebileceği bir ortam oluşturulmuştur. Bu durum kent konseylerinin kentteki tüm yerel aktörlerle birlikte yerel halkı da sürece dâhil ettiğini göstermektedir.

“Çocuk Kütüphanesi”nin kurulması ile çocukların bilgiye erişimi kolaylaştırılmıştır. Bu bağlamda kütüphane, çocukların eğitilmesi, kente dair farkındalık oluşturulması noktalarında önemli bir yere sahiptir. Kentte ayrımcılığa uğrayan grupların bu durumunu ortadan kaldırmak ve buna yönelik farkındalık oluşturmak için kent konseyinin Avrupa Birliği Projesi ile ilgili gruplara yönelik eğitim çalışmaları düzenlediği görülmektedir. Kars’taki Hayvan koruma dernekleri ile ortak çalışmalar yapılarak, kent konseyi tarafından kent sokaklarındaki sahipsiz hayvan sorununa çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Engellilere yönelik olarak kentte akülü arabaların şarj edileceği noktalar oluşturulmuştur. Böylece kentte dezavantajlı gruplar için çalışmalar yapılarak engelli kişilerin hayatları kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.

Kent konseyi ve belediye iş birliği ile Kars’taki sağlık ve altyapı sorunlarına yönelik çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte kentteki sahipsiz binalar ile ilgili çalışmalar yapılarak bu sorun giderilmeye çalışılmış ancak çözüme kavuşturulamamıştır.

Kars Kent Konseyi’nin yaptığı çalışmalar değerlendirildiğinde; kentin tarihi ve kültürel değerlerine ve kentin kalkınmasına yönelik çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Doğu Ekspresi Treni’yle son yıllarda turizm açısından ilginin arttığı Kars’ta, kenti tanıtıcı faaliyetlerin yapılması önemlidir. Bununla birlikte ortak akıl ve iş birliği ile kent konseyi ve diğer yerel aktörlerle yapılan çalışmaların kentin refahının artırıcı ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayıcı çalışmalar olduğu söylenebilir.

Pandemi Döneminde Kent Konseyi'nin yaptığı çalışmalar ise şu şekildedir:

- Pandemi döneminde kentin sorunları ile ilgili belediye ile iletişime geçilmiş ve çözüm önerileri getirilmiştir.
- Katı atık işçilerinin sağlıksız çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır.
- Salgın döneminde ayrımcılığa maruz kalanlar üzerine çalışmalar yapılmıştır.
- Kafkas Üniversitesi ve gençlik kolları birlikte pandemide online toplantılar yapılmış ve halk konuyla ilgili bilgilendirilmiştir.
- Halk sağlığı uzmanları ve akademisyenlerle birlikte Kars’ta pandemiye yönelik yapılacak çalışmalarla ilgili de online toplantılar gerçekleştirilmiştir.

İfade edilenler kapsamında Kars Kent Konseyi’nin pandemide etkin çalışmalar yaptığı ve yapmaya çalıştığı görülmektedir. Kentin çevre düzeni, kent sağlığıyla ilgili uzmanlar, akademisyenler ve yerel aktörlerle birlikte toplantılar ve çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde halka sağlıkla ve pandemiyle ilgili bilgi verilmesi, farkındalık oluşturulması ve halkın

doğru yönlendirilmesi kent konseyinin yaptığı önemli çalışmalar olarak değerlendirilebilir. Böylece Kars Kent Konseyi'nin sürdürülebilir kalkınma ölçütlerinde yer alan salgın hastalıklarla mücadele ölçütünü yerine getirdiği ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için birçok çalışma yaptığı söylenebilir.

Görüşmecilerin 16. sırada yer alan "*Kars Kent Konseyi'nin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yaptığı ve yapacağı çalışmalar ile ilgili önerileriniz nelerdir? Eksik yönler var mı? Varsa neler? Bu kapsamda daha iyi nasıl çalışmalar yapabilir?*" sorusuna verdikleri cevaplar ise şu şekildedir:

Çevre ile ilgili öncelikle bizim bir arıtma tesisimiz yok. Hem katı atıklar için hem diğer atıklar için tesisimiz yok. Onlarla ilgili projeler geliştirmeyi düşünüyorduk. Şehrin temizliği, şehrin atıkları ile ilgili sürdürülebilir kalkınmanın bir parçası tabi çevre kirliliği. Yöreye uygun tarım ürünlerinin tespiti ve üretimine katkı sağlayabilecek projeler yapılması düşünülüyordu...Bizde hayvancılıkla ilgili bu bölgenin tabi bunlar sadece aklımızdakilerdi...entegre et, entegre süt tesislerinin yapılması, hayvancılığın ayağı yere basan şekilde teşvik edilmesi...Mesela biz kavılca ekimini düşünüyorduk."

Salt Kars kent konseyi değil Türkiye'deki tüm kent konseylerinin hatta tüm kamu kurumlarının, sürdürülebilir kalkınmanın pratik anlamını algılamaları, uluslararası metinlerdeki varsayımları mutlak doğru olarak görmemeleri için bir toplumsal bakış açısı geliştirilmelidir...Ancak bu bakış açısı için başta kent konseyleri olmak üzere tüm kurumların mali güçlerinin ve nitelikli personel ki doğrudan akademik camiayı kastediyorum, etkin bir biçimde kullanılması gerekliliğini düşünüyorum. Bu şekildeki yeniden yapılanma sürdürülebilirliği kalkınmadan ayırarak doğa ve toplumsal anlamda faydalı hale getirebilir. Yoksa oryantalizmden itibaren günümüze kadar gelmiş kalkınma teorileri ve uygulamalarından hiçbir farkı olmadığı pandemi döneminde devletlerin yürütemedikleri eylemlerle gayet net ortaya çıkmıştır.

Kars Kent Konseyi çevre kirliliğinin giderilmesi kapsamında; katı atık ve diğer atıklar için arıtma tesisinin kurulmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Kentin temizliğine ve çevreye verilen önem aynı zamanda sürdürülebilir bir kentin varlığı için de önemlidir. Bölgenin potansiyeli olan tarım ve hayvancılıkla da ilgili projelerin hayata geçirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bir çalışmanın sürdürülebilir olması için öncelikle o yörenin ya da bölgenin kaynaklarıyla üretim yapılması ve yöre insanı tarafından yapılan çalışmaların sahiplenilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde yapılan çalışmaların sürdürülebilir olması ve bölgenin kalkınması pek mümkün değildir. Kars Kent Konseyi tarafından yöreye uygun tarım ürünleriyle ilgili çalışmalar yapılmış ve organik tarımın uygulanması için de projeler geliştirilmiştir. Bu bağlamda Kars Kent Konseyi'nin kentin yerel kaynağı olan hayvancılığa ve tarıma yönelik çalışmalar yapması kentin kalkınması ve kalkınmanın sürdürülebilir olması açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle planlanan entegre et ve süt tesislerinin kurulması ile hem kentin kaynağının işlenerek üretiminin yapılması sağlanacak hem de bölge insanı için istihdam yaratılarak bu alanlarda uzmanlaşma sağlanacaktır. Dolayısıyla tüm bunların, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasını olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir.

İfade edilenlerle birlikte Kars Kent Konseyi'nin sonraki süreçte yapacağı çalışmaların da kalkınmada etkili olabileceği ve kent konseyinin bu konuda potansiyelinin olduğu ancak bütçesinin ve inisiyatif alma yetkisinin olmaması nedeniyle bu durumun kent konseyinin uygulamada etkin çalışmalar yapmasını engellediği belirtilmektedir. Bunlara ek olarak kent konseyinin çalışmalarının sürdürülebilir olmasının ve kalkınmayı sağlamasının yerel aktörlerle iş birliği içerisinde çalışmasına ve halkın yapılan çalışmaları benimsemesine bağlı olduğuna dikkat çekilmektedir. Kars Kent Konseyi'nin kaynak sorunu yaşaması nedeniyle sürdürülebilir kalkınmada etkili olabilecek birçok çalışmasının tamamlanamadığı, çalışmaların ve projelerin fikir aşamasında kaldığı belirtilmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın çok boyutlu bir kavram olması nedeniyle kent konseyi tarafından yapılan çalışmaların eksik yönlerinin olabileceği belirtilirken; bu eksikliğin giderilmesinin ve gelecekte etkin çalışmalar yapılmasının yerel aktörlerle iş birliği yapılmasına bağlı olduğuna vurgu yapılmaktadır. Görüşmecilerin ifadeleri değerlendirildiğinde; Kars Kent Konseyi'nin çalışmalarının sürdürülebilir kalkınmayı olumlu etkilediği görülmektedir. Ancak kent konseylerinin sahip olduğu yetkiler, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle de kent konseylerinin kentteki yerel aktörlerle iş birliği içerisinde çalışılması gerekmektedir. Kent konseylerinin kurumsal yapılarının güçlendirilmesi ve bütçelerinin oluşturulması da sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması noktasında oldukça önemli ve gerekli bir konu olarak dikkat çekmektedir.

3.4.2. Sürdürülebilir Kalkınmaya Bakış ve Kars Kent Konseyi İlişkisinin Değerlendirilmesi

Çalışmanın kapsamı sürdürülebilir kalkınma ve kent konseyi ilişkisi olduğundan bu konuyla ilgili sorulan 10. ve 11 sorulara görüşmecilerin verdikleri cevaplara ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Bir kentin kalkınmasının sağlanması o kentte görev yapan aktörlerin sürdürülebilir kalkınmaya olan bakış açısıyla doğrudan ilişkilidir ve bu durum sürdürülebilir kalkınmayı etkilemektedir. Ancak sadece sahip olunan etkin vizyon sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için yeterli değildir. Bununla birlikte kentteki tüm aktörlerin bu vizyona sahip olması ve kente dair kararların bu bağlamda ve iş birliği içerisinde alınması gerekmektedir. Bu kapsamda görüşmecilere sürdürülebilir kalkınmayı nasıl tanımladıkları sorulmuştur.

Görüşmecilerin 10. sırada yer alan *Sürdürülebilir kalkınmayı nasıl tanımlarsınız?* sorusuna verdikleri cevaplar ise şu şekildedir:

...Bir bütün bir şey var bu kalkınma tanımını da ben o yüzden çok sevmiyorum. Burada adını öyle koymuşlar anlam olarak büyüme ve gelişme tanımını kullandığımızda toplumların büyümesini, toplumların genişlemesi ve bir yerde de demokrasisiyle ve aynı zamanda da sınırları yok etmesiyle olur. Bütün anlamdaki sınırların soyut, somut sınırları. Bunun için çaba göstermek gerekiyordu. Bu çabaydı bizimki de belki.

Ben sürdürülebilir kalkınmayı tabi ki ana eksen klasik iktisadi kalkınma tartışmalarından Dünya 1929 Buhranı sonrasında 3. dünya ülkelerine ve az gelişmiş ülkelere servis edilen reçete halinde sunulan kalkınma politikalarının bir eleştirisi olarak görüyorum... Neoliberalizm birikim koşullarına uyum sağlayacak kalkınma stratejinin ismi de sürdürülebilir kalkınma stratejisi. Şimdi ilk etapta böyle deyip tamamen bu sürdürülebilir kalkınmayı kötülemek gerekiyor... Dolayısıyla

sermaye sisteminden arındırılabilir bir sürdürülebilirlik anlayışından bahsettiğimiz zaman sürdürülebilir kalkınma kötülenmemesi, eleştirilmemesi gereken bir şey. Biz niye vardık kent konseyi olarak işte o sermaye sisteminden arındırabilmemiz. Bu araçları kullanarak bu sermayenin hâkimiyetindeki işleyişin önüne geçebilir miyiz? Aslında bizim de ya da kendi adıma söyleyeyim bunu kent konseyi üyeleri için söyleyemem. Buradan arındırarak bir iş yapabilir miyiz noktasında motivasyon sahibi olduğumu söyleyebilirim.

Kapitalist üretim tarzının yarattığı krizden geliştirdiği yeni birikim stratejisi ve buna bağlı geliştirdiği söylemler bütünü.

Kars Kent Konseyi görüşmecilerinin sürdürülebilir kalkınmayı iktisadi kalkınma ekseninde kentin değerleri ve dinamiklerini hayata geçirerek, gelecek nesillere bu değerlerin bırakılması olarak tanımladıkları görülmektedir. Buna karşın kapitalist üretim tarzının yaratmış olduğu krizden sonra geliştirilen yeni birikim stratejisi ve buna bağlı söylemler olarak da tanımlanmaktadır. Kent konseylerinin sürdürülebilir kalkınmada etkisinin olabilmesi için süreçte bütünselliğin sağlanması gerektiği ifade edilmektedir. Bunun nedeni kalkınmanın çok boyutlu olması ve kentteki aktörlerin bu süreçte tek başlarına etkin olamamasıdır. Sürdürülebilir kalkınmanın kent konseylerinin bütünü destekleyicisi ve mücadele edicisi olması ile sağlanabileceği de vurgulanmaktadır. Bu bağlamda kent konseylerinin çalışmalarının kentin sürdürülebilir kalkınmasına etkisi önem taşımaktadır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı bir görüşmeci tarafından sermaye sisteminin parçası olduğu için eleştirilmekte ve neoliberalizm birikim koşullarına uyum sağlayacak kalkınma stratejisi olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte eşitlik, demokratikleşme gibi hedeflerin yerine getirilmesi noktasında ise sürdürülebilir kalkınmanın etkin rolü öne çıkarılmaktadır.

Görüşmecilerin 11. sırada yer alan “*Kent konseyi ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisini nasıl değerlendirirsiniz? Kent konseylerini sürdürülebilir kalkınmanın neresinde konumlandırırsınız?*” sorusuna verdikleri cevaplar ise şu şekildedir:

Kalkınma çok farklı bir alan sürdürülebilir kalkınmada öyle. Kent konseylerinin çok iş alanları ile ilgili değil ama kent konseyi bunun bir parçası, önemli de bir parçası. Bu konuda bizim burada sürdürülebilir kalkınmayla ilgili tartışmalarımız falan oldu bir iki. Ama çözüm önerileri ve çözüm mercileri daha doğrusu farklı kesimler olduğu için kent konseylerinin bu konuda çok fazla etkisi olmuyor. Bizler sadece proje, sorunların tespiti ve çözüm alanlarının belirlenmesi konusunda fikir geliştirebiliyoruz yani sürdürülebilir kalkınmayla da ilgili ama çözüm konusunda bizlerin yaptırım gücü yok. Bizler yaptırım gücüne sahip oluşumlar da değiliz. Onun için bu alanlarda kent konseyi ile uyumlu çalışabilecek yöneticiler çok önemli...

...Hükümetin daha az söz sahibi olabileceği noktalarda yerelin bütün bileşenlerinin bir araya getirilmesi için kurulmuş bir birim kent konseyleri. Çünkü örneğin Kars ilinden örnek vereceksek Kars'ın sorunlarını ve çözüm önerilerini aslında Kars'ta yaşayanlardan burada deneyim sahibi olanlardan daha iyi bilecek kimse yok. Bu bakış açısıyla ortaya çıkmış ve bu bakış açısıyla gelişme gösteren bir birim. Dolayısıyla hem merkez hem de merkezin taşra teşkilatları hem de yerel

yönetimlerin bir kenara koyarak kent konseyleri hepsine bir muhalefet etme, hepsini sorgulama bütün projelerini ve yaptıklarını sorgulayabilme imkânına sahip ayrı bir güç olarak... Dolayısıyla aslında demokrasiyi yerelden açabilecek bir nokta olarak tanımlayabiliriz kent konseylerini bu noktada.

Birinci olarak biz kalkınma planlarının neresindeyiz diye düşündüğümüzde bu tanım dediğim gibi bu iş ekonomik mantığıyla bakmıyoruz. Bunun toplumsal gelişme, toplumun gelişmesi, toplumun kendi ayakları üzerinde durması mantığıyla bakıyoruz tabii ama burayı da yaparken de gerçek anlamda bunu sağlayacak mekanizmaları ne Türkiye'de ne de dünyada kurduklarını göremedik. Türkiye'de bunu sağlayabilecek şeyi de belki bunu ben öyle görüyorum. Birincil olarak kent konseylerinin maddi ve çalışan olarak, personel olarak belediyelerden bağımsızlaşabilmesi, özerkleşebilmesi sağlanmadığı sürece de bu gerçekçi görünmüyor... Bu çabanın bir yere varabilmesi için de olmazsa olmaz durum bir bütünün aslında demokrasinin mücadelesinin demokrasi tartışmasının yürütülmesi ile oluyor. Yoksa kent konseyleri ufak tefek pansumanlar deneyebiliyor ama sonuçta asıl hastalığı iyileştirici çabanın bir ilacı olamıyor.

Türkiye özelinde kent konseyleri sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin periferisindedir. Çünkü doğrudan icrai yetkileri hatta tüzel kişilikleri olmadığı için eylemsel boyutta ancak yeni birikim stratejisinin toplumsal kabulüne yönelik hareket edebilmektedirler. Ancak birikim stratejisinin hatta hegemonik projenin ürünü olmalarına rağmen toplumsal olarak önemli bir karşı hegemonya potansiyeli taşımaktadırlar.

Kent konseylerinin sürdürülebilir kalkınma ile ilişkisi görüşmeciler tarafından kent konseylerinin sürdürülebilir kalkınmanın bir parçası olduğu ancak sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında çok etkili olamadıkları yönünde değerlendirilmektedir. Aynı zamanda kent konseylerinin yaptırım gücü olmadığından sürdürülebilir kalkınmada etkin role sahip olmadığı ve sürdürülebilir kalkınmanın periferisinde kaldığı belirtilmektedir. Kent konseylerinin proje ürettiğine, sorunları tespit ettiğine ve çözüm önerileri getirebildiğine dikkat çekilerek; Kars Kent Konseyi'nin bunun ötesine giderek sorunu çözücü yönde hareket edebilmesi noktasında sınırlandırıldığı ifade edilmektedir. Bu nedenle de kent konseylerinin yaptırım gücü olmadığından kalkınmada etkili olabilmesinde yöneticilerin rolü ve uyumlu olmasının önemine vurgu yapılmaktadır. Kent konseyleri kentin geleceği ile ilgili kararlar verdiği için kent konseylerinin kentteki aktörlerle uyumlu şekilde çalışması önem taşımaktadır. Yöneticilerin kent konseylerinde akılcı ve kente faydalı olabilecek projelerin uygulanmasına destek olması, kent konseylerinin aldığı kararların sekteye uğramaması açısından gereklidir.

Gündem 21 ve ardından Yerel Gündem 21 ile ortaya çıkan mekanizmalar olan kent konseyleri, küreselin yerele etki edebilmesi noktasında önemli role sahiptir. Bu anlamda kent konseyleri yerelin bütün bileşenlerinin bir araya getirilmesi için kurulmuş platformlar olarak kentin sorunlarını en iyi yerel halkın tespit edebileceği düşünüldüğünde; sorunlara en iyi çözümü üretecek olanlar da yine yerelde yaşayanlardır. Bu anlamda kent konseyleri yereldeki tüm aktörleri ve halkı bir araya toplaması ve çözüm odaklı çalışması açısından kentin kalkınmasında etkin olabilecek mekanizmalar olarak görülmektedir. Kent konseylerinin

kalkınma noktasındaki faaliyetlerine toplumsal gelişme, toplumun kendi ayakları üzerinde durulması olarak bakılmaktadır. Dolayısıyla kent konseylerinin tüzel kişiliğe sahip olmadığı sürece kent adına etkin kararlar alabilen konumda olmasının zor olduğu ifade edilmektedir. “...Bunu iyi bir belediyeye denk gelirsən şanslıysan iyi yönetebilirsin, kötü bir belediyeye denk gelirsən hiç yönetemezsin ya da yürütemezsin hiç yürümez ya da onu yerini belediyenin alt birimi halini alır. o nedenle birincil olarak buraya bakmak gerekir...”

Bu noktada kent konseylerinin başarılı olmasının ve kentin kalkınması açısından etkin çalışmalar yapmasının yöneticilere bağlı olduğu sürece gerçek anlamda önemli bir etkiden söz edebilmek oldukça güçtür.

Bununla birlikte kent konseylerinin sürdürülebilir kalkınmada etkin olarak çalışabilmesi için maddi kaynak ve personel açısından güçlendirilmesi ve belediyenin bir organı gibi çalışma algısından kurtularak özerk bir yapıya dönüştürülmesi gerektiği ifade edilmektedir.

3.4.3. Kars Kent Konseyi'nin Sürdürülebilir Kalkınmaya Etkisi

Katılımcı yerel mekanizmaların, kentin kalkınmasında etkili olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda kent konseylerinin de kentin tüm aktörlerini içeren ve bir araya getiren bir platform olması, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda Kars Kent Konseyi'nin kentin kalkınmasına olan etkisini değerlendirebilmek için görüşmecilere *12. Kent konseylerinin yaptığı çalışmaların sürdürülebilir kalkınmadaki etkisini nasıl değerlendirirsiniz?* ve *14. Kars Kent Konseyi'nin yaptığı çalışmaların sürdürülebilir kalkınmaya yönelik etkisini değerlendirir misiniz?* soruları sorulmuştur. Görüşmecilerin sorulara verdikleri cevaplar ise şu şekildedir:

...ekoloji çalışma grubu özellikle çevresel sürdürülebilirliğe ilişkin toplantılarında hem düşünsel belirli tartışmalar yürüttüler ve belirli kararlar aldılar...belediye tarafından bize çevre ekoloji çalışma grubuna bir toprak tahsis edildi ve buradaki ekolojik tarım çeşitliliğinin artırılması, ekolojiye dayalı belki bir çeşit hayvanların bakımı ve geliştirilmesi kentteki tarım ve hayvancılığın geliştirilmesini ve desteklemesini artırılmasına yönelik bir proje düşünülmüştü...Bu açıdan sürdürülebilir kalkınma klasmanında önemli bir yere getirmeye çalışıyorduk...Bunun dışında sürdürülebilir kalkınma dediğimiz gibi o ilkeler demokrasi eşitlik ilkelerinden bahsedecek olursak her kesimi, mesela mahalle meclislerini mahalle mantığı içerisinde mahalle muhtarlarıyla da toplantılar düzenledik...

...Sonuç olarak kent konseylerinin iyi işleyebilmesi ya da gerçekten iddia edilen çalışma alanlarını yürütebilmesi için özerkliğinin bir bütün sağlanması gerekir bu Türkiye'de yok. Türkiye'de bize göre şanslı bir belediyeye denk gelen şanslı bir ekiptik o yüzden belediyeye kendimiz bir şeyler üretmeye çalıştık ama bu böyle iyi işliyor anlamına da gelmemesi gerekir...Tam temel noktamız şuydu. Toplumun talep eden değil de inşa eden pozisyona gelmesi çabasıdır...Mesela bizim tam kısa bir süre sonra başımıza gelen pandemi oldu. Türkiye'de ilk pandemi çalışma grubunu oluşturan yeriz aslında biz pandemi çalışma grubunu yerelimizde başlattık ve şunu yapıyorduk. 15 günde bir biz bir araya geliyorduk. Türkiye'den birçok bilim adamıyla bu çalışmaları yapıyorduk.

Türkiye özelinde; sürdürülebilir kalkınmaya etkisi sadece mevcut uygulamalara entegre olma çabaları olarak değerlendirilebilir.

Kars Kent Konseyi'nin ekoloji grubu ile kentteki tarım ve hayvancılığın geliştirilmesine ve ekolojik tarım çeşitliliğinin artırılmasına yönelik çalışmalar yaptığı görülmektedir. Ekoloji grubunun çalışmalarının geliştirilmesine yönelik olarak bu alanda örnek çalışmalar yapan Nilüfer Belediyesi ile toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında önemli olan ilkeleri hayata geçirmek için çalışmalar yapılmış ve bu çerçevede mahalle meclisleri kurulmuştur. Mahalle muhtarlarıyla düzenlenen toplantılar sonucunda en küçük yerel yönetim birimlerinin kente dair fikirleri alınarak istişare yapılmıştır. Bunun nedeni sürdürülebilir kalkınmanın ilkesi olan demokratikleşmeyi hayata geçirmektir. Bu kapsamda demokratik toplumlarda olan aşağıdan demokrasinin ve yurttaş olma bilincinin gelişmesini mahalle meclisleriyle uygulamaya geçirmek hedeflenmiştir. Görüşmeciler tarafından kent konseylerinin kalkınmayı sağlamada katalizör görevi gördüğü vurgulanmaktadır. Bu anlamda kent konseyleri aracılığıyla toplumun kenti inşa eden pozisyona gelmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Görüşmecilerin kent konseylerinin sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında etkin role sahip olmasının, özerkliğinin sağlanmasıyla mümkün olacağına vurgu yaptıkları ifadeler yukarıdaki açıklamalarda yer verilmişti. Kars Kent Konseyi'nin talep eden değil, inşa eden bir toplum oluşturma çabasında olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte Covid-19 pandemisinin ortaya çıkmasıyla Kars Kent Konseyi'nde pandemi çalışma grubunun oluşturulduğu belirtilmektedir. Bir diğer görüşmeci ise kent konseyinin sürdürülebilir kalkınmadaki başarısını, mevcut uygulamalara uyum sağlama çabası olarak değerlendirmektedir.

Görüşmecilerin 13. sırada yer alan "*Kars Kent Konseyi'nin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yaptığı, yapacağı (planlanan) çalışmalar var mı? Varsa neler açıklar mısınız?*" sorusuna verdikleri cevaplar ise şu şekildedir:

Sürdürülebilir kalkınmayla ilgili bir şeyler yapmaya çalıştık. Bu kapsamda biz organik tarım yapmaya çalıştık. Bir yerimiz vardı hatta orası tahsis edildi. Ama yarım kaldı...

...Kentın tanıtımı için çok güzel projelerimiz vardı. Dıngılı Kars diye bir proje yürütüyorduk. Dıngılı yöresel dilde bizim küçük demektir. Kars'ın güzel, tarihi yapılarının minyatürlerini yapıyorduk taştan ve onu bir yerde sergileyecektik. Minyatürk gibi biliyorsunuz... Kentin sağlık sorunundan tutun da altyapı sorunu üst yapı sorunu, bütün sorunlarıyla ilgileniyorduk. Pandemiyle ilgili yerel yönetimlere epeyce yazı yazdık. Engelliler yola çıkınca birden yolda kalmasın arabalarını şarj edebilsinler diye. Aşıklarla ilgili aşıklar konağı yaptık. Yollarla, imarla ilgili yerel yönetimlere biz yazılar yazdık...Kültür meclisimizle Kars'ın tanıtımı ile ilgili bir büro açmak istedik, turizm bürosu. Kent konseyimizin yanında bir yer vardı orayı hazırladık. O sorunlar yetkili mercilere de iletildi...Kent konseyinin yazıları ciddiye alınıp gereken yapıyordu. Güzel bir çalışması vardı.

Kars Kent Konseyi yetkililerinin ifadelerinden görüldüğü üzere, Kars'ın sorunlarına çözüm üretmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda kentin sağlık sorununa, altyapı üstyapı sorununa, kent planlamasına, kültür turizmine, engellilere yönelik çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Turizm bağlamında özellikle Kars'ın tanıtımında önemli olan Dıngılı Kars projesi öne çıkmıştır. Bu proje ile Kars'taki tarihi ve kültürel açıdan önemli yapıların minyatürlerinin yapılarak turizme katkı sunulması planlanmıştır.

Bununla birlikte, organik tarım, engellilere yönelik akülü arabalar için şarj edilme istasyonlarının oluşturulması, imar sorunlarının çözümüne yönelik çalışmaların ve Âşıklar Konağı'nın yapılması, sahipsiz binaların yarattığı güvenlik sorununun çözülmesi çabaları ve kentin tanıtılmasında rehber görevi görebilecek haritalar ve broşürlerin hazırlanması çalışmaları öne çıkmaktadır. Kent konseylerinin bütçelerinin ve yaptırım güçlerinin olmadığı düşünüldüğünde Kars Kent Konseyi'nin yaptığı bu çalışmalar kentte sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmalarla Kars Kent Konseyi sürdürülebilir kalkınma ilkelerini hayata geçirmeye çalışmıştır. Bazı projeler yarım kalmış olsa da kent konseyinde görev yapan kişilerin sahip oldukları bakış açısı ve vizyon sürdürülebilir kalkınma ile uyumlu olarak değerlendirilmektedir.

Görüşmecilerin 9.sırada yer alan “*Kars Kent Konsey'i olarak yaptığınız çalışmalar ve öncelik verdiğiniz faaliyet alanları nelerdir, açıklar mısınız?*” sorusuna verdikleri cevaplar şu şekildedir:

Öncelik kentin sorunları ile ilgiliydi. Kentin sorunları neyse örneğin trafik sorunu varsa trafik komisyonuna aktarıyorduk. Yazı yazıp bildiriyorduk... Mahallelerin altyapılarıyla ilgili sorunlarımız oluyordu.

Öncelikle zaten kadın çocuk, genç ve engelliler olmazsa olmazı bu üçünü biz de önceledik ve bu meclisleri hızla kurduk.

Bizim yönetmeliğimize göre zaten kurmak zorundasınız biz ilk ağırlığımızı onlara verdik. Onların daha özerk ve özgün çalışması için biz meclislerinden başkanlarının oluşmasını sağladık. Biz aynı zamanda bütün başkanların da kent konseyi yürütme kurulunun doğal üyesi olması kararını almıştık genel kurulumuzda. Böylece onların da direkt temsilini yürütmeye sağladık. Bu sayede üçü daha bağımsız, özgün çalışmalarını yürütmeye başladı. Sonrasında bir diğeri yine kendi akademisyenimiz bizim kent konseyindeyken onların önerisiyle önceliğin yerel yönetimler olduğuna göre bizim de önceliğimizin mahalleler olması gerektiği söylendi. Zaten yönetim kurulumuzda da iki mahalle muhtarımız temsilciydi ama tüm mahalle muhtarlarının olduğu meclisler oluşturulmuş denildi. Kars'ta da 21 mahalle vardı o yüzden ikiye böldük 10 ve 11 şeklinde. İki tane 1 nolu 2 nolu meclisler oluşturduk onlara öncelik verdik... Bir diğeri de ekoloji çalışmasıydı. Özellikle sistemin ve şuan ki gidişin de en çok saldırdığı nokta orasıydı. Bir diğeri de tabi en öncelikli çalışmalarımızdan birisi de sokak hayvanları üzerineydi...Kars için nasıl en iyi hale getirebilirizi gündeme aldık. Bir diğeri öncelik verdiğimiz çalışmalardan biri de buydu.

Yürütülen tüm faaliyetler Kars'ta şehir hakkının tesisi amacına yönelikti.

Kars Kent Konseyi'nin sürdürülebilir kalkınmada öncelik verdiği faaliyetler içerisinde kadınlar, gençler, hayvanlar ve mahallelerin altyapıları ile ilgili çalışmalar yer almaktadır. Bu kapsamda kent konseyinde kadın, gençlik ve engelli meclislerinin kurulduğu ve çalışmalar yapıldığı ifade edilmektedir. Kars Kent Konseyi'nin özellikle yasal olarak da kurulması zorunluluk olan meclislerin kurulmasını ve meclislerin içinden bir başkan seçilmesini öncelendiği görülmektedir. Bununla birlikte meclis başkanlarının da yürütme kurulunun doğal üyesi olmasının sağlanması önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Böylece meclis gruplarının yürütme kurulunda direkt olarak temsili gerçekleştirilmiştir.

Öncelenen bir diğer çalışma ise mahalle meclislerinin kurulması olmuştur. Kars'ta toplamda 21 mahalle bulunduğundan mahalle meclisleri 1 nolu ve 2 nolu olmak üzere ikiye bölünerek iki mahalle meclisi kurulmuştur. Kentte tespit edilen bir diğer sorunun çevre olduğu ifade edilmekte ve özellikle mevcut sistemin en çok çevreye zarar verdiği ve bu nedenle de çevrenin korunmasına yönelik çalışmalara ağırlık verildiği belirtilmektedir.

Kars'ta kent merkezinde sorun olarak nitelendirilen bir diğer konu ise sokak hayvanlarıdır. Kars Kent Konseyi bu soruna Hayvan Sever Derneği ile ortaklaşa çalışarak çözüm önerileri getirmeye çalışmıştır. Ancak kentte yaşayan birçok kişinin sokak hayvanlarına olumsuz bakışı nedeniyle sokak hayvanları sorunu çözümü zor bir konu olmuştur.

Kars'ta yaşayanların sadece kentin sorunlarına katılımı, kentin kalkınmasına yönelik önerilerde bulunması değil, aynı zamanda kentin inşa sürecinde yer alması da önemsenmiş ve öncelenmiştir.

Kentte yaşayan tüm dezavantajlı gruplar eşit hakka sahip olduğundan; Kars Kent Konseyi'nin özellikle dezavantajlı gruplara yönelik çalışmalar yapması sürdürülebilir kalkınma açısından olumlu olarak değerlendirilebilir. Kent konseyi tarafından kadın, gençlik ve ekoloji gündemi ile ilgili belediyeye çalışmalar yapılmıştır. Bu konularda kentteki diğer aktörlerden de destek alınmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte kent konseylerinin varlık amaçlarının iyi şekilde anlaşılması ve bunun uygulamaya yansıtılması oldukça önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda da kent konseylerinin mali kaynağa ve yeterli personele sahip olmasıyla etkin hale gelebileceği vurgulanmaktadır. Kars Kent Konseyi'nin yaptığı çalışmaların, kentin kalitesini artırmak, çevreye duyarlı olmak, kadınların durumunu güçlendirmek, salgın hastalıklarla mücadele etmek, gençlere yönelik çalışmalar yapmak, katılım ve yönetişimi sağlamak gibi sürdürülebilir kalkınma ilkeleriyle uyumlu olduğu görülmektedir.

3.4.4. Kars Kent Konseyi'nin Yerel Aktörlerle İş birliği

Sürdürülebilir kalkınma çok yönlü ve boyutlu bir kavram olduğundan, bir aktörün tek başına çalışarak gerçekleştirebileceği bir olgu değildir. Dolayısıyla bu noktada kentteki tüm aktörlerin iş birliği içerisinde çalışarak kentin kalkınmasının sağlanması önem taşımaktadır. Bu kapsamda Kars Kent Konseyi'nin Kars Belediyesi, Kars Valiliği ve Serhat Kalkınma Ajansı ile sürdürülebilir kalkınmaya yönelik ilişkisi ve çalışmaları ele alınmış ve yarı-yapılandırılmış mülakat sorularında bu ilişki değerlendirilmiştir.

Görüşmecilere kentteki diğer aktörlerle iş birliğini ve çalışmalarını değerlendirici; "6. *Kars Kent Konseyi ve Kars Belediye ilişkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?*, 7. *Kars Kent Konseyi ve Kars Valiliği ilişkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?*, 8. *Kars Kent Konseyi ve Serhat Kalkınma Ajansı ilişkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?*" sorular sorulmuştur. Görüşmecilerin 6-

7 ve 8. sorulara verdiği cevaplar değerlendirildiğinde; belediye ile ilişkilerin iyi olduğu ve birlikte çalışmalar yapıldığı ve bu çalışmaların sonucunda kentteki değerlerin sürdürülebilir olmasında ve kalkınmaya katkı sağlamasında etkili olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte belediye ile olduğu kadar valilik ve kalkınma ajansı ile daha az çalışma yapıldığı ve bu kurumlarla birlikte daha fazla çalışmalar yapılmak istendiği belirtilmiştir.

Görüşmecilerin 15. sırada yer alan “*Kars Kent Konseyi, kentin kalkınması için diğer yerel aktörlerle iş birliği içerisinde çalışmakta mıdır? Evetse nasıl? Hayırsa neden?*” sorusuna verdikleri cevaplar ise şu şekildedir:

Diğer aktörlerle Kars Kent Konseyi çalışmaktaydı...Kente dair mesela odalarımızın tümünden temsilcimiz vardı. Ziraat odasından, Veteriner Odasından, Ticaret Odasından yani kişilerin kendini temsil edeceği tüm partilerden hepsini davet ettik. Bu yapılanmaya benzer kadın vakfı vardı burada... Ona kadar bütün alanlarda üretebilen kendini var edebilen derneklerle hepsiyle temas halindeydik veya onları cesaretlendirebilecek, güçlendirebilecek yöntemleri arıyorduk.

Bizim yerel aktörlerle temaslarımız ve onları da özellikle yönetim kadromuzda buldurmuşluğumuz var. Bizim üniversitede olduğu gibi aynı şekilde. Toplantılarda şöyle bir anım canlanıyor hep benim...Kars'ta bir de yol problemi var... Sürekli diretmemize rağmen toplumsal şöyle sorunlar var, ekolojik şöyle sorunlar var peki ne yapılacak yol yapılacak. Aktörler bir arada ama örneğin veteriner odası, mühendis biri vardı o bile yol daha öncelikliye getirebiliyordu... yerel aktörlerin de hangi gruptan, hangi toplumsal statüden, hangi meslekten olduğu önemsenmeksizin kent konseylerine katıldıkça aslında kendi demokratik kapasitelerini, toplumsal bakış açılarının da geliştirebileceği bir eğitim merkezine de dönüşebildiğini ben burada gözlemlerim. Evet yol istiyorlardı ama şunu da artık biliyorlardı evet yol yapılacak ama öncelik aslında sokak hayvanları da olabilir diyorlardı. Yani böyle bir yine dönüşüm mekanizmasını sağlayan transformist bir ilişkisi de vardı.

Evet. Yürütülen tüm faaliyetler ve alınan tüm kararlarda kentte bulunan kurumlar ve daha da önemlisi kurumsal temsiliyeti olmayan hemşerilerle birlikte hareket edilmeye özen gösterilmiştir.

Kars Kent Konseyi toplantılarında belirtilen sorunlar arasında öne çıkan bozuk yol sorununun çözülmesine yönelik taleplerin diğer sorunlara karşın daha çok ifade edildiği belirtilmektedir. Kars'ın kışın çok soğuk bir iklime sahip olması nedeniyle ısınma ve soğuma farkları yaşanmakta bu durum da asfaltta kırılmalara yol açmaktadır. Araçlar otoyolları kullanırken, var olan kırılmalar nedeniyle problem yaşamaktadır.

Kent konseylerinin katılımcı mekanizmalar olması kentteki tüm aktörleri bir araya getirerek kentin kalkınmasına yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesi aktörler arasındaki iş birliğini de geliştirmektedir. Bu katılımcı mekanizmanın aynı zamanda eğitim merkezine de dönüşerek insanların bakış açılarını da değiştirip dönüştürebildiğinin gözlemlendiği vurgulanmaktadır.

Kars Kent Konseyi'nin yerel yönetimler, Serhat Kalkınma Ajansı, Valilik, Ziraat Odası

ve Kafkas Üniversitesi ile çalışmalar yaptığı görülmektedir. Kent konseyi çatısı altında birlikte yapılan çalışmaların önemine de vurgu yapılmaktadır. Bu iş birliği Kars'ın kalkınması noktasında oldukça gerekli ve önemlidir. Bu anlamda Kars Kent Konseyi, yerel aktörleri bir araya getirerek sürdürülebilir kalkınmayı sağlama işleviyle etkin mekanizmalar arasında yer almaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın ilkelerinden olan katılım ve yönetim ilkesinin Kars Kent Konseyi'nde uygulamaya geçirildiği görülmektedir. Kent konseyleri varlık amaçları gereği kentteki tüm aktörleri bir araya topladığından yönetişimin gerçekleştirilmesi için önemli mekanizmalar olarak görülmektedir. Ancak Kars Kent Konseyi'nde aktörlerin kentin sorunlarına odaklanması, birlikte çözüm üretmeye çalışması ve birbirlerine kendi alanlarına yönelik öğretilerde bulunması nedeniyle Kars Kent Konseyi'nin sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından önemli bir adım attığı söylenebilir. Kars Kent Konseyi'nin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik nitelikli çalışmalar yapması valilik, kalkınma ajansı ve belediye ile iyi ilişkiler kurarak iş birliği içerisinde çalışması ile sağlanabilir. Özellikle bölgenin kalkınması için çalışmalar yapan Serhat Kalkınma Ajansı ile projeler geliştirilerek önemli ve etkin çalışmalar yapılabilir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Kent konseyleri, hem belirgin olarak, bir kentin kalkınma önceliklerine uygun birtakım kararların alınmasındaki belirleyici rolü; hem de o kentin sorunlarına çok yönlü ve katılımcı bir yaklaşımla çözüm bulabilen dinamik yapısı sayesinde yerel düzeyde sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirebilmek açısından kilit bir öneme sahiptir. Yaptırım gücü, yeterli maddi kaynağı ve personeli olmayan kent konseyleri bu noktada işlevini yerine getirmede zorluklar yaşasa da kentteki yerel demokrasinin ve kalkınmanın sağlanmasında rolü olan mekanizmalar olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, Kars Kent Konseyi ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi; sürdürülebilir kalkınmaya bakış ve kent konseyi ilişkisi, kent konseyinin sürdürülebilir kalkınmaya etkisi ve yerel aktörlerle iş birliği başlıkları üzerinden değerlendirilmiştir.

Kars Kent Konseyi, kentte sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için çalışmalar yapmıştır. "Sürdürülebilir Kalkınma Ölçütleri" kapsamında Kars Kent Konseyi'nin çalışmalarının değerlendirildiği Tablo 5'te ele alınan 9 ölçütten 7 ölçütü gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tablo 5

Kars Kent Konseyi'nin Sürdürülebilir Kalkınma Ölçütlerine Göre Değerlendirilmesi

Sürdürülebilir Kalkınma Ölçütleri (Yasal Mevzuat)	Kars Kent Konseyi
1.Sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı kentin kalitesini geliştirmek.	<ul style="list-style-type: none">-Kentin yerel ve tarihi değerlerinin korunması, kentin tanıtılması.-Kentin altyapı ve trafik sorunlarının çözülmesi.-Kent konseyi binası yanında turistik bir bölgede Kültür Meclisi tarafından Kars'ın tanıtımı ile ilgili bir turizm bürosunun açılmasının planlanması. Kenti tanıtıcı broşürlerin hazırlanması (tarihi binaların krokilerinin yer aldığı).-Kars'a gelecek olan turistlere rehberlik edebilecek kişilerle çalışmalar yapılması.-Aşıklar Konağı yapılması.-İmar ile ilgili yerel yönetimlere yazılar yazılarak istişare yapılması.-Kentteki sahipsiz binalar ile ilgili çalışmalar yapılmasının planlanması (ancak bu sorun çözülememiştir.).

Tablo 5. Devamı

Sürdürülebilir Ölçütleri (Yasal Mevzuat)	Kalkınma Giderici	Kars Kent Konseyi
2. Çevreye duyarlı olmak.		-Ekoloji Çalışma Grubu tarafından ekolojik tarım çalışmalarının yapılması. -Dünya Çevre Günü'nde çevrenin önemine vurgu yapan çalışmaların yapılması.
3.Yoksulluğu programları desteklemek.		-
4. Herkesin temel eğitim almasını sağlamak.		-Eğitimine devam eden ve maddi gücü olmayan öğrencilere Kafkas Üniversitesi ve Kars Kent Konseyi Gençlik Meclisi iş birliği ile bursların verilmesi.
5.Kadınların durumunu güçlendirmek ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak.		-Eşitsizlik ve ayrımcılık üzerine eğitimlerin verilmesi.
6. Çocuk ölümlerini azaltmak ve anne sağlığını iyileştirmek.		-
7. Salgın hastalıklarla mücadele		-Pandemi çalışma grubu oluşturulması. -Pandemi döneminde halk sağlığı uzmanları ile online bilgilendirme toplantılarının yapılması. -Pandemi ile mücadele çalışmalarına yönelik Kars'ta alınabilecek önlemlerin ve yapılacakların belirlenmesine yönelik online toplantıların yapılması (Kent konseyinde alınan kararlar belediye meclisinden geçmiştir). -Katı atık çalışanlarının sağlıksız çalışma ortamlarının iyileştirilmesine yönelik çalışmaların yapılması. -Pandemi döneminde çalışmak zorunda olan kişilerin bilgilendirilmesi çalışmaları.
8.Gençler için iş imkânı geliştirmek ve yeni teknolojiler kullanılması.		-Kafkas Üniversitesi ile gençlik kollarının pandemide online toplantılar yaparak çalışmalar için yol haritasının oluşturulması.
9. Katılım ve yönetim		-Belediye kent konseylerinin yazılarını dikkate alarak gerekenlerin yapılması. -Kent konseyinin kentteki tüm aktörleri bir araya toplayan yapıya sahip olması nedeniyle yönetim kurulu toplantılarına katılan katılımcıların sayısının yüksek olması. -Sorunların genelde akılcı bir yaklaşımla ele alınması ve karar verilirken ortak noktanın bulunması. -Kafkas Üniversitesi ile gençlik kolları pandemide online toplantılar yaparak çalışmaların yapılması. -Rus Konsoloslugu ile proje geliştirme çalışmalarının yapılması.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kars Kent Konseyi'nin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik olarak yaptığı çalışmalar değerlendirildiğinde; kent konseylerinin görevleri arasında olmayan salgın hastalıklarla mücadele konusunda da çalışmalar yaptığı görülmektedir. Kentin kalkınması için en temel sorundan başlanarak, toplumun inşasına kadar birçok hedef belirlenmiş ve bu hedefler imkânlar dâhilinde yerine getirilmeye çalışılmıştır.

Katılımı ve toplumun inşa edici rolünü önceleyen Kars Kent Konseyi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında tüm aktörleri bir araya getirmeye çalışarak kent sorunlarına çözüm üretmeyi amaçlamıştır. Kars Kent Konseyi'nde kadın, gençlik, engelli, ekoloji ve denetim konularında çalışmalar yapılarak yerel sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesine yönelik girişimlere öncelik verilmiştir.

Kars Kent Konseyi'nde vatandaşların doğrudan katılımına imkân veren bir yapının

oluşturulmasına odaklanılmıştır. Bununla birlikte sorunlara çözüm üreten kararlar alınabilmesi için kurulan meclislerin başkanlarının yapılan düzenleme ile doğal üye olarak kurula dâhil edilmesi, kent konseyinde daha etkin karar alınabilmesinin yolunun açılması açısından önem taşımaktadır.

Bu noktada yapılan düzenlemeler kent konseyinin kapsayıcı yapısına ve kentin sorunlarını en iyi tespit eden mekanizma olmasına uygun olmakla birlikte kentin sorunlarının tartışıldığı bir platform olarak da demokrasi kültürünün yaşatılması bağlamından da önem taşımaktadır.

Kent konseyi bünyesinde kurulan engelli, ekolojik ve mahalle çalışma gruplarının yanında organik tarıma yönelik çalışmaların yapılması, denetleme çalışma grubunun oluşturulmaya çalışılması sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmeye çalışıldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Kentin tanıtımını amaçlayan Dıngılı Kars projesinin planlanması, altyapı sorunlarının çözümüne odaklanması, dezavantajlı gruplara yönelik çalışmalar yapılması, öğrencilere burslar verilmesi, sağlık konularında özellikle Covid-19 pandemi döneminde pandemi çalışma grubu oluşturulması, çevrenin korunması ve mahalle meclisleri oluşturularak tüm yerel halkın katılım sürecine dâhil edilmeye çalışılması Kars Kent Konseyi'nin sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaya yönelik çalışmalar yaptığını göstermektedir.

Kentteki yerel aktörlerin kentin sorunlarına odaklanması ve kentin gelişmesine yönelik iş birliği içerisinde çalışmalar yapması sürdürülebilir kalkınmaya dair önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bunun nedeni kalkınmanın çok boyutlu olması ve bir kurumun kalkınmaya yönelik yapacağı çalışmalarda maddi kaynak, personel vb. konularda sorunlar yaşamasıdır. Güçlü iş birlikleri ve her kurumun uzman olduğu alanlara odaklanarak iş bölümü yapması da kalkınmanın etkin şekilde sağlanması açısından önemlidir. Kentteki tüm aktörlerin sürecin içerisinde yer alması, kurumların sürdürülebilir kalkınmaya yönelik olarak var olan eksiklerini tamamlamasını sağlamaktadır. Kalkınma sürecine halkın da dâhil edilmesi, çalışmaların birlikte yürütülmesi ve çalışmaların yerel halk tarafından benimsenmesi kalkınmanın sürdürülebilir olması açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte kent konseylerinin çalışmalarının sürdürülebilir olmasında önemli olan bir nokta da yapılan çalışmaların halk tarafından benimsenmesidir. Bu da kent konseyleri platformlarının halka çok iyi tanıtılmasından geçmektedir. Dolayısıyla kent konseylerinin nasıl mekanizmalar olduğunun halka iyi şekilde anlatılması gerekmektedir.

Kent konseylerinin sürdürülebilir kalkınma açısından yaşadığı bir diğer sorun ise bütçeleri olmadığı için kendilerine yüklenen işlevleri tam olarak yerine getirememesidir. Tespit ettikleri sorunlar ve çözüm önerileri çoğunlukla belediye meclisinden geçmemekte ve dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma noktasında da etkili olamayabilmektedirler. Bu nedenle kent konseylerinin kentin kalkınmasını sağlayabilmesi ve etkin bir mekanizma olabilmesi için bütçesinin ve yaptırım gücünün olması önemlidir. Bununla birlikte kent konseylerinin kurumsal yapılarının da güçlendirilmesine yönelik çalışmalar ve düzenlemeler yapılmalıdır. Ancak bu şekilde kent konseyleri, kentteki tüm aktörleri ve halkı katılımcı bir sürecin içerisine dâhil ederek kentin sorunlarına çözüm üretebilir ve sürdürülebilir kalkınmayı etkin şekilde sağlayabilir.

Kent konseylerinin yerelde sürdürülebilir kalkınmaya yönelik faaliyetlerinin değerlendirildiği çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Kent konseylerine kentin sürdürülebilir kalkınması için verilen görevlerin uygulamada nasıl karşılık bulduğu, kent konseylerinin bu konuda yaşadığı zorlukların ve ihtiyaçların belirlenmesi oldukça önemlidir.

Extended Abstract

The aim of this study is to examine whether Kars City Council, which is a local actor and has a duty to ensure sustainable development, has an impact on the sustainable development of Kars province, which has importance in terms of local values, geographical location, historical background and tourism. The qualitative method was used. In this context, a semi-structured interview was conducted with Council officials by scanning the literature.

The relationship between city councils and sustainable development is stated by the interviewees that councils are a part of sustainable development, but they are not very effective. However, it is stated that the city councils do not have an active role in sustainable development because they do not have the power to impose sanctions.

Among the activities that Council prioritizes in sustainable development, there are studies related to women, youth, animals and infrastructure of neighborhoods. It is stated that women's, youth and disabled councils were established and they are working. It has been tried to offer solutions for the problem of street animals, which Kars expresses a lot.

Council worked for the establishment of a treatment plant to eliminate environmental pollution. In addition, studies on agricultural products have been carried out and projects have been developed for the implementation of organic agriculture. Since the main livelihood of the region is agriculture and animal husbandry, the city council focuses on these points and tries to realize the development in a sustainable way. However, it is very important to understand the purpose of existence of councils and to reflect this in practice. In this context, it is emphasized that councils can become effective if they have financial resources and sufficient personnel.

It is seen that Council works with local governments, Serhat Development Agency, Governor's Office, Chamber of Agriculture and Kafkas University. The importance of working together under the roof of the city council is also emphasized. The cooperation of local actors is very important for the development of Kars. In this sense, Council is among the effective mechanisms with its function of bringing local actors together and ensuring sustainable development.

City councils play a decisive role in taking certain decisions in line with the development priorities of a city. They are key in terms of realizing sustainable development at the local level, thanks to their dynamic structure that can find solutions to the problems of that city with a versatile and participatory approach. Kars City Council has worked to ensure sustainable development in the city. Within the scope of Sustainable Development Criteria, it is seen that the work of Council has been realized in 7 criteria out of 9 specified in the study. It is seen that the Council attaches importance to initiatives for the realization of local sustainable development. An effort is being made to create a structure that allows the direct participation of citizens in Council. The arrangements made at this point are not only suitable for the inclusive structure of the city council, but also important in terms of keeping the culture of

democracy alive as a platform where the problems of the city are discussed.

In addition, ecological and neighbourhood working groups established within the city council, working on ecological agriculture, and trying to establish an inspection working group can be considered as an indicator of the efforts to achieve sustainable development. The Dıngılı Kars project aims to solve infrastructure problems and to work towards disadvantaged groups. It is also aimed to protect the environment and to try to include all local people in the participation process by establishing neighbourhood assemblies. It is showed that it works to ensure sustainable development.

It is important that all local actors work in cooperation in ensuring sustainable development. Strong collaborations and division of labour by focusing on the areas in which each institution specializes are also important to ensure effective development. Involving the public in the development process and carrying out the works together are important in terms of sustainable development. However, city council platforms should be introduced very well, and it should be clearly explained that they are not a unit of the municipality. Councils cannot fulfil all the functions assigned to them. The reason for this is that councils do not have their own budgets. In addition, their work and proposals often do not pass through the municipal council and therefore may not be effective. Thus, it is important for councils to have a budget in order to ensure the development and to be effective.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Ethical Approval: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, Artvin Coruh University International Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's author.

Kaynakça

- Baran, P. A. (1957). *The political economy of growth, pelican books*. Monthly Review Press.
- Birleşmiş Milletler Türkiye (2023, April 08). *Sürdürülebilir kalkınma amaçları*. <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html>. adresinden 11.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- Bozoğlu, B. (2008). Sürdürülebilir kalkınmanın küresel çöküşü. <http://www.sendika.org/2008/02/surdurulebilir-kalkinmanin-kuresel-cokusu-baran-bozoglu/> adresinden 20.03.2023 tarihinde alınmıştır.
- Carter, N. (2001). *The politics of the environment*. Cambridge University Press.
- Duyar, Demirel, D. ve Erciyas Keçeli, S. (2020). Kent konseyi mekanizmasının hesap verebilirlik ilkesinin kurumsallaşmasındaki rolü: Kars örneği. *Kent ve Çevre Çalışmaları*, C. Kaymaz, M. Demirel, H. K. Altunsoy Coşkun, D. Demirel Duyar, S. Keçeli Erciyas (Eds). Efe Akademi.
- Emrealp, S. (2005), *Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler El Kitabı*. IULAEMME (UCLG-MEWA) Yayını.
- Eroğlu, H. T. (2010). Sürdürülebilir yerel kalkınma ve kent konseyleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 44-55.
- Kent Konseyleri Yönetmeliği (2023, Mart 08). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=10687&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, adresinden 12.03.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kocaoğlu, M. (2015). Yerel sürdürülebilir kalkınma ve kent konseyleri: Kırşehir kent konseyi örneği üzerinden uygulamalı bir çalışma. *Paradoks Dergisi*, Özel Sayı (2), 97-117.
- Kocaoğlu, M. ve Sert, S. (2018). Kentsel sürdürülebilirlik kavramı ve kentsel sürdürülebilirliğin sağlanmasında kent konseylerinin rolü üzerine bir değerlendirme. *Strategic Public Management Journal*. 4(8), 52-61.

- Atf / Citation:** Küçük Bayraktar, H. (2023). Sürdürülebilir kalkınmada kent konseylerinin rolü üzerine bir değerlendirme: Kars kent konseyi örneği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 309-335. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1308120>
- Kuluçlu, E. (2011), 5393 sayılı kanun çerçevesinde kent konseyleri. *Dış Denetim Dergisi*, <http://www.sayder.org.tr/e-dergi-5993-sayili-kanun-cercevesinde-kent-konseyleri12-21.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.04.2023).
- Kutlu, Önder, Usta, S. ve Kocaoğlu, M. (2015). Vatandaş odaklı/vatandaşın odakta olduğu yönetim: kent konseyleri ve Selçuklu belediyesi örneği. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18),507-532.
- Özcan-Güldüren, K. (2019). *Sürdürülebilir kalkınmanın başarısızlığı, sürdürülebilir kalkınmaya eleştiriler ve hâkim çevre anlayışına alternatif yaklaşımlar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi.
- Özdemir, A. T. (2011). Mahalli idarelerde halk katılımı bağlamında kent konseyleri. *Sayıştay Dergisi*, Ekim-Aralık, 83, 31-56.
- Yeni, O. (2010). Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma: bir yazın taraması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 181-208.
- Sachs, J. D. (2019). *Sürdürülebilir kalkınma çağı*. (1. Baskı). Yeditepe Üniversitesi Yayınları.
- Serhat Birikim Haber (2020, Ocak 10). *Kars kent konseyi gençlik meclisi toplandı*. <http://serhatbirikim.com.tr/haber-kars-kent-konseyi-genclik-meclisi-toplandi-18786.html>, adresinden 12.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- Türköz, K. (2021), Sürdürülebilirlik ve döngüsellik bağlamında kalkınmayı yeniden düşünmek. (Ed.). F. Çakır, Ş. Öner, A. Uzun, Y. Altındal, A. Z. Yalçın, 21. *Yüzyılda Kalkınmaya Yeniden Bakış* (373-392) içinde. Nobel Yayınevi.

Karınca Kelimesinin Etimolojisi

Etymology of the Word Ant*

Dr. Hami Akman¹

Öz

Anlamli ve vazifeli olan kelimelerin büyük çoğunluğunu gerek etimolojik ve gerekse morfolojik açıdan tahlil etmek mümkündür. Bu çalışmada da söz konusu açılardan incelemeye değer görülenlerden biri olan *karınca* kelimesi, yapısı da göz önünde bulundurularak detaylı bir araştırmaya değer görülmüştür. Bu kelime üzerinde farklı bölgelerde değişik söylemler ve farklı görüşler ortaya konmuştur. Karınca kelimesi için Azerbaycan Türkçesindeki *qarışka* kullanımı ile bazı Anadolu ağızlardaki *kerişke*, *kerinçke* / *kerinşge*, *kerince*; Harezmi Türkçesi eserlerinden olan *Kıssaşü'l-Enbiyâ*'daki *karınçka* / *karınçğa* şekli ve söyleyişler de vardır. Bu bilgiler ışığında denebilir ki söz konusu kelimenin oluşumunda *karın* ve *ince* isimleri, köken bilgisi (etimoloji) ve şekil bilgisi (morfoloji) olarak incelendiğinde "*karmı ince*" yapısının "*karınca*" şekline dönüşeceği tezi daha fazla makul gelmektedir. Daha önce de bu yol ve yöntemlerle bazı böcekler (ateş böceği, cırcır böceği) isim konulduğu düşünüldüğünde bu görüşün haklılığı, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Çalışmada asıl amaç *karınca* kelimesinin etimolojik açıdan incelenmesidir. Bununla birlikte *karın* ve *ince* kelimelerinin de etimolojilerine değinilmiştir; özellikle *ince* kelimesine farklı etimolojik öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karınca, Karın, İnce

JEL Kodları: D8, Z19, D83

Abstract

It is possible to analyze the majority of meaningful and duty words both in terms of etymology and morphology. In this study, the word ant, which is one of the ones that is considered worthy of examination from these perspectives, has been deemed worthy of a detailed examination considering its structure. Different discourses and different views have been put forward on this word in different regions. For the word ant, the use of *qarışka* in Azerbaijani Turkish and *kerişke*, *kerinçke* / *kerinşge*, *kerince* in some Anatolian dialects; There are also *karınçka* / *karınçğa* form and expressions in *Kıssaşü'l-Enbiyâ*, which is one of the Harezmi Turkish works. In the light of this information, it can be said that when the names of abdomen and thin are examined in terms of origin (etymology) and morphology (morphology) in the formation of the word in question, the thesis that the structure of "tummy thin" will turn into "ant" seems more reasonable. Considering that some insects (firefly, cricket) were named with these methods and methods before, the justification of this view emerges spontaneously. The main purpose of the study is to examine the word ant in terms of etymology. In addition, the etymologies of the words abdomen and thin are also mentioned; In particular, different etymological suggestions have been made for the word fine.

Keywords: Ant, Abdomen, Thin

JEL Codes: D8, Z19, D83

* Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mühendislik Fakültesinde, 20-22 Ekim 2022 tarihli 4. Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulmuş olan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

¹Bağımsız Araştırmacı, hamiakman@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8787-2319

Giriş

Dil bilgisinde, dilin ses yapısını inceleyen dalına *fonetik* (ses bilgisi), şekil ya da biçim bilgisi yönünden inceleyen bilim dalıysa morfoloji denir ki Topaloğlu bu konuyu “*Kelimelerin kök, gövde ve eklerinin yapısını, geçirdikleri biçim ve anlam değişikliklerini inceleyen dil bilgisi dalı*” (Topaloğlu, 2019: 34) şeklinde ifade etmiştir. Dili inceleyen alt dallardan birisi ise *semantik* (anlam bilgisi)dir. Semantik, kelime ve şekillerin manaları üzerinde duran (Ergin, 2012) dil bilgisi kısmıdır. Korkmaz *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*’nde, anlam bilimini kendi içinde, 1. Durgun veya eş zamanlı anlam bilimi. 2. Gelişmeli veya alt zamanlı anlam bilimi olarak iki alt dala ayırmıştır. Korkmaz, daha sonra dilin belirli bir zaman kesitindeki durumunu tarihî değişme ve gelişmelere girmeden inceleyen anlam bilimi dalının eş zamanlı anlam bilimi adını aldığını belirtip bu dalda, dilin kelimeleri; anlamları, kavram alanları ve kapsamları ile eş anlamlılık, çok anlamlılık, eş seslilik vb. açılardan ele alındığını ifade etmiştir (Korkmaz, 2017).

Dilin, bir de kelimelerin kökenini araştıran bilim dalı var ki ona da *etimoloji* (köken bilgisi) adı verilmektedir. Marek Stachowski etimoloji kelimesi hakkında şu bilgileri vermiştir: “*Bütün Avrupa’da kullanılan etimoloji sözcüğü Eski Yunanca étimos ‘gerçek’ ve logos ‘bilgi; mana’ sözcüklerinin birleşiminden meydana gelir ve ‘gerçek anlam’ veya ‘gerçek anlam bilgisi’* (Stachowski, 2011: 1). Yani etimoloji bir kelimenin aslında gerçeğini, asılını veya kökünü arayan dilbilgisi dalıdır. *Etimoloji* (köken bilgisi), kelimelerin ses, şekil, yapı ve anlam tarihleri üzerinde yapılan dil çalışmasıdır (Karaağaç, 2022b). Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere etimolojide, bir kökle ondan türeyen gövde kelime arasında sadece ses ve şekil değil; aynı zamanda anlam bağlantısının da sağlanması gerekmektedir.

İşte bu çalışmada *karınca* kelimesinin etimolojisi üzerinde durulmuş, kelimenin meydana gelmesinde yer alan *karın* ve *ince* kelimelerine değinilmiştir. Böylece *karın*, *ince*, *karınca* gibi her üç yapının öncelikle kullanıldığı dönemler tespit edilerek örnekleriyle verilmeye çalışılmıştır. Örnekler verilirken öncelikle kelimenin orijinal şekli ve anlamı verilmiş, ardından gerekli görüldüğü yerlerde kelimenin geçtiği cümle de yer yer tanık olarak gösterilmiş ve bu cümlelerin, tırnak içinde tarafımızca günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Ayrıca kelimelerle ilgili yapılan etimolojik ve morfolojik açıdan farklı görüşlere de yer verilerek farklı kanaatler gözler önüne serilmiştir. Bu farklı görüşlerden sonra *ince* ve *karınca* kelimeleri hakkında, ses, şekil ve anlam bilgisi uyumu içinde kendi etimolojik görüşümüze yer verilmiştir. Çalışmada öncelikle *karınca* kelimesine, daha sonra *karın* ve *ince* kelimelerine yer verilmiştir.

1. Karınca Kelimesi ve Etimolojisi

Bu kelime, sözlüklerde ve halk arasında değişik anlam ve yorumları olan bir kelimedir. Türkçe sözlükte “zar kanatlılardan, toplu olarak yaşayan, yuvaları toprağın altında olan ve birçok türü bulunan böcek”, “döküm sırasında arada hava kalmasından veya pastan ileri gelen ufak boşluk” gibi anlamlarının yanında (TS, 2011: 1329); bu gövdeden türetilen “karıncalanmak” kelimesine de, *Türkçe Sözlük*’te “vücudun bir yerinde uyuşukluktan sonra, kan dolaşımının başlamasıyla o yerde karınca dolaşır gibi izlenim uyanmak, verici veya alıcıdaki bozukluk sebebiyle televizyonda görüntü bozulmak” anlamlarıyla rastlanmaktadır (TS, 2011: 1330). Karınca kelimesi, ayrıca halk arasında birçok özelliklerinin yanında, çalışkanlığı ile hikâyelere konu olmuş bazı başka böceklerle (ateş böceği, cırcır böceği ve karınca) zikredilerek edebiyattaki yerini almıştır.

Söz konusu karınca kelimesi, ilk defa *Dîvânu Lugâti't-Türk*’te *karınçak* ve *karınça* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018) şekilleriyle tespit edilmiştir. Kâşgarlı Mahmud, kelime için *karınça* da denilebilir açıklamasıyla Oğuzca olduğuna dair bilgi vermiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018). Kelime, daha sonra Kıpçak Türkçesi ile Harezmi Türkçesinde de tespit edilmiştir. Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Kıyasü'l-Enbiyâ*’da kelimenin hem *karınçka/ğa* hem de *karınça* şekillerinde kullanıldığı görülmektedir: *Ol kol içi toluğ karınçka érdi, ol karınçkalarnıñ uluğı ahsak érdi, Mender atlıg. Üñ kıldı: Ey karınçkalar kaçın, evlerinizge kirin. Süleymân çerigi sizlerni basıp helâk kılmason* “O vadinin içi karıncalarla doluydu, o karıncaların Mender adlı büyükleri aksaktı, (şöyle) seslendi: Ey karıncalar, kaçın evlerinize girin, Süleyman’ın ordusu (üzerinize) basıp (da) sizi helak etmesin!” (Ata, 2019: 280). *Süleymân tahtdın indi, karınçkanı ündedi, aydı: ey karınçka karınçkaları nelük kaçırdıñ? Karınçka aydı: Sen melik-sên, men hem melik-men* “Süleyman tahttan indi, karıncayı çağırdı, (şöyle) söyledi: Ey karınca, karıncaları neden kaçırttın! Karınca (ise şöyle) söyledi: Sen hükümdarsın ben de aynı şekilde hükümdarım...” (Ata, 2019: 80). *Ba zılar aymışlar: eñ ilk kimige kirgen karınça érdi, şon kirgen eşgek érdi* “Bazıları (şöyle) söylemiş: Gemiye ilk giren karınca idi; son giren (ise) eşek idi” (Ata, 2019: 70). *Êkinç karınça Süleymânğa öğüt bërmiş için* “İkinci olarak karınca Süleyman’a öğüt verdiği için...” (Ata, 2019: 53). Harezmi Türkçesi dönemini temsil eden bir başka eser *Nechü'l-Ferâdis*’te kelime *karınça* şeklinde geçmektedir: *Hak te ‘âlaka mekân reva ermez, hem tağı zamân reva ermez tağı zamânnı ol yaratup durur yer kök içinde bir zerre anıñ ilmidin yırağ ermez karınçku tün içinde kara taş üzesindeki kara karınçanıñ teprengenini körür* “Hak Teala’ya mekân reva (uygun) olmaz, hem bundan başka zaman (da) reva olmaz, zaten zamanı O yaratmıştır, yer gök içinde hiçbir zerre O’nun ilminden

uzak değildir, karanlık gece içinde kara taş üzerindeki kara karıncanın hareket etmesini (dahi) görür” (Ata, 2014: 158). Kelimeye Kıpçak dönemi eserlerinden *Gülistan Tercümesi*’nde *karınça* şeklinde rastlanmaktadır (Karamanlıoğlu, 1989).

Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden *Süheyl ü Nev-bahâr*’da kelime *karınca* şeklinde tanıklanmıştır: *Karınca ayağın kara dün için Kaya üzre başa öñin yâ kıçın / Nite başduğın bilür anlar izin / İşidir bilür kanda dutsa yönin* (48/49) “Kara gece içinde karınca, kaya üzerinde ön veya arkasıyla (ön veya arka ayağıyla olsun) nasıl bastığını bilir (ve) izini anlar O; (karınca) yönünü nereye tutsa (bunu) işitir, bilir” (Dilçin, 2016: 242). Eski Anadolu Türkçesi döneminin bir başka eseri olan *Marzubân-nâme Tercümesi*’nde *karınca* şekilde tanıklanmıştır: *Serçe eyitdi iy hond, var sen başa şük ëyle; zîre en olmasam karınça ne seni koyadı ne yavruñı, ikinüzi dahı boğaydı* “Serçe (şöyle) söyledi: “Ey efendi, var sen bana şükret; zira ben olmasaydım karınca, ne seni ne yavrunu bırakırdı, ikinizi de boğardı” (Korkmaz, 2007: 216). Yine Eski Anadolu Türkçesi döneminde Şeyhoğlu Mustafa’ya ait olan *Kenzü’l- Küberâ ve Mehekkü’l-Ulemâ* adlı eserinde kelimenin *karınca* şekliyle karşılaşılmaktadır (Yavuz, 1991).

Kelime, günümüz Türkiye Türkçesinde *karınca* şeklini alırken; Çağdaş Türk lehçelerinden *Trkm.T*’de “ğumurska”, *Bşk.T*’de “kımırıska”, *KTT* ’de kırmıska, *Kzk.T* ve *KKT*’de “kumırıska”, *Kırg.T*’de “kurmurska / kumurska”, *Özb.T.*’de “kumurska”, *Uyg.T.*’de “çümüle” (Gülensoy, 2018: 374), *Gagavuz Türkçesindeyse karıncä* (Besili, 2010: 55) şekillerinde kullanılmaktadır. Kelimenin *karınçga / karınca* şekli Oğuz Türkçesinde kullanılmaktadır.

Karınca kelimesinin etimolojisiyle ilgili S. Nişanyan, *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*’nde şu şekilde bir görüş belirtmiştir: “*ETü-O karınçak / karınça karınca* <?ET. *karın+ça* → *karın*” (Nişanyan, 2018: 417). Tuncer Gülensoy, kelimenin etimolojisini “*kur* ‘kuşak, kemer’ +(i)n+ça ‘küçültme eki’” (Gülensoy, 2018) şeklinde ele almıştır. İ. Zeki Eyuboğlu, kelimeyi “*kar*” köküne dayandırmış ve bu kökte “derinlik, oyuk, karıştırmak, yığınlaşmak, bir yere toplanmak, işi içinden çıkılmaz duruma getirmek, eşmek, kazmak, açmak, deşmek bg. karşıt anlamların olduğu (Eyuboğlu, 2004: 379) şeklinde açıklama yapmıştır. Türkmen Türkçesinin Etimolojisini yazan Soltanşa Ataniyazov kelimeyi “*karın* + (küçültme eki) *ça*” (Ataniyazov, 2004) şeklinde almış ve şu açıklamayı yapmıştır: “*Garny (syrty) uly, bili inçe, kelle tarapy hem kiçi bolany için, ol şeyle at alypdyr*” [karnı (beli) büyük, beli ince, hem (de) baş tarafı küçük olduğu için o öyle adlandırılmıştır] (Ataniyazov, 2004). *Azerbaycan Dilinin Etimoloji Lügati*’ni yazan Beşir Ahmedov ise kelimenin kökünü *kar-* “karışmak, karıştırmak” (Ahmedov, 1991: 40) köküne dayandırmıştır. Ona göre *kar* kelimesi “*karışık*

yağandır”, *karınca* kelimesi ise “*karışık yaşayan, çok olan kitle / kütle*”dir (Ahmedov, 1991: 40). Ahmedov, karıncaların genelde yığın, kütle hâlinde yaşadığını göz önünde bulundurmuştur. Andreas Tietze, kelimenin eski şekli olan *karınçgayı* vermekle yetinmiştir (Tietze, 2022: 132). *Kubbealtı Lugatı*’nda kelimenin Eski Türkçedeki “karınça-karınçak” şekilleri gösterilmiş ve kökünün belli olmadığı ifade edilmiştir (Ayverdi, 2010: 630). *Ötüken Türkçe Sözlük*’te kelime şu şekillerde gösterilmiştir: *karın-ç-ga / kur-ın-ça* (Gülensoy) (Çağbayır, 2007). Besili, *karınçanın -ga ekiyle biten eski hayvan isimlerinden birisi* olduğunu ifade etmiştir (Besili, 2010).

Çalışmada *karınca* kelimesinin, yukarıdaki etimolojik açıklamalardan farklı olarak tek kelimedenden değil; iki ayrı kelimedenden oluştuğu düşünülmektedir. Bunlar, *karın* ve *(y)inçge* kelimeleridir. Bu görüşün ilk dayanağı kelimenin *semantik* (anlambilim) açısından uygunluğudur. Karıncanın kafa yapısı, arka tarafının, karın bölgesine oranla kalın ve yukarıda, karın bölgesinin ise ince yapısı, insanı, söz konusu hayvanı adlandırma konusunda böyle bir düşünceye sevk etmiştir. Nitekim bütün dillerde de dış görünüş, yapı ve özelliklere göre adlandırmalar olduğu bilinmektedir. Mesela Türkçede tavuk yumurtasına şeklinden dolayı *yumurta*, aynı nesneye Arapçada renginden dolayı *beyza* ve Farsçada ise yine şekil özelliğinden dolayı *tohm-ı murg* (kuş tohumu) denmesi gibi. Aynı zamanda *sivrisinek*, *danaburnu* (böcek), *iribaş* (kurbağa yavrusu), *beşparmak* (deniz hayvanı), *kamışkulak* (at) gibi hayvanlar da benzer özelliklerinden dolayı adlandırılmıştır.

Kelimenin *karınca* şekli dışında -yukarıda da görüldüğü üzere- farklı Türk lehçelerinde farklı şekillerde kullanılması kelimenin *karın+ça* şeklinde geliştiğine dair görüşlere şüpheyle bakmamıza neden olur. *Karınca* kelimesi, *Kıyasül’-l Enbiya*’da *karınçka/ga* şeklinde tanıklanmıştır. *Azerbaycan Türkçesinde* “*qarışka*” şeklinde kullanılmaktadır; ayrıca kelimenin, Van’ın bazı yöre ağızlarında “*kerişge, kerince, keşke, kerinçge*” gibi kullanımları oldukça dikkat çekicidir. Gerek *Kıyasü’l-Enbiyâ*’daki gerek Azerbaycan Türkçesindeki ve gerekse Van ağızındaki kullanım şekilleri bizim görüşümüzün dayanak noktalarından ikincisi olan *etimolojik* (şekil bilgisi) yönünü oluşturmaktadır. Netice itibarıyla kelimenin etimolojisinin *karın(i) + (y)inçge* kelimelerinin birleşiminden oluştuğunu; başka bir deyişle bu kelimenin *isnat grubu* şeklinde bir birleşik kelimedenden oluştuğunu düşünmekteyiz. Van ağızındaki *kerinçke* şeklindeki -*nçke* aslında *(y)inçge* şeklinin hâlâ tam olarak bu ağızda eski biçimini koruduğuna işaretir. Azerbaycan Türkçesindeki kelime sonunda yer alan -*ka* eki *karın* kelimesinin etkisiyle kalınlaşmaya uğrayan -*(y)inçke* (>-yınçka >-ınçka>-ıçka >-ışka)’nin tesiriyle oluşmuş gibi durmaktadır. Ayrıca yine Azerbaycan Türkçesindeki -*ışka* şekli *(y)inçka* şeklinde kalınlaşan şeklin -*nç* birleşik eklerinin -*ş*’ye dönüşmesiyle alakalıdır ki bugün *gülünç* kelimesinin yer yer

gülüş, *sevinç* kelimesinin *seviş*, *kılınç* kelimesinin *kılış* şeklinde telaffuzları buna örnek olarak gösterilebilir.

Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan *karınca* şeklinin de *karın(t) + (y)inçge* kelimelerinin *büzüşme* ve *ilerleyici benzeşmesi* neticesinde ortaya çıktığını düşünüyor ve etimolojisini şu şekilde veriyoruz: *karın(t) + (y)inçge > karınınce > karınınc > karınca* örneklerinde olduğu gibi. *Büzüşme* olayı için şu örnekleri veriyoruz: *alıp kel-> akel-*, *alıp beri gelmek > abermek* ‘getirmek’, *ana şu > eşu* ‘şimdi’, *ana şundak > eşundak* ‘işte şunun gibi’, *ol birisi gün > o birisi gün > birisi gün* ‘öbür gün’ vs. (Karaağaç, 2022: 218b). *İlerleyici benzeşmeye* ise şu örnekleri veriyoruz: *anlamak > annamak*, *dinlemek > dinnemek*, *bir az > birez*, *yalın öz > yalnız > yalnız*, *kıl ibrik > kılıbık*, *sekiz on > sekizen > seksen* (Karaağaç, 2022: 489b). *Karınca* kelimesinde öncelikle ilk /i/ düşmüştür; (y)inçgeyse önce *inceye* dönüşmüş, sonra ilk kelimenin etkisiyle de *incaya* dönüşmüştür ve bu iki kelime birleşirken *büzüşme* ve *ilerleyici benzeşme* neticesinde *karınca* kelimesi elde edilmiştir diye düşünmekteyiz.

Karınca kelimesini oluşturan *karın* ve *ince* kelimeleri hakkında da aşağıda bilgiler verilmiştir. Özellikle *ince* kelimesi hakkında daha ayrıntılı bilgiler verilip iki ayrı etimolojik öneride bulunulmuştur.

2. Karın Kelimesi ve Etimolojisi

Karın, canlılarda gövdenin kasıklara kadar olan ön bölgesi, Mide; nesnelere iç bölüm; mecazî olarak da iç, gönül gibi anlamlar içeren bir kelimedir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde, Türkiye Türkçesine paralel olarak “karın, mide, iç; ana rahmi” anlamlarıyla kullanılmıştır, ...*emgekin kişi ajunıta toğar ög karınıta toğa teglük toğar* “...insanlar âleminde doğarlar. Ana karnından doğuştan kör olarak doğarlar” (Tekin, 2019). S. G. Clauson’a göre bu kelime, beden ve onun kapsamının alt kısmı için kursak ve bağırsaktan daha az özel olarak kullanılan genel bir terimdir (Clauson, 1972a). Bu kelime, daha özel olarak “rahim” için yaşayan bütün modern dillerde kullanılmaktadır; ayrıca Karahanlı Türkçesinde “iç, göbek” anlamlarıyla da kullanılmıştır (Clauson, 1972: 661a). *Karın* kelimesi, Çağatay, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde de aynı anlam ve şekilde kullanılmıştır (Clauson, 1972: 661a). *Mukaddimetü'l-Edeb*'de de yine “karın” anlamındadır: *ekiz oğlan toğurdu tişi bir karında* “Kadın, bir karında (bir doğumda) ikiz oğlan doğurdu” (Yüce, 2014: 36). *Karın*, bazı ses değişiklikleriyle çağdaş Türk lehçelerinde de kullanımını sürdürmektedir. Şöyle ki: *Trkm.T* “ğarın”, *Bşk.T*, *Kzk.T*, *Kırg.T*, *KTT* “karın”, *Özb.T* “karin”, *Uyg.T* “kerin”, *Syn.T* “xırın”, *Yak.T* “xarın”, *Çuv.T* “xirem” (Gülensoy, 2018: 374). Tatar Türkçesinde kelimenin ayrıca “korsak”, Kırgız Türkçesinde “aş kazan”, Kazak Türkçesinde “askazan”, Başkurt Türkçesinde “korhak”

şekillerine; Azerbaycan Türkçesinde ise “*garın*” şekline de rastlanmaktadır (KTLS, 1991: 442-443). Bunlardan başka “karın” *Derleme Sözlüğü*’nde: “*garın I. Karın. (Sm.; *İğdır-Kr.) 2. İşkembe. (*Bor -Nğ.)* şeklinde geçmektedir.

Karın kelimesi ile ilgili, yukarıda görüşlerini aktardığımız S. G. Clauson kelimenin etimolojisi hakkında herhangi bir görüş bildirmemiştir. Tahsin Banguoğlu kelimenin etimolojisini *kar+ın* (Banguoğlu, 2011) şeklinde, Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*’nde kelimeyi *kar+(ı)n* şeklinde ele almıştır (Korkmaz, 2017). Tuncer Gülensoy, etimolojik sözlüğünde kelimeyi *kar ‘omuz, kolun üst kısmı’ +ın* şeklinde almıştır (Gülensoy, 2018: 374). Yine Gülensoy’un verdiği bilgiye göre Ligeti, Türkçedeki *karın* kelimesini Moğolcadaki *qarbisun ~qarbing* kelimesi ile karşılaştırmış; Şcerbak, *karı-* fiilini kök olarak almıştır. Söz konusu kelimeyi Doerfer, *karı-n* (burun, taban, bıkın, erin, boyun...gibi) kelimesinden alırken; Boev, Bulg. *korem* kelimesi ile karşılaştırmıştır (Gülensoy, 2018). Andreas Tietze, etimolojik sözlüğünde kelimenin Eski Türkçedeki *karın* biçimini vermiştir (Tietze, 2022). *Ötüken Türkçe Sözlük*’te de kelimenin Eski Türkçedeki *karın* şekli verilmiştir (Çağbayır, 2007).

3. İnce Kelimesi ve Etimolojisi

İnce kelimesi; kişiler için aşırı özenli olmanın yanında düşünce, duygu ve davranış bakımından insanın sevgi ve saygısını kazanan, zarif kişi; nesnelere için dar, kalınlığı az olan ya da kaba, iri, kalın karşıtı gibi gerçek ve mecazî olarak birçok anlam içeren bir kelimedir. Bu kelimeyle ilk defa Göktürk Türkçesinde karşılaşılmaktadır. Kelime, *Tonyukuk Yazıtı*’nda birinci taşın güney yüzünün altıncı satırında *yinçge* şeklinde yer almaktadır (Tekin, 1994: 84-85).

Kelimeye, daha sonra Eski Uygur Türkçesinde *inçge / inçke* (Caferoğlu, 1968: 94) ve *yinçge / yinçke* (Caferoğlu, 1968) şekillerinde ve oldukça sık rastlanmaktadır. *Maytrısimit* adlı eserde hem *inçge* (Tekin, 2019) hem de *yinçge* (Tekin, 2019) şeklinde kullanılmıştır “...güzelliği ile (?), alevli prensler, yüksek rütbeli memurlar ve zarif bâkireler ile...” (Tekin, 2019: 18-40/272). Aynı eserde, kelimenin *yinçge oyun* (Tekin, 2019: 32-13), *yinçge uvşak* (ince ufak) (Tekin, 2019), *yinçge yip* (ince ip)te (Tekin, 2019: 106-17) tamlayan unsur olarak sıfat tamlamaları da kurduğu görülmektedir. Eski Uygur Türkçesinin bir diğer önemli eseri olan *Altun Yaruk*’ta da *inçke* ve *yinçge* (Ölmez, 1991) şeklinde kullanılmıştır: *...bo altun önglög y(a)ruk-lar közünmeki biş türlüğ tüzülmiş inçke oyunlar üni eşidilmeki ... Tengridem altun küvrügl-kentün etdiler ... biş türlüğ tüzülmiş yinçge oyun-lar üni eşidildi* “Bu altın renkli

ışıkların görünmesi; beş tür düzenlenmiş, hafif müzik seslerinin işitilmesi; tanrısal altın davullar kendiliklerinden öttüler. Beş tür düzenlenmiş hafif, müzik sesleri işitildi” (Ölmez, 1991: 184-6/7/8). Her iki eserde de *yinçge / inçke oyun* tabirinin kullanılması dikkat çekicidir.

Karahanlı Türkçesi eserlerinden olan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te kelime *yinçge* “herhangi bir şeyin incesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018) şekil ve anlamıyla geçmektedir. Yine *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te *yinçge torku* “ince ipek”; *yinçge kişi* “mütedeyyin ve sürekli ibadet eden kişi”; *yinçge kîz* “odalık” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018) örneklerinde sıfat olarak kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinin bir diğer önemli eseri *Kutadgu Bilig*'de de kelimeye, *yinçge / yinçge* şeklinde (Arat, 1979: 545) rastlanmaktadır: *Uşanma katıglan yüküñni yinit / Yoluñ kılda yinçke özüñni könit* “Gafil davranma, gayret et, yükünü hafiflet; yolun kıldan incedir, kendini doğruya yönelt” (Arat, 1991). *Eşit emdi bilge sözi ne tiyür / Sözin yanızatur sözke yinçke ayur* “Dinle şimdi bilge sözünü, (bilge) ne diyor? Bunu doğrulayan sözü (ne kadar) ince söylüyor” (Arat, 1991: 613).

Harezmi Türkçesi dönemine ait *Mukaddemetü'l-Edeb* (ME) ve *Kıyasü'l-Enbiya*'da (KE) kelime *yinçge* şekillerinde tanıklanmıştır (Ata, 2019: 148; Yüce, 2014).

Kıpçak Türkçesi eserlerinden olan *Codex Cumanicus*'ta kelime, *inçke* (Argunşah ve Güner, 2015: 248) şeklindedir. Kıpçak Türkçesinde kelimenin ayrıca *inçe*, *inçke*, *yeniçke*, *yenişke*, *yinçe*, *yinçge*, *yinçke* (Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2007) gibi şekillerine de rastlanmaktadır.

Kelime, Çağatay Türkçesinde başındaki /y/ sesini düşürerek *ince* (Ünlü, 2013) şeklinde kullanılmıştır; ayrıca bu dönemde *inçge*, *inçke*, *içke*, *yiñçe* (Ünlü, 2013) şekillerinin kullanıldığı da görülmektedir.

Kelime, Batı Türkçesinde başındaki /y/ sesini düşürerek kullanılmıştır. *Tarama Sözlüğü*'nde kelimenin *ince* (Trm.S, 2009) şeklinde ve “*dikkatle, dikkatlice*” (Trm.S, 2009: 127) anlamlarında kullanılması dikkat çekicidir. *Tarama Sözlüğü*'nde kelimenin bir diğer şekli *inçge* “ince”dir (Trm.s. 2009).

Söz konusu kelimenin bazı çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımını şöyledir: “i:inçe (Trkm.T), incike (Uyg.T.), ingiçke (Özb.T), içke (Kırg.T), çiçke (Alt.T) (ATS), jinişçe (Kzk.T), niçke (Kırg.T, KTT) (Gülensoy, 2018).

Kelimenin etimolojisi ile ilgili Burhan Paçacıoğlu, *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı* adlı sözlüğünde Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* adlı eserini kaynak göstererek onun *inç-ke* şeklindeki fiilden oluşan bir isim

görüşünü alıntılamıştır (Paçacıoğlu, 2016). Paçacıoğlu'nun söz konusu kelimeye kök kabul ettiği *inç-* fiili, bahsi geçen sözlüğünde *rahat etmek* anlamındadır (Paçacıoğlu, 2016). Korkmaz, söz konusu eserinde kelimeyi *fülden ad türeten ekler* bahsinde *-gA* eki içerisinde ve *ince* (<*inçge / inçke*) (Paçacıoğlu, 2017) şeklinde ele almıştır. Korkmaz'ın, *inc-* fiiline herhangi bir anlam vermediğini belirtmek gerekiyor. Korkmaz, *-gA* fiilden isim yapan ek ile ilgiliye şu ifadeler yer vermiştir:

Fiil kök ve gövdelerinden sınırlı sayıda sıfat ve adlar türetmiş olan bir ektir. İşlev bakımından fiilin gösterdiği işten etkileneni ya da bir işin sonucu olanı gösteren türetmeler yapmıştır. Ek bazı türetmelerde ön ses *g-*'sini yitirmiştir: bilge, bölge, dalga, damga (<*tamga*), gölge (<*koli / köle-* “koyulaştırmak, karanlıklaştırmak) *ince* (*inçge / inçke*), kavurga, kısa (<*kıs-ga / kıs-ka*), soyka, yonga, yufka (<*yuvga*) vb. (Korkmaz, 2017: 150).

İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı* 'nda “**yinç-*” fiilini kelimenin kökü olarak kabul etmiştir (Taş, 2015: 129). Marcel Erdal, söz konusu kelime için bir kökün mevcut olmadığını; ancak kelimenin *yinçür-* fiili ile ilgili olduğunu belirtmiştir (Erdal, 1991: 381-382). Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* adlı eserinde kelimeyi şu şekilde ele almıştır: =*ET. Yinçge, yinçke. (EUTS, 297) ~ inçge. -OT. yinçge~yinçge (DLT). MA. yinçge (73-1) < yi:nçge (T. Tekin)*. Gülensoy, görüldüğü üzere kelimenin eski ve yeni kullanımlarıyla anlamlarını vermekle yetinmiş; etimolojik bir açıklamada bulunmamıştır (Gülensoy, 2018: 374b). S. Nişanyan, *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi* 'nde *ince* kelimesinin etimolojisini şu şekilde vermiştir: “<< *ET inç-ge / yinçge ince narin < ET *yinç- küçülmek? daralmak*? + gA << ET ηin(i)ş-*” (Nişanyan, 2018: 369). Nişanyan, kelimeyi muhtemel bir *yinç-* “*küçülmek, daralmak” fiiliyle açıklamıştır. İsmet Zeki Eyuboğlu ise kelimeyi, *yin* (tüy, kıl) (Nişanyan, 2004: 348) kelimesine dayandırır. Eyuboğlu, *yin* “tüy, kıl” kelimesinin *ince* kelimesiyle anlam bağlantısının, kıl ya da tüyün, *ince*, hafif olmasından anlam genişlemesiyle oluştuğunu ifade etmiştir (Eyuboğlu, 2004: 348). Andreas Tietze ise kelimenin “*narin; yufka*” anlamlarıyla Eski Türkçedeki karşılığı olan *yinçge* şeklini vermiştir (Tietze, 2022: 593). *Kubbealtı Lugatı* 'nda kelimenin köküne dair bir görüş belirtilmemiş; ancak eski şekli olan “*yinçge*” kelimesine yer verilmiştir (Ayverdi, 2010). *Ötüken Türkçe Sözlük* 'te kelime, *yinçge>ince* şeklinde gösterilmiştir (Çağbayır, 2007).

Zeynep Korkmaz ve Nişanyan kelimenin kökünü muhtemel bir (*y*)*inç-* fiiline dayandırmışlardır. Biz kelimenin kökünü biraz daha geriye götürüp (*y*)*in-* fiiline dayandığı görüşündeyiz ve kelimenin etimolojisinin iki şekilde olabileceği kanaatindeyiz. Bunlardan ilki,

(y)in-ç-ge <(y)in-ç-e şeklinde geliştiğidir. Bu fiilden fiil yapan -ç- az da olsa kullanılmıştır. Şöyle ki: *sür-ç-* “*yürürken yanlış adım atıp dengesini yitirmek*” <*sü-r-ç- (Gülensoy, 2018: 676); *yap-uç-* “*örtünmek, giyinmek*” (Paçacıoğlu, 2016: 743). Necmettin Hacıeminoğlu, *in-* fiilini *î- “*bağla-” anlamlı kök fiilden geliştiğini ifade etmiştir. Hacıeminoğlu kök fiil ile gövde olarak kabul ettiği fiil arasındaki ilişkiyi; i-n- fiilinin de bu i- kökünden türediği kanaatinde olduğunu; çünkü yukarıdan atılan bir cismin inmesi, toprağa bağlanması demek olduğunu ifade ederek açıklamıştır (Hacıeminoğlu, 2016). Biz, (y)in- fiiline “bağla-” fiilinden başka anlamlar vermenin daha uygun olacağı görüşündeyiz.

(Y)in- fiili her ne kadar Eski Türkçede müstakil olarak tanıklanmamış olsa da kelimenin bizce türevleri olan *yiñçür-* ve Trm.S’de yer alan *indür-* fiilleri böyle bir fiilin var olduğuna dair bize fikir verebilmektedir. *Yiñçür-* fiili ilk defa Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır. *Altun Yaruk*’ta kelime şu cümle içinde geçmektedir: *burkan üz-kinte tegdüklerinte töpülerin engitdürüp ... biş tilgen-in yir-ke tegürüp yiñçürü töpün yükünüp...* “Buda(nın) huzuruna vardıklarında başlarını eğip beş uzuv(lar)ını yere değdirip secde ederek baş aşağı eğilip...” (Ölmez, 1991: 23). Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere kelime, “*secde etmek, eğilmek*” (Ölmez, 1991) anlamındadır. Burhan Paçacıoğlu, bu kelimenin etimolojisini *yanç-gur* (Paçacıoğlu, 2016: 783) şeklinde vermiştir. Paçacıoğlu’nun sözlüğünde *yanç-* fiilinin karşısındaki anlamlar, “*ezmek, kırmak; günah işlemek*” (Paçacıoğlu, 2016: 736) fiilleridir. İbrahim Taş, *yiñçür-* “*secde etmek, eğilmek*” kelimesinin kökünü **yiñç-* fiiline dayandırmıştır (Taş, 2015). S. G. Clauson, *yiñçür-* kelimesinin **yiñç-* fiilinin faktitif (ettirgen) bir türevi olduğunu ifade etmiştir (Clauson, 1972).

Biz bu kelimenin etimolojisinin *yiñ-çür-* şeklinde olduğu kanaatindeyiz. Burada (y)in- fiilinin kelimenin kökü olduğunu düşünmekteyiz; zira aşağı doğru eğilen, secde eden kimse, aslında yukarıda olana göre alçakta, inik bir pozisyonadadır; başka bir deyişle yukarıda ve yüksekte olan aşağı doğru inmiş, alçalmıştır. Dolayısıyla (y)in- fiilinin, *yiñçür-* fiilinin kökü olması anlam bilgisi açısından oldukça makuldür. Şekil bilgisi açısından da bakıldığında zaman, fiilden fiil yapan -çür- ekine *kül-çir-* “gülümsemek”, *am-çır-* “damlamak, serpilmek” kelimelerinde rastlanmaktadır (Paçacıoğlu, 2016).

Söz konusu kelimenin bir diğer türevi olduğunu düşündüğümüz Trm.S’deki *indür-* şeklindeki ve “1. *Kısmet vermek, rızık göstermek*. 2. *Alçaltmak, küçültmek*” (anlamlarındaki fiildir Trm. S, 2009). Kelimenin Trm.S’deki ikinci anlamı “*alçalmak, küçülmek*” bizce *yiñ-çür-* fiilinin de köküdür. *Yiñçür-* fiilinin “*eğilmek, secde etmek*” anlamlarını göz önüne alınca “*alçaltmak, küçültmek*” anlamlı fiille anlam açısından bağlantılı olduğu görülmektedir; nitekim

secde eden ya da eğilen bir kimse yüksek bir pozisyondan aşağı pozisyona geçer, alçalır.

Türevlerinden yola çıkarak tarihî metinlerden elde edilen (y)in- fiilinin bugün Anadolu ağızlarında kök hâliyle de kullanıldığına rastlanmaktadır. Adilcevaz yöresi ağızlarında kelimenin yèn- “Bir yerden başka bir yere gitmek, varmak; inmek” şeklinde kök hâliyle kullanıldığına şahit olunmaktadır (Sevinçli, 2019: 590). Aynı ağızda kelimenin yendir- “1. İndirmek. 2. Kesmek.” şeklindeki türevi ve yendir ét- “bf. Alçak gönüllülük göstermek”; yendir étme- “bf. Umursamamak, kılınmamak” birleşik fiil şeklindeki kullanımlarına da rastlanmaktadır (Sevinçli, 2019: 590). Buna ek olarak yine Van’ın bazı yöre ağızlarında (Küresin ağzı gibi) kelimenin, yın-~ yin- “İn-” (Bulak, 2015) şeklindeki kök hâlinde ve yındır- “indir-” şeklindeki türeviyle kullanıldığı görülmektedir (Bulak, 2015: 558). Bunlara ek olarak yine bu ağızda kelimenin yendir- / yendir- şeklindeki türevinin “bir şişkin nesnenin (top vs.) havasını indirmek” anlamının da mevcut olduğunu ifade etmek gerekir. Bu veriler ışığında, ilk görüş olarak ince <(y)incge / yinçge kelimesinin, (y)in- *ç-ge >(y)in-ç-e > in- *ç-e şeklinde geliştiği kanaatindeyiz; nitekim semantik bakımdan da incelen, alçalan, yere doğru eğilen, düşük pozisyonda bulunan bir şey, yukarıda kalan bir şeye göre incelmış, düşük bir hâle gelmiş konumdadır. Kelimenin ses için kullanılan ve kaba’nın karşıtı olan tiz ses de yine ince, alçalan, kaba veya yukarıda, yüksekte olmayandır. Kelimenin diğer anlamlarından, “Zayıf. mec. Aşırı özen gerektiren, kaba karşıtı. Ayrıntılı. Akışkanlığı çok olan, yoğun ve koyu olmayan (sıvılar için). mec. İyiden iyiye, enikonu, ayrıntılı. Hafif, gücü az” gibi anlamların da in-, indir-, eğil- gibi anlamları bulunan (y)in- köküyle ilgili olduğu görülmektedir (TS, 2011). Mesela, bir şeyi enikonu, ayrıntılı düşünmek aslında o şeyin en ince, dip noktalarına varıncaya kadar eğilmek, inmek demektir. Kelimenin türevlerinden olan incelemek de yine aynı kökten türemiş, bir şeyin ayrıntılarına inmek, eğilmek anlamıyla ilgilidir. Kelimenin ayrıca Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde yinçkele- “incelemek, parçalamak”, yinçrün- “başını eğmek” (Paçacıoğlu, 2016: 783), yinçgele- “(bir şeyi) ince saymak; inceltmek, yinçgelen- “tevazu gösterip boyun eğmek, (Tanrı’ya) ibadet ve zahitlik edip boyun eğmek” anlamlarını da göz önünde bulundurunca bunların da söz konusu kökün türevleri arasında olduğu görülmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018). Özellikle yinçgelen- “tevazu gösterip boyun eğmek; (Tanrı’ya) ibadet ve zahitlik edip boyun eğmek”; alçalmak, aşağı inmek; tevazu edip büzülür hâlde “küçülme” anlamlarıyla fiil şekillerini oluşturmaktadır.

İkinci bir görüş “*(y)i-nç+ge” şeklindedir. Fiilden isim yapan “-nç” (Ergin bu ek için fiilden fiil “-n- ve fiilden isim “-ç” ekinden oluşmaktadır (Ergin, 2012: 191-192);” -nçI, fazla işlek olmamakla birlikte karşılaşılan bir ektir: ögrünç, ögrinçü “sevinç” (ögrir- “sevinmek,

neşelenmek”), *tegziñç* “*tomar, bölüm*” (*tegziñ-“dönmek, dolanmak*” (Gabain, 2007: 54) vd. İsimden isim yapan +Ga / +kA eki de az da olsa kullanılmıştır: *başka* (*baş* “*baş*”), *ürke* “*daima*” (*ür* “*uzun müddet*”) (Gabain, 2007: 45); ancak elimizde *(y)i- “*inmek, aşağı doğru eğilmek” fiili olmadığından bu öneriye ihtiyatlı yaklaşıyoruz.

Sonuç

Çalışmada *karınca* kelimesine etimolojik açıdan yeni bir bakış açısı getirilmiştir. *Karınca* kelimesinin etimolojisiyle ilgili genel olarak *karın* kelimesinin küçültme eki +çA’yı alarak oluştuğu düşüncesi hakimdir. Bundan başka, söz konusu kelimenin *kar-* “karıştırmak” fiilinden türemiş olabileceği de öne sürülen görüşler arasındadır. Ancak bizce *karınca* tek kelime değil; *karın* + *(y)inçge* şeklinde iki ayrı kelimedenden türemiş ve isnat grubu şeklinde bir birleşik kelimedir. Bunu öne sürerken hem *karıncanın* vücut yapısı hem de kelimenin anlam ve şekil yapısı göz önünde bulundurulmuştur. Bugün bildiğimiz kadarıyla kelimenin *karınca* şekli sadece Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır; ancak bunu bütün ağızlarda da böyle kabul etmek pek doğru olmayabilir ki bugün Van Küresin ağızında kelimenin *kerişge*, *keşge*, *kerince*, *kerinçge* gibi kullanımları vardır. Azerbaycan Türkçesinde ise *qarışqa* şekli mevcuttur. Ayrıca *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da kullanılan *karınçka* / *karınçğa* şekilleri de bizim başka bir dayanak noktamızı oluşturmaktadır. Özellikle *Kıyasü'l-Enbiyâ*'daki *karınçka* / *karınçğa*'daki *inçka* ve *inçganın* *(y)inçge* ile benzerliği ve bizce aynılığı dikkat çekicidir. Kelime bugün hem *büzüşme* hem de *ilerleyici bezneşme* ile *karınca* biçimini almıştır; tabii bu, bazen de *gerileyici benzeşme* yoluyla *kerişke*, *kerince*, *kerişge*, *kerinçge* şekillerini de almıştır.

Bugün için *karın* kelimesi hakkında araştırmacılar genellikle etimolojik olarak *kar+ın* şeklindeki bir açıklamayı kabul görmüşlerdir. *Karın* kelimesinin kökü olan *kar* “kol, kolun üst kısmı” anlamındadır. Buna benzer şekilde türetilen bazı kelimelerden bahsedilecek olursa *boy-un*, *eğ-in*, *koy-un* örneklerini verilebilir. *İnce* kelimesinin etimolojisi ise bugün genelde *inç-(g)e* şeklindedir. Biz Türkçe bir kelimenin bazen -ünlü olmak kaydıyla- tek sese kadar indirgenebilir özelliğini de göz önünde bulundurduğumuzda bu kelimenin daha geriye götürülebileceği kanaatindeyiz; dolayısıyla *ince* kelimesinin *(y)in-ç-ge* > *ince* şeklinde ya da *(y)i-nç-ge* > *ince* şeklinde gelişmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Burada şunu da ifade etmek gerekir *yin-* ~ *yın-* fiili bugün bazı ağızlarda (Bitlis Adilcevaz yöresi ağızları, Van Küresin ağızı gibi) kullanılmaktadır.

Extended Abstract

The word *ant* has been subject to different etymological explanations until today; however, its origin has not been clearly and satisfactorily elucidated. The word has generally been studied as a single word; however, as a result of our research, we assume that the word in question is actually composed of two separate words, not a single word, and we are of the opinion that this word actually consists of a compound word, which are the words *abdomen* and *thin*.

Before moving on to the etymology of the word *ant*, it would be appropriate to mention the words *abdomen* and *thin*, which play a role in the formation of the word. The word *abdomen* is the anterior region of the body up to the groin in living things, stomach; interior partition in objects; metaphorically, it is a word that contains meanings such as inner and heart. In Old Uyghur Turkish texts, parallel to Turkey Turkish, “abdomen, stomach, inner; used with the meaning of "womb". According to S. G. Clauson, the word is a general term used less specifically for the lower part of the body and its scope than the *crop* and *gut*. Again to .S G. Clauson This word is used more specifically for "womb" in all living modern languages. The word "*karin*" continues to be used in today's Turkish dialects and Turkey Turkish dialects with some sound changes, such as: Trkm.T "*Şarın*", Bşk.T, Kzk.T, Kırg.T, KTT "*karin*", Özb.T "*karin*", App.T “*kerin*”, Syn.T “*xırın*”, Yak.T “*xarın*”, Çuv.T. "*xirem*". The word also has “*korsak*” forms in Tatar Turkish, “*aş Kazan*” in Kyrgyz Turkish, “*askazan*” in Kazak Turkish, and “*korhak*” in Bashkir Turkish; In Azerbaijani Turkish, it is written as “*garın*”. In addition to these, "*karin*" in the *Compilation Dictionary*: "gar 1. Your abdomen. (Sm.; *İğdir -Kr.) 2. Tripe. (*Bor -Nğ.) When we look at the word in question from an etymological point of view, Tahsin Banguoğlu explains the etymology of the word as *kar+ın*, while Zeynep Korkmaz handles the word as *kar+(1)n* in *Turkey Turkish Grammar Morphology*. Tuncer Gülensoy took the word *snow* in his etymological dictionary as 'shoulder, upper part of the arm' +*in*. Again, according to the information given by Gülensoy, Ligeti compares the Turkish word for abdomen with the Mongolian word *qarbisun ~qarbing*; Şcerbak takes the verb *kar-* as a root; When Doerfer takes the word *kar-n* (nose, sole, bored, erin, neck... etc.); Boev, find the word. compares it with the word *korem*.

When we look at the word *fine*, which constitutes the second element of the word *ant*, the word appears in the form of *yinçge / yinçke* since the first written works of Turkish. *Thin* word; an elegant person who wins the love and respect of people in terms of thought, emotion and behavior, as well as being overly attentive to people; It is a word that has many literal and

figurative meanings for objects such as narrow, low in thickness or coarse, large, thick opposite. Over time, the word continued to be used in its fine form by lowering the /y/ consonant sound at the beginning and especially the middle /k/ consonant in Western Turkish.

It is accepted that the word fine is etymologically in the form of inch+ke; however, we assume that the word can develop in two different ways; The first of these is the opinion that the word developed from the verb (y)in- "to descend, descend" in the form of (y)in-**ç*-ke, and the second is the developmental stage of (y)in-*ç*+ke.

As for the word ant, which we imagine to be a combination of the words abdomen and thin, which we discussed above, that is, a compound word, we come across this word for the first time with the forms of ant and ant in *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Kasgarli Mahmud gives information that the word is Oghuz with his explanation that the word can also be called ant. The word was later found in Kipchak Turkish and Khwarezm Turkish.

When we look at the etymology of the word, S. Nişanyan stated the following in *Nişanyan Dictionary Etymology of Contemporary Turkish*: "ETü-O anthill / ant ant < ?ET. abdomen+ça → abdomen". Tuncer Gülensoy took the etymology of the word as "kur 'belt, belt'+(1)n+ça 'diminutive suffix'". I. Zeki Eyuboğlu bases the word on the root of "snow", and in this root it means "depth, hollow, shuffling, heaping, gathering in one place, making things inextricable, digging, digging, opening, burrowing bg. they have opposite meanings". Soltansha Ataniyazov, who wrote the *Etymology of Turkmen Turkish*, takes the word as "karin + (diminutive) ça" and makes the following explanation: "Garny (syrtı) uly, bili ince, kelle tarapy hem kichi bolany çin, ol şeyle at alypdyr" [karnı (beli) It is so named because it is large, has a thin waist, and (also) a small head.] Bashir Ahmedov, who wrote the *Etymological Dictionary of the Azerbaijani Language*, attributes the root of the word to the root of "to mix, to confuse" (1991: 40). According to him, the word snow is "mixedly falling", and the word ant is "a mixed, abundant mass" (1991: 40). Ahmedov took into account that ants generally live in masses.

We assume that the word ant develops as abdomen+thin, unlike the above views. It is seen that thin in the body of the word thickens with the effect of the first word, abdomen, and turns into the form of ince.

Etik Beyan: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Ethical Approval: The author declares that ethical rules were followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, Artvin Çoruh University International Journal of Social Sciences has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Kaynakça

- Ahmedov, B. (1991). Azərbaycan dilinin etimologiya lüğəti. <https://obastan.com/azerbaycan-dilinin-etimologiya-lugeti/pd/> adresinden 19.06.2023 tarihinden alınmıştır.
- Arat, R. A. (1991). *Kutadgu Bilig* (1. Baskı). Kabalcı Yayınları.
- Argunşah, M., & Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus* (1. Baskı). Kesit Yayınları.
- Ata, A. (2019). *Kıyasü'l-enbiyâ* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin grameri* (9. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Besili, E. (2010). *Eski ve orta Türkçe hayvan isimlerinin etimolojisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Bulak, Ş. (2015). *Van Küresin ağzı*. [Yayımlanmış doktora tezi]. İnönü Üniversitesi
- Caferoğlu, A. (1968). Ankara: *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford Press.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük*. Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, A., & Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2012). *Türk dil bilgisi* (1. Baskı). Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation a functional approach the lexicon*. Turcologica, Wiesbaden.
- Eyuboğlu, İ. Z. (2004). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü* (4. Baskı). Sosyal Yayınlar.
- Dilçin, C. (2009). *Yeni tarama sözlüğü* (2. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri* (M. Akalın, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü* (1. Baskı). Bilgi Kültür Sanat Yayın Dağıtım.
- Hacıeminoğlu, N. (2016). *Türk dilinde yapı bakımından fiiller* (1. Baskı). Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım.
- Karaağaç, G. (2022). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Gülistan tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türk)* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü* (5. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi* (5. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları
- Nişanyan, S (2018). *Nişanyan sözlük çağdaş Türkçenin etimolojisi* (1. Baskı). Liber Plus Yayınları.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. kitap (=5. Bölüm)* (1. Baskı). Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.-XVI. yüzyıllar arasında Türkçenin sözcük dağarcığı* (1. Baskı). Kesit Yayınları.
- Soltaşa, A. (2004). *Türkmen dilinin sözköki (etimolojik) sözlüğü* (1. Baskı). Miras.
- Stachowski, M. (2011). *Etimoloji* (1. Baskı). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sevinçli, V. (2019). *Adilcevaz yöresi söz varlığı ve dil incelemesi* (1. Baskı). Akademik Kitaplar.
- Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig'de söz yapımı* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1995). *Tunyukuk yazıtı* (1. Baskı). Simurg Kitapçılık.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca metinler II Maytrisimit Burkancılarının Mehdisi Maitreya ile buluşma Uygurca iptidai bir dram* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2022). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati (F-J, K-K)*. Türkiye Bilimler Akademisi.
- Topalaoğlu, (2019). *Karşılaştırmalı dil bilgisi terimleri sözlüğü* (1. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Yayınları (2019). *Derleme sözlüğü* (4. Baskı).

Türk Dil Kurumu Yayınları (2011). *Türkçe sözlük* (11. Baskı).

Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü* (1. Baskı). Eğitim Yayınevi.

Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-edebe* (3. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zülfikar, H. (2011). *Terim sorunları ve terim yapma yolları* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kısaltmalar

Alt.T	Altay Türkçesi
ATS	Altay Türkçesi Sözlüğü
bg.	benzeri gibi
Bulg.	Bulgarca
Bşk.T	Başkurt Türkçesi
Çev	Çeviren
Çuv.T	Çuvaş Türkçesi
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
ETü	Eski Türkçe
ETü-O	Eski Türkçe (Oğuz Türkçesi)
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
KE	Kıyasü'l-Enbiyâ
KKT	Kara Kalpak Türkçesi
Kzk.T	Kazak Türkçesi
Kırg.T	Kırgız Türkçesi
ME	Mukaddimetü'l-Edeb
Mec.	Mecazen
OTü	Orta Türkçe
Özb.T	Özbek Türkçesi
Syn.T	Soyon Türkçesi
KTT	Kazan Tatar Türkçesi
TDK	Türk Dil Kurumu
Trkm.T	Türkmen Türkçesi
Trm.S	Tarama Sözlüğü
TS	Türkçe Sözlük
Uyg.T	Uygur Türkçesi
vb.	ve benzeri, ve benzerleri
vd.	ve devamı, ve diğerleri
Yak.T	Yakut Türkçesi

İnsan Sağlığı Hizmetleri Sektöründe Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi*

Evaluation of the Financial Performances of Businesses in the Human Health Services Sector

Mehtab Çelik¹ , Doç. Dr. Ersin Korkmaz²

Öz

Bu çalışmanın amacı, insan sağlığı hizmetleri sektöründe faaliyet gösteren mikro, küçük, orta ve büyük ölçekli sağlık işletmelerinin finansal durumlarını ve gelişmelerini ortaya koymaktır. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından verisi yayımlanan Q-86 İnsan Sağlığı Hizmetleri sektörünün 2017- 2021 dönemine ait bilanço ve gelir tablolarından elde edilen veriler karşılaştırmalı mali tablolar analizi ve finansal yaşam indeksi ile analiz edilmiştir. Karşılaştırmalı mali tablo analizi sonucunda ölçek bazında değerlendirilen sağlık işletmelerinin finansal performanslarını oluşturan kalemlerde yıllar itibarıyla sürdürülebilir bir artışın olmadığı ve özellikle 2021 yılında işletmelerin finansal performans göstergelerinde önemli azalmalar olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca genel olarak orta ve büyük ölçekli sağlık işletmelerinin finansal açıdan sorunlar yaşadığı belirlenmiştir. Finansal Yaşam İndeksine ait sonuçlar ise, finansal yaşam kapasitesinin en yüksek mikro ve daha sonra küçük ölçekli işletmelerde olduğunu göstermiştir. Orta ve büyük ölçekli işletmelerin ise finansal açıdan sorun yaşadığı; ancak 2021 yılına gelindiğinde finansal yaşam kapasitesinde iyileşmelerin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık İşletmeleri, Karşılaştırmalı Mali Tablo Analizi, Finansal Yaşam İndeksi

JEL Kodları: G20, I11, M20

Abstract

The aim of this study is to reveal the financial status and development of micro, small, medium and large-scale health enterprises operating in the human health services sector. In this context, the data obtained from the balance sheet and income statements of the Q-86 Human Health Services sector for the period 2017-2021, data of which were published by the Central Bank of the Republic of Turkey, were analyzed with the comparative financial statements analysis and financial life index. As a result of the comparative financial statement analysis, it has been determined that there is no sustainable increase over the years in the items that make up the financial performance of the health enterprises, which are evaluated on a scale basis, and that there are significant decreases in the financial performance indicators of the enterprises, especially in 2021. In addition, it has been determined that medium and large-scale health enterprises in general are experiencing financial problems. The results of the Financial Life Index, on the other hand, showed that the financial life capacity was the highest in micro and then small-scale enterprises. On the other hand, medium and large-scale enterprises have financial problems; however, it has been determined that there are improvements in financial life capacity by 2021.

Keywords: Healthcare Businesses, Comparative Financial Statement Analysis, Financial Life Index

JEL Codes: G20, I11, M20

* Bu çalışma 02-06 Mayıs 2023 tarihleri arasında düzenlenen 8. Uluslararası Sağlık Bilimleri ve Yönetimi Kongresinde sunulan özet bildirden türetilmiştir.

¹Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Finansman Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, mehtabcelik2424@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8441-6278

²Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ekorkmaz@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6787-5368

Atıf / Citation: Çelik, M. ve Korkmaz, E. (2023). İnsan sağlığı hizmetleri sektöründe yer alan işletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 352-367. DOI: https://doi.org/10.22466/acusbd.1337309

Giriş

Sağlık hizmetleri, birey ve toplum sağlığının korunması ve geliştirilmesi adına yapılan faaliyetleri içermektedir. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin bireylere eşit düzeyde ve kaliteli bir şekilde sunulması önem taşımaktadır (Ekinci ve Bakır, 2021). Zira sağlık hizmetlerine olan ihtiyaç, beklenmedik zamanlarda ortaya çıkabilmekte ve ihtiyaç anında yerine verilebilecek alternatif bir hizmet bulunmamaktadır. Sağlık hizmetleri, toplumun tamamını ilgilendirdiği için bu hizmetlerde meydana gelebilecek eksiklik ya da sorunlar, ciddi toplumsal problemlere yol açabilmektedir. Tüm insanlık için hayati önem taşıması ve ikamesinin bulunmaması, sağlığa verilen önemi gün geçtikçe artırmış, özellikle son yıllarda sağlık sektöründeki girişimcilik ivme kazanmıştır. Sağlık sektörünün bu denli önem kazanmasında, hızla gelişen teknoloji, toplumların yaşlanması, hastalıklarının artması, yaşanan dönemsel salgın hastalıklar ve dolayısıyla sağlık harcamalarının artması gibi faktörler etkili olmaktadır. Ayrıca bu faktörler sağlık sektörünün sürdürülebilirliğini de etkilemektedir (Erbir ve Yılmaz, 2019).

Küreselleşme ile birlikte dünya sağlık sistemlerinde serbest piyasa ekonomisinin hâkim olmaya başlaması, sağlık hizmetlerinin süreklilik gerektiren bir yapıya sahip olması, yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte anlık olarak bilgiye ulaşabilme, ülkeleri bu rekabetçi ortamda artan sağlık harcamalarına çözüm bulmaya, sektördeki hizmet maliyetlerini azaltmaya ve kaynakların daha etkin kullanılabilmesi için sistem arayışlarına itmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak maliyet etkinliği, kişi odaklılık, kalite ve sürdürülebilirlik gibi kavramlarda ortak paydada değişim kaçınılmaz görülmüştür. Sağlık hizmetlerindeki bu değişimler; özellikle hizmetlerin finansmanı, maliyetin etkin sunumu ve örgütlenme yöntemleri ile ilgili konularda yoğunlaşmıştır. Bu durum, sağlık hizmetlerinde işletme yönetimi kavramını ve yönetimde etkinliğin bir ölçüsü olan performans değerlemeyi ön plana çıkarmıştır (Ekinci ve Bakır, 2021).

Performans değerlendirme; kurumun misyonunu yerine getirebilmesi, amaç ve hedeflerine ulaşabilmesi için ilgili performans göstergelerinden faydalanılarak, kurumun sahip olduğu tüm bileşenleri hakkında veri toplanması, ölçülmesi ve değerlendirilmesi sürecidir (Çakmak, 2006). Bu süreç, örgütsel faaliyetlerin amaçlar doğrultusunda gerçekleşip gerçekleşmediğini belirlemeye, diğer bir ifadeyle faaliyetlerin etkinlik ve verimliliklerinin değerlendirilebilmesine olanak sağlayan bir süreçtir (Nelly, Adams & Kennerley, 2002). Sağlık kurumlarının finansal performans değerlendirme süreci de bu kurumların mevcut finansal durumuna, varlıklarını ve kaynaklarını etkin kullanıp kullanmadığına, yatırım kararları ve risk analizlerinin yapılmasına yönelik süreçleri kapsar. Nitekim sağlık kurumlarının sürdürülebilirliği, önemli ölçüde finansal performanslarındaki başarı düzeylerine ve mevcut durum ve şartlara uyum sağlayarak rekabette üstünlük sağlayacak strateji geliştirebilmelerine bağlıdır (Bağcı ve Sağlam, 2020). Örneğin; yakın geçmişte yaşanan Covid-19 pandemisi ile hasta sayısında meydana gelen hızlı artış, hastanelerin kapasite kullanımını artırarak sağlık hizmeti sunumunda önemli zorluklara neden olmuştur. Personel sayısını artırmak, ek yatak hizmeti sağlamak, Covid-19 hastası dışındaki hastaların tedavilerini ertelemek gibi gelişmeler, sağlık kurumlarının finansal sürdürülebilirliğini ciddi ölçüde tehdit eden unsurlar olarak değerlendirilmiştir (Khullar, Bond & Schpero, 2020). Likit açıdan sınırlı varlığa sahip olan ve pandeminin zorluklarına cevap verecek düzeyde kaynağı bulunmayan sağlık kurumları, bahsedilen bu durumlar karşısında finansal şokları elimine etme sorumluluklarını da yerine getirmek zorunda kalmıştır (Karataş ve Çınaroğlu, 2023).

Bu bağlamda sağlık kurumlarında sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için finansal açıdan etkin bir yönetimin uygulanması ve planlama yapılırken kurumların finansal durumlarının göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir. Sağlık kurumlarında yapılan finansal durum analizleri hem yönetime hem politika yapıcılara gerekli bilgileri sunarak geleceğe yönelik faaliyetlerin planlanmasında ve alınacak yatırım kararlarında yol gösterici olmaktadır (Ekinci ve Bakır, 2021). Kurumların finansal planlama çerçevesindeki karar alma süreçlerinde etkin olabilmeleri ise, finansal tablolardaki bilgilerin analiz edilmesi ile gerçekleşebilmektedir (Ceylan ve Korkmaz, 2015).

Bu kapsamda çalışmada İnsan Sağlığı Hizmetleri sektöründeki mikro, küçük, orta ve büyük ölçekli işletmelerin finansal analizi yapılarak ölçek bazında işletmelerin finansal performans düzeylerinin belirlenmesi ve sektör uygulayıcılarına yararlı bilgiler sunulması amaçlanmıştır. Çalışmada ilk olarak finansal analiz ile ilgili kavramsal bilgilere yer verilmiş, daha sonra konu ile ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde yapılmış çalışmalara değinilmiştir. Analiz kısmında karşılaştırmalı tablolar analizi ve finansal yaşam indeksi tekniği ile sağlık işletmelerinin finansal durumu ve faaliyet sonuçları belirlenmeye çalışılmış ve insan sağlığı hizmetleri sektörünün genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

1. Literatür

Çalışmanın bu kısmında sağlık sektörü özelinde finansal performansı konu edinen, araştırmanın amacına uygun olduğu düşünülen çalışmalara yer verilmiştir.

Turner vd. (2015), ABD'deki 3255 hastanenin 2007-2012 dönemine ilişkin finansal performanslarını DuPont analiz tekniği ile incelemiştir. Analiz sonucunda özel hastanelerin daha yüksek etkinlik ve kâr marjı ile daha yüksek kaldıraç kullandıkları; kamu ve kâr amacı gütmeyen hastanelerin ise yüksek kârlılık göstermeleri ile birlikte daha düşük kaldırıca sahip oldukları belirlenmiştir.

Erdoğan ve Yıldız (2015) çalışmalarında, özel hastaneler ile devlet hastanelerinin finansal performanslarının finansal oranlar aracılığıyla ölçülmesini amaçlamışlardır. Çalışmada 53 Devlet hastanesi AII, 42 devlet hastanesi ise B grubu statüsünde değerlendirilmiştir. Bu iki grup ile 4 adet özel hastane ayrı ayrı Veri Zarflama Analizine tabi tutulmuştur. Sonuçlar, her iki grup devlet hastanelerinin yalnızca %36'sının tam etkin olarak çalıştığını göstermiştir. Ayrıca AII grubu devlet hastaneleri ile analize tabi tutulan özel hastanelerin %50'sinin, B grubu ile analize tabi tutulan özel hastanelerin ise yalnızca %25'inin tam etkin olarak çalıştığı sonucuna varılmıştır.

Váchová & Hajdíková (2017) çalışmalarında, Çek Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren 29 hastanenin 2012-2014 dönemine ait finansal performansını değerlendirmişlerdir. Çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak yapılan karşılaştırma sonucunda, ele alınan dönemde yıllar itibarıyla en iyi ve en kötü performans gösteren hastaneler tespit edilmiştir.

Karadeniz ve Koşan (2017) çalışmalarında, hastane hizmetleri sektörünün öz sermaye ve aktif kârlılık performansının değerlendirilmesini amaçlamışlardır. Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nin yayımladığı sektör bilançolarından elde edilen hastane hizmetleri sektörünün 2012-2014 yıllarına ait finansal tabloları DuPont finansal analiz tekniğiyle incelenmiştir.

Çalışma sonucunda 2012 ve 2014 yıllarında sektörün aktif ve öz sermaye kârlılıklarının pozitif, 2013 yılında ise negatif gerçekleştiği belirlenmiştir. Sektörün aktif devir hızının beklenen düzeyde olmadığı, maliyet ve gider kalemlerinin yüksek seyrettiği tespit edilmiştir.

Aydemir (2018) çalışmasında, Türkiye’deki hastane hizmetleri alt sektörünün 2013-2015 dönemine ait finansal tablolarını oran analizi ile incelemiştir. Analiz sonucunda sektörün varlık yapısının çoğunlukla duran varlıktan oluştuğu, finansal yapısının borçlanma ağırlıklı olduğu ve öz sermayesinin zayıf olduğu görülmüştür. Cari oran dışında sektörün likidite durumunun orta düzeyde olduğu, varlık kullanım oranları bakımından işletmelerin stoklarını etkin kullanmadığı ve alacaklarının tahsilinde gecikmelerin yaşandığı tespit edilmiştir. Sektörün satış maliyetlerinin yüksek, kârlılık performansının ise düşük olduğu belirlenmiştir.

Beyhan (2020) çalışmasında, borsada işlem gören MLP Sağlık Hizmetleri A.Ş.’nin finansal tablolarının retrospektif analizini yaparak, finansal performansını değerlendirmeyi ve farklı finansal analiz yöntemlerini bir arada görebilmeyi amaçlamıştır. Çalışmada işletmenin 2016-2018 yılları bilanço ve gelir tablolarından yararlanılarak karşılaştırmalı, yüzde ve trend analizi yöntemleri ile değerlendirilmiştir. Analiz neticesinde işletmenin yüksek oranda yabancı kaynak kullandığı ve aşırı borçlanmadan dolayı özellikle 2018 yılında meydana gelen finansman giderlerinin işletmenin zarara uğramasına neden olduğu tespit edilmiştir.

Çankaya (2020) çalışmasında, sağlık sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin işletme sermayesi yönetiminin aktif kârlılık üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu kapsamda, çalışmada Borsa İstanbul’da (BİST) faaliyet gösteren sağlık işletmeleri ele alınmış ve işletme sermayesi yönetimi nakit döngüsü ile işletme kârlılığı ise aktif kârlılık ile ölçülmüştür. Araştırma sonucunda sağlık sektörü işletmelerinin stok tutma süresinin aktif kârlılıklarını etkileyen temel faktör olduğu, bunu sırasıyla kaldıraç oranı, aktif büyüklüğü ve borçların ortalama vadesinin izlediği belirlenmiştir.

Bağcı ve Sağlam (2020) çalışmalarında, BİST’teki sağlık ve spor alanında faaliyet gösteren işletmelerin finansal başarısızlık riski taşıyıp taşımadıklarını incelemiştir. Çalışmada 4 spor ve 2 sağlık işletmesi işletmesinin 2014-2018 dönemine ait yıllık finansal başarısızlık tahminleri yapılmıştır. Bu tahmin için Altman, Fulmer ve Springate Modelleri kullanılmıştır. Araştırma neticesinde sağlık işletmelerinin finansal performansının ve finansal yapısının iyi olduğu ve iflas riskinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Ancak spor işletmelerinin finansal yapılarının kötü olduğu, finansal başarısızlık riski taşıdıkları ve iflas tehlikesiyle her an karşı karşıya olabilecekleri belirlenmiştir.

Yiğit (2020) çalışmasında, Türkiye’deki hastane hizmetleri alt sektörünün 2009-2019 yılları arasındaki finansal performansını ve finansal risk durumunu analiz etmiştir. Araştırmada oran analizi ile finansal oranlar belirlenmiş ve sektörün finansal performansının tek bir puana çevrilmesi ve sıralanması için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Sektörün finansal risk durumunu analiz edebilmek için ise Altman Z Skor Modeli kullanılmıştır. TOPSIS yöntemi bulguları, sektörün en yüksek finansal performans puanının 2010 yılında, en düşük finansal performans puanının ise 2018 yılında gerçekleştiğini göstermiştir. Altman Z skoru analizi bulguları ise, sadece 2009 ve 2010 yılında sektörün finansal risk içermediği, 2017 ve 2018 yılında ise tehlikeli bölge eşik sınırı olan 1.11’in altına düştüğü belirlenmiştir.

Ekinci ve Bakır (2021) çalışmalarında, kamu sektöründe yeni faaliyete başlamış olan bir özel dal hastanesinin finansal performansını ortaya koymak amacıyla hastanenin kuruluş dönemine ilişkin finansal tablolarını oran analizi yöntemi ile değerlendirmişlerdir. Araştırma sonucunda, hastanenin likidite sorunu yaşamadığı, varlıklarını etkin ve verimli kullandığı ve faaliyet oranlarını iyileştirdiği tespit edilmiştir.

Işıkcelik, Turgut ve Ağırbaş (2022), Türkiye'deki hastane işletmelerinin finansal performanslarını analiz etmeyi amaçladıkları çalışmalarında, TCMB tarafından verisi yayımlanan Hastane Hizmetleri alt sektörünün sektör bilançoları verilerini ele almışlardır. Sektörün 2009-2019 yıllarına ait finansal tabloları Finansal Güç İndeksi, DuPont analiz tekniği ve Hastane Finansal Yaşam İndeksi ile değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda hastanelerin yabancı kaynak kullanımının fazla, karlılıklarının ve kısa vadeli borç ödeme gücünün düşük, maliyetler ve giderlerin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan hastanelerin finansal performansının dalgalanma gösterdiği ve özellikle 2011 ve 2018 yıllarında zayıf, diğer yıllarda ise normal finansal sağlığa sahip olduğu belirlenmiştir. İlgili sonuçlar finansal sağlık bakımından en olumlu yılın 2009, en olumsuz yılın ise 2011 yılı olduğunu göstermiştir.

Karataş ve Çınaroğlu (2023) çalışmalarında, sağlık alanında faaliyet gösteren ve Kamuyu Aydınlatma Platformu'ndan (KAP) verilerine ulaştıkları Lokman Hekim Engürüsağ A.Ş ve MLP Sağlık Hizmetleri A.Ş.'nin 2017-2021 yıllarına ait finansal tablolarını analiz etmişlerdir. Oran ve trend analizlerinin kullanıldığı çalışmada her iki şirketin yıllara göre finansal yaşam indeksleri hesaplanmış ve kârlılık oranları ile arasındaki ilişki korelasyon yöntemi ile incelenmiştir. Bulgular, finansal yaşam indeksi ile brüt kâr marjı ve net kâr marjı arasında güçlü ve negatif yönlü, finansal yaşam indeksi ile faaliyet kâr marjı ve öz kaynak kârlılığı arasında çok güçlü ve negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir.

2. Metodoloji

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, İnsan Sağlığı Hizmetleri sektöründe faaliyet gösteren mikro, küçük, orta ve büyük ölçekli sağlık işletmelerinin finansal durumlarını ve gelişimlerini ortaya koymaktır.

2.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırma, TCMB tarafından verisi yayımlanan Q-86 İnsan Sağlığı Hizmetleri sektöründe 2017- 2021 dönemlerinde faaliyet gösteren mikro, küçük, orta ve büyük ölçekli sağlık işletmelerini kapsamaktadır. Q-86-İnsan sağlığı hizmetleri sektörü dâhilinde; Q-861-Hastane hizmetleri, Q-862-Tıp ve dişçilik ile ilgili uygulama faaliyetleri ve Q-869-İnsan sağlığı ile ilgili diğer hizmetler alt sektörleri yer almaktadır. 2021 Aralık itibari ile araştırma kapsamında ele alınan işletmelerin 16.461'i mikro, 2.373'ü küçük, 559'u orta ve 229'u büyük ölçeklidir. Ayrıca mikro ölçekli sağlık işletmelerinin 2.041'i, küçük ölçekli sağlık işletmelerinin 215'i, orta ölçekli sağlık işletmelerinin 272'si, büyük ölçekli sağlık işletmelerinin 206'sı hastane hizmetleri alt sektörü dâhilinde faaliyet göstermektedir. Mikro ölçekli sağlık işletmelerinin 12.755'i, küçük ölçekli sağlık işletmelerinin 1.701'i, orta ölçekli sağlık işletmelerinin 202'si, büyük ölçekli sağlık işletmelerinin 13'ü tıp ve dişçilik ile ilgili uygulama faaliyetleri alt sektöründe yer almaktadır. Son olarak mikro ölçekli sağlık işletmelerinin 1.665'i, küçük ölçekli

sağlık işletmelerinin 457'si, orta ölçekli sağlık işletmelerinin 85'i, büyük ölçekli sağlık işletmelerinin 10'u insan sağlığı ile ilgili diğer hizmetler alt sektörü dahilinde bulunmaktadır (TCMB).

Araştırma kapsamında ele alınan mikro, küçük, orta ve büyük ölçekli sağlık işletmelerinin finansal performans analizi karşılaştırmalı mali tablolar analizi ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kurumların finansal yaşam kapasitelerinin ölçümü için finansal yaşam indeksinden yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılan karşılaştırmalı tablolar analizi, en az iki döneme ait finansal tablolarda yer alan kalemlerde meydana gelen değişimlerin oransal ve tutarsal olarak belirlenip, değişimlerin yorumlanması işlemidir (DeFranco ve Lattin, 2007). Bu analiz işletmenin birkaç dönemine ait finansal tablolarını birlikte incelemekte ve finansal yapıda meydana gelen değişimler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Önal, Karadeniz ve Koşan; 2006). Bu analiz tekniğinin ele alınan dönemlerde işletmenin gelişme ya da değişme yönü hakkında fikir sağlaması, diğer analiz tekniklerine göre bir üstünlük sağlamaktadır (Karapınar ve Zaif, 2012). Karşılaştırmalı tablolar analizi yapılırken finansal tablolardan genellikle bilanço ve gelir tablolarına başvurulmakta ve bu tablolarda yer alan varlık, kaynak, öz sermaye ve gider kalemlerindeki değişim ve gelişimlerin yönleri tespit edilmektedir (DeFranco & Lattin, 2007). Yöneticiler de bu analiz sonucunda gelişme tespit edilen yönlerdeki uygulamalara devam ederken, gerileme görülen yönlerle ilişkin daha farklı kararlar alabilmektedir. Ancak, enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde sözü edilen kalemlerdeki değişim çok da gerçeği yansıtmayacaktır. Bu nedenle yüksek enflasyonun görüldüğü dönemlere yönelik analiz yapılırken bu hususun dikkate alınması ve kalemlerde enflasyon oranına göre düzeltme yapılması gerekmektedir (Polat, 2018). Çalışmada ele alınan dönem, yüksek enflasyonun görüldüğü bir dönem olduğu için bilanço ve gelir tablosu kalemlerine ait veriler enflasyon katsayısı (Düzeltilme Katsayısı= Cari Yıl Fiyat Endeksi/ Geçmiş Yıl Fiyat Endeksi) ile düzeltilmiştir. Karşılaştırmalı tablolar analizi uygulanırken her dönemin kendinden bir önceki yıllarla karşılaştırılıp hesaplandığı hareketli baz yöntemi (Elmas, 2017) kullanılmıştır. Analizde kullanılan hesaplama şekli aşağıda verilmiştir (Jagels & Coltman, 2004).

Tutarsal Değişim = Son dönem- Baz alınan dönem (veya İlk dönem)

Yüzdesel Değişim = (Tutarsal değişim/Baz alınan dönem (veya İlk dönem)) x100

Finansal yaşam indeksi, sağlık sektörü özelinde hastane işletmelerinin finansal durumunu tespit etmek için birden fazla oranın birlikte kullanılmasıyla hesaplanan ve hem performans yönetimi hem de stratejik değerlendirme aracı olarak kullanılan bir indekstir (Işıkçelik, vd., 2022: 507). Finansal yaşam indeksi ile cari oran, faaliyet oranı ve sermaye yapısı oranının birleşik bir ölçüsü hesaplanarak bir işletmenin finansal durumu değerlendirilebilmektedir. Buna göre tek bir indeks ile işletmenin borç ödeme kabiliyeti, faaliyetlerinden sağlanan kazanımlar ve sermaye yapısı ile ilgili bilgiler sağlanabilmektedir (Pegels, 1984: 701). Finansal yaşam kabiliyeti, bir işletmenin faaliyetlerinin devamlılığı için giderlerinden daha fazla finansal gelir akışı sağlayabilme ve bunu sürdürülebilir kılma becerisidir (Upadhyay & Smith, 2020: 39). Finansal yaşam indeksi ile bir α değeri elde edilmektedir. Bu değer, aşağıdaki denklem yoluyla hesaplanmaktadır (Pegels, 1984: 701).

$$\alpha = \frac{4 * (SYO) * (FO)^4}{(CO)}$$

Eşitlikte yer alan sermaye yapısı oranı (SYO), toplam yabancı kaynakların toplam varlıklara oranını; faaliyet oranı (FO), faaliyet giderlerinin faaliyet gelirlerine oranını veya satışların maliyetinin net satışlara oranını; cari oran (CO), dönen varlıkların kısa vadeli yabancı kaynaklara oranını ifade etmektedir. Carvava ve Kudder (1978), hesaplanan α değerinin yükseldikçe işletmenin finansal yaşam gücünün azaldığını, sınır noktası olarak da α değerinin 1'den büyük olmasının (>1), işletmenin finansal açıdan problem yaşadığını gösterdiğini ifade etmişlerdir (Narine vd., 1996: 144). Bu indekse göre işletmenin kısa vadeli borç ödeme gücünün bir göstergesi olan cari oran yükseldikçe α değeri o kadar düşük olacaktır. Yabancı kaynaklarda meydana gelen bir artış ise indeks değerini artıracak ve işletmenin finansal yaşam gücünü olumsuz etkileyecektir. Kârlılığın bir göstergesi olan faaliyet oranı arttığında α değeri artacak ve işletmenin finansal açıdan sürdürülebilir bir yapısının olmadığını gösterecektir. Kısaca sağlık işletmeleri de dahil olmak üzere bütün işletmeler için hesaplanan finansal yaşam indeksi değeri ne kadar düşük olursa, işletmenin finansal yaşam kapasitesi o derece yüksek olmaktadır (Karataş, 2023).

3. Karşılaştırmalı Mali Tablolar Analizine İlişkin Bulgular

3.1. Dönen Varlıklar ile Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklardaki Değişimler

İşletmelerin dönen varlıklarını genel olarak kısa vadeli borçlanma yoluyla edinmeleri nedeniyle finansal analizler yapılırken bu iki kalem arasındaki ilişki ve değişim trendinin ortaya konulması gerekmektedir (Elmas, 2017). Aşağıda yer alan Tablo 1'de araştırma kapsamında yer alan işletmelerin yıllar itibari ile dönen varlıklar ile kısa vadeli yabancı kaynaklarında görülen değişim yer almaktadır.

Tablo 1

Dönen Varlıklar ile Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklardaki Değişimler

		18-17 (%)	19-18 (%)	20-19 (%)	21-20 (%)
Mikro	Dönen Varlıklar	(2,36)	10,25	9,57	(42,54)
	KVYK	11,65	(2,05)	8,92	(33,55)
Küçük	Dönen Varlıklar	(21,97)	16,21	2,53	(23,06)
	KVYK	(12,36)	16,42	(7,47)	(21,45)
Orta	Dönen Varlıklar	(24,47)	17,61	(6,07)	(22,25)
	KVYK	(24,82)	11,14	(15,73)	(23,91)
Büyük	Dönen Varlıklar	(2,57)	(17,29)	11,93	(22,74)
	KVYK	0,56	(25,75)	0,33	(24,23)

Bu kalemlere ilişkin sonuçlara bakıldığında, dönen varlıklar orta ölçekli sağlık işletmelerinde 2020 yılında, büyük ölçeklilerde ise 2019 yılında bir önceki yıla göre azalmıştır. Bunun dışında diğer tüm sağlık işletmeleri için tüm dönemlerde dönen varlıklardaki artış veya azalışların paralellik gösterdiği görülmektedir. KVYK'nin ise tüm sağlık işletmelerinde 2021 yılında bir önceki yıla göre azalış gösterdiği dikkat çekmektedir. Ayrıca 2018 ve 2020 yıllarında mikro ve büyük ölçekli işletmelerin KVYK da bir önceki yıla göre artış, küçük ve orta ölçeklilerinde ise bir önceki yıla göre azalış olduğu belirlenmiştir.

3.2. Duran Varlıklar ile Devamlı Sermayedeki Değişimler

Finansal analiz yapılırken duran varlıkların devamlı sermaye ile mi yoksa kısa vadeli yabancı kaynaklarla mı finanse edildiğinin belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu kapsamda Tablo 2’de sağlık işletmelerinin duran varlıklar ile devamlı sermaye kalemlerindeki değişimler yer almaktadır.

Tablo 2

Duran Varlıklar ile Devamlı Sermayedeki Değişimler

		18-17 (%)	19-18 (%)	20-19 (%)	21-20 (%)
Mikro	Duran Varlıklar	12,54	22,58	(3,26)	(31,97)
	Devamlı Sermaye	(1,79)	32,42	(0,67)	(40,55)
Küçük	Duran Varlıklar	(23,09)	9,78	(9,78)	(22,43)
	Devamlı Sermaye	(29,39)	10,10	0,05	(23,86)
Orta	Duran Varlıklar	(30,28)	6,08	(19,56)	(26,40)
	Devamlı Sermaye	(30,24)	11,36	(10,88)	(24,57)
Büyük	Duran Varlıklar	(13,63)	0,08	(8,53)	(18,49)
	Devamlı Sermaye	(15,94)	7,97	(0,70)	(18,10)

İşletmelerin duran varlıkları ve devamlı sermayelerindeki değişimlere bakıldığında, duran varlıklar 2018 yılında sadece mikro ölçekli sağlık işletmelerinde, 2019 yılında ise küçük, orta ve büyük ölçekli sağlık işletmesi türlerinde bir önceki yıla göre artış göstermiştir. Bununla beraber diğer dönemlerde tüm sağlık işletmelerinin duran varlıklarında bir azalış meydana gelmiştir. Devamlı sermayede 2020 yılında sadece küçük ölçekli sağlık işletmelerde ve 2019 yılında ise diğer tüm sağlık işletme türlerinde bir önceki yıla göre artış yaşanmıştır. Diğer dönemlerde ise tüm sağlık işletmelerinin devamlı sermaye kaleminde bir azalış söz konusudur.

3.3. Stoklar ile Satış Gelirlerindeki Değişimler

İşletmenin satış gelirleri üzerinde etkili olan en önemli kalemlerden biri de stoklardır. Bu kapsamda Tablo 3’te her iki kalem arasındaki değişimler sunulmuştur.

Tablo 3

Stoklar ile Satış Gelirlerindeki Değişimler

		18-17 (%)	19-18 (%)	20-19 (%)	21-20 (%)
Mikro	Stoklar	0,94	6,25	12,17	(24,96)
	Satış Gelirleri	45,91	18,18	(7,50)	(20,77)
Küçük	Stoklar	8,90	21,00	(1,52)	(6,59)
	Satış Gelirleri	(8,90)	17,11	(13,17)	(14,28)
Orta	Stoklar	(6,57)	12,33	(21,39)	15,46
	Satış Gelirleri	(18,73)	13,46	(14,73)	(17,63)
Büyük	Stoklar	(1,70)	3,45	14,02	(2,44)
	Satış Gelirleri	(9,57)	12,71	(9,64)	(16,69)

Stoklar kalemi, mikro ölçekli sağlık işletmelerinde 2021 yılı hariç diğer tüm dönemlerde bir önceki yıla göre artmış; küçük ölçekli sağlık işletmelerinde 2018 ve 2019 yıllarında bir önceki yıla göre artmış, 2020 ve 2021 yıllarında bir önceki yıla göre azalmış; orta ölçekli sağlık

işletmelerinde 2019 yılı dışındaki diğer tüm dönemlerde bir önceki yıla göre azalmış; büyük ölçekli sağlık işletmelerinde ise 2019 ve 2020 yıllarında bir önceki yıla göre artmış diğer yıllarda ise azalmıştır. Satış gelirleri kaleminde ise, mikro ölçekli sağlık işletmelerinde 2018 ve 2019 yıllarında bir önceki yıla göre artış, diğer dönemlerde azalış; küçük, orta ve büyük ölçekli sağlık işletmelerinde ise 2019 yılı hariç diğer yıllarda bir önceki yıla göre azalış olduğu tespit edilmiştir.

3.4. Ticari Alacaklar ile Satış Gelirlerindeki Değişimler

Satış gelirleri üzerinde etkili olan kalemlerden biri de ticari alacaklar kalemidir. Tablo 4'te sağlık işletmelerinin ticari alacaklar ve satış gelirleri kalemlerindeki değişimler sunulmaktadır.

Tablo 4

Ticari Alacaklar ile Satış Gelirlerindeki Değişimler

		18-17 (%)	19-18 (%)	20-19 (%)	21-20 (%)
Mikro	Ticari Alacaklar	11,17	14,24	(6,42)	(38,32)
	Satış Gelirleri	45,91	18,18	(7,50)	(20,77)
Küçük	Ticari Alacaklar	(8,55)	3,49	(6,24)	(33,09)
	Satış Gelirleri	(8,90)	17,11	(13,17)	(14,28)
Orta	Ticari Alacaklar	(28,20)	14,44	(15,24)	(32,85)
	Satış Gelirleri	(18,73)	13,46	(14,73)	(17,63)
Büyük	Ticari Alacaklar	(15,45)	1,95	(7,41)	(27,07)
	Satış Gelirleri	(9,57)	12,71	(9,64)	(16,69)

Ticari alacaklar ve satış gelirlerindeki değişimler incelendiğinde; küçük, orta ve büyük ölçekli işletmelerin 2019 yılı hariç diğer tüm dönemlerde bir önceki yıla göre hem ticari alacaklarının hem de satış gelirlerinin azaldığı görülmektedir. Mikro ölçekli işletmelerde ise 2018 ve 2019 yılı dışında hem ticari alacaklar hem de satış gelirlerinde azalma gerçekleşmiştir.

3.5. Satış Gelirleri ile Satışların Maliyetindeki Değişimler

Çalışma kapsamında ele alınan işletmelerin satış gelirleri ve satışların maliyeti kalemlerindeki değişim Tablo 5'te görüldüğü gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 5

Satış Gelirleri ile Satışların Maliyetindeki Değişimler

		18-17 (%)	19-18 (%)	20-19 (%)	21-20 (%)
Mikro	Satış Gelirleri	45,91	18,18	(7,50)	(20,77)
	Satışların Maliyeti	38,90	19,10	(5,15)	(19,28)
Küçük	Satış Gelirleri	(8,90)	17,11	(13,17)	(14,28)
	Satışların Maliyeti	(3,01)	20,46	(15,19)	(15,37)
Orta	Satış Gelirleri	(18,73)	13,46	(14,73)	(17,63)
	Satışların Maliyeti	(18,50)	14,20	(17,54)	(18,41)
Büyük	Satış Gelirleri	(9,57)	12,71	(9,64)	(16,69)
	Satışların Maliyeti	(10,15)	10,64	(10,98)	(19,15)

Satış gelirleri ve satışların maliyeti kalemleri mikro ölçekli sağlık işletmelerinde 2018 ve 2019 yıllarında bir önceki yıla göre artmış, küçük, orta ve büyük ölçekli sağlık işletmelerinde ise 2019 yılı hariç diğer tüm dönemlerde azalmıştır.

3.6. Satış Gelirleri ile Dönem Kârındaki Değişimler

Sağlık işletmelerinin satış gelirleri ve dönem kârlarındaki değişim Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6

Satış Gelirleri ile Dönem Kârındaki Değişimler

		18-17 (%)	19-18 (%)	20-19 (%)	21-20 (%)
Mikro	Satış Gelirleri	45,91	18,18	(7,50)	(20,77)
	Dönem Kârı	(24,93)	59,12	(6,98)	(96,72)
Küçük	Satış Gelirleri	(8,90)	17,11	(13,17)	(14,28)
	Dönem Kârı	(52,50)	58,83	30,20	(53,83)
Orta	Satış Gelirleri	(18,73)	13,46	(14,73)	(17,63)
	Dönem Kârı	-	-	-	(0,41)
Büyük	Satış Gelirleri	(9,57)	12,71	(9,64)	(16,69)
	Dönem Kârı	-	-	55,65	89,53

- Hesaplanmayan yıllarda zarar veya zarardan kâra geçiş olduğundan yüzdesel olarak ifade edilmesi anlamlı değildir.

Satış gelirleri kaleminin mikro ölçekli sağlık işletmelerinde, 2018 ve 2019 yıllarında bir önceki döneme göre arttığı, 2020 ve 2021 yıllarında azaldığı; küçük, orta ve büyük ölçekli işletmelerde ise 2019 yılı hariç diğer tüm dönemlerde azaldığı tespit edilmiştir. Dönem kârı kaleminin ise, mikro ölçekli işletmelerde 2019 yılı hariç diğer dönemlerde bir önceki döneme göre azaldığı, küçük ölçekli işletmelerde 2019 ve 2020 yılları dışında diğer yıllarda azaldığı; orta ölçeklilerde 2021 yılında düşük de olsa bir azalma görüldüğü; büyük ölçekli işletmelerde ise 2020 ve 2021 yıllarında artış görüldüğü tespit edilmiştir.

4. Finansal Yaşam İndeksine İlişkin Bulgular

Sağlık işletmelerin finansal yaşam indekslerine ait bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7

Finansal Yaşam İndeksine İlişkin Bulgular

	2017	2018	2019	2020	2021
Mikro	0,07	0,06	0,06	0,07	0,09
Küçük	0,41	0,62	0,69	0,57	0,53
Orta	1,55	1,51	1,46	1,12	0,97
Büyük	1,53	1,51	1,18	1,01	0,76

Finansal yaşam indeksine ait sonuçlara bakıldığında, mikro ölçekli işletmelerin en yüksek finansal yaşam kapasitesine sahip olduğu belirlenmiştir. Orta ve büyük ölçekli işletmelerin ise finansal açıdan sorun yaşadığı; ancak 2021 yılına gelindiğinde finansal yaşam kapasitelerinde artış ($\alpha=0,97$; $\alpha=0,76$) olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Dünya genelinde yaşanan ekonomik krizler, salgınlar, sosyal ve teknolojik gelişmeler her sektörde olduğu gibi sağlık sektöründe de hizmet sunan işletmelerin faaliyetlerini etkilemektedir. Özellikle küreselleşmenin getirdiği artan rekabet ortamı ve maliyet liderliğini elde etme zorunluluğu, sağlık işletmelerinin varlıklarını devam ettirebilmelerini, finansal sürdürülebilirlik anlayışı ile hedeflerini belirlemelerine ve faaliyetlerinin etkinlik düzeylerini sürekli olarak takip edebilmelerine bağlı kılmıştır. Dolayısıyla sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için alınan finansman, yatırım, üretim ve satış gibi kararların işletmelerin finansal performanslarına etkilerinin belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda sağlık işletmeleri özelinde gerçekleştirilen finansal analizler işletmelerin finansal durumları ile ilgili yöneticilere, ortaklara, kredi verenlere ve diğer paydaşlara karar vermeleri noktasında önemli bilgiler sunmaktadır.

Geçmişten günümüze kadar sağlık hizmetleri önemini sürekli korumuş, özellikle yakın zamanda yaşanan Covid-19 pandemisi ile bu önem daha da artış göstermiştir. Bu durum da sağlık hizmetleri alanında yapılan araştırma, yatırım, harcama ve teşvikleri ciddi oranda artırmıştır. Ayrıca tıp bilimindeki teknolojik gelişmeler ve hastalıkların çeşitlenmesi gibi faktörler sağlık alanında hizmet sunan işletmelerin türlerini ve sayılarını artırarak, sağlık sektöründe rekabet, pazar payı ve finansal etkinlik gibi konuları stratejik konular kapsamına taşımıştır. Tüm bu gelişmeler neticesinde, sağlık işletmelerinde muhasebe bilgi sisteminin sunduğu finansal veriler ve bunların analiz edilmesi, kısaca finansal yönetim önem kazanmıştır.

Bu çalışmada, insan sağlığı hizmetleri sektöründe faaliyet gösteren sağlık işletmelerinin finansal durumları ve gelişimleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda TCMB tarafından verisi yayımlanan Q-86 İnsan Sağlığı Hizmetleri sektöründe faaliyet gösteren mikro, küçük, orta ve büyük ölçekli sağlık işletmelerinin 2017-2021 yılları arasındaki sektör bilançoları ve gelir tabloları üzerinden karşılaştırmalı mali tablolar analizi ve finansal yaşam indeksi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları aşağıda genel olarak değerlendirilmiştir.

Dönen varlıklar ile kısa vadeli yabancı kaynakların özellikle Covid-19 pandemi dönemini kapsayan yıllarda tüm sağlık işletmelerinde azaldığı görülmüştür. Her iki kalemde görülen bu azalışın oransal olarak birbirine yakın olduğu söylenebilir. Sektör bilançolarının detaylarına bakıldığında, bu durumun mikro ölçekli sağlık işletmelerinde özellikle hazır değerler, diğer çeşitli alacaklar, yıllara yaygın inşaat ve onarım maliyetleri, mali borçlar, ticari borçlar ve diğer borçlar kalemlerinde, küçük ölçekli işletmelerde diğer alacaklar ve diğer kısa vadeli borçlar kalemlerinde, orta ölçekli işletmelerde menkul kıymetler ve ticari borç kalemlerinde, büyük ölçekli işletmelerde ise diğer alacaklar ve borç ve gider karşılıkları kalemlerindeki ciddi azalışlardan kaynaklandığı söylenebilir. Ölçek bazında bakıldığında mikro ve küçük ölçekli işletmelerin 2018 yılında kısa vadeli borçlarını ödemedeki güçlüğü yaşadığı, daha sonraki dönemlerde ise söz konusu finansal riskin azaldığı görülmektedir. Orta ve büyük ölçekli işletmelerde ise bu yapının yıllar itibarıyla dengeli bir şekilde sürdürüldüğü söylenebilir. Ayrıca 2019 yılında dönen varlık ve kısa vadeli yabancı kaynaklardaki en yüksek değişimin küçük ve orta ölçekli sağlık işletmelerinde görüldüğü söylenebilir.

Duran varlıkların nasıl finanse edildiğini görmek için duran varlıklar ile devamlı sermaye kalemleri arasındaki değişimlerin birlikte ele alınması gerekir. Bu kapsamda mikro ölçekli

sağlık işletmelerinin 2018 yılında duran varlıklarındaki artış oranının devamlı sermayedeki artış oranından fazla olduğu görülmektedir. Bu durum duran varlıkların finansmanında devamlı sermayenin yeterli gelmediği ve bir miktar KVYK kullanıldığı şeklinde yorumlanabilir. Sektör bilançosunun detayına bakıldığında, mikro ölçekli sağlık işletmelerinin 2018 yılında KVYK’de yaklaşık %12’lik bir artışın olması bu yorumu destekler niteliktedir. Küçük, orta ve büyük ölçekli sağlık işletmelerinde ise her iki kalem arasındaki artış veya azalışın birbirine yakın olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, söz konusu sağlık işletmelerinde duran varlıkların finansmanında mümkün olduğunca devamlı sermaye kaleminin kullanılmaya çalışıldığı şeklinde değerlendirilebilir.

Stoklardaki değişim trendi incelenirken, satış gelirleri kaleminin de nasıl bir trend gösterdiğine bakılması finansal analizler açısından önem taşımaktadır. Stoklar ve satış gelirleri arasındaki değişimler değerlendirilirken çalışmada ele alınan işletmelerin hizmet işletmeleri olması nedeniyle diğer işletmelere nispeten daha az stokla çalışabilmeleri gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda, 2019 yılında tüm sağlık işletmelerinde stoklar artarken satış gelirlerinin de artması dikkat çekmektedir. Bu durum, işletmelerin satış taleplerini karşılamak için daha çok stok tuttıkları şeklinde değerlendirilebilir. Pandeminin yaşandığı 2020 yılında mikro ve büyük ölçekli işletmelerde stoklarda artış yaşandığı ancak satış gelirlerinin düştüğü gözlemlenmiştir. Bu durum sağlık hizmetleri talebinde meydana gelen azalma ile stokların kullanılmadığı şeklinde yorumlanabilir. Genel olarak pandemi dönemi ve sonrasında tüm sağlık işletmelerinde hem stoklar hem de satış gelirleri kaleminde bir azalma söz konusudur. Pandemi döneminde getirilen karantina gibi kısıtlamaların böyle bir sonucun ortaya çıkmasında etkili olabileceği söylenebilir.

Stoklarda olduğu gibi ticari alacaklardaki artış veya azalışlar karşısında satış gelirlerinin durumuna da bakmak gerekir. Bu kapsamda tüm sağlık işletmelerinin gerek ticari alacaklar gerekse satış gelirleri kalemleri birbirine paralel olarak artmış veya azalmıştır. Mikro ölçekli sağlık işletmelerinin 2018 ve 2019 yıllarında satış gelirleri artarken ticari alacaklarının da artması, bu işletmelerin satışlarını daha çok kredili yapmaya başladıkları şeklinde yorumlanabilir. Küçük ve büyük ölçekli sağlık işletmelerinde 2019 yılında satış gelirlerindeki artışa karşın, ticari alacaklardaki artışın çok az olduğu görülmektedir. Bu durum söz konusu işletmelerin etkin bir alacak tahsilât politikasına sahip olduğu yönünde değerlendirilebilir. Ayrıca özellikle pandemi döneminde tüm sağlık işletmelerinde her iki kalemin önemli ölçüde azaldığı belirlenmiştir.

Tüm sağlık işletmelerinin satış gelirleri ve satışların maliyeti kalemleri, incelenen dönemlerde birbirine paralel olarak artış veya azalış göstermiştir. Mikro, küçük ve orta ölçekli sağlık işletmelerinde 2019 yılında satışların maliyetindeki artış oranının satış gelirlerinin artış oranından yüksek olması dikkat çekmektedir. Ayrıca küçük ve orta ölçekli sağlık işletmelerinin satış gelirlerinin 2019 yılında artış göstermesi, bu işletmelerin maliyetlerde yaşanan artışları satış fiyatlarına yansıtmadıkları şeklinde yorumlanabilir. Diğer kalemlerde olduğu gibi bu kalemlerde de pandemi döneminde azalmaların olduğu görülmektedir. Bununla birlikte pandemi döneminde maliyetlerdeki azalışın satış gelirlerindeki azalıştan daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Sektör gelir tablolarının detaylarına bakıldığında, özellikle satış gelirlerinde yaşanan bu azalışın genel olarak yurt dışı satışlarda meydana gelen azalmalardan kaynaklandığı söylenebilir. Satışların maliyetinde görülen bu durumun ise, mikro ölçekli

işletmelerde büyük ölçüde satılan ticari mal maliyeti, küçük ölçekli işletmelerde satılan mamul maliyeti, orta ölçekli işletmelerde diğer satışların maliyeti, büyük ölçekli işletmelerde satılan hizmet maliyeti kaleminde yaşanan azalmadan kaynaklandığı ifade edilebilir.

Mikro ölçekli sağlık işletmelerinin 2018 yılında satış gelirlerinin artmasına karşın dönem kârının azaldığı görülmektedir. Buna karşın 2020 yılında küçük ve büyük ölçekli sağlık işletmelerinin, 2021 yılında ise yalnızca büyük ölçekli sağlık işletmelerinin satış gelirlerinde azalma yaşanmasına rağmen dönem kârının arttığı tespit edilmiştir. Bu sonuçların ortaya çıkmasında söz konusu işletmelerin satışların maliyeti kaleminde yaşanan artış veya azalışlardan kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca kârlılıklardaki artışların Sağlık Uygulama Tebliği'nde (SUT) yapılan değişikliklerden kaynaklanabileceği söylenebilir.

Finansal yaşam indeksine ait bulgulara bakıldığında, finansal yaşam kapasitesinin en yüksek olduğu işletmelerin mikro ölçekli işletmeler olduğu görülmektedir. Bu işletmeleri takiben küçük ölçekli işletmelerin de finansal yaşam kapasitelerinin yüksek olduğu, ele alınan dönem itibarıyla finansal durumlarında herhangi bir problem olmadığı tespit edilmiştir. Orta ve büyük ölçekli işletmeler ise 2017- 2020 dönemlerinde finansal açıdan sorunlar yaşarken ve düşük finansal yaşam kapasitesine sahipken, 2021 yılına gelindiğinde finansal yaşam kapasitelerinin arttığı ve yaşanan finansal sorunların iyileştirilmeye başlandığı görülmüştür.

Extended Abstract

In order to ensure sustainability in health institutions, it is important to implement a financially effective management and to consider the financial status of the institutions while planning. In this context, it aims to determine the financial performance levels of enterprises on the basis of scale by making financial analysis of micro, small, medium, and large-sized enterprises in the human health services sector and to provide useful information to sector practitioners. For this purpose, sector balance sheets and income statements of micro, small, medium, and large-scale health enterprises in the Q-86 Human Health Services sector published by the Central Bank of the Republic of Turkey between 2017 and 2021 were used. Financial statements have been analyzed with comparative financial statements analysis and financial life index. The results of the analysis are evaluated below.

It has been observed that current assets and short-term foreign resources have decreased in all health enterprises, especially in the years covering the COVID-19 pandemic period. It can be said that this decrease seen in both items is proportionally close to each other. When we look at the details of the sector balance sheets, it is seen that this situation is especially in the liquid assets, various other receivables, construction, and repair costs spread over the years, financial debts, trade payables, and other payables in micro-scale health enterprises, other receivables, and other short-term payables in small-scale enterprises, medium-sized enterprises. It can be said that it is due to the significant decreases in securities and commercial debt items in enterprises, and in other receivables and debt and expense provisions items in large-scale enterprises. On a scale basis, it is seen that micro and small-scale enterprises had difficulties in paying their short-term debts in 2018, and the financial risk in question decreased in the following periods. In medium and large-scale enterprises, it can be said that this structure has been balanced over the years.

Changes between fixed assets and perpetual capital items need to be considered together to see how fixed assets are financed. In this context, it is seen that the rate of increase in fixed assets of micro-scale health enterprises, in 2018 is higher than the rate of increase in permanent capital. This situation can be interpreted as the permanent capital is not sufficient to finance fixed assets, and some KVK is used. Looking at the detail of the sector's balance sheet, the fact that micro-scale health enterprises increased by approximately 12% in KVK in 2018 supports this interpretation. It has been determined that the increase or decrease between the two items is close to each other in small, medium, and large-scale health enterprises. These results can be evaluated as attempts the permanent capital item as much as possible in the financing of fixed assets in the mentioned health enterprises.

During the pandemic period, there is a general decrease in both stocks and sales revenues in all healthcare businesses. It can be said that the restrictions introduced during the pandemic period may be effective in the emergence of such an outcome. In addition, it is noteworthy that while stocks increased in all healthcare businesses in 2019, sales revenues also increased. This situation can be evaluated as that businesses hold more stock to meet their sales demands.

Both trade receivables and sales revenue items of all healthcare businesses increased or decreased in parallel with each other. While the sales revenues of micro-scale health enterprises increased in 2018 and 2019, the increase in their commercial receivables can be interpreted as the fact that these enterprises started to make their sales more on credit. Despite the increase in sales revenues in small and large-scale health enterprises in 2019, it is seen that the increase in trade receivables is tiny. This situation can be evaluated as the enterprises have an effective debt collection policy. In addition, it was determined that both items decreased significantly in all health enterprises, especially during the pandemic period.

Sales revenues and cost of sales items of all healthcare businesses increased or decreased in parallel with each other in the analyzed periods. It is noteworthy that the rate of increase in the cost of sales in micro, small, and medium-sized health enterprises in 2019 was higher than the rate of increase in sales revenues. In addition, the increase in the sales revenues of small and medium-sized health enterprises in 2019 can be interpreted as the fact that these enterprises did not reflect the increase in costs to their sales prices. When we look at the details of the sector's income statements, it can be said that this decrease in sales revenues is due to the decrease in foreign sales in general. It can be stated that this situation in the cost of sales is due to the decrease in the cost of goods sold in micro-scale enterprises, the cost of goods sold in small-scale enterprises, the cost of other sales in medium-sized enterprises, and the cost of services sold in large-scale enterprises.

Although the sales revenues of micro-scale health enterprises increased in 2018, it is observed that the profit for the period decreased. On the other hand, despite the decrease in the sales revenues of small and large-scale health enterprises in 2020 and only large-scale health enterprises in 2021, it was determined that the profit for the period increased. It can be said that the emergence of these results is due to the increase or decrease in the cost of sales items of the companies in question.

It is seen that the enterprises with the highest financial life capacity are micro-scale enterprises. Following these enterprises, it has been determined that the financial life capacities

of small-scale enterprises are also high and there is no problem in their financial situation as of the period under consideration. While medium and large-sized enterprises were experiencing financial problems and had low financial life capacity in the 2017-2020 periods, it was observed that their financial life capacity increased, and the financial problems experienced began to improve by 2021.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkısı: Yazarların katkısı aşağıdaki gibidir;

Giriş: 1. ve 2. yazar

Literatür: 1. ve 2. yazar

Metodoloji: 1. ve 2. yazar

Sonuç: 1. ve 2. yazar

1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no competing interests.

Ethical Approval: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, Artvin Coruh University International Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's authors.

Author Contributions: Author contributions are below;

Introduction: 1. and 2. author

Literature: 1. and 2. author

Methodology: 1. and 2. author

Conclusion: 1. and 2. author

1st author's contribution rate: %50, 2nd author's contribution rate: %50.

Kaynakça

- Aydemir, İ. (2018). Hastanelerde finansal performansın değerlendirilmesi: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası hastane hizmetleri sektör bilançolarında bir uygulama. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 4(2), 133-149.
- Bağcı, H. ve Sağlam, Ş. (2020). Sağlık ve spor kuruluşlarında finansal başarısızlık tahmini: Altman, Springate ve Fulmer modeli uygulaması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 23(1), 149-164.
- Beyhan, T. E. (2020). MLP sağlık hizmetleri anonim şirketinin finansal performansının üç farklı yöntem ile analizi. *BMIJ*, 8(2), 1777-1802. <https://doi.org/10.15295/bmij.v8i2.1495>
- Carvava, R. A. ve Kudder, G. (1978). Seeing through the figures with ratios. *Hospital Financial Management*, 32(6), 16-26.
- Ceylan, A. ve Korkmaz, T. (2015). *Finansal yönetim temel konular* (9. Baskı), Ekin Yayınevi.
- Çakmak, N. (2006). *Kütüphane yönetiminde performans değerlendirmesi*. E. Kaya ve E. Yılmaz (Yay. Haz), 27 Mart- 2 Nisan, 42. Kütüphane Haftası Bildirileri (67-86). Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Çankaya, M. (2020). Sağlık sektörü işletmelerinde işletme sermayesi yönetiminin karlılık üzerindeki etkisi: Borsa İstanbul (BİST) örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 1-14.
- DeFranco, L.A., & Lattin. W.T. (2007). *Hospitality financial management*. John Wiley & Sons Inc.
- Ekinci, G. ve Bakır, İ. (2021). Sağlık kurumlarında finansal performans analizi A1 Dal Hastanesi örneği. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 7(1), 1-18.
- Elmas, B. (2017). *Finansal analiz uygulamaları*, İmaj Yayınevi.
- Erbir, M. ve Yılmaz, M. (2019). Sağlık sektörü çalışanlarının iç girişimcilik düzeyleri. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(2), 110 – 130.
- Erdoğan, M. ve Yıldız, B. (2015). Sağlık işletmelerinde finansal oranlar aracılığıyla performans ölçümü: Hastanelerde bir uygulama. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 129-148.
- Işıkkelik, F., Turgut, M. ve Ağırbaş, İ. (2022). Hastanelerde finansal performansın farklı analiz yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(34), 505-519. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.948785>

- Atıf / Citation:** Çelik, M. ve Korkmaz, E. (2023). İnsan sağlığı hizmetleri sektöründe yer alan işletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 352-367. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1337309>
- Jagels, G.M., & Coltman, M.M. (2004). *Hospitality management accounting* (8nd ed.) John Wiley & Sons Inc.
- Karadeniz, E. ve Koşan, L. (2017). Hastane hizmetleri sektörünün aktif ve özsermaye karlılık performansının analizi: Hastane hizmetleri sektör bilançolarında bir araştırma. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 37-47.
- Karapınar, A. ve Ayıköğlü Zaif, F. (2012). *Finansal analiz*, Gazi Kitabevi.
- Karataş, Y. E. ve Çınaroğlu, S. (2023). Sağlık alanında faaliyet gösteren işletmelerin konsolide finansal tablo analizi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 26(1), 149-174.
- Khullar, D., Bond, A. M., & Schpero, W. L. (2020). COVID-19 and the financial health of US hospitals. *JAMA*, 323(21), 2127-2128. doi:10.1001/jama.2020.6269
- Narine, L., Pink, G., & Leatt, P. (1996). Prediction of the financial performance of Ontario hospitals: A test of environmental determinist and adaptationist perspectives. *Health Services Management Research*, 9(3), 137-155. <https://doi.org/10.1177/095148489600900301>
- Nelly, A., Adams, C. & Kennerley, M. (2002). *The performance prism: The scorecard for measuring and managing success*, Pearson Education Limited.
- Önal, Y. B., Karadeniz, E. ve Koşan, L. (2006). Finansal analiz tekniklerinin otel işletmelerinde stratejik yönetim aracı olarak kullanımına ilişkin teorik bir değerlendirme. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 2 (2), 16-25.
- Pegels, C. C. (1984). A model for evaluating financial viability of a hospital. W. van Eimeren, R. Engelbrecht & C. D. Flagle (Ed.) *Third International Conference on System Science in Health Care*. Health systems research. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-69939-9_161
- Polat, M. (2018). Karşılaştırmalı mali tablolar analizi, B. Elmas (Ed.), *Mali tablolar analizi* (144-166) içinde, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- TCMB, İnsan Sağlığı Hizmetleri, <https://www3.tcmb.gov.tr/sektor/#/tr/Q/86/insan-sagligi-hizmetleri> adresinden 02.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Turner, J. Broom, K., Elliott, M., & Lee, J. F. (2015). A decomposition of hospital profitability: An application of DuPont analysis to the US market. *Health Services Research and Managerial Epidemiology*, 2, 1-10. <https://doi.org/10.1177/23333928155903>
- Upadhyay, S., & Smith, D. G. (2020). Cash, cash conversion cycle, inventory and Covid-19. *Journal of Health Care Finance*, 46(4), 37-44.
- Váchová, L., & Hajdíkóvá, T. (2017). Evaluation of Czech hospitals performance using MCDM methods. *Proceedings of the World Congress on Engineering and Computer Science*. San Francisco, USA.
- Yiğit, V. (2020). Hastane hizmetleri alt sektörünün finansal performans analizi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(3), 609-624.

Savunma Harcamaları Türkiye’de Ekonomik Büyümeyi Artırıyor mu? Genişletilmiş ARDL Yaklaşımı ile Yeniden Gözden Geçirilmesi

Does Defense Spending Increase Economic Growth in Turkey? Revisited with Extended ARDL Approach

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Aslan¹

Öz

Savunma harcamaları, ülkenin varlığını sürdürebilmesi ve içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı koyabilmek için yapılması gereken en önemli harcama kalemlerinden biridir. Savunma sanayine yapılan harcamalar, ileri teknoloji gerektiren ürünlerin gelişmesini ve kaynakların ülkede kalmasını sağlayarak ülke ekonomisinde katma değer meydana getirmektedir. Bu makalenin amacı Türkiye’de savunma harcamaları – ekonomik büyüme ilişkisini, genişletilmiş ARDL yöntemi ile ortaya koymaktır. Bağımlı değişkenin ekonomik büyüme, bağımsız değişkenlerin savunma harcamaları ile ihracat olduğu çalışmada, değişkenlerine ait veriler 1961 – 2022 yıllarını kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Sonuçlar, Türkiye’nin savunma harcamaları ve ihracat değişkeni ile milli gelir artış hızı arasında uzun dönemli “pozitif” bir ilişkinin olduğu, tespit edilmiştir. Bu durum savunma harcamalarında maliyeti düşürmeye odaklanmanın ekonomik büyümeye fayda sağlayabileceğini göstermektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini ortaya koymak için Hacker ve Hatemi-J (2006) Simetrik Nedensellik Testi yapılmıştır. Nedensellik testi sonuçlarına göre savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü, ihracat ile ekonomik büyüme arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu bulgulara dayanarak, makale politika yapımcılar için bazı kritik öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, Ekonomik Büyüme, AARDL, Simetrik Nedensellik, İhracat

JEL Kodları: H50, O40, C50

Abstract

Defence expenditures are one of the essential items that must be made for the country to survive and counter threats from within and outside. Expenditures on the defence industry create added value in the national economy by ensuring the development of products requiring advanced technology and the retention of resources in the country. This paper aims to investigate the relationship between defence expenditures and economic growth in Turkey using the extended ARDL method. In the study where the dependent variable is economic growth and the independent variables are defence expenditures and exports, the data of the variables are considered for the period between 1961 and 2022. The results show a long-run "positive" relationship between Turkey's defence expenditures, exports and national income growth rate. This suggests that focusing on cost reduction in defence expenditures may benefit economic growth. Hacker and Hatemi-J (2006) Symmetric Causality Test was conducted to reveal the causality relations between the variables. According to the causality test results, a unidirectional causality relationship was found between defence expenditures and economic growth, and a bidirectional causality relationship was found between exports and economic growth. Based on these findings, the paper provides critical recommendations for policymakers.

Keywords: Defense Expenditures, Economic Growth, AARDL, Symmetric Causality, Export.

JEL Codes: H50, O40, C50

¹ Artvin Çoruh Üniversitesi, Yusufeli Meslek Yüksekokulu, mehmetaslan@artvin.edu.tr, ORCID:0000-0002-7455-5354

Giriş

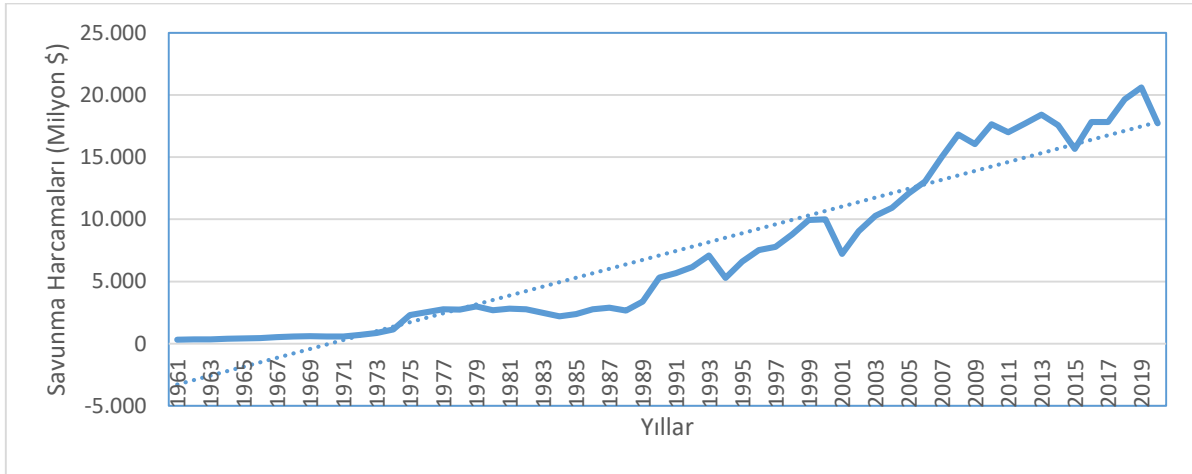
Savunma harcamaları, devlet tarafından karşılanan tam kamusal mal ve hizmet olarak kabul edilir. Savunma harcamaları faydası birimlere bölünemeyen, faydasından kimse mahrum bırakılmayan bir hizmet olduğu için devletin bu hizmetten vazgeçmesi mümkün değildir (Bulutoğlu, 2003). Devletin savunma harcaması yapmasının iki temel hedefi olduğu söylenebilir. Birincisi henüz saldırı yokken saldırma düşüncesinde olanları bu düşünceden caydırma, ikincisi ise fiili olarak saldırı gerçekleşmesi durumunda ise bu saldırıya karşı koymadır (Aslan, 1998). Bu manada savunma harcamaları ülkedeki istikrarın sağlanması açısından da önemlidir.

Savunma harcamaları, güvenliği sağlamanın yanı sıra silaha, teçhizata ve AR-GE’ye, faal askeri personele, emekli personele yönelik harcamaları da içerdiği için makro ekonomik değişkenleri etkilemesi beklenmektedir. Bu bağlamda akademisyenler savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi kapsamlı bir şekilde tartışmışlardır. Özellikle Emile Beniot’in 1973 yılında yayımlanmış “*Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkisi*” adlı makalesinden sonra bu alandaki tartışmalar yoğunlaşmıştır. Ancak literatür incelendiğinde araştırmacıların farklı sonuçlara ulaştığı görülmüştür.

Doğal kaynaklarının bol olması, Asya’yı ve Avrupa’yı birbirine bağlayan Boğazlara sahip olması, petrol bakımından zengin olan Ortadoğu’ya yakın olması, Balkanlara, Kafkasya’ya yakın olması Türkiye’yi stratejik olarak önemli hâle getirmiştir. Türkiye’nin stratejik konumu savunma harcamalarının artmasına neden olmaktadır. Türkiye’nin 1961-2020 yılları arasında yapmış olduğu savunma harcamaları aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 1

Türkiye’de Savunma Harcamalarının Seyri

Kaynak: Kaynak: Stockholm International Peace Research Institute [SIPRI] (2022)

Şekil 1’de görüleceği üzere savunma harcamaları bazı yıllar azalma gösterse bile sürekli artış eğilimindedir. Kesikli çizgi bu artış eğilimini vermektedir. Türkiye 1974 yılında adaya huzur getirmek amacı ile Kıbrıs’a barış harekâtı düzenlemiştir. ABD bu müdahaleye karşı çıkmış ve Türkiye’ye askeri amaçlı ambargolar uygulamıştır. Bu uygulamalar Türkiye’nin savunma harcamalarının daha da artmasına neden olmuştur. 12 Eylül 1980’de askerler tarafından darbenin yapılması, hemen sonraki yıllarda PKK, Asala gibi terör örgütleri ortaya

çıkması ve bunun gibi terör örgütleri ile mücadelenin başlaması, 1991 yılında Irak’ın Kuveyt’i işgali ile başlayan I. Körfez Savaşı ve 1993 yılında Avrupa’nın göbeğinde yaşanan Bosna Savaşı’nın yaşanması sonucunda savunma harcamalarında artış olmuştur. 1999 yılında Marmara depremi, ardından yaşanan 2001 ekonomik kriz savunma harcamalarının azalmasına neden olmuştur. Ancak 2001 yılından itibaren dünyada esen savaş rüzgarları (Afgan Savaşı, 11 Eylül Olayları, ikinci Körfez Savaşı) savunma harcamalarının tekrar artmasına neden olmuştur. 2009 yılında çözüm süreci ile ilgili atılan adımlar savunma harcamalarının tekrar azalmasını sağlamıştır. Fakat 2010 yılından itibaren dünyada gerilimlerin (Arap Baharı, 2011 Suriye iç Savaşı’nın başlaması, DEAŞ gibi terör örgütleriyle mücadele) artması Türkiye için savunma harcamalarının tekrar artmasına neden olmuştur. 1961 yılında 301 milyon dolar savunma harcaması 2020 yılında yaklaşık 63 kat artarak 19 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır. Savunma harcamalarının artması, kıt olan kaynakların eğitim, sağlık gibi diğer sektörlere ayrılan kaynakların azalması pahasına gerçekleşmektedir.

Literatürde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki bağlantıları inceleyen araştırmaların sayısının oldukça fazla olması ve birbirlerinden farklı, kesin olmayan sonuçlara ulaşmaları, Türkiye ile ilgili olarak daha güncel verileri içeren bir çalışma yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda Türkiye’de savunma harcamaları ile milli gelir artış hızı arasındaki ilişkiler güncel verilerle ve güncel ekonometrik tekniklerle yeniden incelenmiştir. Araştırmanın literatüre olan muhtemel katkıları şunlar olabilir; değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi, literatüre yeni kazandırılmış ve bağımlı değişkenin I(0) olabileceğini ifade eden genişletilmiş ARDL yönteminin kullanılması, simetrik nedensellik testinin ortaya koyulması suretiyle diğer çalışmalardan daha farklı hâle getirilmiştir. Ayrıca araştırma; güncel verileri ve 1961 – 2022 yıllarındaki geniş bir zaman dilimini içermektedir.

1. Teorik Çerçeve ve Literatür Taraması

Askeri harcamalar, devlet harcamalarının ayrılmaz bir parçası olduğundan, ulusal ve uluslararası araştırmacılar askeri harcamaların ekonomiye katkısını araştırmak için büyük bir merak duymuşlardır ve savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelemişlerdir (Dunne vd., 2001). Savunma harcamaları – ekonomik büyüme ilişkisini ele alan ilk çalışma, Benoit’n 1973 yılında yaptığı çalışmadır. Çalışmaya göre gelişmekte olan ülkelerde, savunma harcamaları ekonomik büyümeyi olumlu olarak etkilemektedir. Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki bu pozitif ilişki genellikle “Benoit Hipotezi” olarak bilinir. Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmeye yönelik birçok ampirik çalışma yapılmıştır. Literatürdeki tartışmalar, Keynesyen ve Neoklasik yaklaşım olmak üzere iki temelde devam etmektedir. Keynesyen yaklaşıma göre, savunma harcamalarındaki artışla birlikte toplam talep artacak ve talepteki bu artış, üretim ve istihdamın artmasına neden olacaktır. Bu nedenle, savunma harcamaları ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerini öngörmektedir (Gerace, 2002). Neoklasik Yaklaşıma göre; savunma harcamalarındaki artış, kamu harcamalarının yükselmesine neden olacaktır. Eğer bu artış vergi yoluyla veya kredi yoluyla karşılanırsa iç piyasada faiz oranlarının yükselmesine neden olacak ve özel kesim yatırımları dışlanacaktır. Özel kesim yatırımlarının dışlanması, toplam arzın azalmasına ve dolayısıyla istihdam ve üretimde bir azalmaya neden olacaktır (Looney, 1995).

Dolayısıyla neoklasik model, savunma harcamalarının ekonominin büyümesi üzerindeki olumsuz etkilerini öngörmektedir. Ayrıca literatürde savunma harcamaları ile milli gelir artış hızı arasında nötr ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (Kinsella, 1990).

Savunma harcamaları ile milli gelir artış hızı arasındaki ilişkiyi analiz eden farklı çalışmalar, seçilen ülke (ler), çalışma örneğine veya metodoloji seçimine bağlı olarak belirgin şekilde farklı sonuçlara ulaşmıştır. Çalışmalardan bazıları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1

Ulusal ve Uluslararası Çalışmalardan Bazıları

Yazar	Ülke / Dönem	Model	Sonuç
Dünya’da yapılan çalışmalardan bazıları			
Benoit (1973)	44 Azgelişmiş Ülke (1950 – 1965)	Geleneksel Kesit Analizi	•SH↑ => Y↑
Benoit (1978)	44 Azgelişmiş Ülke (1950 – 1965)	Korelasyon Analizi	•SH↑ => Y↑
Kinsella (1990)	ABD (1943 – 1989)	VAR	•Nedensellik Yok
Knight vd. (1996)	79 Ülke (1971 – 1985)	Panel Veri Analizi	•SH↑ => Y↓
Rufael-Wolde (2001)	Çin (1950–1991)	Nedensellik	•SH↑ => Y↑
Murdoch ve Sandler (2002)	85 Ülke (1961 – 1990)	Panel Veri Analizi	•SH↑ => Y↓
Yakovlev (2007)	28 Ülke (1965 – 2000)	Panel Veri Analizi	•SH↑ => Y↓
Enimola ve Akoko (2008)	Nijerya (1977-2006)	Nedensellik	•Y →SH
Manchester (2017)	ABD (1947-2016)	Nedensellik	•Nedensellik Yok
Luqman ve Antonakakis (2021)	Pakistan (1965-2016)	QARDL	•SH↑ => Y↓
Türkiye Özelinde Yapılan Çalışmalardan bazıları			
Yıldırım vd. (2005)	Ortadoğu Ülkeleri ve Türkiye (1989 – 1999)	Panel Veri Analizi	•SH↑ => Y↑
Yılançı ve Özcan (2010)	Türkiye (1950 – 2006)	Eşbütünleşme Testi	•Nötr
Elveren (2012)	Türkiye (1963 – 2007)	VECM Modeli	•SH↑ => Y↑
Gökmenoğlu vd. (2015)	Türkiye (1988 – 2013)	Nedensellik Analizi	•Y →SH •Nötr
Durgun ve Timur (2017)	Türkiye (1970 – 2015)	Nedensellik Analizi	•Nedensellik Yok
Korkmaz ve Bilgin (2017)	Türkiye, ABD (1961-2015)	Johansen eşbütünleşme, Nedensellik	•SH ↔ Y (Türkiye)
Aslan ve Topcu (2018)	Türkiye (2000:Q1–2015:Q4)	FMOLS, DOLS	•İHRCT↑ => Y↑
Topal (2018)	Türkiye (1960 – 2016)	Nedensellik Analizi	•SH↑ => Y↓ •SH →Y
Akcan (2019)	Türkiye (1982 – 2017)	ARDL	•SH↑ => Y↓
Çevik ve Bektaş (2019)	Türkiye (1980 – 2017)	Nedensellik Analizi	•SH →Y
Özer (2020)	Türkiye (1960 – 2017)	Fourier ADL eşbütünleşme, Nedensellik	Nötr
Kanca ve Yamak (2020)	Türkiye (1980 – 2017)	ARDL, Nedensellik	•SH↑ => Y↓ •SH ↔ Y
Canbay ve Mercan (2020)	Türkiye (1990 – 2017)	ARDL	•SITH↑ => Y↓
Yenisu (2019)	Türkiye (1980 – 2016)	ARDL	•İHRCT↑ => Y↑

Kısaltmalar: SH: Savunma Harcamaları, İHRCT: İhracat, Y: Ekonomik Büyüme, STH: Silah İthalatı.

İşaretler; ↑; değişkendeki artış, ↓; değişkendeki azalış, =>; ise, ↔; Çift yönlü nedensellik, →; Tek yönlü nedensellik.

Çalışmalarda ele alınan değişkenler arasındaki ilişkilerde gerek Türkiye gerekse uluslararası düzeydeki çalışmalarda birbirlerinden farklı sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Bu durum ülke gruplarının, coğrafi konum ve gelişmişlik düzeylerinin, zaman dilimlerinin ve metodolojilerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

2. Veri Seti

Çalışmada savunma harcamalarının ve ihracatın milli gelir artış hızı üzerindeki etkisi genişletilmiş ARDL testi ile araştırılmıştır. Çalışmada ele alınan seriler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2

Çalışmada Kullanılan Seriler

Seriler	Değişkenlerin Açıklaması	Kaynak	Yıl Aralığı
GRW	Ekonomik Büyüme (2010=100)	Dünya Bankası	
MEX	Savunma Harcamaları (%GDP)	SIPRI	1961 – 2022
İHRCT	Toplam İhracat (%GDP)	Dünya Bankası	

Tablo 2’de MEX ve İHRCT değişkenleri oran olduğu ve GRW değişkeni negatif değerler içerdiği için logaritmik dönüşüm yapılmamıştır. MEX değişkeninin verileri SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute - Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) veri tabanından, GDP (Gross Domestic Product – Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) değişkeninin verileri dünya bankasının veri tabanından alınarak MEX oran değişkeni elde edilmiştir.

Bu çalışmada, 1961-2022 yıllarını kapsayan dönemin verileri kullanılarak savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Keynesyen ve Neoklasik yaklaşım çerçevesinde incelenecektir. Bu bağlamda çalışmada incelenecek ekonomik model aşağıdaki gibidir:

$$GRW = \beta_0 + \beta_1 MEX + \beta_2 İHRCT + \epsilon_t \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de GRW bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. MEX ve İHRCT değişkenleri ise bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. β_1 , MEX parametresinin ve β_2 , İHRCT parametresinin esnekliğidir. Değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 3’te ve zaman yolu grafikleri Şekil 2’de sunulmuştur.

Tablo 3

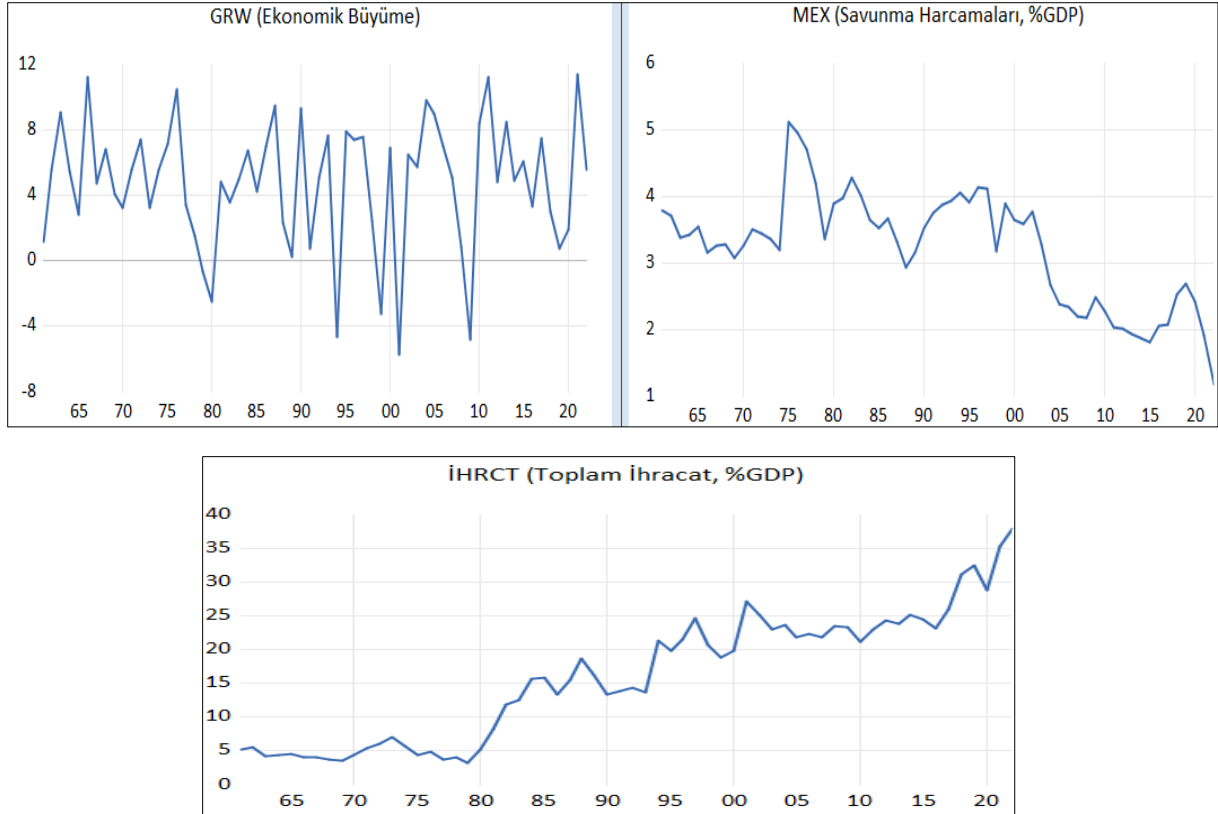
Tanımlayıcı İstatistikler

	GRW	MEX	İHRCT
Ortalama	4.780825	3.219662	16.00370
Medyan	5.251282	3.353355	16.03182
Maksimum	11.35350	5.119448	37.89401
Minimum	-5.750007	1.174914	3.218027
Standart Sapma	3.926395	0.837406	9.465356
Çarpıklık	-0.717237	-0.220594	0.145025
Basıklık	3.335174	2.590774	1.973527
Jarque-Bera	5.605984	0.935458	2.939257
Olasılık	0.060628	0.626423	0.230011
Serilerin Toplamı	296.4112	199.6191	992.2294
Hata Kareleri Toplamı	940.4113	42.77620	5465.170
Gözlem Sayısı	62	62	62

Tablo 3’teki veriler incelendiğinde değişimin ölçüsü olarak ortalama dikkate alınırsa, ortalamalar pozitif, en yüksek ortalama İHRC ve en düşük ortalama ise MEX değişkenine aittir. Standart sapma dikkate alınırsa İHRCT değişkeni oynaklığı en yüksek değişken olurken, oynaklığı en düşük olan değişken ise MEX değişkeni olduğu görülmektedir. GRW ve MEX değişkenlerinin çarpıklık değerleri negatiftir. Negatif çarpıklık, dağılımın kuyruğunun sola çarpık olduğunu göstermektedir. Diğer değişken İHRCT ise çarpıklık değeri pozitiftir. Pozitif çarpıklık ise, dağılımın kuyruğunun sağa çarpık olduğunu göstermektedir. Tüm değişkenlerin basıklık değerlerinin pozitif olması, normalden daha dik bir dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca değişkenlerin Jarque-Bera olasılık (P) değerleri $P > 0.05$ olduğu için normal dağılıma sahip oldukları tespit edilmiştir. Şekil 2’de değişkenlere ilişkin zaman yolu grafikleri verilmiştir.

Şekil 2

Değişkenlerin Zaman Yolu Grafikleri

Şekil 2’de değişkenlere ilişkin grafikler incelendiğinde GRW dışındaki değişkenlerin durağan olmadıkları değerlendirilmiştir. Gene de serilerin durağan olup olmadıklarını tespit etmek için değişkenlere birim kök testi uygulanmasına karar verilmiştir.

3. Metodoloji

Modellerin analizinde ekonometrik yöntem olarak genişletilmiş ARDL sınır testi yöntemi tercih edilmiştir. Bu tercihte, Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından kullanılan geleneksel ARDL modelinin eksikleri etkili olmuştur. Bu test, bağımlı değişkenin $I(1)$ olması koşulu ile bağımsız değişkenlerin farklı seviyelerde ($I(0)$ veya $I(1)$) durağanlaşmasına imkân vermektedir. Ancak son zamanlarda bu teste, McNown vd. (2018) ve Sam vd. (2019) bazı eleştirilerde

bulunmuştur. Özellikle, Pesaran vd. (2001) tarafından önerilen t-testinin yanı sıra bağımlı değişkenin I(1) olması koşulunun da göz ardı edilebileceğini, I(0) olabileceğini, göstermektedir. Bunun için McNown vd. (2018) ile Sam vd. (2019) F-testi ve t-testine ek olarak bağımsız değişkenler için F-testini önermiştir. Eşbütünlük ilişkisini belirlemek için kullanılan bu üç test istatistiği aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$F_{overall} \text{ test } H_0: \phi_1 = \phi_2 = \phi_3 = \phi_4 = 0 \quad (2)$$

$$t_{DV} \text{ test } H_0: \phi_1 = 0 \quad (3)$$

$$F_{IDV} \text{ test } H_0: \phi_2 = \phi_3 = \phi_4 = 0 \quad (4)$$

Eşitlik 2 ve 3'te belirtilen testler sırasıyla Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından önerilen genel F-testi ve t-testidir. Eşitlik 4'te, McNown vd. (2018) ve Sam vd. (2019) yeni F-testini önermiştir. Bir eşbütünlük ilişkisinin var olabilmesi için, üç testin de kritik değerlerden büyük ve anlamlı olması gerekmektedir. Aksi takdirde, eşbütünlük ilişkisi geçerli olmayacaktır. Geleneksel ARDL modellerinde, eşbütünlük ilişkisi geçerli olduğu tespit edildikten sonra, genellikle hata düzeltme katsayısı da hesaplanır. Ancak Genişletilmiş ARDL modelinin esas alındığı Sam vd. (2019) çalışmasında hata düzeltme katsayısına yer verilmemiştir. Bu doğrultuda çalışmada hata düzeltme katsayısı hesaplanmamıştır.

Çalışmada, Türkiye’de savunma harcama şokları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkinin simetrik yönünü incelemek için Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik testi kullanılmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında Eviews 12, Gauss ve WinRats programı kullanılarak genişletilmiş ARDL sınır testi ve simetrik, asimetric nedensellik testleri yapıp bulgular ortaya koyulup sonuç ve değerlendirme yapılacaktır.

4. Veri Analizi ve Bulgular

Ekonometrik analiz yapabilmek ve değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koyabilmek için ilk olarak serilerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesi gerekmektedir. Durağanlık testi için değişkenlere ADF ve PP testi uygulanmış ve raporlar Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4

Değişkenlerin ADF, PP Durağanlık Testi

Seri	Test İst.	ADF		Test İst.	PP	
		%1	%5		%1	%5
GRW	-7.784372	-3.542097	-2.910019	-7.790798	-3.542097	-2.910019
MEX	-2.295321	-4.115684	-3.485218	-2.358166	-4.115684	-3.485218
Δ MEX	-7.613913	-4.118444	-3.486509	-7.870554	-4.118444	-3.486509
İHRCT	-3.006947	-4.115684	-3.485218	-3.068439	-4.115684	-3.485218
Δ İHRCT	-7.249734	-4.121303	-3.487845	-8.415067	-4.118444	-3.486509

Not: GRW: Sabitli, MEX, İHRCT Trendli ve Sabitli, Eviews 12 programı tarafından belirlenen otomatik gecikme uzunluğu dikkate alınarak SC bilgi kriterlerine göre analize dâhil edilmiştir.

ADF ve PP test sonuçlarına göre GRW değişkeni düzeyde durağan, diğer değişkenler ise birim köklü çıkmıştır. MEX değişkeninin birinci farkı alınmış Δ MEX ile, İHRCT değişkeninin birinci farkı alınmış Δ İHRCT ile gösterilmiştir. Tablo 4’teki veriler dikkate alındığında GRW değişkeni seviyede, MEX ve İHRCT değişkenleri birinci farkta durağan çıkmıştır. Geleneksel

birim kök testleri yapısal kırılmaları dikkate almadığından dolayı sonuçları yanıltıcı olabilir. Diğer bir ifade ile durağan olmayan serileri durağanmış gibi gösterebilir. Bu durumu ortadan kaldırmak için serilere iki yapısal kırılmalı Lee Strazicich birim kök testi uygulanmış sonuçlar Tablo 5’te raporlanmıştır.

Tablo 5

Değişkenlerin Lee Strazicich Durağanlık Testi

Değişken	Model	Test ist.	Kırılma Tarihleri	Kritik Değerler	
				%1	%5
GRW	Model A	-7.182634	1971, 1978	-4.073000	-3.563000
	Model C	-6.916563	1979, 1999	-6.932000	-6.175000
ΔGRW	Model A	-4.129156	1985, 1990	-4.073000	-3.563000
	Model C	-8.894555	1978, 2007	-6.691000	-6.152000
MEX	Model A	-3.434901	1974, 1998	-4.073000	-3.563000
	Model C	-5.601476	1973, 2004	-7.004000	-6.185000
ΔMEX	Model A	-5.192112	1972, 1977	-4.073000	-3.563000
	Model C	-6.930916	1973, 1986	-6.750000	-6.108000
İHRCT	Model A	-3.634470	1987, 1998	-4.073000	-3.563000
	Model C	-4.641224	1979, 2005	-6.691000	-6.152000
ΔİHRCT	Model A	-7.659630	1984, 2003	-4.073000	-3.563000
	Model C	-8.356921	1991, 2002	-7.014000	-6.446000

Tablo 5’teki verilere göre GRW değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde hem Model A hem de Model C için düzeyde I(0) durağan çıkmıştır. MEX ve İHRCT değişkenleri ise Model A ve Model C için %1 anlamlılık düzeyinde birinci farkta I(1) durağan çıkmıştır. Değişkenlerin hiçbirinin ikinci farkta durağan çıkmaması (I(d) ve d<2) nedeni ile ARDL modeli tercih edilmiştir. Ancak geleneksel ARDL modelinde bağımsız değişken I(0) olmaması gerekir. Bu nedenle geleneksel ARDL modeli yerine bağımlı değişkeni I(0) veya I(1) düzeyinde analiz etmeye imkan veren genişletilmiş ARDL modeli uygulanmıştır.

Bundan sonra ilk olarak GRW değişkeninin bağımlı değişken, MEX ve İHRCT değişkenlerinin bağımsız değişken olduğu GRW = (MEX, İHRCT) için en uygun gecikmeli genişletilmiş ARDL modeli araştırılmış ve Akaike bilgi kriteri dikkate alınıp 4 gecikmeye kadar 100 model içerisinde en uygun ARDL modelin ARDL (1,1,1) olduğu görülmüştür. Sınır değerleri Tablo 6’da raporlanmıştır.

Tablo 6

Sınır Testi

Testler	Hesaplanan Değer	Alt Sınır	Üst Sınır
F _{OVERALL}	8.63310	3.88	5.30
t _{DV}	-4.93578	-2.58	-3.66
F _{IDV}	10.88521	4.99	7.64

Not: F_{OVERALL} ve t_{DV} için üst ve alt sınır değerleri elde edilir Pesaran vd. (2001) alınmıştır. Bununla birlikte, F_{IDV} için sınır değerler Sam ve diğerlerinden (2019) elde edilmiştir. Sınır değerler %1 anlamlılık düzeyinde elde edilmiştir.

Tablo 6’da gösterilen sınır testi sonuçlarına göre tüm testler için hesaplanan değerler %1 anlamlılık düzeyinde üst sınır seviyesinden fazla olduğu için seriler arasında uzun dönemli kointegrasyon olduğu kabul edilir. Söz konusu eş bütünleşme ilişkisi **Tablo 7** de raporlanmıştır.

Tablo 7

Genişletilmiş ARDL Eş bütünleşme İlişkisi

The dependent variable: GRW				
Variable	Coefficient	Standard error	t-istat	Prob.
MEX	0.848412534	0.307303198	2.76083	0.00794648
İHRCT	0.105880494	0.047881822	2.21129	0.03143634

Tablo 7’deki uzun dönemli tahmin sonuçlarına bakıldığında; MEX ve İHRCT serilerinin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve pozitif olarak GRW serisini etkilediği anlaşılmaktadır.

Tablo 8

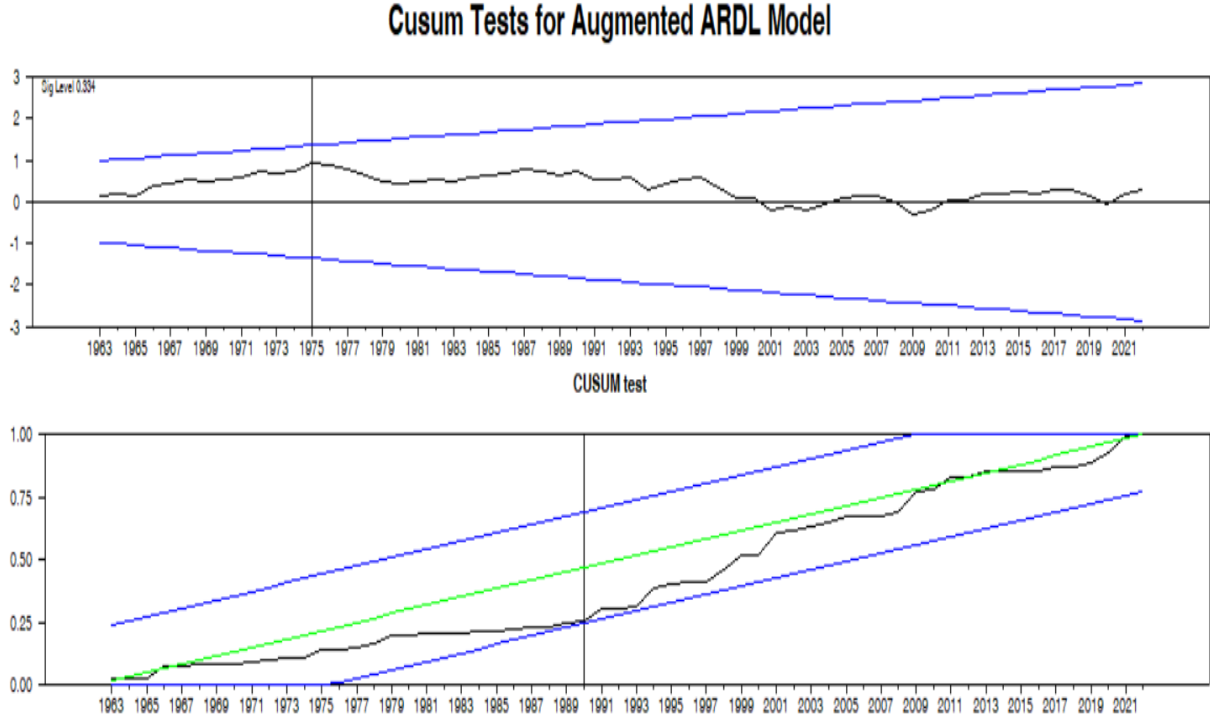
Tam Testleri

Testler	t Stat.	P
Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM Testi	1.408642	0.23528198
Değişken Varyans Testi: White Test	43.533240	0.15258281
Ramsey RESET Test	1.1261858	0.2935901
Jarque-Bera Test	3.811327	0.148724

Tablo 8’deki verilere göre Model-1 Heteroskedastike ve değişen varyans sorununun olmadığı ve normal dağıldığı görülmektedir. Ayrıca model spifikasyonunun doğru kurulduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 3

Cusum ve Cusumsq Grafikleri

Çalışmada kullanılan serilerin birbirleri arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koyabilmek için Hacker-Hatemi (2006) Nedensellik Testi ve daha gelişmiş hâli olan Hatemi-J (2012) Nedensellik Testi gerçekleştirilmiş, raporların sonuçları aşağıdaki tablolarda raporlanmıştır.

Tablo 9

Hacker ve Hatemi-J (2006) Simetrik Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	Test Stat.	Bootstrap Kritik Değerler			KARAR
		%1	%5	%10	
MEX → GRW	4.240	7.242	4.022	2.831	Nedensellik Var
GRW → MEX	0.916	7.267	3.896	2.742	Nedensellik Yok
İHRCT → GRW	19.987	14.449	10.017	8.209	Nedensellik Var
GRW → İHRCT	24.737	14.507	9.954	8.082	Nedensellik Var

Not: Kritik değerler, bootstrap kullanılarak 10.000 yineleme ile elde edilmiştir. Optimal gecikme uzunluğu 4 olarak alınmıştır.

Tablo 9’da nedensellik sonuçları görülmektedir. Test sonuçları incelendiğinde, farklı anlamlılık düzeylerinde test istatistiklerinin bootstrap kritik değerlerine göre daha büyük ve nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Buna göre %5 anlamlılık seviyesinde savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü, %1 anlamlılık seviyesinde ihracattan ekonomik büyümeye doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’nin Avrupa ile Asya kıtasını birleştiren bir konumda olması, petrol bakımından oldukça zengin olan Ortadoğu coğrafyası ile sınırı olması nedeni ile askeri ve siyasi olarak güçlü olması gerekmektedir. Türkiye’nin kendisine komşu olduğu ülkeler (Ermenistan, Suriye, Yunanistan, Irak, İran gibi) ile yaşadığı problemler, Türkiye’nin varlığı için ciddi derecede tehditler oluşturması güçlü bir ordunun mevcudiyetini gerekli kılmaktadır. Güçlü ordunun varlığı ise savunma harcamalarının artmasına ve savunma sanayinin gelişmesine neden olmaktadır. Bu açıdan savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi artırıp artırmadığının ortaya koyulması politika yapıcılarına yol gösterici olacaktır.

Çalışmada, Türkiye için 1961-2022 dönemi verileri kullanılarak savunma harcamaları, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Serilerin durağanlığı ADF ve PP geleneksel birim kök testleri ve iki yapısal kırılmalı Lee Strazicich birim kök testi ile incelenmiştir. Serilerin düzeyde (I(0)) veya birinci farkta (I(1)) durağan olduğu görülmüştür. Seriler arasında eşbütünlük ilişkilerinin varlığı genişletilmiş ARDL testi ile incelenmiş ve serilerin eşbütünlük olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, uzun dönemde savunma harcamalarındaki ve ihracattaki artış milli geliri pozitif olarak etkilenmektedir. Savunma harcamalarının milli gelir artış hızını pozitif olarak etkilemesi Türkiye’de “Askeri Keynesyen” yaklaşımının geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Seriler arasındaki nedensellik ilişkileri Hacker ve Hatemi-J (2006) Simetrik Nedensellik Testi incelenmiş ve savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü, ihracattan ekonomik büyümeye doğru ise çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu çalışmanın sonuçları literatürde yer alan çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir.

Analiz sonuçları, savunma harcamalarının milli gelirin artış hızını pozitif olarak etkilediğini ortaya koymaktadır. Dolayısı ile savunma harcamalarındaki artış, devletin asli görevlerinden biri olan milli savunma ihtiyacını karşılamakla kalmaz aynı zamanda büyüme hedeflerini gerçekleştirmekte bir araç olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda savunma harcamaları kaynak tüketen harcama olarak görülmemeli, savunma sanayine yapılacak yatırımların ileri teknoloji ürünlerin geliştirilmesine ve katma değeri yüksek savunma

ürünlerinin satılmasına olanak sağlayarak ekonomik büyümeye destekleyeceği bilinmelidir. Ayrıca ekonomik büyümeye olan desteğin gerçekleşmesi için savunma sanayi ürünlerinin ithal edilmesi yerine, iç piyasada yerli firmalar tarafından üretilmesi, eğer yerli firmalar yeterli deneyime sahip değilse ortak üretim modellerinin geliştirilmesine önem verilmeli ve yerli üretim teşvik edilmelidir.

Extended Abstract

Defense expenditures are considered total public goods and services the state provides. Since defense expenditures are a service whose benefit cannot be divided into units and no one can be deprived, the state cannot give up this service (Bulutoglu, 2003). It can be said that the state's defense expenditures have two main objectives. The first is to deter those thinking of attacking when there is no attack yet and to resist this attack in case of an actual attack (Aslan, 1998). In this sense, defense expenditures are also crucial in ensuring stability in the country. Since defense expenditures include weapons, equipment and R&D, active military personnel and retired personnel, and providing security, they are expected to affect macroeconomic variables. Scholars have extensively discussed the relationship between defense expenditures and economic growth in this context. After Emile Benoit's article "The Effect of Defense Expenditures on Economic Growth in Developing Countries" was published in 1973, discussions in this field intensified. However, a literature review reveals that researchers have reached different conclusions.

In the analysis of the models, the extended ARDL bounds test method was preferred as the econometric method. This choice was influenced by the shortcomings of the traditional ARDL model used by Pesaran et al. This test allows the independent variables to be stationary at different levels (I(0) or I(1)) provided that the dependent variable is I(1). However, McNown et al. (2018) and Sam et al. (2019) have recently criticised this test. In particular, the t-test proposed by Pesaran et al. (2001), as well as the condition that the dependent variable is I(1) can be ignored, I(0). For this reason, McNown et al. (2018) and Sam et al. (2019) proposed the F-test for independent variables in addition to the F-test and t-test. These three test statistics used to determine the cointegration relationship can be expressed as follows:

$$F_{overall} \text{ test } H_0: \phi_1 = \phi_2 = \phi_3 = \phi_4 = 0 \quad (2)$$

$$t_{DV} \text{ test } H_0: \phi_1 = 0 \quad (3)$$

$$F_{IDV} \text{ test } H_0: \phi_2 = \phi_3 = \phi_4 = 0 \quad (4)$$

The tests in Equations 2 and 3 are the general F-test and t-test proposed by Pesaran et al. (2001), respectively. In Equation 4, McNown et al. (2018) and Sam et al. (2019) propose the new F-test. For a cointegration relationship to exist, all three tests must be greater than the critical values and significant. Otherwise, the cointegration relationship will not be valid.

In this study, Hacker and Hatemi-J (2006) was used to examine the symmetric direction of the causal relationship between defence expenditure shocks and economic growth in Turkey and the newly developed asymmetric causality test by Hatemi-J (2012) was used to examine the asymmetric direction.

In this study, the relationships between defence expenditures, exports and economic

growth are analysed using data for Turkey for the period 1961-2022. The stationarity of the series is analysed using ADF and PP conventional unit root tests and Lee Strazicich unit root test with two structural breaks. The series are found to be stationary at level (I(0)) or at first difference (I(1)). The existence of cointegration relations between the series was examined with the extended ARDL test and it was found that the series were cointegrated. According to these results, the increase in defence expenditures and exports positively affect national income in the long run. The positive effect of defence expenditures on the rate of increase in national income reveals that the "Military Keynesian" approach is valid in Turkey. Hacker and Hatemi-J (2006) Symmetric Causality Test examined the causality relations between the series and found a unidirectional causality relationship from defence expenditures to economic growth and a bidirectional causality relationship from exports to economic growth. The results of this study coincide with the results of the studies in the literature.

The analysis results reveal that defence expenditures positively affect the growth rate of national income. Therefore, the increase in defence expenditures not only meets the need for national defence, which is one of the primary duties of the state, but also shows that it can be used as a tool to achieve growth targets. In this context, defence expenditures should not be seen as resource-consuming expenditures, and it should be known that investments in the defence industry will support economic growth by enabling the development of advanced technology products and the sale of defence products with high-added value. In addition, in order to realize support for economic growth, instead of importing defense industry products, they should be produced by domestic companies in the domestic market; if domestic companies do not have sufficient experience, importance should be given to the development of joint production models and domestic production should be encouraged.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Ethical Approval: The author declares that ethical rules were followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, Artvin Coruh University International Journal of Social Sciences has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Kaynakça

- Akcan, A. T. (2019). Türkiye’de yatırım ve askeri harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi: 1982-2017 ARDL sınır testi yaklaşımı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), 359-369.
- Al Maani D., Alnusairat, S., & Al-Jokhadar, A. (2021). Transforming learning for architecture: online design studio as the new norm for crises adaptation under COVID-19. *Open House International*, 46(3), 348-358.
- Aslan, A. ve Topcu, E. (2018). İhracata dayalı büyüme hipotezine yeni bir yaklaşım: türkiye ekonomisi üzerine sektörel bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (20), 119-134.
- Aslan, M.H. (1998). *Hizmet ekonomisi*. Alfa Yayınevi.
- Benoit, E. (1973). Growth effects of defence in developing countries. *International Development Review*. 14(1), 2-10.
- Benoit, E. (1978). Growth and defense in developing countries, *Economic Development And Cultural Change*. 26(2), 271- 280.
- Bulutoğlu, K. (2003). *Kamu ekonomisine giriş demokraside devletin ekonomik bir kuramı*.Yapı Kredi Yayınları.
- Çevik, E. İ. ve Bektaş, G. (2019). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Balkan*

Atıf / Citation: Aslan, M. (2023). Savunma harcamaları Türkiye’de ekonomik büyümeyi artırıyor mu? Genişletilmiş ARDL yaklaşımı ile yeniden gözden geçirilmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 368-381. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1337673>

Sosyal Bilimler Dergisi, 8(16), 229-236.

Dunne, J. P., Nikolaidou, E., & Vougas, D. (2001). Defence spending and economic growth: A casual analysis for Greece and Turkey, *Defence and Peace Economics*, 12 (1), 5-26.

Durgun, Ö. ve Timur, M. C. (2017). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 126-137.

Elveren, A. Y. (2012). Military spending and income inequality: Evidence on cointegration and causality for Turkey, 1963–2007. *Defence and Peace Economics*, 23(3), 289-301.

Enimola, S. S., & Akoko, A. (2008). Defense expenditure and economic growth: the Nigeria experience 1977-2006. *Adekunle Ajasin University P.M.B 001*.

Gerace, M. P. (2002). US military expenditure and economic growth: some evidence from spectral methods. *Defence and Peace Economics* (13), 1-11.

Gokmenoglu, K. K., Taspınar, N., & Sadeghieh, M. (2015). Military expenditure and economic growth: The case of Turkey. *Procedia Economics and Finance*, 25, 455-462.

Hacker, R. S., & Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.

Hatemi-j, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical economics*, 43, 447-456.

Kanca, O. ve Yamak, R. (2020). Türkiye ekonomisi açısından Benoit hipotezinin testi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 823-839.

Kinsella, D. (1990). Defence spending and economic performance in The United States: a casual analysis. *Defence Economics*, 1(4), 295-309.

Knight, M., Loayza, N., & Villanueva, D. (1996). *The Peace Dividend: Military Spending Cuts and Economic Growth*. IMF Staff Papers 1–44.

Korkmaz, Ö. ve Bilgin, T. (2017). Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nin karşılaştırmalı analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (18), 289-316.

Looney, R. E. (1995). *The Economics of third world defence expenditures*. Contemporary Studies in Economic and Financial Analysis, 72, JAI Press, London

Luqman, M., & Antonakakis, N. (2021). Guns better than butter in Pakistan? The Dilemma of military expenditure, human development and economic growth. *Technological Forecasting and Social Change*, 173, 121-143.

Manchester, C. (2017). The Relationship between defense expenditures and economic growth: a granger causality approach. *Business/Business Administration*. https://scholarsarchive.library.albany.edu/honorscollege_business/37 adresinden 16.03.2023 tarihinde alınmıştır.

McNown, R., Sam, C. Y., & Goh, S. K. (2018). Bootstrapping the autoregressive distributed lag test for cointegration. *Applied Economics*, 50(13), 1509-1521.

Murdoch, J.C., & Sandler, T. (2002) Economic growth, civil wars, and spatial spillovers. *Journal of Conflict Resolution*, 46(1) 91–110.

Özer, M. O. (2020). Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye için bir fourier eşbütünlük testi uygulaması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(1), 186-197.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.

Rufael-Wolde, Y. (2001). Causality between defence spending and economic growth-the case of mainland china:

Atıf / Citation: Aslan, M. (2023). Savunma harcamaları Türkiye’de ekonomik büyümeyi artırıyor mu? Genişletilmiş ARDL yaklaşımı ile yeniden gözden geçirilmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 368-381. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1337673>

acomment. *Journal of Economic Studies*, 28(3), 227-230.

Sam, C. Y., McNown, R., & Goh, S. K. (2019). An Augmented autoregressive distributed lag bounds test for cointegration. *Economic Modelling*, 80, 130-141.

Topal, M. H. (2018). Türkiye’de askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin bir analizi (1960-2016). *Maliye Dergisi*, 174, 175-202.

Yakovlev, P. (2007). Arms trade, military spending, and economic growth. *Defence and Peace Economics* 18(4) 317–338.

Yenisu, E. (2019). Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 1175-1193.

Yılcı, V. ve Özcan, B. (2010). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için savunma harcamaları ile GSMH arasındaki ilişkinin analizi. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 21-33.

Yıldırım, J., Sezgin, S., & Öcal, N. (2005). Military expenditure and economic growth in middle eastern countries: a dynamic panel data analysis. *Defence and Peace Economics*, 16(4), 283.

Mesleki Eğitim ile Öğrenme Stili ve Benlik Saygısı Etkileşimi: Denizli Örneği*

Vocational Education with Learning Style and Self-Esteem Interaction: Denizli Sample

Süleyman Yeşil¹ , Prof. Dr. Kamil Orhan²

Öz

Çağımızda birçok toplum, mesleki eğitimin etkinliğini artırarak üretim gücünü ve verimliliğini arttıracaklarını varsaymaktadır. Türkiye’de de son yıllarda mesleki eğitimin gelişmesi için çeşitli hamleler yapılmıştır. Hukuki ve yapısal çabalara karşın mesleki eğitimden beklenen olumlu çıktılar elde edilememiştir. Mesleki eğitimden beklenen önemli çıktılardan birini mezunların, psikososyal becerilerinin gelişmesinin sağlanması oluşturmaktadır. Mesleki eğitimin, kazandırdığı uzmanlık ve beceri aracılığıyla özsaygıyı geliştireceği düşünülmektedir. Araştırmanın temel amacı, Denizli ilindeki mesleki eğitim öğrencilerinin öğrenme stillerinin ve benlik saygısı düzeylerinin belirlenmesi ve çeşitli değişkenlerle olan ilişkisinin incelenmesidir. Çalışmaya Denizli ilindeki 8., 9. ve 12. sınıf öğrencileri katılmıştır (n=413). Katılımcılara Kolb Öğrenme Stili Envanteri III (Gencel, 2006), Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği (Çuhadaroğlu, 1986) ve özgün olarak hazırlanmış bir demografik soru formu uygulanmıştır. Sonuçlar, öğrencinin okuduğu okul türünün öğrenme stilleri ve benlik saygısı açısından anlamlı ilişkili olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri, annelerinin çalışma durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı biçimde değişmektedir. Benlik saygısı açısından ele alındığında okul zamanı dışında kalan zamanını cep telefonu, bilgisayar oyunları ve internette geçirdiklerini söyleyenlerin benlik saygıları bu faaliyetlerde bulunmayan bireylere göre anlamlı biçimde düşüktür.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme stilleri, Benlik Saygısı, Mesleki ve Teknik Eğitim

JEL Kodları: A21, I25, P46

Abstract

In our age, many societies assume that by increasing the effectiveness of vocational education, it will increase production power and efficiency. Various moves have been made for the development of vocational education in Turkey in recent years. Despite legal and structural efforts, the expected positive outcomes from vocational training could not be obtained. One of the important outputs expected from vocational education is the development of psychosocial skills of graduates. It is thought that vocational education will improve self-esteem through the expertise and skills it provides. The main purpose of the study is to determine the learning styles and self-esteem levels of vocational education students in Denizli and to examine their relationship with various variables. 8th, 9th and 12th grade students in Denizli province participated in the study (n=413). Kolb Learning Style Inventory III (Gencel, 2006), Rosenberg Self-Esteem Scale (Çuhadaroğlu, 1986) and an authentically prepared demographic questionnaire were applied to the participants. According to the results; It was found that there is a significant relationship between learning styles and school types, and students' self-esteem levels and school types. The self-esteem levels of the students change statistically significantly according to the working status of the mother. The self-esteem levels of those who say that they spend most of their time outside of school on mobile phones, the Internet, and computer games are significantly lower than those who do not do the aforementioned activities.

Keywords: Vocational and Technical Education, Learning Styles, Self-Esteem

JEL Codes: A21, I25, P46

* Bu çalışma, “Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Öğrencilerinin Öğrenme Stilleri ve Benlik Gelişimi Açısından Akran Kıyaslaması: Denizli Örneği” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ MEB, Bekir Güngör Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, suleymanyesil@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4205-3648

² Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, kamilorhan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0232-5306

Giriş

Uygarlık tarihi boyunca toplumlar arasında büyük bir rekabetin yaşandığı görülmektedir. Dönemsel farklılıklar görülmekle birlikte söz konusu rekabet ekonomi, siyaset, teknoloji, bilim, sanat, spor gibi çok farklı alanlarda yaşanabilmektedir. Tarih boyunca yaşanan ve yaşanmaya devam eden bu rekabet ortamında, eğitimin niteliğini arttırabilen toplumlar, ekonomik büyüme ve kalkınmada daha avantajlı bir konumda yer almaktadır.

Eğitim bir yandan toplumun öte yandan bireyin gelişim ihtiyacına cevap vermektedir. Bireyin nitelikli yetiştirilmesinde eğitim sürecinin temelini öğrenme oluşturur. Nitelikli eğitim süreci aynı zamanda bireyin işgücü olarak toplumdaki önemli ekonomik işlevlerine de etki etmektedir. Söz konusu işlev özellikle üretim ve teknoloji olduğunda mesleki eğitim daha çok öne çıkmaktadır. Mesleki eğitimin başarılı olması çağımızda birçok açıdan önemsenen bir konu haline gelmiştir.

İster mesleki ister genel eğitim olsun, eğitimin başarısını belirleyen temel ölçütlerden birisi öğrenmedir. Öğrenme gerçekleşmeden eğitimin amacına ulaştığı söylenemez (Özçelik, 2018). Kuşkusuz öğrenmeyi etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bunların bir kısmı eğitimin kamusal düzenlenmesi ile ilgilidir ve eğitim bilimlerinden gelen çok sayıda saygın çalışmacı konu üzerinde artan bir ilgiyle çalışmaktadır. Son yıllarda, öğrenme sürecinin bireysel yönü ve öğrenmede bireysel farklılıkların önemi araştırmalarda ve uygulamalarda yoğun ilgi görmektedir. İnsanların öğrenme süreçlerinin farklı olduğunu anlamak, daha etkili eğitim yöntemleri geliştirmek ve öğrenme süreçlerini daha kişiselleştirerek öğrenci başarısını artırmak için önemlidir. Bu bağlamda öğrenme stillerinin; bireysel farklılıklara vurgu yapması, bilgi toplumunun önemli yeterlilikleri arasında gösterilen “öğrenmeyi öğrenme”nin ve “yaşam boyu öğrenme”nin temel basamağı olarak görülmesi nedeniyle incelenmesi önem taşıyan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bireyin istihdam edilebilirliğinin yükseltilmesinde mesleki bilgilerin öğrenilmesi son derece önemlidir. Mesleki donanımın sağlanması dışında sağlıklı bir psikolojik yapının da bireyin işgücü piyasasındaki istihdamını büyük ölçüde etkilediği görülmektedir. Psikolojik durum, çalışma sürecinde verimliliğin önemli bir belirleyicisi olabilmektedir. Bu bağlamda sağlıklı bir psikolojik durumun belirleyicilerinden sayılabilecek benlik saygısının (öz saygı) araştırılması, önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, çok büyük değer ve önem atfedilen mesleki eğitim çalışmalarının farklı ve çok da çalışılmamış bir alanına küçük bir ışık tutmaktır. Literatürde öğrenme stilleri ve benlik saygısını inceleyen çok sayıda çalışma bulunmasına karşın bu iki kavramın birlikte incelendiği çalışmalar oldukça sınırlıdır. Çalışmada öğrenme stilleri ile benlik saygısının mesleki eğitim açısından önemi ve bireyin okuldan işgücü piyasasına geçişteki rolü, eğitim bilimlerine ek olarak çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri bakış açısıyla da incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın özgün bir çalışma olması ve bu alanda yapılacak diğer çalışmalara yol göstermesi umulmaktadır. Çalışmada zaman ve alan ölçütleri de dikkate alınarak, kısaca öğrenme stilleri ve benlik kavramlarına yer verilerek yapılan alan çalışmasının sonuçları aktarılacaktır.

1. Öğrenme Stilleri

Öğrenme stili, öğrenmeyi öğrenmenin temel basamaklarından biridir. 1960 yılında Rita Dunn'ın ilk kez ortaya attığı öğrenme stilleri kavramı, bireylerin öğrenme sürecindeki tercihleri ve eğilimlerini yansıtan karakteristik özellikleri ifade eder. Öğrenme stili, kişinin bilgiyi nasıl işlediği, öğrenme yöntemleri tercihleri, öğrenme ortamlarında rahat edip etmediği gibi faktörleri içerir. Bireylerin özgün bir öğrenme stili vardır. Bu stil, öğrenme deneyimlerinden, öğrenme alışkanlıklarından ve kişisel özelliklerden etkilenir. Kimi bireyler görsel materyallerle daha iyi öğrenirken, diğerleri işitsel yöntemleri tercih edebilir. Bazıları grup çalışmalarından daha çok fayda sağlarken, diğerleri bireysel çalışmayı tercih edebilir. Öğrenme stilini anlamak, bireylerin öğrenme süreçlerini daha etkili bir şekilde yönetmelerine yardımcı olur (Özer, 2001). Eğitimciler, öğrenme stillerini göz önünde bulundurarak dersleri ve materyalleri çeşitlendirebilir, böylece her bireyin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışır. Bireylerin bilgi işleme tarzı, özellikle yeni bilgi ile karşılaşıldığında farklılaşmakta ve öğrenme açısından önem kazanmaktadır (Dunn ve Dunn, 1993, aktaran Bahar ve Bilgin, 2003).

Öğrenme stillerinin belirlenmesi, bireylerin öğrenme sürecindeki zayıf yönlerinin tespit edilmesine ve bu zayıflıkların giderilmesine yardımcı olacaktır. Bununla birlikte sınıflarda çeşitliliği sağlayarak; birlikte çalışma açısından nitelikleri uygun olan bireylerin bir araya gelmesine yardımcı olabilecektir. Öğrenme stillerinin belirlenmesi ile birlikte öğrencilerin ilgi ve motivasyonlarına göre öğrenme ortamlarının dizaynı sağlanabilecektir (Oral ve Ayanoglu, 2011).

Literatür incelendiğinde çok sayıda öğrenme stili bulunduğu görülmektedir. Coffield (2004), geçerliliği ve güvenilirliği yapılabilen 71 adet öğrenme stili envanterinin kullanıldığını ifade etmektedir. Bu envanterlerin dışında kalan geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmayan örnekler de mevcuttur (Şimşek, 2007). Öğrenme stillerinin farklı boyutlara sahip olması, bireylerin öğrenme tercihlerinin ve eğilimlerinin karmaşıklığı biçiminde ortaya çıkar. Bu altyapı da birçok öğrenme stili modelleri ortaya çıkmasını sağlar (Sever, 2008). En bilinen öğrenme stilleri arasında Curry (1987), Felder-Silverman (1988), Grashna ve Reichman (Grashna, 1972), Gregorc (Gregorc, 1979; Gregorc, 1984), Jung (Jung, 2014), Kolb (Kolb, 1984; Kolb 1999), Lawrence (1984) sayılabilir. Alan araştırmasında, en bilinen yaklaşım olan Kolb'un geliştirdiği öğrenme stili kullanılmıştır.

1.1. Kolb Öğrenme Stili Modeli

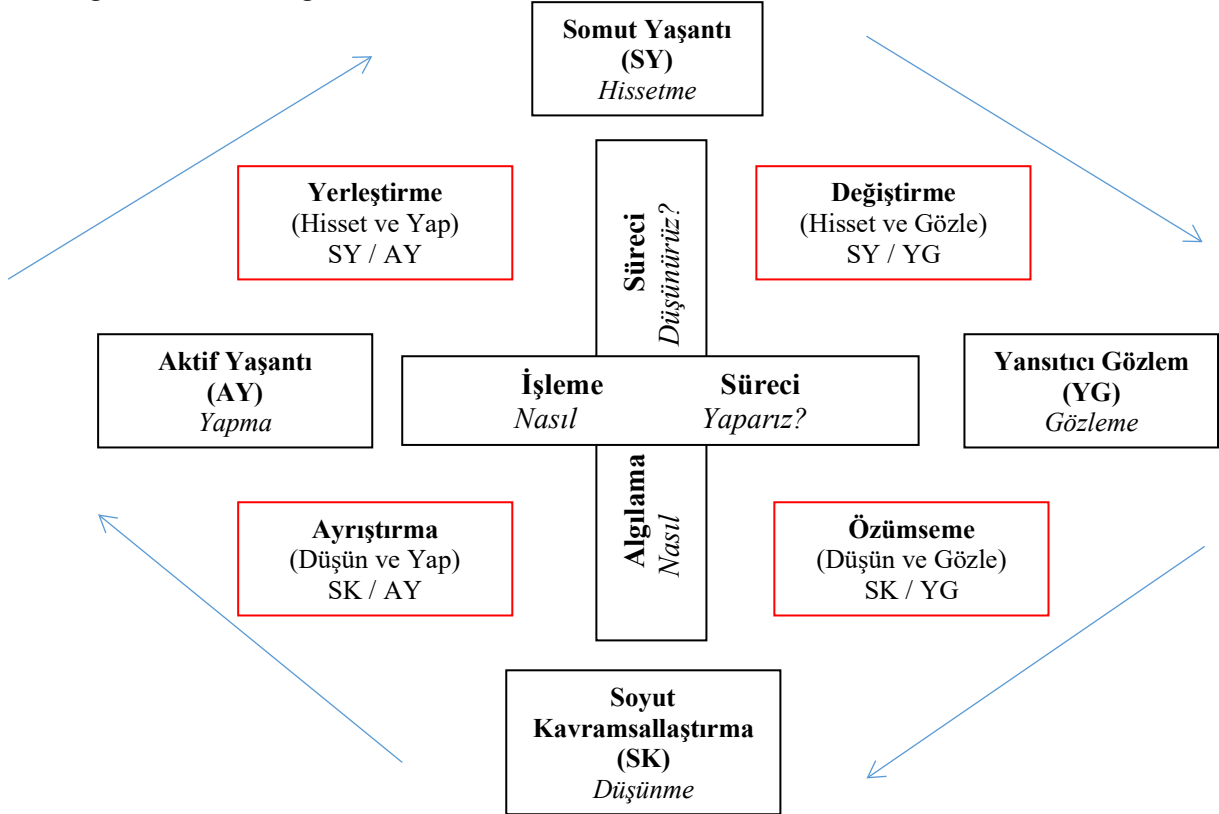
Model, Kolb'un 1984 yılında geliştirdiği Yaşantısal Öğrenme Teorisi'ne (ELT) dayanır. ELT'ye göre, bireyin hayatı boyunca yaşadığı olaylar aracılığıyla bilgi kavranır ve dönüştürülür. ELT, gelişim ve öğrenme sürecinde yaşantılara vurgu yapmaktadır (Kolb vd., 1999). Davranışçı ekolün yaklaşımından farklı bir yol izleyerek eğitim ve öğrenmeye getirdiği soluk açısından son derece değerlidir. Bireyi çevreyle etkileşimde bir "kara kutu" konumundan etkileşimsel bir oyuncu noktasına taşır. Bilgiyi deneyimleri aracılığıyla çıkarsayan, öğrenen, test eden "insan" merkezdedir. Olgu aynı zamanda "okul" bağlamına sıkıştırılmaz, hayatın her dönemini ve her ortamı içine alacak biçimde süreklilik arz eden bir yapıya dönüştürülür.

Kolb, Piaget, Lewin ve Dewey'in etkisiyle yeni bilgi, beceri ve tutumların dört yetenek aracılığıyla gelişebileceğini ifade etmektedir. Bunları somut yaşantı (concrete experience),

yansıtıcı gözlem (reflective observation), soyut kavramsallaştırma (abstract conceptualization) ve aktif yaşantı (active experimentation) olarak adlandırmıştır. Kuram bu dört öğrenme biçimine temellendirilmiştir. Kolb'un ELT'ye dayanarak geliştirdiği öğrenme stili modelinin iki temel boyutu vardır. Birinci boyut "Bilgiyi Algılama Biçimi" (Somut Yaşantı [SY] ve Soyut Kavramsallaştırma [SK]), ikinci boyut ise "Bilgiyi İşleme Biçimi" (Yansıtıcı Gözlem [YG] ve Aktif Yaşantı [AY]) olarak ifade edilmektedir.

Şekil 1

Kolb Öğrenme Stilleri Döngüsü

Kaynak: Chapman, (2005; Akt. Hathaway vd., 2007).

Somit Yaşantı [SY]: Bu öğrenme biçiminde düşünmekten ziyade hissetme eğilimi başattır. Birey olayların içinde olmayı tercih etmektedir. Daha çok sezgilerine güvenerek karar almaya yönelmektedir. Bu altyapı bilimsel yaklaşımın kullanılmamasını beraberinde getirmektedir. Problem çözme aşamasında daha çok sezgiler aktif rol oynamaktadır (Richmond ve Cummings, 2005). İnsanlarla ilişkileri ise çoğunlukla olumlu ve iyi düzeydedir (Kolb, 1984).

Yansıtıcı Gözlem [YG]: Düşüncelerin detaylı ve kapsamlı biçimde anlaşılması kabiliyetine odaklanmıştır. Bu öğrenme biçiminin özelliklerini taşıyan bireyler sabırlı olmaya ve değerlendirmelerinde tarafsız kalmaya dikkat ederler. Öğrenme sürecinde aktif olmaktan ziyade gözlem yapmak YG öğrenme biçimini tercih eden bireylerin temel özellikleri arasında yer almaktadır (Richmond ve Cummings, 2005). Konferans türü dersler YG özelliklerini taşıyan bireyler için yararlıdır ve söz konusu bireyler genellikle içe dönüktürler (Aktaş, 2007).

Soyut Kavramsallaştırma [SK]: SK'da ispatlanmış fikirlere, duygular ve sezgilerden çok daha fazla önem atfedilmektedir. SK tarzı bireysel çalışmaya yatkındır. Öğrenme için okumayı tercih ederler. SY'nin tersine problem çözmede bilimsel yaklaşımı kullanmaktan hoşlanırlar

(Kolb, 1984). Düşüncelerin rasyonel analizini yapmaya çalışırlar. Tümünden gelimle kavramsallaştırma eğilimindedirler (Aktaş, 2007).

Aktif Yaşantı [AY]: Bu tarz için öğrenme sürecine aktif katılım önceliktir. Gözlem yerine araştırma yapmak, uygulamak ön plandadır. Dışa dönük kişilik özelliklerine sahip bireylere daha uygun bir tarzdır. Uygun öğrenme ortamı uygulamaya dönük olmalıdır. AY öğrenme tarzına sahip bireylerin genellikle sorumluluk bilinci yüksektir (Demirel, 2005).

David Kolb'un öğrenme stili modelinde, öğrenme sürecini belirleyen iki temel boyut bulunmaktadır: Bilgiyi Algılama Süreci ve Bilgiyi İşleme Süreci. Bu boyutlar Şekil 1'de gösterildiği gibi yatay ve dikey eksenlerde yer almaktadır. Şematik sergilenmesinde öğrenme biçimleri bu iki eksendeki boyutların farklı kombinasyonlarına göre ortaya çıkar. Böylelikle bireylerin öğrenme stilleri belirlenmiş olur. Şemada yatay eksen, Bilgiyi İşleme Sürecini ifade etmektedir. Dikey eksen, Bilgiyi Algılama Sürecini ifade etmektedir. Kolb'a göre bir birey, yatay ve dikey eksenlerden birini öğrenme stilinde daha baskın olarak kullanır ve genellikle bu iki eksen arasında denge kurmak zordur. Yani bir birey hem Yapıcı Gözlemci (YG) hem de Duygusal (AY) öğrenme biçimlerini aynı anda kullanamaz, bu öğrenme stilleri arasında bir tercih yapar.

Teoriye göre, bireyin bilgiyi algılaması SY ve SK öğrenme biçimleriyle gerçekleşmektedir. Bilginin işlenmesi ise, YG ve AY öğrenme biçimleriyle ilişkilidir. Bireyler bilgiyi hissetme ya da düşünme yoluyla algılamaktadır. Bunun yanı sıra gözleme veya yapma yoluyla işlemektedir. Şekil 1'de görüldüğü üzere öğrenme stilleri yatay ve dikey eksendeki dört öğrenme biçiminin bileşeninden oluşmaktadır.

1.1.1. Değişirme (Diverging) Öğrenme Stili

Olaylara değişik açılardan bakabilme ve gözlem yapmadaki başarı, bu öğrenme stiline sahip bireylerin temel özellikleri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda değişirme öğrenme stiline sahip olan bireyler dikkatli ve sabırlıdırlar ve aktif olmaktan ziyade gözlem yapmayı tercih ederler (Kolb, 1999). Olayları tarafsız bir şekilde değerlendirebilirler. Duygusal bağlantıdan ziyade nesnel ve analitik bir yaklaşım sergilerler. Farklı görüşlerin ortaya atıldığı beyin fırtınası tekniğinde başarılıdırlar (Ekici, 2003). Yaratıcı düşünce ve farklı perspektiflerle yaklaşım sağlayabilirler. Kültürel ve sanatsal konulara olan ilgileri oldukça geniştir. Sanat ve hizmet sektöründe başarılı olmak için gerekli hayal gücü ve duyarlılığa sahiptirler. Yaratıcı düşünceye sahip olmalarına rağmen, fikirleri uygulama ve risk alma konusunda tereddüt edebilirler. Değişirme öğrenme stiline sahip bireyler, grup çalışmaları ve bireysel geri bildirimlerden olumlu etkilenirler ve öğrenme süreçlerinde bu tür etkileşimlerin faydalı olduğu gözlenir (Ergür, 1998; Kolb, 1984).

1.1.2. Özümseme (Assimilating) Öğrenme Stili

SK ve YG öğrenme biçimlerinin birleşimi, analitik ve soyutlama yeteneklerine sahip olan bireylerin öğrenme stilini temsil eder. Bu öğrenme stiline sahip bireyler, büyük verileri analiz ederek bütünleştirmede başarılıdır ve soyut fikirlerle ve kavramlarla ilgilenirler. Bireyler için öğrenilecek materyalin mantıklı bulunması önem taşımaktadır. Öğrenilen konuların mantıklı olması ve soyut kavramlarla ilgilenmeleri bu öğrenme stiline sahip bireyler için önemli (Kolb, 1984) olduğundan problemleri soyutlayarak çözmeye yönelirler. Verileri analiz etme ve

mantıklı bağlantılar kurma yetenekleri üst düzeydedir.

Bu stildeki bireyler, öğrenme sürecine katılmakta bazen isteksiz olabilirler. Örneğin, öğretmenin sorduğu sorulara, cevabı bilmelerine rağmen, fikir beyan etmede çekingenlik gösterebilirler. Bu stildeki bireylerin katılımcı olabilmesi için desteklenerek, cesaret bulmaları sağlanmalıdır (Ergür, 1998). Öğrenme sürecine katılmaları desteklendiğinde daha süratli öğrenebilirler (Kolb, 1984). Öğretmen en önemli bilgi kaynağı olarak görülür ve bilgi edinme sürecinde konunun uzmanı kişilerden, bilgi almaktan hoşlanırlar. Bu özelliklere sahip olan bireyler, geleneksel öğrenme ortamlarında başarılı olabilirler. Yani öğretmenin ders anlattığı ve öğrencilerin dinleyici olarak bulunduğu ortamlarda daha etkin bir şekilde öğrenebilirler. Bu tür öğrenme ortamları, başarılarına pozitif katkıda bulunabilir (Kolb, 1984; Kılıç, 2002).

1.1.3. Ayırıştırma (Converging) Öğrenme Stili

Ayırıştırma (Converging) stili, SK ve AY öğrenme stillerinin birleşimini temsil eder. Bu stile sahip bireyler, soyut düşünce ve somut deneyimi bir araya getirerek öğrenirler. Kolb'a göre (1999) ayırıştırma öğrenme stiline sahip bireyler "fikirlerin pratik uygulayıcıları"dır. Bu bireyler, özellikle karar alma süreçlerinde, problemlerin çözüm sürecinde, mantıksal değerlendirmeler yapmada ve planlama-organizasyonda yüksek başarı göstermektedir (Kolb, 1984; Kılıç, 2002). Hem soyut düşünme yeteneklerini kullanarak fikirleri analiz ederler hem de somut deneyimlere dayalı pratik uygulamalara önem verirler. Uygulama ile deneme – yanılma yöntemlerini kullanarak bilgiyi elde etmekten mutlu olurlar. Bu sayede konuyu daha iyi anlarlar ve öğrenirler. Ancak, öğretmen rehberliğine ve geri bildirimlere sık sık ihtiyaç duyarlar (Kolb, 1999: 7), bu da onların öğrenme sürecini daha etkili kılmada öğretmenlerin desteğini önemli bir hale getirmektedir.

Öğrenme sürecinde bu öğrenci grubuna yönelik olarak küçük çalışma grupları oluşturulması, öğrenme deneyimlerini olumlu yönde etkileyebilir (Ergür, 1998; Kolb, 1984). Çünkü bu gruplar, hem farklı düşünce biçimlerini içeren bireyler arasında etkileşimi teşvik eder hem de farklı bakış açılarından yararlanma imkânı sunar.

1.1.4. Yerleştirme (Accommodating) öğrenme stili

SY ve AY öğrenme stillerinin birleşimini temsil eder. Bu stile sahip bireyler, liderlikle ilgili yeterliliklere sahip olma eğilimindedirler. Girişimci yönleri kuvvetlidir. Esneklikleri ve açık görüşlülükleri, yeni fikirleri ve girişimleri kolayca benimsemelerine yardımcı olur. Yerleştirme öğrenme stiline sahip bireyler, merak eden ve araştıran bir yapıya sahiptirler ve yeni deneyimlere açıktırlar (Aşkar ve Akkoyunlu, 1993). Mantıksal analiz yerine daha çok sezgisel düşünme ve içgüdülerine güvenme eğilimindedirler. Bu nedenle, kendi analizleri yerine başkalarının bilgilerine güvenme eğilimindedirler. Bu öğrenme stiline sahip bireyler, risk almaya daha yatkın olabilirler (Cherry, 2022). Yenilikçi ve farklı fikirleri denemekten çekinmezler, bu nedenle girişimcilik konusunda başarılı olabilirler. Ancak, bu risk alma eğilimi yanında, bazen belirli durumlarda daha dikkatli düşünme ve analiz yapma ihtiyacı duyabilirler.

1.2. Beşeri Sermaye ve İşgücü Piyasası Bağlamında Öğrenme Stillerinin Önemi

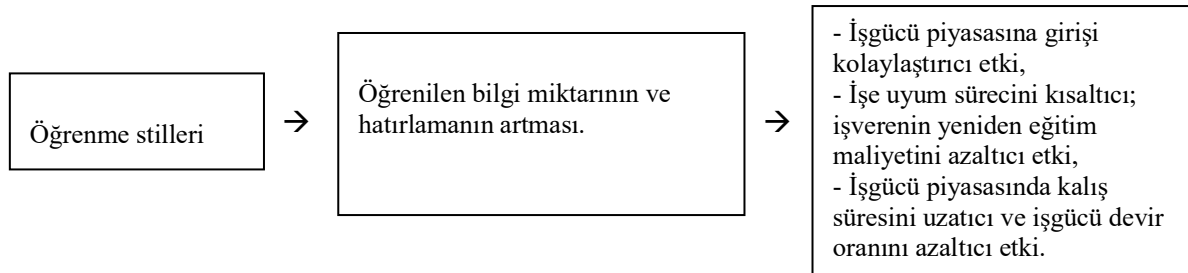
Öğrenme, insan kaynağının niteliğinin geliştirilmesi için oldukça önemlidir. Bilgi toplumunun gelişimi ve uygarlığın geldiği noktada “öğrenme” önemli bir yeterlik olarak ortaya çıkmaktadır. Bireysel ve kurumsal olarak “öğrenmeyi öğrenme”, “yaşam boyu öğrenme” önem

kazandıkça bunun ilk adımı olarak görülebilecek öğrenmeye etki eden stiller de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, öğrenme stillerinin beşeri sermaye ve işgücü piyasalarına etkileri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Öğrenme stillerinin bilinmesi ve buna göre öğretim programlarının uygulanması, öğrencilerin öğrenme süreçlerini optimize etmeye yardımcı olur. Farklı öğrenme stillerine uygun öğretim yöntemleri kullanıldığında, öğrencilerin bilgi ve becerileri, öğrenme istekliliği ve öğrenme miktarları yükselir. Bu da işgücü piyasasının beklentilerine uygun yetişmiş bireylerin sayısını artırabilir.
- Öğrenme miktarı artan mezunlar, işgücü piyasasında daha fazla talep görebilirler. İşverenler, işe alacakları personellerin bilgi ve beceri düzeylerini önemserler ve nitelikli çalışanlara yönelirler. Öğrenme süreçlerini etkin bir şekilde tamamlayan mezunlar, işverenlerin ihtiyaçlarını karşılamada daha başarılı olabilirler ve dolayısıyla işe alımları kolaylaşabilir.
- Öğrenme stillerine uygun bir şekilde eğitim alan mesleki ve teknik ortaöğretim mezunları, işgücü piyasasına daha hızlı adapte olabilirler. Bu, işverenlerin sıklıkla yaşadığı uzun işe uyum süreçlerini kısaltabilir. Yeni işe alınan personelin daha hızlı bir şekilde işi öğrenmesi, işverenin işe alım maliyetlerini ve yeniden eğitim maliyetlerini azaltıcı bir etki yaratabilir.

Şekil 2

Beşeri Sermaye ve İşgücü Piyasası Bağlamında Öğrenme Stillerinin Önemi

- İşgücü piyasasına girişi kolaylaşan ve işe uyum süreci kısalan nitelikli mesleki ve teknik ortaöğretim mezunlarının istihdam edildikleri işyerinde daha uzun süreler kalma eğilimleri artabilir. Bu durum, işgücü piyasasının önemli sorunlarından biri olan yüksek işgücü devir oranını azaltıcı etki gösterebilir. İşverenler, nitelikli işgücünü korumak ve uzun süreli çalışanlarla işyerinde istikrarı sağlamak isterler. Eğitimden geçmiş ve nitelikli bir işgücü, işyerinde daha verimli çalışabilir ve daha yüksek kalitede üretim yapabilir. Ayrıca, işverenler, çalışanlarını eğitmek ve yeni personel arayışına girmek yerine mevcut çalışanlarıyla uzun vadeli bir ilişki kurmayı tercih edebilirler. Adam Smith'in bahsettiği gibi, nitelikli eğitimden geçmiş bir insan, değerli bir kıymet olarak düşünülebilir ve işverenler için önemlidir. Bu nedenle, işverenlerin iyi eğitilmiş, nitelikli ve işyerine uyum sağlayabilen çalışanları kaybetmek istemeyeceği açıktır. Bu tür nitelikli işgücünü elde tutmak için işverenler genellikle çeşitli teşvikler ve avantajlar sunarlar, böylece çalışanlar işyerlerine bağlılık gösterir ve uzun süreli bir çalışma ilişkisi oluşturulabilir.

Şekil 3

Öğrenme Stillerine Göre Meslekler

Kaynak: Aşkar ve Akkoyunlu, (1993).

Kolb Öğrenme Stilleri Envanteri (KÖSE) bireylerin öğrenme stillerini belirlemek için kullanılan bir araçtır ve bireylerin tercih ettikleri alanlara göre öğrenme stilleri, Şekil 3'te görüldüğü gibi, farklılaşabilir (Kolb ve Kolb, 2005). Bu nedenle, KÖSE, öğrencilerin gelecekte seçebilecekleri mesleklerle ilgili önemli bir ipucu sağlayabilir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bir endüstri şirketinde yöneticilerin öğrenme stilleri incelenerek ve Kolb'un 800 çalışan üzerinde yaptığı araştırmalarla elde edilen verilere dayanarak bazı meslek grupları ve bu mesleklerde çalışacak işgücünün sahip olmaları gereken öğrenme stilleri hakkında bilgiler elde edilmiştir (Eren, 2014).

Pazarlama: Pazarlama sektöründe başarılı olmak için işgücünün müşterilerin ihtiyaçlarını anlamada ve etkili çözümler sunmada iyi sezgilere sahip olması gerektiği söylenebilir. Pazarlama müşterinin gereksinimlerini sezmenin yanı sıra pratik çözümler de üretebilmelidir. Pazarlama gelişime açık ve dinamik bir alan olduğundan çalışanların değişime ayak uydurabilmesi önemlidir. Bu nedenle pazarlama sektöründe istihdam edilecek işgücünün yerleştirme öğrenme stiline sahip olması gerektiği söylenebilir.

Satış ve pazarlama uzmanları, müşteri ilişkilerini yönetme, pazarlama stratejileri oluşturma ve ürünlerini tanıtmaya konularında deneyimsel ve duygusal olarak öğrenmeye yönelimlidirler.

Hukuk: Hukuk alanında çalışan bireylerin, sabırlı, dinlemeyi seven ve tarafsız bir şekilde gözlem yapabilen özelliklere sahip olmaları gerekmektedir. Ayrıca karar alırken bilimsel ve sistemli düşünebilmeleri önemlidir. Bu nedenle, hukukçuların özümseme öğrenme stiline sahip olmaları gerektiği ifade edilebilir.

İnsan Kaynakları: İnsan kaynakları alanında faaliyet gösteren profesyoneller, insan odaklı davranışlar sergilemeli, çalışanlarla sağlam ilişkiler kurabilmeli ve sorunlara çözüm üretebilmelidir. Ayrıca çalışanların uyumlu çalışma yeteneği de önemlidir. İnsan kaynakları alanında çalışacak bireylerin, değişiklikleri hızlıca adapte edebilmek adına değiştirme öğrenme stiline sahip olmaları gerektiği söylenebilir.

Mühendislik Uygulamaları (Üretim): Mühendisler, soyut kavramları anlamaktan keyif

almalı, pratik fikirler geliştirip bunları hayata geçirebilmelidir. Yeni üretim teknikleri, donanımlar ve yazılımlar tasarlayabilmek için yaratıcı olmaları gerekmektedir. Bu sebeple, mühendislik sektöründe çalışacak olanların, ayrıştırma öğrenme stiline sahip olmaları önemlidir.

Ekonomi ve Finans: Ekonomi ve finans alanı genellikle matematiksel, soyut ve kuramsal çalışmaları içerir. Bu kuramların iş dünyasında uygulanabilir hale getirilmesi için pratik çözümler üretebilmek önemlidir. Türkiye gibi dalgalanmaların yüksek olduğu bir ortamda, ekonomi ve finans alanında çalışanların, ayrıştırmaya öğrenme stiline sahip olmaları gerekmektedir. İşletmelerin risklere hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verebilmeleri için bu yetenek oldukça kritiktir.

2. Benlik Saygısı (Öz Saygı)

Çalışmamızın bir diğer kavramı da benlik saygısıdır. Benlik saygısı konusunda psikoloji ve eğitim alanyazını zengin bir bilgi birikimi oluşturmuştur. Çalışma ve eğitim hayatı ile etkileşim halinde olduğuna inanılmaktadır. Rosenberg (1965), bireyin kendi değerlendirmesi sonucunda oluşan olumlu veya olumsuz tutumlarını belirleyen kavrama "benlik saygısı" adını vermiştir. Bu değerlendirme, olumlu veya olumsuz yoğunluğa sahip olabilir ve bu yoğunluk, benlik saygısının düşük, orta veya yüksek seviyede olduğunu belirlemektedir. Coopersmith'in (1967) açıklamasına göre, bireyin kendi itibarı hakkındaki değerlendirmesi, benlik saygısını ifade eder. Benlik saygısı, kişinin öz yeterlilik inancını ve kendisini kabul etme veya etmeme düşüncesini içermektedir (aktaran Üre, 2007). Psikolojik iyi oluşun temelini benlik saygısı oluşturmaktadır (Bakırcıoğlu, 2006). Benlik saygısı, ruh sağlığının göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir. Bireye başarıya ulaşabilme motivasyonu veren benlik saygısı, bireyin öz yeterlilik algısı üzerinde de etkilidir (Bruno, 1996). Benlik saygısının düşük ya da yüksek olması birey için önemli etki ve sonuçlara yol açmaktadır.

2.1. Düşük Benlik Saygısı

Bireylerin düşük benlik saygısına sahip olmaları genellikle görevleri üstlenmekten veya sorumluluk almakta kaçınma stratejilerine başvurmalarına neden olur. Bu durumun temel kaynağı, başarısız olma korkusudur (Yavuzer, 2003). Bu stratejiler kısa vadede bireye bir tür rahatlama sağlar gibi görünebilir, ancak uzun vadede motivasyonu olumsuz etkileyebilir (Hoy, 2015).

Özellikle günümüz işgücü piyasasında önemli kabul edilen sürekli öğrenme, girişimcilik, takım çalışmasına yatkınlık, ikna yeteneği, problem çözme gibi nitelikler, düşük benlik saygısına sahip bireylerde genellikle eksiklik gösterirler (BSTB, 2017). Bu bireylerin iş tatmini düşük olup, işyerinde karşılaştıkları en ufak zorluk veya başarısızlık anında işi bırakma eğilimindedirler. Bu da ülkemizdeki çalışma hayatında işgücü devir oranının yüksek olmasında önemli bir etken olarak kabul edilir. Ayrıca, düşük benlik saygısı seviyeleri, kişinin işgücüne geri dönme süresini uzatabilir (Durmaz ve Ören, 2017).

2.2. Yüksek Benlik Saygısı

Genellikle kendine güvenen ve eksik yönlerini bilip geliştirmeye çalışan kişilerin benlik saygısının yüksek olduğu görülmektedir. Düşük benlik saygısına sahip bireylerle karşılaştırıldığında girişimcilik yetenekleri güçlüdür ve risk almaktan çekinmezler. Durumları

ve olayları gerçekçi bir bakış açısıyla değerlendirme eğilimindedirler. Yaşamın tadını daha fazla çıkarırlar. Zorluklarla karşılaştıklarında kolay pes etmezler ve mücadeleciler bir yaklaşım sergilerler. Gerektiğinde inisiyatif alarak sorunları kendi başlarına çözmeye yönelik davranışlar sergilerler. Genellikle iş dünyasında üretkenlikleri yüksektir ve yaptıkları işin değerli bir parçası olduklarını düşünerek kendilerini değerli hissederler. Bu nedenle iş tatminlerinin düşük benlik saygısına sahip olanlara göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir (Erez & Judge, 2001; Judge vd., 1998; aktaran Gürbüz vd., 2010).

Benlik saygısı yüksek bireyler, çalışmalarında üretkenlik ve verimlilik sergilerler. Aynı zamanda diğer insanları da önemli ve değerli olarak görme eğilimindedirler. Kendi üstünlüklerini kabul etme ve başkalarını küçümseme gibi davranışlara yönelmezler (Lingren, 1991).

3. Öğrenme Stili ve Benlik Saygısı Etkileşimi

Benlik saygısı üzerinde etkili olan çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin bilinmesi, bireylerin benlik saygılarının yükseltilebilmesi ve psikolojik iyi oluşlarının sağlanabilmesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca benlik saygısını düşürebilecek olumsuz faktörlerden de kaçınılabilmesi adına benlik saygısını etkileyen faktörlerin bilinmesinin önem taşıdığı söylenebilir. Bu bağlamda benlik saygısını etkileyen faktörlerden bazıları şunlardır (Kımtar, 2008):

- Bireyin yaşadığı aile ortamı ve ebeveyn davranışları,
- Arkadaş çevresi ve arkadaş çevresinin bireye karşı tutumu,
- Okul hayatı ve akademik başarı,
- Bireyin dış görünüşü ve sağlık durumu.

Bireylerin benlik saygısı üzerinde okul hayatı ve akademik başarının önemli bir etkisi bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar akademik başarının benlik saygısını yükseltici bir faktör olduğunu göstermektedir (Yenidünya, 2005; Duru ve Balkıs, 2014; Harter, 1999; Dikmen ve Tuncer, 2020). Bu bağlamda, öğrenme stillerinin akademik başarıyı arttırıcı etkisi göz önünde bulundurulduğunda, öğrenme stillerinin akademik başarıyı arttırarak bireyin benlik saygısını geliştirici bir etki yaratabildiği söylenebilir. Başka bir deyişle bireyin öğrenme stiline birey ve eğitimci tarafından bilinmesi ve bu öğrenme stiline dayalı öğretim programlarının uygulanması öğrenme miktarının artmasını, öğrenmenin daha kolay ve kalıcı olmasını sağlayabilir (Kanadlı, 2016). Bu durum, bireyin akademik başarısının yükselmesine yardımcı olabilir. Akademik başarısı yükselen ve başarının getirdiği psikolojik hazzı tadan bireyin benlik saygısı olumlu etkilenebilir. Ayrıca akademik başarı, bireyin öğretmenleri ve arkadaşları üzerinde bireye karşı olumlu bir tutum gelişmesine, takdir edilme, saygı görme gibi benlik saygısını arttırıcı davranışların (Yörükoğlu, 1994) ortaya çıkmasını sağlayabilir.

Sonuç olarak bireyin öğrenme stili hakkında bilgiye sahip olması benlik saygısının gelişimi üzerinde olumlu etki yaratabilir. Birey öğrenme stili ile bilgiyi kolay bir şekilde algılayıp, zihninde işleyebilir. Öğrenme stilleri sayesinde yükselen akademik başarı sayesinde benlik saygısı gelişebilir ve bu durum bireyin okula karşı olumlu bir tutum geliştirmesine yardımcı olarak okula aidiyet duygusunu arttırabilir. Ayrıca öğrenme stiline bilinmesi, bireyde

başarısız olma kaygısının azalmasına yol açarak (Entwistle vd., 2001) bireyi benlik saygısını düşürücü etkilerden koruyabilir.

4. Araştırmanın Amacı

Denizli ilinde 8., 9. ve 12. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin öğrenme stillerinin belirlenmesi ve benlik saygısı düzeylerinin tespit edilmesi araştırmanın temel amacıdır. Ayrıca öğrenme stilleri ile benlik saygısı düzeylerinin okul türleri bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmesi araştırmanın amaçları arasında yer almaktadır. Yapılan alan araştırması sonucunda elde edilen bulgulara dayanarak araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Okul türlerine göre öğrencilerin öğrenme stilleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Okul türlerine göre öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Annenin çalışma durumu ile öğrencinin benlik saygısı düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Okul dışındaki boş vakitlerin nasıl değerlendirildiği ile benlik saygısı düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

5. Araştırmanın Önemi

Türkiye’de öğrenme stilleri ve benlik saygısı konularında eğitim bilimleri kapsamında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak öğrenme stilleri ve benlik saygısını çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri bağlamında inceleyen ve öğrenme stilleri ile benlik saygısının eğitim ile birlikte çalışma hayatına etkilerini değerlendiren çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Çalışmada beşeri sermaye teorisinde önemli bir yere sahip olan nitelikli eğitim kazandırma sürecine olumlu katkı sağlayabilecek öğrenme stillerinin, bireyin okuldan işgücüne geçişte sahip olduğu öneme vurgu yapılmıştır. Yine çalışmada psikolojik iyi oluşun temel belirleyicilerinden biri olan benlik saygısının okul ve çalışma hayatındaki önemine değinilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri alanında özgün bir çalışma olması ve bu konuda çalışacak diğer araştırmacılara yol göstermesi umulmaktadır.

6. Araştırmanın Yöntemi

6.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma literatür taraması ve alan araştırması olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Araştırma, yöntemi bakımından nicel, kapsadığı süre bakımından kesitsel bir araştırma olup araştırmanın analiz birimi bireydir. Araştırma amaçlarına ulaşabilmek amacıyla tekil tarama modelleri ile birlikte ilişkiyel tarama modellerinden yararlanılmıştır.

6.2. Evren ve Örneklem

Araştırma evreni 2019 yılında Denizli’nin Merkezefendi ve Pamukkale ilçelerinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmi okullarda öğrenim gören ortaokulların (İmam Hatip Ortaokulları hariç), 8. sınıf, Anadolu Liseleri ile (Çok Programlı Anadolu Liseleri hariç) Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinin 9. ve 12. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırma

evreni (N), 6.929 ortaokul, 5.483 Anadolu Lisesi ve 5.903 Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencisi olmak üzere toplam 18.315 öğrenciden oluşmaktadır. Ortaokul öğrencilerinin tamamı 8. sınıftır. Anadolu Lisesi öğrencilerinin 3.377'si 9. sınıf, 2.106'sı 12. sınıf; Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin 3.039'u 9. sınıf, 2.864'ü 12. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır.

Araştırmada, tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır; bu kapsamda okul ve sınıf düzeyleri tabaka olarak ele alınmıştır. Sosyal bilim araştırmalarında yaygın olarak %95 güven düzeyiyle çalışılmaktadır. Araştırmacının katılımcıların öğrenme stilleri ve benlik saygıları hakkında önceden bir tahmini bulunmadığından, p (evrendeki belirli bir özellik taşıyan grubun örnekleme gözlenme olasılığı) ve q (evrendeki bu özelliği taşımayan grubun örnekleme gözlenmeme olasılığı) değerleri, en yüksek varyansı elde etmek için $p=0,5$ ve $q=0,5$ olarak kabul edilir. Kabul edilebilir hata toleransı (d), araştırmacının evren değerlerini tahmin ederken gösterebileceği hata payını ifade eder. Sosyal bilim araştırmalarında genellikle %5 ($d=0,05$) hata toleransı kabul edilir (Gürbüz ve Şahin, 2016). Bu bilgilere ve evren büyüklüğüne dayanarak en düşük örneklem büyüklüğü (n) 377 olarak belirlenmiştir.

Araştırma örnekleme (n), 413 öğrenciden oluşmaktadır. Örnekleme evrenden öğrenci seçilirken okul tespitinde olasılığa dayalı olmayan örneklem yöntemlerinden amaçlı (purposive) örneklem yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemde araştırmacı, evreni temsil edebilecek okulları kendi kişisel gözlemleri, bilgi ve tecrübelerinden hareket ederek seçmektedir. Bu kapsamda örneklem (n) 161 ortaokul 8. sınıf, 60 Anadolu Lisesi 9. sınıf, 38 Anadolu Lisesi 12. sınıf, 75 Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi 9. sınıf, 79 Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi 12. sınıf öğrencisinden oluşmaktadır.

6.3. Veri Toplama Araçları

Öğrencilerin öğrenme stilleri ve benlik saygılarını incelemek amacıyla oluşturulan form üç bölümden meydana gelmektedir. Araştırmaya katılanların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular birinci bölümde bulunmaktadır. Bu bölümde katılımcının sınıf, cinsiyet, okul türü, gelir düzeyi, anne ve baba meslekleri ile boş zaman değerlendirme faaliyetlerini belirleyebilmek amacıyla düzenlenmiş sorular yer almaktadır.

Formun ikinci bölümünde, Gencel'in (2006) Türkçe'ye çevirdiği ve geçerlik ile güvenirlik çalışmalarını gerçekleştirdiği KÖSE'nin III. Versiyonu yer almaktadır. Bu versiyonda, her birinde dört cümle bulunan on iki ifade yer almaktadır. Katılımcı öğrenme süreci ile ilgili ifadelerden kendisine en uygun cümleye 4, ikinci uygun cümleye 3, üçüncü uygun cümleye 2, en az uygun cümleye 1 puan vermek suretiyle bir puanlama yapmaktadır. Puanlanan 4 cümle, öğrenme stillerini oluşturan SK, SY, AY, YG öğrenme biçimlerini ifade etmektedir ve puanlama sonucunda bireyin bilgiyi algılama ve işleme biçiminde ağırlıklı tercihi ortaya çıkmaktadır. Buna göre, SK puanından SY puanı çıkarılmakta, sonuç sıfırdan büyükse öğrenme soyut, sıfırdan küçük ise somut olarak ifade edilmektedir. Benzer biçimde AY puanından YG puanı çıkarılmakta, sonuç sıfırdan büyük ise öğrenme süreci aktif, sıfırdan küçük ise pasif olarak nitelendirilmektedir. Elde edilen söz konusu iki puan (SK-SY ve AY-YG), Kolb'un oluşturduğu koordinat sistemine yerleştirilerek bireyin öğrenme stili ortaya konulmaktadır.

Formun üçüncü bölümünde ise Rosenberg'in 1963 yılında geliştirdiği ve 1965 yılında geçerlik ve güvenirlik çalışmalarını gerçekleştirdiği Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği (RBSÖ) kullanılmıştır. Ölçek, 1985 yılında Füsün Çetin Çuhadaroğlu tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve 1986 yılında geçerlik ile güvenirlik çalışmaları tamamlanmıştır. RBSÖ, 12 alt düzeyde toplam 63 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin 1. alt boyutu benlik saygısını ölçmektedir ve toplam 10 maddeden oluşmaktadır. Her maddede yer alan cümleler için katılımcı “Çok Doğru”, “Doğru”, “Yanlış”, “Çok Yanlış” ifadelerinden birini seçmektedir. Bu seçimler sonucunda benlik saygısı puanı ortaya çıkmaktadır. Ölçekte benlik saygısı puanlarının değerlendirilmesinde Guttman Değerlendirme Yöntemi kullanılmaktadır. Değerlendirme sonucunda en düşük 0, en yüksek 6 olmak üzere benlik saygısı puanı ortaya çıkmaktadır. 0 - 1 puan yüksek benlik saygısını, 2 - 4 puan orta düzey benlik saygısını, 5 - 6 puan ise düşük benlik saygısını ifade etmektedir.

Kullanılan ölçekler için, araştırmacılardan gerekli izinler alınmıştır. Ayrıca, araştırma kapsamında kullanılan yöntemler ve veri toplama araçları için Pamukkale Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 06.12.2022 tarihli ve 68282350/2022/G50 numaralı etik kurul onayı alınmıştır.

6.4. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Yapılan alan araştırmasına ait katılımcıların demografik bilgileri, aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1

Katılımcıların Demografik Özellikleri

	n	%		n	%
Sınıf Düzeyi			Cinsiyet		
Ortaokul 8. Sınıf	161	39	Erkek	217	52,5
Anadolu Lisesi 9. Sınıf	60	14,5	Kız	196	47,5
Anadolu Lisesi 12. Sınıf	38	9,2	Anne Mesleği		
Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi 9. Sınıf	75	18,2	Ev Kadını	216	55,1
Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi 12. Sınıf	79	19,1	İşsiz (İş Arıyor)	7	1,8
			Çalışan	169	43,1

Tablodaki verilere göre, katılımcıların %39'u ortaokul, %23,7'si Anadolu Lisesi, %37,3'ü ise Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinden oluşmaktadır. Katılımcıların %55,1'inin annesinin ev kadını olduğu, %43,1'inin ise çeşitli işlerde çalıştığı görülmektedir. Cinsiyete göre dağılım incelendiğinde ise örnekleme oluşturan kız ve erkek öğrenci sayılarının birbirine yakın olduğu söylenebilir.

6.5. Verilerin Analizi

Araştırma verileri analiz edilirken IBM SPSS 20 paket programından yararlanılmıştır. Frekans dağılımı, ikili kümelerin karşılaştırılabilmesi için t testi, ikiden çok küme testi için ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılarak veriler analiz edilmiştir. İki den çok küme testi için farklılıkların hangi ikili gruplar arasında ortaya çıktığını tespit edebilmek adına verilere Tukey HSD Testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarının yorumlanmasında sosyal bilimler alanında birçok araştırmada olduğu gibi anlamlılık düzeyi 0,05 alınmıştır.

7. Bulgular

Araştırma verilerinin analizine geçilmeden önce toplanan verilerin normal dağılım gösteren bir ana küleden gelip gelmediği test edilmiştir.

Öğrenme biçimleri, öğrenme stili bileşenleri, benlik saygısı puanları normal dağılım koşulları bakımından değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1 ile -1 arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda adı geçen puan dağılımlarının normal dağılım koşulunu sağladığı kabul edilmiştir. Aynı zamanda benlik saygısı çarpıklık (0,671/0,120) haricindeki bütün verilerin bir diğer ölçüt olan, değer / hata oranlarının +/- 1,96 aralığında olduğu görülmüştür.

Tablo 2

Araştırmanın Normal Dağılım Testi Sonuçları

Öğrenme Biçimleri, Öğrenme Stili Bileşenleri, Benlik Saygısı Puanları	SY	YG	SK	AY	AY - YG	SK - SY	Benlik Saygısı Puanı
N	413	413	413	413	413	413	413
Ortalama	28,71	29,43	30,46	31,36	1,92	1,75	1,92
Standart Sapma	5,67	4,94	5,00	6,04	9,59	9,19	1,57
Çarpıklık	-0,037	0,087	0,226	-0,234	-0,216	0,143	0,671
Çarpıklık Standart Hata	0,120	0,120	0,120	0,120	0,120	0,120	0,120
Basıklık	0,095	0,164	-0,107	0,207	0,172	-0,052	-0,210
Basıklık Standart Hata	0,240	0,240	0,240	0,240	0,240	0,240	0,240

7.1. Öğrencilerin Bilgiyi Algılama ve Bilgiyi İşleme Biçimlerinin Okul Türleri ile İlişkisi

Öğrencilerin bilgiyi anlama tarzlarına ilişkin ortalamalar incelendiğinde, ortaokul ve Anadolu Lisesi öğrencilerinin sonuçlarının olumlu olduğu görülmüş, bu grupların bilgiyi soyut bir şekilde kavradığı gözlemlenmiştir. Diğer yandan, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin sonuçları olumsuz çıkmış, bu öğrenci grubunun bilgiyi daha somut bir biçimde anladığı görülmüştür. Bu bağlamda, ortaokul ve Anadolu Lisesi öğrencilerinin bilgi anlama süreçlerinde kavramlara ve mantık yürütmeye önem verdikleri söylenebilir. Diğer yandan, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin bilgiyi kavrama sürecinde mantık yürütme yerine duygulara ve sezgilere önem verdikleri, öğrenme sürecinde ise olayların içerisinde yer almayı tercih ettikleri ifade edilebilir.

Tablo 3

Okul Türlerine Göre Öğrencilerin Bilgiyi Algılama ve Bilgiyi İşleme Biçimlerine Ait Puan Ortalamaları

	Bilgiyi algılama (SK-SY)			Bilgiyi işleme (AY-YG)	
	N	Ortalama	Standart Sapma	Ortalama	Standart Sapma
Ortaokul	161	2,54	9,38	2,80	8,64
Anadolu Lisesi	98	4,25	9,70	3,33	10,45
Mesl. ve Teknik Ana. Lis.	154	-0,64	8,06	0,11	9,75
Toplam	413	1,76	9,18	1,92	9,59

Öğrencilerin bilgi işleme tarzlarına dair ortalama puanlar incelendiğinde, tüm okul türlerinde ortalamanın olumlu olduğu görülmektedir. Bu durum, öğrencilerin bilgiyi işleme sürecinde etkin olmayı tercih ettikleri şeklinde yorumlanabilir. Bu doğrultuda, farklı okul türlerindeki öğrencilerin bilgiyi işlerken sadece izlemek ve gözlem yapmak yerine pratik uygulamalara yönelmeyi tercih ettikleri; süreçlere aktif katılımı tercih ettikleri söylenebilir.

7.2. Okul Türlerine Göre Öğrenme Stillерinin Dağılımı

Okul türlerine göre öğrenme stillerinin dağılımı tespit edilip öğrenme stillerinin, okul türlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir.

Tablo 4

Öğrenme Stilleri Ve Okul Türleri Değişkenine İlişkin Ki-Kare Testi Sonuçları

Okul Türleri		Öğrenme Stilleri				Toplam
		Ayrıştırma	Değiştirme	Özümseme	Yerleştirme	
Ortaokul	Gözlenen Sıklık	34	66	39	22	161
	Yüzde (%)	21,1	41	24,2	13,7	100
Anadolu Lisesi	Gözlenen Sıklık	20	24	31	23	98
	Yüzde (%)	20,4	24,5	31,6	23,5	100
Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	Gözlenen Sıklık	19	72	29	34	154
	Yüzde (%)	12,3	46,8	18,8	22,1	100
Toplam	Gözlenen Sıklık	73	162	99	79	413
	Yüzde (%)	17,7	39,2	24	19,1	100

$X^2=20,034$ SD=6 p=0,003

İnceleme sonuçlarına göre öğrenme stilleri okul türlerine göre farklılık göstermektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin öğrenme stilleri ile okul türleri arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu [$X^2_{(6)}=20,034$, $p<0,05$] söylenebilir.

7.3. Öğrencilerin Benlik Saygısı Düzeyleri

RBSÖ uygulanan öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri Tablo 4'te sunulmuştur. Tablodaki veriler incelendiğinde, öğrencilerin %46,3'ünün orta düzeyde bir benlik saygısına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Orta düzey benlik saygısını hemen takiben, öğrencilerin %45'i yüksek benlik saygısına sahiptir. Öğrencilerin %8,7'sinin benlik saygısı ise düşük düzeydedir.

Tablo 5

Çalışmaya Katılan Öğrencilerin Benlik Saygısı Düzeyleri

Benlik Saygısı Düzeyleri	Frekans	Yüzde (%)
Düşük	36	8,7
Orta	191	46,3
Yüksek	186	45,0
Toplam	413	100,0

Okul türlerine göre benlik saygısı puanlarının ortalama ve standart sapmaları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6

Okul Türlerine Göre Benlik Saygısı Puanlarına Ait Ortalama ve Standart Sapmalar

Okul Türleri	N	Ortalama	Standart Sapma
Ortaokul	161	2,09	1,52
Anadolu Lisesi	98	2,14	1,82
Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	154	1,59	1,39
Toplam	413	1,92	1,57

Tabloya bakıldığında, öğrencilerin benlik saygısı ortalama puanlarının en düşük olduğu okul türünün Anadolu Liseleri olduğu görülmektedir. Anadolu Liselerini ortaokullar izlerken, benlik saygısı ortalama puanı en yüksek olan okul türünün ise Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri olduğu gözlenmektedir.

Öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin, okul türlerine göre anlamlı bir ilişkisi olup olmadığı, ANOVA testi kullanılarak incelenmiştir.

Tablo 7

Okul Türlerine Göre Benlik Saygısı Puanlarının ANOVA Sonuçları

	Kareler Toplamı	SD	Kareler Ortalaması	F	p	Tukey
Gruplar Arası	26,726	2	13,363	5,525	,004	Ortaokul > Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
Grup İçi	991,637	410	2,419			Anadolu Lisesi > Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
Toplam	1018,363	412				

Tabloya göre, farklı okul türlerinde öğrenim gören öğrenciler arasında benlik saygısı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($F_{(2,410)}=5,525$, $p<0,05$). Öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri, öğrenim gördükleri okul türlerinden etkilenmektedir. Okul türlerine göre anlamlı farklılığın hangi ikili gruplardan kaynaklandığını belirlemek için Tukey testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre, ortaokullar ile Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri arasında; aynı zamanda Anadolu Liseleri ile Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri arasında benlik saygısı düzeyleri açısından anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Cinsiyete göre benlik saygısı puanlarının ortalamaları hesaplanarak, cinsiyetin benlik saygısı düzeyleri üzerindeki etkisi bağımsız örneklem t testi kullanılarak araştırılmış ve erkeklerin benlik saygısı puan ortalamaları kadınlara göre daha düşük bulunmuştur. Yani, örneklemdaki kadınların benlik saygısı düzeyi, erkeklerinkine kıyasla daha düşüktür. Ancak, benlik saygısı ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır ($t_{(411)}= 1,738$, $p>0,05$).

Öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri ile annelerinin çalışma durumu arasındaki ilişki incelenmiştir. Annesi çalışmayan 223 öğrencinin benlik saygısı puan ortalamaları, annesi çalışan 169 öğrenciden daha düşüktür. Diğer bir ifadeyle, annesi çalışmayan öğrencilerin benlik saygısı düzeyi, annesi çalışan öğrencilere göre daha yüksektir. Bu verilere dayanarak, ilişkinin anlamlı olup olmadığı t testi ile incelenmiştir. Tabloya göre, öğrencilerin annelerinin çalışma durumu ile benlik saygısı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($t_{(390)}=3,36$, $p<0,05$). Yani öğrencilerin benlik saygısı düzeylerini, annelerinin çalışma durumu etkilemektedir.

Tablo 8

Benlik Saygısının Cinsiyet, Anne Çalışma Durumu ve Okul Dışı Faaliyetlere İlişkin t Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	SD	t	p
--Kadın	196	2,06	1,70	411	1,73	0,08
--Erkek	217	1,79	1,42			

Anne Çalışma Durumu	N	Ortalama	Standart Sapma	SD	t	p
Ev Kadını - Çalışmıyor	223	1,66	1,42			
Çalışan	169	2,19	1,66	390	3,36	0,01
Normal Bir Günde Okul Dışında En Çok Yapılan Etkinlik	N	Ortalama	Standart Sapma	SD	t	p
İnternet, Bilgisayar, Bilgisayar Oyunları, Cep Telefonu, Sosyal Medya Kullanımı	248	1,78	1,57			
Kitap Okuma, Ders Çalışma, Spor, Hobi				307,73	2,08	0,038
Faaliyetleri, Diğer Sosyal ve Kültürel Aktiviteler	148	2,12	1,58			

Öğrencilere, anketin son bölümünde normal bir günde okul saatleri dışında en sık yaptıkları 3 faaliyeti yazmaları istenmiştir. 413 öğrenciden 396'sının cevapları değerlendirilmiş, 17 öğrenci ise bu soruyu yanıtızsız bırakmıştır. Bu verilere göre, en sık kitap okuma, ders çalışma, sporla ilgilenme ve hobi faaliyetleri ile uğraşan 248 öğrencinin benlik saygısı düzeyi, en çok bilgisayar, cep telefonu ve internete vakit ayıran 148 öğrenciden daha yüksektir. Yapılan t testi sonuçlarına göre, okul dışı faaliyetler ile benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($t_{(307,73)}=2,08$; $p<0,05$).

8. Tartışma

Öğrencilerin bilgiyi algılama biçimleri incelendiğinde Anadolu Lisesi ve ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin bilgiyi soyut olarak, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin ise somut olarak aldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Literatürde yapılan araştırmalarda farklı örneklemeler üzerinde farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Oral (2003), araştırma bulgusundan farklı olarak Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin bilgiyi algılama biçimini soyut, Anadolu Lisesi öğrencilerinin bilgiyi algılama biçimini ise araştırma bulgusuna benzer biçimde soyut bulmuştur. Peker (2003) ise, araştırma bulgusuna benzer şekilde Anadolu Lisesi öğrencilerinin bilgiyi algılama biçiminin soyut olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öğrencilerin bilgiyi işleme biçimleri incelendiğinde ise Oral (2003) ve Peker (2003) araştırma bulgusuna benzer biçimde öğrencilerin bilgiyi işleme biçimlerini aktif bulmuştur. Sonuçta Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin bilgiyi algılama biçiminin somut, bilgiyi işleme biçiminin ise aktif olması, mesleki eğitimde uygulamaya dönük eğitim vermenin önemini vurgulayıcı bir nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde 12. sınıfta uygulanan işletmelerde beceri eğitiminin niteliğini arttırmaya ve süresini uzatmaya yönelik çalışmalar yapılmasının mesleki eğitimde niteliği artırıcı bir etki yaratabileceği söylenebilir.

Öğrencilerin öğrenme stilleri ile okul türleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencileri ile ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin baskın öğrenme stiline değiştirme öğrenme stili olduğu görülmüştür. Anadolu Lisesi öğrencilerinin ise baskın öğrenme stili özümsemedir. Örnekleme oluşturan öğrencilerin %39,2'si değiştirme, %24'ü özümseme, %19,1'i yerleştirme, %17,7'si ayrıştırma öğrenme stiline sahiptir. Literatürde yapılan araştırmalar incelendiğinde Aktaş (2007), araştırma bulgusuna benzer biçimde örnekleminde değiştirme öğrenme stiline sahip öğrencilerin diğer öğrenme stillerine sahip öğrencilerden daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırma bulgusundan farklı biçimde Kılıç (2002), Buch ve Bartley (2002), Gencel (2006) araştırmalarında özümseme; Oral (2003) ve Bahar ve Sülün (2011) araştırmalarında ayrıştırma

öğrenme stiline sahip öğrenci sayısını diğer öğrenme stillerinden fazla bulmuşlardır. Öğrenme stillerindeki bu farklılıklar, öğrenmede bireysel tercihlerin ve öğrenme sürecindeki kişisel özelliklerin sonucu biçiminde değerlendirilebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin benlik saygılarının %46,3'ü orta, %45'i yüksek, %8,7'si ise düşük düzeydedir. Çuhadaroğlu (1986), 205 lise öğrencisiyle yaptığı araştırma sonucunda öğrencilerin büyük bir bölümünün benlik saygısını çalışmadakine benzer şekilde orta düzeyde tespit etmiştir. Dilek (2007), 10. sınıf öğrencileri üzerinde yaptığı araştırma sonucunda öğrencilerin çoğunluğunun (%61,5'inin) benlik saygısını araştırma bulgusuna benzer biçimde orta düzeyde bulmuştur. Gürel (2007), 13 – 19 yaş grubundaki görme engelli ve gören 48 öğrenciyle yaptığı çalışmada öğrencilerin %52,1 ile çoğunluğunun benlik saygısı düzeyini orta düzeyde tespit etmiştir. Literatür bulguları ile birlikte araştırma bulgusunun sonucunda öğrencilerin benlik saygısının orta düzeyde yoğunlaşması, benlik saygısı bağlamında öğrenciler adına gidilebilecek önemli bir mesafenin bulunduğu biçiminde yorumlanabilir.

Benlik saygısı puanlarının okul türleri ile farklılık gösterdiği ve söz konusu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Anadolu Liseleri öğrencilerinin benlik saygısı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinden düşüktür. Söz konusu fark istatistiki olarak da anlamlıdır. Zeybek ve Görüş (2018) araştırma bulgusuna benzer biçimde Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin benlik saygısının Anadolu Lisesi öğrencilerinden yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ancak araştırma bulgusundan farklı biçimde söz konusu farklılık istatistiki olarak anlamlı çıkmamıştır. Anadolu lisesi öğrencilerinin benlik saygısının düşük çıkması, Anadolu Lisesi öğrencileri üzerindeki iyi bir üniversite kazanmaya yönelik toplumsal baskı ve bu durumun yarattığı stres ile açıklanabilir.

ÖSYM'nin 2022 yılı verilerine göre Anadolu Liselerinden açıköğretim fakültesi hariç en az 4 yıllık eğitim veren lisans programlarına geçiş oranı %24,6'dır (TEDMEM, 2023). Başka bir deyişle yaklaşık 4 Anadolu Lisesi öğrencisinden 3'ü en az 4 yıllık eğitim veren bir lisans programına yerleşememektedir. Bu bağlamda Anadolu Lisesinden mezun olduktan sonra istihdam olanakları yüksek olan bir lisans programına yerleşememe olasılığının yüksekliği, Anadolu Lisesi öğrencileri üzerinde yoğun bir baskı yaratabilmektedir. Çünkü herhangi bir mesleki eğitim almamış bu öğrenciler, üniversiteyi kazanamadıklarında ortalama 18 yaşında ve ellerinde herhangi bir mesleği, niteliği olmadan vasıfsız işgücü olarak işgücü piyasasına girmektedir. Bu durumun sonucunda söz konusu bireyler, ya iş bulamayıp işsiz kalmakta ya da nitelik gerektirmeyen işlerde düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalabilmektedir. Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinden ise düşük akademik başarı nedeniyle üniversite anlamında toplumsal beklentinin düşük olduğu söylenebilir. Ayrıca söz konusu öğrenciler bir mesleğe yönelik eğitim alıp beceri kazanmakta ve 12. sınıfta işletmelerde beceri eğitimi kapsamında çalışıp ücret geliri elde etmektedir. Bu nedenlere bağlı olarak Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin geleceğe yönelik kaygılarının ve stres düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir. Söz konusu görüşü destekler biçimde Görün ve arkadaşları (2020) hakemler üzerinde yaptıkları araştırma sonucunda algılanan stres düzeyi ile benlik saygısı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Cinsiyete göre benlik saygısı incelenmiş ve erkeklerin benlik saygısı kadınlara göre yüksek bulunmuştur. Bu durum, cinsiyetçi bakış açısıyla yani kadınların aile ve toplumda

erkekler için daha çok baskı altında olması, daha çok kısıtlanmasıyla açıklanabilir. Ancak çalışmada benlik saygısı ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Daha önce alanda yapılan araştırmalara bakıldığında, Çuhadaroğlu (1986), Güngör (1989), Cerit ve Aksoy (1992), Duru (1995), Yüksekaya (1995), Balat ve Akman (2004), Yenidünya (2005), Yiğit (2010), Özşaker, Canpolat ve Yıldız (2011), Ceylan (2013) gibi çalışmalar da benzer şekilde cinsiyet ile benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. İnanç (1987) ise araştırmasında cinsiyetin benlik saygısı üzerinde etkisi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Abramovitz, Petersen ve Schulenberg (1984), Harper ve Marshall (1991), Orr ve Dihurr (1995), Mendelson ve White (1995), Chubb, Ross ve Fertman (1997), Byrne (2000), Houtte (2005) araştırmalarında çalışmadaki sonuçlara benzer şekilde erkeklerin benlik saygısının yüksek, kadınların benlik saygısının düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ancak, Kurşun (1998) bahsedilen araştırma sonuçlarından farklı biçimde kadınların benlik saygısının yüksek, erkeklerin benlik saygısının düşük olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Çalışmada annesi çalışan öğrencilerin benlik saygısı, annesi çalışmayan, ev kadını olan öğrencilere göre daha düşük çıkmıştır. Söz konusu bulgu istatistiki olarak anlamlıdır. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında, Yiğit (2010) ve Duru (1995) annenin çalışma durumunun benlik saygısı düzeyi üzerinde, araştırma bulgusunun aksine anlamlı bir etki yaratmadığını ifade etmiştir. Güngör (1989) ise annenin çalışma durumunun benlik saygısı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çalışan anneler ve çocuklarının gelişimi ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Hoffman (1999) tarafından kaleme alınan "Mothers at Work", çalışan annelerin çocuklarını bağımsız olmaya teşvik etme eğiliminde olduklarını ortaya koymuştur. Ayrıca, çalışan annelerin çocuklarına daha olumlu davranışlar sergilediği, öpücükler, güzel sözler ve ilgi gösterme gibi davranışlarda bulunduğu belirtilmiştir. Bu anne davranışlarının çocukların benlik gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Yeşilyaprak (2015), "Çalışan Anne ve Çocuk" adlı kitabında benzer bir görüşü savunmuş; annenin çalışma durumundan ziyade, çocukla kaliteli zaman geçirmesinin kişilik gelişimi üzerinde etkili olduğunu vurgulamıştır. Tarhan (2010) ise "Çalışan Anneler ve Çocukları" başlıklı makalesinde, bu görüşlere kısmen katılmakla birlikte farklı düşüncelerini ifade etmiştir. Tarhan, bebeklik döneminde anneden ayrılmanın, çocuğun kendini güvende hissetmeme, korku ve stres hormonlarının salgılanması gibi etkilere yol açabileceğini belirtmiştir. Aynı zamanda, anne ile çocuk arasında kurulan güvene dayalı birebir ilişkinin, kreş, gündüz bakımevi veya evdeki bakıcı ile kurulmasının daha zor olduğunu vurgulamıştır. Ülkemizde eğitim hizmetleri sektöründe yüksek işgücü devir oranlarının varlığı, Tarhan'ın görüşünü ve araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir. Tarhan'a göre, çocuğun okul çağına geldiğinde annenin çalışma hayatına geri dönmesi, çocuğun benlik gelişimi açısından daha uygun bir hareket olacaktır.

Yukarıda belirtilen görüşler ışığında, araştırmada çalışan annelerin çocuklarının benlik saygısı düzeylerinin çalışmayan annelerin çocuklarına göre daha düşük olmasına neden olabilecek faktörler aşağıdaki şekilde açıklanabilir:

- Bakıcılık hizmetinin aile fertleri veya yuva gibi dışarıdan kişiler tarafından sağlanması, çocuğun güvene dayalı birebir ilişki kurma imkânını engelleyebilir.

- Anne, iş saatleri ve yoğun iş temposu nedeniyle fiziksel olarak yorgun düşebilir ve eve döndüğünde çocuğuyla yeterince kaliteli zaman geçiremeyebilir.
- Annenin çalıştığı dönemde, çocuğa bakan kişi (bakıcı veya aile üyesi) çocukla yeterince iyi ilgilenmemiş olabilir.
- Anne çalıştığı süre boyunca baba, çocuk bakımı ve ev işleri gibi konularda anneye yeterli destek sağlamamış olabilir.

Araştırmada öğrencilere, okul dışındaki zamanlarında yaptıkları üç etkinlik sorulmuştur. Söz konusu soruyu cevaplayan 396 öğrencinin 248'i boş zamanlarında internet, cep telefonu, bilgisayar oyunları ve sosyal medya kullanımına büyük zaman ayırdıklarını ifade etmiştir. Gençler arasında yaygınlaşan bu durumla ilgili son yıllarda çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Yapılan araştırmalar, genellikle bilgisayar, cep telefonu ve internet kullanımının yoğunlaştığı durumları incelemekte olup, problemler internet kullanımı üzerine odaklanmaktadır. Benlik saygısı ile problemler internet kullanımı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda iki farklı yaklaşım öne çıkmaktadır. Bir görüşe göre düşük benlik saygısı, aşırı internet kullanımını teşvik edebilirken, diğer görüşe göre aşırı internet kullanımı benlik saygısını olumsuz etkileyebilmektedir.

Niemz, Griffiths ve Banyard (2005) tarafından yapılan bir çalışmada, hastalık boyutunda internet kullanımına sahip üniversite öğrencilerinin benlik saygılarının düşük olduğu gözlemlenmiştir. Ancak, ilişkinin yönü konusunda kesin bir sonuca varılamamıştır. Yani araştırmacılar, yoğun internet kullanımının benlik saygısını düşürüp düşürmediği veya düşük benlik saygısına sahip bireylerin daha çok internet kullanıp kullanmadığı konusunda kesin bir karara varamamıştır. Bu durum, literatürde de tartışmalı bir konu olarak ele alınmıştır. Aydın ve Sarı (2011) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada ise bağımlılık düzeyinde internet kullanımı ile benlik saygısı arasında ters yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Okul dışında zamanının büyük bir kısmını bilgisayar, cep telefonu ve internet kullanarak geçiren öğrencilerin düşük benlik saygısı, Nalwa ve Anand'ın (2003) ifade ettiği gibi, bu bireylerin aktif bir sosyal yaşantıya sahip olmamaları nedeniyle bilgisayar ve internet kullanımına daha fazla zaman ayırmalarıyla açıklanabilir. Bu durum, Aydın'ın (2017) öne sürdüğü düşük benlik saygısına sahip bireylerin yüksek düzeyde bilgisayar bağımlılığı geliştirebileceği görüşünü de desteklemektedir. Armstrong, Phillips ve Salling (2000) gibi araştırmacıların çalışmalarına göre ise, benlik saygısı düzeyi, sorunlu internet kullanımının belirleyicilerinden biridir.

Aşırı bilgisayar, cep telefonu ve internet kullanımı, bireyin hem benlik saygısını olumsuz etkileyebilir hem de işletmelerde üretkenlik kaybına ve verimsizliğe neden olabilir. Çünkü söz konusu araçların aşırı kullanımı bireyin işe odaklanmasını engelleyebilir. Bu nedenle, okul dışında büyük bir kısmını bu aktivitelerle geçiren öğrenciler, ilgi ve yeteneklerine uygun sosyal aktivitelere yönlendirilmelidir. Bu tür aktiviteler sayesinde öğrenciler başarı tatmini yaşayabilir, sosyal ilişkilerini geliştirebilir ve benlik saygılarını artırabilirler. Aktaş'ın (2011) çalışması da bu görüşü destekler niteliktedir; bu çalışma, spor ve benzeri uğraşları olan öğrencilerin benlik saygısının diğerlerine göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bu

nedenle, öğrencilerin benlik saygılarının artırılması ve sağlıklı bir işgücü piyasasına hazırlanmaları için sosyal aktivitelere yönlendirilmeleri önemlidir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın ana odak noktasından birini, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin bilgiyi anlama biçimlerinin somut; işleme biçimlerinin ise aktif olduğu oluşturmaktadır. Bu tespit, işletmelerde beceri eğitimi dersinin öğrenme sürecindeki kritik rolünü vurgulamak bakımından oldukça önemlidir. Öğrencileri iş yaşamına hazırlamak, sadece teorik bilgilerle yetinmeyen, gerçek yaşam deneyimlerini içeren öğrenmeye olanak tanımak amacıyla, Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerindeki işletmelerde beceri eğitimi dersinde düzenlemeler yapılması önerilmektedir. Bu dersin süresi, 11. sınıfın sonu ile yaz tatili döneminin başında başlayarak, 12. sınıfın ara tatilinde devam edecek şekilde uzatılabilir. Çünkü öğrenme teorilerinin de vurguladığı gibi, bireylerin eylemlere katılarak, deneyimleyerek öğrenmeleri oldukça önemlidir. Deneyimlerle öğrenilen bilgi, uzun süreli hafızada daha kalıcı olur ve öğrenme sürecini güçlendirir. Ayrıca, işletmelerde beceri eğitimi sunan işletmelere çeşitli teşvikler sağlanarak, daha fazla işletmenin beceri eğitimi programına katılması sağlanabilir. Örneğin, 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanununun geçici 12. maddesi gereği, çalışan sayısı 20'den az olan işletmelerin öğrencilere ödedikleri asgari ücretin net tutarının %30'unun 2/3'ü; 20'den fazla çalışanı olan işletmelerin ise 1/3'ü devlet tarafından karşılanmaktadır. Bu teşvike ek olarak, işletmelerde beceri eğitimi aldıktan sonra öğrencileri mezuniyet sonrası istihdam eden işletmelere ek vergi ve sigorta prim desteği sunularak, mesleki ve teknik ortaöğretim mezunlarının istihdamı arttırılabilir.

Öğrencilerin öğrenme stillerinin, öğrendikleri okul türüne göre farklılaştığı gözlemlenmiştir. Ortaokullar ile Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde öğrenme stili değiştirme olan öğrenciler çoğunluğu oluşturmaktadır. Ancak Anadolu Lisesi öğrencileri arasında, özümseme öğrenme stiline sahip öğrenciler, diğer öğrenme stillerine nazaran daha fazla sayıda bulunmaktadır. Bu durum, Anadolu Lisesi öğrencilerinin öğretmenlerini önemli bir bilgi kaynağı olarak gördüğünü, dinlemeye dayalı öğrenme eğiliminde olduğunu ve öğrenme stillerinin genellikle öğretmenlik, hukuk, matematik, sosyoloji gibi meslekleri işaret ettiğini yansıtabilir (Kolb, 1984; Kılıç, 2002; Aşkar ve Akkoyunlu, 1993). Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin çoğunluğunun değiştirme ve yerleştirme öğrenme stillerine sahip olmaları, bu öğrencilerin gerçek olaylarla iç içe olarak daha iyi öğrendikleri sonucunu destekleyebilir. Ek olarak, bu bulgu, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin niteliklerini arttırmak adına işletmelerde beceri eğitimi programlarının etkili olabileceğini göstermektedir.

Benlik saygısı düzeyleri üzerine yapılan araştırma sonucunda, öğrencilerin çoğunluğunun (%46,3) orta düzeyde bir benlik saygısına sahip olduğu belirlenmiştir. Orta düzey benlik saygısının hemen ardından, %45 oranındaki öğrencinin yüksek benlik saygısına sahip olduğu görülmüştür. Düşük benlik saygısına sahip öğrencilerin oranı ise %8,7 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, okul türlerine göre benlik saygısı puanlarının incelenmesinde, Anadolu Lisesi öğrencilerinin en düşük, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin en yüksek benlik saygısına sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Araştırmada benlik saygısı düzeyleri ile cinsiyet arasındaki ilişki analiz edilmiş ve örnekleme yer alan kadınların, erkeklere kıyasla daha düşük benlik saygısı düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Ancak cinsiyet ile benlik saygısı düzeyi arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Araştırma aynı zamanda annesi çalışmayan öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin, annesi çalışan öğrencilere göre daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu farkın anlamlı olup olmadığı da incelenmiş ve öğrencilerin annelerinin çalışma durumu ile benlik saygısı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Öğrencilerin günlük yaşamlarında okul saatleri dışında gerçekleştirdikleri aktiviteler ile benlik saygısı düzeyleri arasındaki ilişki de araştırılmıştır. Kitap okuma, ders çalışma, spor yapma ve hobi gibi faaliyetlerle uğraşan öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri, bilgisayar, akıllı telefon ve internet kullanımına daha fazla zaman ayıran öğrencilere göre daha yüksek çıkmıştır. Bu farkın anlamlılığı da araştırılarak değerlendirilmiştir. Sonuçlar, okul dışında yapılan faaliyetler ile benlik saygısı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur.

Yukarıda bahsedilen alan araştırmasının sonuçlarına dayanarak aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Öğrencilerin öğrenme biçimleri ve stillerini belirlemek için KÖSE kullanılmalıdır. KÖSE sonuçları öğrenci ve velilerle paylaşılmalıdır. Bu sonuçlar öğrencilerin yaşam boyu öğrenme yeteneklerini ve güçlü/zayıf yönlerini anlamalarına yardımcı olabilir.
- Öğretmenlere öğrenme stilleri hakkında eğitim verilmeli ve öğretmenlerin eğitim-öğretim süreçlerinde öğrenme stillerini dikkate almalarına yönelik farkındalık oluşturulmalıdır.
- Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde görev yapan meslek dersleri öğretmenlerinin nitelikleri yükseltilmelidir. Bu amaçla öğretmenlere ara tatil ve yaz tatili dönemlerinde kendi alanlarıyla ilgili sektörlerde çalışma fırsatları sunulmalıdır. Bu sayede öğretmenler AY öğrenme biçimiyle bilgiyi işleyerek yaşam boyu öğrenmeyi ilke edinebilir ve mesleklerinin gerektirdiği güncel bilgilere ulaşabilirler.
- Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde öğrencilerin SY ile bilgiyi algılayıp AY ile bilgiyi işlemelerine imkân sağlamak ve çalışma hayatına hazırlamak için beceri eğitimi derslerinin süresi 11. sınıfın yaz tatilinden başlayarak uzatılmalıdır. Ayrıca, işletmelerde beceri eğitimi yapan öğrencilerin kasım ve nisan aylarındaki ara tatiller ile I. dönem sonundaki 15 günlük tatil süreçlerinde de beceri eğitimine devam etmeleri için yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Öğrencilerin işletmelerle olan bağının güçlenmesi ve beceri eğitimi süresinin uzaması, öğrencilerin mesleki bilgi ve iş hayatına uyum düzeylerini artırabilir. Kesintisiz beceri eğitimi ile mesleğin gerektirdiği birçok yeterlilik okulda kazanılabilir ve öğrencilerin istihdam olasılıkları artabilir.
- Yaz tatili ve diğer tatil dönemlerinde, işletmelerde beceri eğitimi alan öğrencilere (devlet katkısı devam ederek) asgari ücret seviyesinde ücret ödenmelidir. Ayrıca, öğrencilerin yaz tatili süresince malullük, yaşlılık ve ölüm sigorta primleri de yatırılmalıdır. Bu düzenlemeler, mesleki eğitime olan ilgiyi arttırabilir ve

öğrencilere daha iyi koşullarda beceri kazandırmayı sağlayabilir.

- Öğrencilerin psikolojik sağlığının temel göstergelerinden biri olan benlik saygısı düzeyi tespiti için RBSÖ öğrencilere uygulanmalıdır. Bu ölçek, öğrencilerin benlik saygılarını anlamalarına ve gerektiğinde destek almalarına yardımcı olabilir.
- Benlik saygısı yüksek bireylerin iş tatminleri yüksektir ve işgücü piyasalarında daha verimli ve üretkendirler. Bu nedenle, düşük ve orta düzey benlik saygısına sahip öğrencilerin benlik saygılarını artırmak için okul, veli ve aile işbirliğiyle çalışmalar yapılmalıdır.
- Okul yöneticileri ve öğretmenler, öğrencilerin görüşlerini çekinmeden ifade edebilecekleri demokratik bir okul ortamı sağlamalıdır. Öğrencileri olumsuz davranışlardan koruyarak akademik ve sosyal gelişimlerini desteklemelidir.
- Öğrencilere hak etmedikleri şişirilmiş notlar verilmemeli ve gereksiz övgülerden kaçınılmalıdır. Bu, öğrencilerin gerçek başarılarına dayalı olarak benlik saygılarını yükseltmelerine yardımcı olabilir.
- Öğrencilerin sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlere katılımı teşvik edilmelidir. Öğrencilerin yetenekleri belirlenmeli ve bu alanlarda başarılı olmaları teşvik edilmelidir. Bu sayede özsaygılarını artırabilirler.

Extended Abstract

Learning style is one of the most important facts for education. Despite many studies on the concept, especially Kolb's model and measurement tools based on it have been more accepted.

Influenced by Dewey, Piaget and Lewin, Kolb placed the approach that the individual can improve himself with his experiences at the base of the Learning Style Model (ELT). ELT emphasizes the importance of experiences in the learning and development of the individual (Kolb et al., 1999). Accordingly, the individual learns through concrete experience (CE, Concrete Experience), reflective observation (RO, Reflective Observation), abstract conceptualization (AC, Abstract Conceptualization) and active experience (AE, Active Experimentation). These four abilities are placed in a coordinate system. The vertical axis in the coordinate system refers to perceiving the information (CE vs. AC), and the horizontal axis to processing the information (RO vs. AE).

In summary, CE learning style is related to feeling, being involved in events and trusting intuition rather than thinking (Richmond & Cummings, 2005). RO is associated with patient, rigorous and objective evaluation. There is an observation orientation rather than action (Richmond and Cummings, 2005). There is a tendency towards introversion (Aktaş, 2007). AC ability is about concepts, proven facts and ideas rather than feelings and intuitions. Contrary to CE ability, it is about solving problems with scientific approaches (Kolb, 1984). For AE ability, applications, research and examinations are at the forefront rather than observation. There is an active participation in the learning process (Demirel, 2005). They are generally extroverted (Kolb, 1984). According to Kolb, learning style is the result of the choices made by the individual among the aforementioned abilities.

Ultimately, there are four learning styles consisting of these abilities. Diverging Learning Style; Component of CE and RO capabilities. Individuals with this learning style are quite successful in looking at things from different perspectives. By choosing to observe instead of taking action in the face of events (Kolb, 1999) they can be patient, careful and remain neutral (Ekici, 2003). Assimilating Learning Style; It is a component of AC and RO learning styles. Individuals who prefer this style can think in abstract concepts and bring comprehensive information into a logical whole (Kolb, 1984). Individuals with this style may show a desire not to participate in the learning process. In the learning process, they prefer watching and listening more like in the school environment (Kolb, 1984; Kılıç, 2002). Individuals with this learning style, which is a component of Converging Learning Style, AC and AE learning styles, are practical (Kolb, 1999) and show features such as planning, problem solving, decision making, logical analysis, and deductive reasoning (Kolb, 1984). Accommodating Learning Style; It is a combination of CE and AE learning styles.

Great importance is attached to the training of qualified labor force, which can be considered as the driving force of economic development, at the national and international level. In this direction, it is inevitable that vocational education should come to the fore. The change that is expected to occur in individuals as a result of education is not only knowledge-based. As an outcome of the active learning process, it is expected that the self-esteem of individuals will also be positively affected.

In short, self-esteem is the positive or negative judgment that an individual makes as a result of self-evaluation. Self-esteem gives a sense of self-efficacy and motivates the individual to success (Bruno, 1996). The vocational education process is expected to improve self-esteem through the individual's learning styles.

The research universe is the middle schools in Denizli, 8th grade, Anatolian high schools, vocational and technical Anatolian high schools (MTAL) 9th and 12th grade. The information was collected through three different forms (demographic information; Kolb Learning Styles Inventory; Rosenberg Self-Esteem Scale).

After it was decided that the obtained data came from a normal distribution, parametric analyzes were preferred. Middle school and Anatolian high school students' perception of information is abstract; MTAL students are concrete. MTAL prioritizes feelings and intuition. Second, he prefers to be involved in the learning process. In all school types, students prefer to be active in terms of information processing. Learning styles are differ significantly in terms of school types [$X^2_{(6)}=20.034$, $p<0.05$].

In terms of self-esteem, it is seen that the students concentrate at a moderate level. The rate of those with low self-esteem is low. School type creates a significant difference between students' self-esteem levels ($F_{(2,410)}=5.525$, $p<0.05$). Secondary Schools and Vocational and Technical Anatolian High Schools; There is a significant difference between Anatolian high schools and Vocational and Technical Anatolian high schools in terms of self-esteem levels ($p<0.05$).

The working status of the mother also makes a difference in terms of the student's self-level. The self-esteem of the students whose mothers are not working is higher than the students

whose mothers are working ($t_{(390)}=3.36$, $p<0.05$). Considering the effect of leisure time activities, the self-esteem of 248 students who stated that they mostly read books, study, take an interest in sports and engage in hobby activities outside of school; It was higher than 148 students who stated that they spend the most time on computers, mobile phones and internet ($t_{(307,73)}=2.08$; $p<0.05$).

When the general evaluation of the study is made, MTAL students perceive information concretely and actively process information. In order for students to be prepared more effectively in their professional life, the importance of providing real-life education by doing and living has also been proven cognitively. This can be made possible by extending the skills training application in enterprises starting with the end of the 11th grade the summer break and continuing during the midterm break of the 12th grade.

In Anatolian high school students, students with assimilation learning style, which is the component of AC and RO learning styles, are more than students with other learning styles. Accordingly, the majority of Anatolian high school students see the teacher as the most important source of information; It can be stated that they tend to learn by listening and watching, and their learning styles point to professions such as teaching, law, mathematics, sociology (Kolb, 1984)

When considered in terms of self-esteem according to school types, it is understood that MTAL students have higher self-esteem, in parallel with the expectation. It is thought that one of the important factors leading to this situation is the possibility of Anatolian high school graduates not being placed in an undergraduate program with high employment opportunities.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. Çalışma için Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 06/12/2022 tarih ve 68282350/2022/G50 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Yazar Katkısı: Yazarların katkısı aşağıdaki gibidir;

Giriş: 1. yazar %50, 2. yazar %50

Literatür: 1. yazar %50, 2. yazar %50

Metodoloji: 1. yazar %50, 2. yazar %50

Sonuç: 1. yazar %50, 2. yazar %50

1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no competing interests.

Ethical Approval: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, Artvin Coruh University International Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's authors. Ethics committee approval dated 06/12/2022 and numbered 68282350/2022/G50 was obtained from Pamukkale University Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Committee for the study.

Author Contributions: Author contributions are below;

Introduction: 1. author %50, 2. author %50

Literature: 1. author %50, 2. author %50

Methodology: 1. author %50, 2. author %50

Conclusion: 1. author %50, 2. author %50

1st author's contribution rate: %50, 2nd author's contribution rate: %50.

Kaynakça

Abramowitz, R. H., Petersen, A. C., & Schulenberg, J. E. (1984). Changes in self-image during early adolescence. *New Directions for Mental Health Services*, (22), 19–28. <https://doi.org/10.1002/yd.23319842204>.

Aktaş İ. P. (2007). *İlköğretim II. kademe öğrencilerinin öğrenme stillerinin okul başarıları, beden eğitimi dersine yönelik tutumları ve demografik özellikleriyle ilişkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

- Atıf / Citation:** Yeşil, S. ve Orhan, K. (2023). Mesleki eğitim ile öğrenme stili ve benlik saygısı etkileşimi: Denizli örneği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 382- 410. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1340169>
- Aktaş S. (2011). *9. Sınıfta anne baba tutumları ve benlik saygısı arasındaki ilişkinin bazı değişkenler açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Armstrong L., Phillips J. G., & Saling L. L. (2000). Potential determinants of heavier internet usage. *Int. J. Human-Computer Studies*, 53(4), 537–550.
- Aşkar, P. ve Akkoyunlu B. (1993). Kolb öğrenme stili envanteri. *Eğitim ve Bilim*, 87(17), 37-47, <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5854/1987> adresinden 04.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- Aydın, B. ve Sarı S. (2011). Internet addiction among adolescents: the role of self-esteem. *Procedia Social And Behavioral Sciences*, 15 (2011) 3500–3505.
- Aydiner, S. (2017). *Ortaokul kademesindeki öğrencilerin bilgisayar bağımlılıkları ile benlik saygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Bahar, M., Bilgin İ. (2003). Öğrenme stillerini irdeleyen bir literatür çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 41-70.
- Bahar, H. H., Sülün A. (2011). Fen bilgisi öğretmen adaylarının öğrenme stilleri, cinsiyet öğrenme stili ilişkisi ve öğrenme stiline göre akademik başarı. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(2), 379 – 386.
- Bakırcıoğlu, R. (2006). *Ansiklopedik psikoloji sözlüğü*. Anı Yayıncılık.
- Balat, G. ve Akman B. (2004). Farklı sosyo – ekonomik düzeydeki lise öğrencilerinin benlik saygısı düzeylerinin incelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 175 – 183.
- Bruno, F. J. (1996). *Psikoloji tarihine giriş*. G. Sevdiren (Çev.), Kibele Yayınevi.
- BSTB (2017). *Sanayinin ihtiyaç duyduğu işgücü nitelikleri raporu*. <https://kusip.gov.tr/kusip/views/paylasimEkGoster.htm?id=512&pt=0> adresinden 15.02.2023 tarihinde alınmıştır.
- Buch, K., & Bartley S. (2002). Learning Style and Training Delivery Mode Preference. *Journal of Workplace Learning*, 14(1), pp 5 – 10.
- Byrne, B. (2000). Relationship between anxiety, fear, self – esteem and coping strategies in adolescence. *Adolescence*, 35(137), 201 – 212.
- Cerit – Aksoy, A. (1992). *Lise son sınıf öğrencilerinin öz saygı ve denetim odağını etkileyen bazı değişkenlerin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Ceylan, İ. (2013). *Ergenlerin benlik saygısı ve duygusal öz-yeterlik düzeylerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Cherry K. (2022). *Kolb's cycle of learning*, <https://www.verywellmind.com/kolbs-learning-styles-2795155>, adresinden 15.03.2023 tarihinde alınmıştır.
- Chubb N., Ross J., & Fertman C. (1997). Adolescent self – esteem and locus of control: a longitudinal study of gender and age differences. *Adolescence*, 32 (125), 113 – 129.
- Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of self-esteem*. San Francisco: Consulting Psychologist Press.
- Curry, L. (1987). *Integrating concepts of cognitive or learning style: A review with attention to psychometric standards*. Canadian College of Health Service Executives.
- Çuhadaroğlu, F. (1986). *Adolesanlarda benlik saygısı* [Yayımlanmamış uzmanlık tezi]. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı.
- Demirel, Ö. (2005). *Eğitimde program geliştirme*. Pegem Yayıncılık.
- Dikmen, M. ve Tuncer, M. (2020). Öğrenme stiline dayalı eğitimin akademik başarıya etkisi. *Ege Journal of Education*, 21(1), 71-88. <https://doi.org/10.12984/egedf.695452>.
- Dilek, H. (2007) *Farklı eğitim programlarına devam eden lise ikinci sınıf öğrencilerinin benlik saygısı ile anne babalarının benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Durmaz, Ş., Ören K. (2017). Öz yeterlilik ve özgüvenin işgücü ve istihdama etkisine bir bakış. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 9(1), 109 – 120.

- Atıf / Citation:** Yeşil, S. ve Orhan, K. (2023). Mesleki eğitim ile öğrenme stili ve benlik saygısı etkileşimi: Denizli örneği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 382- 410. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1340169>
- Duru, A. (1995). *İlkokul 5. sınıf öğrencilerinin benlik saygıları ile ana – baba tutumları arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Duru, E. ve Balkıs, M. (2014). Kendinden şüphe duyma, benlik saygısı ve akademik başarı arasındaki ilişkilerde akademik erteleme eğiliminin rolü. *Eğitim ve Bilim*, 39(173), 274-287.
- Ekici, G. (2003). *Öğrenme stiline dayalı öğretim ve biyoloji ders öğretimine yönelik ders planı örnekleri*. Gazi Kitabevi.
- Entwistle N., Velda M. C., & Walker P., (2001). Conceptions, Styles and Approaches Within Higher Education: Analytic Abstractions and Everyday Experience. Sternberg R. J., Li F. Z. (Ed.) *Perspectives on thinking, learning and cognitive styles*, Lawrence Erlbaum Associates.
- Eren, E. (2014). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. Beta Yayınları.
- Erez, A., & Judge, T. A. (2001). Relationship of core self-evaluations to goal setting, motivation, and performance. *Journal of Applied Psychology*, 86(6), 1270–1279.
- Ergür, D. O. (1998). *Hacettepe üniversitesi dört yıllık lisans programlarındaki öğrenci ve öğretim üyelerinin stillerinin karşılaştırılması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Felder, R. M., & Siverman L. (1988). Learning and teaching styles in engineering education. *Engineering Education*, 78(7), 674-68.
- Gencil, İ. E. (2006). *Öğrenme stilleri, deneysel öğrenme kuramına dayalı eğitim, tutum ve sosyal bilgiler program hedeflerine erişim düzeyi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Given, B. K. (1996). Learning styles; a synthesized model. *Journal of Accelerated Learning and Teaching*, (21)1, 11-44, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED436959.pdf> adresinden 10.03.2022 tarihinde alınmıştır.
- Görün, L., Öntürk, Y., Efek, E., Bingöl, E. ve Bayrakdaroğlu, Y. (2020). Futbol hakemlerinin benlik saygıları ve algılanan stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Düzce ili örneği). *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 127-140. <https://doi.org/10.38021asbid.742049>.
- Grashna, A. (1972). Observations on relating teaching goals to student response style and classroom methods. *American Psychologist*, 27(2), 144–147. <https://doi.org/10.1037/h0032741>.
- Gregorc, A. (1979). Learning/teaching styles: Their nature and effects. J. Keefe (Ed.), *Student learning styles: Diagnosing and prescribing programs* (pp. 19-26). Reston, VA: National Association of Secondary School Principals.
- Gregorc, A. F. (1984). Style as a symptom: A phenomenological perspective. *Theory into Practice*, (23)1, 51–55, <https://www.jstor.org/stable/1476738> adresinden 20.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Güngör, A. (1989). *Lise öğrencilerinin öz saygı düzeylerini etkileyen etmenler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Gürbüz, S. ve Şahin F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe – yöntem – analiz*. Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S., Erkuş A. ve Sığırı Ü. (2010). İş tatmini ve iş performansının yeni öncülü: benlik değerlendirmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (2)1, 69-76, http://sobiad.org/eJOURNALS/dergi_SBD/arsiv/2010_1/09sait_gurbuz2.pdf adresinden 27.02.2023 tarihinde alınmıştır.
- Gürel, Ö. (2007). *Görme engelli ergenlerle gören ergenlerin benlik saygı gelişimlerin karşılaştırılması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Harper, J. F., & Marshall, E. (1991). Adolescents' problems and their relationship to self-esteem. *Adolescence*, 26(104), 799–808.
- Harter, S. (1999). *The construction of self*. Guilford.
- Hathaway, T., Muse, Eben J., & Althoff, T. (2007). Report on pedagogical practices and methods in e-learning. Prepared by the School of Education, University of Wales, Bangor for the Engaging Diversity Development Partnership. https://www.researchgate.net/publication/237121087_Report_on_pedagogical_practices_and_methods_in_e-learning adresinden 15.03.2023 tarihinde alınmıştır.
- Houtte, V. M. (2005). Global self – esteem in technical / vocational versus general secondary school tracks: a matter of gender. *Sex Roles*, (53) 2005, 753 –761. <https://doi.org/10.1007/s11199-005-7739-y>.

- Atıf / Citation:** Yeşil, S. ve Orhan, K. (2023). Mesleki eğitim ile öğrenme stili ve benlik saygısı etkileşimi: Denizli örneği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 382- 410. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1340169>
- Hoy, A. W. (2015). *Eğitim psikolojisi*. Kaknüs Yayınları.
- İnanç, B. (1987). Adolesan Dönemdeki Öz – İmaj Örüntüsünün İncelenmesi – Ön Çalışma. *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(1), 60 – 72.
- Jonassen, D. H., & Grabowski, B. (1999). *Handbook of individual differences, learning and instruction*. USA: Lawrence Erlbaum Associates.
- Judge, T. A., Erez, A., & Bono, J. E. (1998). The Power of being positive: the relation between positive selfconcept and job performance. *Human Performance*, 11(2), 1998, 167–187, https://www.researchgate.net/publication/247950384_The_Power_of_Being_Positive_The_Relation_Between_Positive_Self-Concept_and_Job_Performance/link/54341a180cf2bf1f1f27b762/download adresinden 16.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Jung, C. G. (2014). *Collected works of CG Jung, volume 6: Psychological types*. Princeton University Press.
- Kanadlı, S. (2016). Öğrenme stili modellerine dayalı öğretim ortamlarının akademik başarıya, tutuma ve kalıcılığa etkisine yönelik bir meta – analiz çalışması. *Kuramdan Uygulamaya Eğitim Bilimleri Dergisi*, 16, 2057 – 2086.
- Kılıç, E. (2002). *Web temelli öğrenmede baskın öğrenme stiline göre öğrenme etkinlikleri tercihi ve akademik başarı etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kımtır, N. (2008). *Benlik saygısı ve dindarlık ilişkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, Prentice Hall Inc.
- Kolb, D. A. (1999). *The Kolb learning style inventory*. Hay Resources Direct.
- Kolb, D. A., & Kolb A. Y. (2005). The Kolb learning style inventory - Version 3.1. https://learningfromexperience.com/research-library/klsi-3_1-3_2-technical-specifications/ adresinden 20.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kurşun, M. (1998). *Elazığ'da iki farklı lisedeki öğrencilerin aile sorunlarının benlik saygısı üzerine etkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Lawrence, G. (1984). A synthesis of learning style research involving the MBTI. *Journal of Psychological Type*, 8, 2-15.
- Lingren, H. G. (1991). Self-esteem in children. *Children and Family*, 12, 1 – 3
- Mendelson, B. K., Mendelson M. J., & White D. R. (1996). Self – esteem and body esteem: effects of gender, age and weight. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 17(3), 321 – 346, [https://doi.org/10.1016/S0193-3973\(96\)90030-1](https://doi.org/10.1016/S0193-3973(96)90030-1).
- Nalwa, K., & Anand, A.(2003). Internet addiction among students: A cause of concern. *Cyberpsychology and Behaviour*, 6 (6), 653-656.
- Niemz, K., Griffiths M., & Banyard P. (2005) Prevalence of pathological internet use among university students and correlations with self-esteem, the general health questionnaire (ghq) and desinhibition. *Cyberpsychology & Behavior*, 8(6), 562-570. <https://doi.org/10.1089/cpb.2005.8.562>.
- Oral, B. (2003). Ortaöğretim öğrencilerinin öğrenme stillerinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 35, 418 – 435.
- Oral, B. ve Avanoğlu, Y. (2011). Öğrenme öğretme kuram ve yaklaşımları. B. Oral (Ed.) *Öğrenme stilleri ve öğrenme stili modelleri* (249 -307). Pegem Akademi Yayınları.
- Orr, E., & Dihur, B. (1995). Social setting effects on gender differences in self –esteem. *Kibbutz and Urban Adolescence*, 24(1), 3 – 25.
- Özçelik, A. O. (2018). *İnsan kaynakları yönetimi* (8. Baskı). Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Özer, B. (2001). Bilgiyi işleme kuramı. Can G. (Ed.) *Gelişim ve öğrenme*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Özşaker, M., Canpolat, M. ve Yıldız, L. (2011). Beden eğitimi öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ve benlik saygıları arasındaki ilişki. *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 5(2), 155-164.

Atıf / Citation: Yeşil, S. ve Orhan, K. (2023). Mesleki eğitim ile öğrenme stili ve benlik saygısı etkileşimi: Denizli örneği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 382- 410. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1340169>

Peker, M. (2003). *Öğrenme Stilleri ve 4 MAT Yönteminin Öğrencilerin Matematik Tutum ve Başarılarına Etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Richmond A. S., & Cummings R. (2005). Implementing Kolb's learning styles into online distance education. *International Journal of Technology in Teaching And Learning*, 1(1), pp. 45-54, https://www.researchgate.net/publication/251847754_Implementing_Kolb's_Learning_Styles_into_Online_Distance_Education adresinden 12.02.2022 tarihinde alınmıştır.

Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton University Press, Princeton N. J.

Sever, E. (2008). *Öğrenme stilleri: İlköğretim 6-8. sınıf öğrencilerine yönelik bir ölçek geliştirme çalışması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.

Şimşek, Ö. (2007). *Marmara öğrenme stilleri ölçeğinin geliştirilmesi ve 9 – 11 yaş çocuklarının öğrenme stillerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

TEDMEM (2023). *TEDMEM 2022 yılı eğitim değerlendirme raporu*. <https://tedmem.org/storage/publications/July2023/LAImPTRTIAZgnWYFXcPh.pdf> adresinden 15.05.2023 tarihinde alınmıştır.

Türker, Ü. (2017). *Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin öğrenme stili modelleri ve tercihlerinin karşılaştırılması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Üre, Ö. (2007). *Üniversite öğrencilerinin karar vermede özsaygı, karar verme ve stresle başa çıkma stillerinin benlik saygısı ve bazı değişkenler açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.

Yavuz, H. V. (2016). *Sanayi ve hizmet sektöründe işgücü devir oranlarının yüksek olmasının nedenleri ve çözüm önerileri: Denizli örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.

Yavuzer, H. (2003). *Okul çağı çocuğu*. Remzi Kitabevi.

Yenidünya, A. (2005). *Lise öğrencilerinde rekabetçi tutum, benlik saygısı ve akademik başarı ilişkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

Yeşil, S. (2019). *Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Öğrencilerinin Öğrenme Stilleri ve Benlik Gelişimi Açısından Akran Kıyaslaması: Denizli Örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.

Yiğit, H. (2010). *Ergenlerin benlik saygılarının yaşam doyumu ve bazı özlük nitelikleri açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.

Yörükoğlu, A. (1994). *Çocuk ruh sağlığı*. Özgür Yayınları.

Yüksekkaya, S. (1995). *Üniversite öğrencilerinde benlik saygısının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi.

Zeybek, M. ve Görüş, G. (2018). Meslek lisesi ve anadolu lisesi öğrencilerinin başarı ve benlik saygısının karşılaştırılması. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(15), 154-169.

Küresel Rekabet Ortamında Çevik Liderliğin Önemi Üzerine Bir Derleme A Compilation on the Importance of Agile Leadership in a Global Competitive Environment

Öğr. Gör. Dr. Mukaddes Güler¹

Öz

Küreselleşme ve değişim hızı işletmelerin içinde bulunduğu çevrede rekabet etme özelliğini korumasını zorlaştırmaktadır. Bu çevre her zamankinden daha belirsiz ve daha karmaşık olduğu için işletmelerin müşteri odaklı hareket edebilmesi çeviklik yeteneğini geliştirmesi ile mümkün olmaktadır. Ayrıca örgütün her katmanına çeviklik kültürünün yayılmasını sağlamak üzere yöneticilere önemli bir görev düşmektedir. Örgütte böyle bir kültürün oluşmasını sağlamakla görevli olan yöneticinin öncelikle kendi çeviklik becerisini geliştirmesi gerekmektedir. Bunu geliştirmenin yolu ise en yenilikçi liderlik tarzı olarak kabul edilen çevik liderliği benimsemekle mümkün olabilmektedir. Çevik bir lider işletmenin çevreye karşı farkındalığını artırarak esnek olup değişime hızlı bir şekilde cevap verebilen, riski öngörebilen ve fırsatları değerlendirebilen bir liderlik tarzıdır. Bu liderlik tarzının işletmelerin çevikliklerini artırmaları ve örgüt içinde olumlu bir atmosfer yaratmaları açısından hayati önem taşımaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden, literatür tarama yöntemi seçilerek oluşturulan bu çalışmanın amacı, çevik liderliğin daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve bu liderlik tarzının işletmeler için önemini vurgulamaktır. İşletme yöneticilerine ve araştırmacılara yol gösterici nitelikte olan bu çalışmanın alana katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rekabet, Değişim, Çeviklik, Çevik Liderlik

JEL Kodları: M10, M54, L20

Abstract

Globalization and the speed of change make it difficult for businesses to maintain their ability to compete in the environment in which they operate. Since this environment is more uncertain and more complex than ever, it is possible for businesses to act in a customer-oriented manner by developing agility capability. In addition, managers have an important task to ensure the spread of agility culture to every layer of the organisation. The manager, who is responsible for ensuring the formation of such a culture in the organisation, must first develop his own agility skills. The way to improve this is possible by adopting agile leadership, considered the most innovative leadership style. An agile leader is a leadership style that is flexible and able to respond quickly to change, anticipate risk, and seize opportunities by increasing the organisation's awareness of the environment. This leadership style is vital for businesses to increase their agility and create a positive atmosphere within the organisation. The aim of this study, which was created by choosing the literature review method from qualitative research methods, is to provide a better understanding of agile leadership and to emphasise the importance of this leadership style for businesses. This study, a guide for business managers and researchers, is expected to contribute to the field.

Keywords: Competition, Change, Agility, Agile Leadership

JEL Codes: M10, M54, L20

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Gürün Meslek Yüksekokulu, muguler@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7159-1547

Giriş

Günümüzde en önemli değişimlerden biri iş piyasalarında olmuştur. İşletmeler geçmişe oranla daha belirsiz, tehditlerin ve aynı zamanda fırsatların bol olduğu bir dönemden geçmektedir. Ayrıca teknolojideki hızlı değişim ve küreselleşme, hiper-rekabet ortamına yol açmıştır. Bu zorluklar, işletmeleri tamamen yeni bir düzeye geçmeye zorlayarak çevikliğin önemini fark etmelerine yol açmıştır (Akkaya ve Tabak, 2020). Çevik üretim, koşullara cevap niteliğinde bir çözüm olarak önerilmekte ve üretim şirketlerinin yeni dünya iş düzeninde rekabet avantajlarını sürdürebilmeleri için sahip olmaları gereken hayati bir özellik olarak algılanmaktadır (Sharifi & Zhang, 2001).

Çeviklik, beklenmedik değişimlerin ve sürekli rekabetin olduğu bir ortamda kârlı bir şekilde çalışabilme yeteneğidir. Aynı zamanda bir işten diğerine hızlı bir şekilde geçebilme anlamına gelen esnekliğin yanı sıra, farklı üretim hacimleri, kısa teslimat süreleri, yüksek kalite ve düşük maliyetlerle öngörülemeyen ve değişen müşteri beklentilerine cevap verme yeteneğini de içermektedir (Ustasüleyman, 2008). Ancak bu örgütlerin çevik yeteneklerini sürdürebilir kılmasını sağlamakta en önemli görev liderlere düşmektedir. Liderlerin değişiklikleri yaparken daha çevik olma becerisine ihtiyaç duyulmakta (Setiawati, 2021) ve yeni dünya düzenine hazırlanırken liderlerin çeviklik becerilerini geliştirmesi beklenmektedir.

İşletmelerin mevcut aşırı rekabetçi ve değişken ortama karşılık gelen önemli düzeyde çeviklik geliştirmesi için çevik liderliğe prim verilmesi gerekmektedir (Attar & Abdul-Kareem, 2020: 171). Çevik liderlik, bilgi teknolojisindeki değişim ve gelişmelerden kaynaklanan iş fırsatlarına ve tehditlere hızlı yanıt verebilen bir liderlik tarzı olarak tanımlanmıştır (Fachrunnisa vd., 2020). Ayrıca çevik liderlik, bir liderin odaklı, hızlı ve esnek eylemler yaparak iş ortamında meydana gelen değişiklikleri hissetme ve bunlara yanıt verme ile ilgili dinamik yetenektir (Setiawati, 2021).

Dünya, COVID-19 sırasında ve sonrasında değişken, belirsiz, karmaşık ve muğlak özelliklerin (VUCA) daha fazla arttığı bir yer hâline gelmiştir. Özellikle bu dönemin üstesinden gelebilmek için çevik liderlik, herhangi bir işletmenin uzun vadeli gelişimi ve başarısı için yanıt verebilirlik ve yeniliğin temel unsurlar gibi görüldüğü önemli bir yönetim işlevi olarak dikkat çekmiştir (Akkaya vd., 2022). Bu liderler, organizasyonların nasıl çevik hâle getirilebileceğine dair talimatlar vermiştir. Ayrıca organizasyonda bütünsel bir çevikliği modelleyen ve destekleyen bir liderlik kültürünün oluşmasını sağlamaktan da sorumlu olmuştur (Attar & Abdul-Kareem, 2020).

İşletme yöneticilerinin, çevik bir kültürü örgütün tamamına yayılmasını sağlamak üzere çevik liderlik becerilerini geliştirebilmesi beklenmektedir. Bu çalışma işletmelerin değişen koşullar çerçevesinde hem rekabet ortamında ayakta kalabilmesini hem de fırsatları değerlendirebilmesini sağlayabilecek olan çevik liderliğin önemini vurgulamak amacıyla yapılmıştır. Özellikle literatüre yeni girmiş bir kavram olarak çevik liderliğin daha iyi anlaşılmasını sağlamak da diğer bir amaçtır. Bu çalışma, çevik liderlik becerilerini geliştirmek isteyen yöneticiler ve bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılar için bir rehber niteliğindedir.

Çalışmada çevik liderliğin tarihi gelişimi, çeviklik ve çevik liderlik kavramlarına yer verildikten sonra çevik liderlik özellikleri, yetkinlik alanları, gelişim evrelerine değinilmiştir.

Daha sonrasında çevik liderliğin işletmeler açısından önemi irdelenmiştir. Sonuç kısmında ise işletmelere ve çevik liderlik alanında çalışmak isteyen araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

1. Çevik Liderliğin Tarihi Gelişimi

Sanayi Devrimi'nden sonra manuel üretimin yerini alan fabrikasyon üretimde her geçen gün farklı bir üretim tarzı oluşmuştur. Bu durum işletmeleri rekabete sürüklemiş, işletmelerde bu rekabet ortamında avantaj sağlamak için yeni üretim modelleri geliştirmiştir. Bu doğrultuda işletmeler 1990'lı yıllara kadar seri üretim modeli, 1990'lı yıllarda yalın üretim modeli, 2000'li yıllarda ise çevik üretim modelini geliştirmiştir. Günümüzde işletmelerin tüm departmanlarında çevik olmanın gerekliliğini savunan örgütsel çeviklik modelleri oluşturulmaya çalışılmıştır (Akkaya vd., 2020).

Bugünkü değişimin hızı, tarihin herhangi bir zamanından daha da fazla hızlanmaktadır. Teknoloji hızla ilerlemeye devam etmekte ve bugün en son teknoloji olan şey, birkaç ay içinde modası geçmiş bir teknoloji olabilmektedir (MacIntyre, 2017). Değişimin hızı, karmaşıklık ve karşılıklı bağımlılık düzeyi artmaya devam etmektedir. On yılı aşkın bir süredir, bu güçlü eğilimlerin son derece farkında olan örgütsel değişim uzmanları, hem teknik hem de paydaş karmaşıklığını etkin bir şekilde yönetecek şekilde hızla değişen koşulları öngören ve bunlara yanıt veren kuruluşlar olan “çevik” işletmeler geliştirme ihtiyacından bahsetmektedir (Joiner & Josephs, 2007). Ayrıca işletmelerin çevikliğe olan ihtiyacı belirtmek üzere içinde bulunduğu şartları anlatmak için VUCA kavramı ortaya çıkmıştır (Akkaya ve Bayram, 2021).

VUCA, değişkenlik (votality), belirsizlik (uncertainty), karmaşıklık (complexity) ve muğlaklık (ambiguity) kelimelerinin kısaltılması şeklinde kullanan uzmanlar ve liderler, benzer şekilde artık bir “VUCA dünyasında” yaşandığını iddia etmişlerdir. İş ortamında süregelen bu çalkantı, liderler için sayısız tuzak oluşturmaktadır. Elbette iyimserler, liderlerin zorlukların üstesinden gelmesi durumunda, bir işletmenin kazanabileceği avantajı da belirtmektedir (Bennett & Lemoine, 2014). Ancak VUCA ortamı, birçok örgüt için varlıklarını etkileyen zorlayıcı bir tehdit olarak görülmekte (Koçer, 2022) ve günümüzün VUCA manzarasında sorunları çözmeye yönelik örgütlerin her zamankinden daha çevik, yaratıcı bir yaklaşım benimsemesi gerektiği ortaya çıkmaktadır (Dellaca, 2018).

Çeviklik, değişken pazarlar ve giderek artan dinamik performans gereksinimleri göz önüne alındığında, uluslararası iş dünyasının yaklaşan zorluklarından biri olarak daha fazla bahsedilmektedir (Hoek vd., 2001: 126). Rodriguez ve Rodriguez'e (2015) göre, VUCA dönemiyle birleşen mevcut liderlik durumu (bin yıllık ve bebek patlaması veya X kuşağı) için zorluklar, özellikle üst düzey yönetim için bilgelik veya anlayış ve yeni liderlik yaklaşımı gerektirmektedir. Yani VUCA koşulu, çevik liderlik tarzında özel bir liderliğe ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Bu tarz, bin yıllık ve onlardan önceki nesiller için işbirliğini hızlandırmaya ve iletişim önyargısını ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktadır. Daha iş birliği olan bu liderlik tarzı, örgütün daha çevik, yenilikçi ve esnek olmasını sağlayarak bu belirsiz dünyada doğru kararlar vermelerini sağlayacaktır (Parker vd., 2015; Setiawati, 2021).

2. Çeviklik ve Çevik Liderlik Kavramı

Türk Dil Kurumu (TDK, 2023), çevikliği “çevikçe davranış; atiklik” şeklinde tanımlamıştır. Cambridge sözlükte ise çeviklik, “vücudu hızlı ve kolay bir şekilde hareket

ettirme yeteneği”, “hızlı ve net düşünme yeteneği” ve “gerektiğinde değişiklik yapmanın işin önemli bir parçası olduğunun anlaşıldığı işi planlama ve yapma yolları” olarak ifade edilmiştir (Cambridge Dictionary, 2023).

Yönetim literatüründe çeviklik moda bir kelime hâline gelmiş ve son yıllarda kuruluşlar tarafından oldukça yükseltilmiş bir kavramdır. Çeviklik, eşanlamlı olarak, yalın, yenilikçi, müşteri odaklı, esnek, uyarlanabilir ve değişikliklere hızlı yanıt veren bir örgütü ifade etmektedir. Çeviklik, kişinin çevresinin farkında olma (gözlemle), onlarla uyum sağlama (Orient), nasıl hareket edeceğine karar verme (Decide) ve hareket etme (Act) yeteneği veya tekniği olarak da belirtilmektedir. Son zamanlarda çevikliğe gösterilen yüksek ilgiye rağmen, kavram hala genel kabul görmüş bir tanımdan yoksundur (Attar & Abdul-Kareem, 2020; Tiefenbacher, 2020). Ancak pek çok yazar farklı bakış açılarına göre farklı tanımlar sunmuştur.

Çeviklik, gelişmiş ve iyi bilinen teknolojilerin ve üretim yöntemlerinin sentezlenmiş bir kullanımudur (Yusuf vd., 1999). Müşteri duyarlılığı günümüz pazarlarında başarının anahtarıdır. Çeviklik, tamamen bu duyarlılığı yaratmak ve belirsizliğin üstesinden gelmekle ilgilidir (Hoek vd., 2001). Çeviklik, değişimin ve belirsizliğin etkili olduğu piyasa koşullarında başarıya giden yoldur. Başka bir ifadeyle çeviklik, belirsizliğe esnek, ucuz, kesin, hızlı ve etkili tepkiler vermek için kullanılan bir yöntemdir (Attar & Abdul-Kareem, 2020).

Hızlı teknolojik değişimler, artan risk, küreselleşme ve kişiselleştirme beklentileri, çağdaş ticari örgütlerin karşılaştığı çevrenin özellikleridir (Crocitto & Youssef, 2003). Bu çevresel koşullara sahip VUCA dünyasında başarıyı sürdürmek için gereken uyumu ancak insanlarda, süreçlerde, teknolojide ve yapıda sürekli değişiklikler yapmak, bir bakıma çevik liderlik becerisi geliştirmek ile mümkündür (Horney vd., 2010). Yani rekabetçi bir ortam işletmelerin çevik olabilmesini gerektirirken, çevikliğin yönetilebilmesi için de çevik liderlik becerisine ihtiyaç duyulmaktadır.

Çevik liderlik, örgütsel vizyonu tanımlayarak, yayarak ve sürdürerek ekibine rehberlik edebilen ve ekip davranışını sürekli olarak etkileyebilen çevik bir liderdir (Fachrunnisa vd., 2020). Başka bir tanımda çevik liderlik, “yeni liderlik tarzlarını öğrenme ve dinamik ve değişen koşullara hızlı bir şekilde yanıt verme çabasıyla halihazırda hakim olunan liderlik tarzlarını esnek bir şekilde değiştirme yeteneği” dir (Attar & Abdul-Kareem, 2020). Aynı zamanda çevik liderlik, çalışanların daha etkili ve üretken olabilmeleri için başarıya giden engelleri kaldırmaya çalışan bir liderlik tarzıdır (Betterworks, 2021).

Joiner, (2009: 29) çevik liderliği, “hızlı değişim ve belirsizliğin norm olduğu ve başarının birden fazla görüş ve önceliğin dikkate alınmasını gerektirdiği durumlarda etkili bir şekilde liderlik etme yeteneği” olarak belirtmiştir. Bu liderlik, organizasyon ortamını önemli ölçüde etkili ve üretken hale getirmeyi amaçlayan liderlik stilini ifade etmektedir. Çevik liderlik, örgütün işgücünden daha iyi performans elde edebilmesi için birlikte çalışan daha çevik ekipler kurmakla ilgilenebilir. Bu ekipler ne kadar çevik olursa, o kadar verimlilik artmakta ve sürdürülebilirliğe ulaşmaya daha fazla yardımcı olmaktadır (Delioğlu ve Uysal, 2022).

Çevik liderlik, VUCA ortamına veya durumuna göre uyarlanmış sonuçlara ulaşmak için bir ekip veya kuruluşa rehberlik eden bütünsel bir kavramdır. Bu, değişen bir iş ortamıyla başa çıkmak için her zamankinden daha gerekli hâle gelmektedir (Tiefenbacher, 2020). Çünkü bu

liderler, esnek, dirençli ve uyarlanabilir örgütlere ve hepimizin ortak bir amaca ulaşmak için büyüme zihniyetinin doğasında var olan potansiyele sahip olduğuna inanarak diğerlerini her seviyede lider olarak geliştirmeye çalışmaktadır (Agile Business, 2023).

3. Çevik Liderlik Özellikleri

Çevik lider, örgütü çevik yapar, sürekli değişimi benimser, çalışanları kritik iş stratejilerine odaklar, tüm olasılıklara açıktır, başarısızlık korkusu çalışanları iş yapmaktan alıkoymaz, tevazu ve değişimin yıkıcı gücüne karşı liderliği dinleme sanatına sahiptir. Bu sayede çevik liderler, çevik çalışanlar/yapı oluşturur ve yeni durumları anlayan, analiz eden, değerlendiren ve yeni bakış açıları sunarak çözüm odaklı eylemleri öne çıkaran, kendi kendine öğrenen sürdürülebilir bir örgüt geliştirir (Koçer, 2022). Çevik liderler, sadece yönetim kurulu tarafından değil, şirketteki herkes tarafından oluşturulacak bir vizyonu ve amacı sürekli olarak iletecek ve sürekli olarak bireylerin, işletmelerin ve toplumun iyileştirilmesine ve geliştirilmesine tam bir bağlılık gösterirler (Medinilla, 2012).

Çevik liderler, bireysel otorite yerine ekip olarak çalışmaya odaklanır (Akkaya vd., 2022: 3). Bu liderler, statüleri veya konumları ne olursa olsun başkalarının fikirlerine açıktır ve onlarla şeffaf bir şekilde iletişim kurar. Çevik denetçiler olarak etkili bir şekilde iletişim kurarak, başarının önündeki engelleri tahmin edebilir ve kaldıracabilirler. Çevik liderler her zaman ekip üyelerini ve meslektaşlarını dinler, gözlemler ve geri bildirim almak için çabalar. Özellikle, diğerlerinin de önemli yenilikler yapabilecek kapasitede olduğunun farkındadır ve bu nedenle, çalışanlar fikirlerini ileri sürdüklerinde onları dinlerler. Çünkü bu liderler, pratik süreç çözümlerinin kendilerini en yakından tanıyan insanlardan gelme olasılığının yüksek olduğunu bilirler. Ayrıca bu liderler dış güçleri de gözlemler: pazardaki, ekonomideki veya halk sağlığındaki değişikliklerin işletmeyi nasıl etkileyebileceğini anlarlar (Betterworks, 2021; Mulder, 2018).

Çevik liderlik, ortaya çıkan zorluklara veya fırsatlara duyarlıdır ve hızlı adaptasyon, öğrenme ve iyileştirme gelişim döngülerinde çalışır. Ayrıca, örgütlerdeki yenilik süreçlerine uyum sağlayan ve örgütlerin belirsizliklerle dolu rekabetçi ortamlarda hayatta kalmalarını sağlayan bir liderlik yaklaşımı sergiler (Akkaya vd., 2022: 2). Başka bir açıdan bu liderler esnektir, rahat alanlarını terk etmekten ve karmaşıklık veya belirsizlikle başa çıkmaktan korkmazlar. Çevik bir lider, güvenilirliği bilgi veya statüye bağlı olmayan, ancak zihniyetleri ve becerileri aracılığıyla güvenilir hale gelen kişidir (Tiefenbacher, 2020).

Çevik liderler, istikrarlı bir ortam sağlayarak ekiplerin en yüksek önceliklere odaklanmasına yardımcı olur ve aynı anda üç farklı projede birden fazla görev yapmak zorunda kalmalarını engeller. Ayrıca ekiplerini sürekli gelişmeye teşvik ederler. Bu, ekiplere iyileştirmeler üzerinde çalışmalarını için zaman tanımak veya başarılı olmaları için ihtiyaç duydukları eğitimi sağlamak şeklinde olabilir. Çünkü daha iyi olmak zaman alır ve liderlerin bu hedefi desteklemesi gerekir (MacIntyre, 2017). Aynı zamanda hepsi farklı bir yaklaşım talep eden pek çok farklı durum ve farklı insanla, başarılı liderler olmak için liderlik çevikliği sergilemek gerekir. Bu liderler, insanların özel ihtiyaçlarına ve etkilemek istedikleri duruma hızlı bir şekilde yanıt vererek, liderlik stilleri arasında esnek bir şekilde geçiş yapma ve yenilerini uyarlama konusunda ustalaşma kapasitesine sahiptir (Meyer & Meijers, 2017).

Çevik liderler gerçeklere ve ölçülebilir sonuçlara odaklanır. Bu liderler analitiktir, dolayısıyla nicel veriler karar verme süreçlerini yönlendirir. Örneğin, yeni bir süreç veya girişim çalışmıyorsa, suçu etrafa atmazlar. Neden işe yaramadığını görmek için verilere bakarlar ve rotayı düzeltmek için ondan öğrendiklerini kullanırlar (Betterworks, 2021). Başka bir açıdan bu liderlik, tarzı bakımından geleneksel liderlikten oldukça farklı hissettirir ve liderlerin, yalnızca çevikliği “yapmak” ve başkalarından da öyle yapmasını beklemek yerine çevik “olmak” için kendi yeterliliklerini, yeteneklerini ve düşüncelerini genişletmeye istekli olmalarını gerektirir (Agile Business, 2023).

Emir komuta zinciri ilkesini reddeden çevik liderler, başkalarına ilham verir, başkalarına empati gösterir, ortak yönetim uygular, düzenli olarak iletişim kurar ve ortak vizyonu güçlendirir (Attar & Abdul-Kareem, 2020: 184). Başka bir deyişle, herkes için katma değer yaratmaya inanmaktadır. Çevik liderlerin en temel özellikleri kısaca şu şekilde sıralanabilir (Kon, 2020; Zorlu, 2019);

- Büyük resmi gözden kaçırmaz,
- Kurum içi ve dışındaki gelişmeleri takip eder,
- Önceliklerin farkındadır,
- Sözü ve eylemleri uyum içindedir,
- Hizmetkâr liderdir (servant leadership),
- Öğrenmeye ve gelişime imkân yaratır,
- Ötekileştirmez, çeşitliliği önemser,
- Ortak bir anlayış ve amaç oluşturmaya odaklanır,
- Ekibine öncelikler konusunda netlik kazandırır,
- Yetkilendirme ile güç ve otorite devri yapar,
- Açıklığa ve şeffaflığa önem verir,
- Şirket içinde üreticiliği ve yaratıcılığı artıracak ilişkilerin kurulmasını destekler,
- Çeviklik kültürünün yaygınlaşması için uygun zemini hazırlar.

4. Çevik Liderliğin Yetkinlik Alanları

Joiner & Josephs (2007), çevik liderliği ve onu geliştirmenin en iyi yollarını daha iyi anlamak için, yüzlerce yöneticinin düşünce süreçlerini ve davranışlarını incelemek üzere anketler, derinlemesine görüşmeler, müşteri vaka çalışmaları ve günlükleri kullanan çok yıllık bir araştırma projesi yürütmüşlerdir. Bu çalışma ile başarılı çevik liderlerin çalkantılı iş ortamında dört temel yetkinlik sergilediğini belirlemişlerdir. Bunlar; bağlam belirleme çevikliği, paydaş çevikliği, yaratıcı çeviklik ve kendi kendine liderlik çevikliğidir. Son derece etkili liderlerin, bu dört liderlik çevikliği yeterliliğini birbiriyle uyum içinde kullandığı belirtilmiştir. Bu liderin yetkinlik alanları aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Bağlam belirleme çevikliği, çevik bir liderin bir organizasyonun hem iç hem de dış yönlerini tarama, nelerin değişebileceğini tahmin etme ve bağlamlarını başkalarını etkileyecek

şekilde ikna edici bir çerçeveleme yeteneğidir. Geri adım atma ve kendi özel inisiyatiflerinin, işlevlerinin, işletmelerinin ve hatta endüstrilerinin sınırlarının ötesindeki bağlantıları görme yeteneğidir (Attar & Abdul-Kareem, 2020: 185; Inam, 2017). Liderler başarı sonrası seviyelere ulaştıklarında, düşüncelerini işletmelerinin endüstri sınırlarının ötesine geçen ilgili uzun vadeli trendleri içerecek şekilde genişletirler. Zamanlama doğru olduğunda, kuruluşları ve onun kilit paydaşları için kişisel olarak anlamlı ve faydalı olan vizyoner girişimleri ifade etme ve üstlenme becerisine sahip olurlar (Joiner & Josephs, 2007)

Paydaş çevikliğini liderler, bir girişimin kilit paydaşlarını belirlemek, neyin tehlikede olduğunu anlamak ve görüş ve hedeflerinin kendilerinininkilerle ne ölçüde uyumlu olduğunu değerlendirmek için kullanırlar (Joiner & Josephs, 2007). Bu çeviklik girişimlerde paydaşların görüşlerini, ihtiyaçlarını ve bakış açılarını dikkate almak anlamına gelir. Dolayısıyla kilit paydaşları araştırma, belirleme ve onlarla etkileşime geçme yeteneğidir. Tek bir paydaşın görüşü dikkate alınsa bile tüm paydaşların görüşlerini anlayabilir ve onlarla empati kurabilirler. Çevik liderlerin, yalnızca onay almak için değil, aynı zamanda kararlarının etkinliğini artırmak için de paydaşlarının görüşlerini dinlemeye hazır oldukları için onlardan bilgi almaya önem verirler (İçerli ve Çelik, 2020).

Yaratıcı çeviklik, bir liderin yeni fırsatları belirleme ve zor sorunları tercih edilen sonuçlara dönüştürme yeteneğini gerektirir. Karşılaşılan sorunun daha büyük bir resimden incelenmesi ve altında yatan varsayımlar, yeni alternatifler ve başkalarının bakış açıları dikkate alınarak net bir şekilde tanımlanması gerekir (Attar & Abdul-Kareem, 2020). Bu çeviklik seviyesi iki kişisel kapasiteye bağlıdır: bağlantısal farkındalık ve yansıtıcı muhakeme. Sorunları teşhis edip çözerken, farklı fikirleri ve deneyimleri aklınızda tutmanıza, bunları karşılaştırmanıza ve aralarında anlamlı bağlantılar kurmanıza olanak sağlayan şey, bağlantısal farkındalıktır. Yansıtıcı muhakeme ise, neyin doğru olduğunu belirlemek ve yapılacak en iyi eylem planına karar vermek için kullandığınız düşünce sürecidir. Bu kavrayışlar daha derine battıkça, altta yatan varsayımları sorgulama ve bir dizi farklı bakış açısını ciddi şekilde değerlendirme yeteneğini geliştirir (Joiner & Josephs, 2006).

Kendi kendine liderlik çevikliği, derinden artan öz-farkındalık ve olmak istedikleri türden bir lider tasavvur ederek kendi kendine liderlik etme kapasitesidir (Inam, 2017). Bu liderler, normalde bilinçli olarak dikkatlerinden kaçan duyguların, varsayımların ve davranışların farkına varmaya karşı güçlü bir ilgi geliştirirler. Öz-farkındalıklarını artırmak ve davranışlarını değerleri ve özlemleriyle daha uyumlu hâle getirmek için motive olurlar (Joiner & Josephs, 2007). Bu yeteneğe sahip liderler, kişisel ve profesyonel gelişimlerini hızlandırabilir, proaktif olarak fikir arayabilir ve nasıl bir lider olmayı hedefleyeceklerine karar verebilirler. Ayrıca bu liderler, inisiyatiflerini liderlik hedeflerine ulaşmak, gerekli ayarlamaları yapmak ve deneyimlerinden ders çıkarmak için bir yol olarak kullanırlar (Attar & Abdul-Kareem, 2020).

5. Çevik Liderlik Gelişim Evreleri

Çevik bir zihniyeti benimsemek, çevik liderlik için temel bir özelliktir. Bununla birlikte, altı yüzden fazla yöneticiden toplanan verilere dayanarak, çok yıllı bir araştırma projesinde, Joiner & Josephs (2006), liderlik çevikliğinde ustalaşmanın beş farklı düzeyi olduğunu bulmuştur. Bunlar; uzman, başarılı, katalizör, ortak yaratıcı ve sinerjisttir. Çevik liderlik için ihtiyaç duyulan yetkinliklerin her yeni ustalık seviyesiyle birlikte daha da geliştiği ve her evrede

yeni bilişsel ve duygusal kapasiteler ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Ancak lider her yeni seviyeye geçtiğinde, önceki seviyelerde geliştirdiği yetkinlikleri kullanma yeteneğini koruması gerektiği belirtilmiştir. Aşağıda çevik liderliğin gelişim evreleri kısaca açıklanmaktadır (Joiner & Josephs 2006; Joiner, 2017).

Uzman: Uzmanlar, konu uzmanlığını geliştirmek konusunda güçlü bir motivasyona sahip oldukları ve bir liderin meşru gücünün uzmanlıktan ve konumsal otoriteden geldiğini varsaydıkları için bu şekilde adlandırılmıştır. Joiner & Josephs, (2006) yaptığı araştırmaya göre uzmanlar (tüm yöneticilerin kabaca yüzde 45'i) en az çevik olanlar olarak tespit edilmiştir. Bu aşamada yöneticiler, teknik veya işlevsel uzmanlıklarıyla güçlü bir şekilde özdeşleşirler ve dolaylı olarak liderliğin otorite ve uzmanlık yoluyla uygulandığını varsayarlar. Uzmanların problem çözme tutkusunu vardır, ancak paydaşlara veya daha geniş bağlama fazla dikkat etmeden her seferinde tek bir soruna veya kişiye odaklanma eğilimindedirler (Joiner, 2017). Taktik yönelimleri ve analitik problem çözme kapasiteleri ile uzmanların çeviklik düzeyi, mevcut stratejilerde kademeli iyileştirmeler yapılarak başarıya ulaşılabilecek ortamlar için en uygundur (Joiner & Josephs, 2006).

Başarılı: Çevik liderliğin bu ikinci seviyesindeki liderler, düşüncelerinde stratejik ve sonuç odaklıdır. Bu liderler, astlarıyla birlikte çabalarını, amaçlanan sonuçlara ulaşmaya yardımcı olacak planlar ve stratejiler geliştirmeye yönlendirirler. Astlarından gelen öneri ve geri bildirimleri kabul etmenin yanı sıra onları zorlu ve göz kamaştırıcı görevlerle motive ederek örgütsel hedeflere ulaşılmasına katkıda bulunurlar. Bu nedenle, bu liderler, gücün yalnızca kişinin sahip olduğu uzmanlıktan veya pozisyondan değil, aynı zamanda diğer insanları motive etmekten kaynaklandığı görüşüne sahiptirler (Attar & Abdul-Kareem, 2020: 185). Ayrıca başarılılar, stratejik düşünme kapasiteleriyle, değişim hızının kurumsal stratejide dönemsel değişiklikler gerektirdiği, orta derecede karmaşık ortamlarda oldukça etkili olabilirler (Joiner & Josephs, 2006).

Katalizör: Bu aşamada yöneticiler, başarılıların dikkatlerini odakladıkları örgütsel ve ticari sistemlerin altında yatan “insan sisteminin” (örneğin; kültür) gücüne dair bir farkındalık ve takdir ederler. Katalizörler, çevik örgütler geliştirmek için yola çıktılar ve bu amaca hizmet etmek için bir katılım, yetkilendirme, işbirliği ve yapıcı samimiyet kültürü yaratmaya özel önem verirler (Joiner, 2017: 3). Katalizör liderlik kültürü, stratejik sonuçlara ulaşmaya odaklanır, ancak yüksek katılımı, karşılıklı güveni, işbirliğini, yaratıcılığı ve açık konuşmayı destekleyen güçlü normlarla canlandırılır. Kıdemli ekipler, ekip içinde bu tür bir kültürü yaratan canlı laboratuvarlar haline gelir ve liderlik ettikleri örgütte bunu teşvik etmek için birlikte çalışırlar. Burada liderler yalnızca çalışanlarına koçluk yapmakla kalmaz, aynı zamanda lider olarak kendi etkinliklerine ilişkin gayri resmi geri bildirimleri aktif olarak ister ve kullanırlar (Joiner, 2013-2014)

Ortak Yaratıcı: Çevik liderliğin bu dördüncü seviyesindeki liderler ortak faydaya, karşılıklı bağımlılığa ve işbirliğine inanırlar. Bu liderler, kurumsal sosyal sorumluluğun hayati bir uygulama olarak içine yerleştirildiği kendi örgütlerini kurma yeteneğine sahiptir. Bu liderler, genel olarak insanlığın yararına hizmet sağlamaya kararlıdır. Ortak amaca yüksek bağlılık temelinde işbirlikçi ekip ve güçlü paydaş ilişkileri oluşturma yeteneğine sahiptirler. Aynı zamanda ortak yaratıcılar, duygusal dengeye, açık diyaloga girme ve doğaçlama sorunlara

yaratıcı çözümler üretme yeteneğine de sahiptir (Attar & Abdul-Kareem, 2020)

Sinerjist: Bu seviyedeki liderlerin bütüncül olarak yönlendirildiği çevik liderliğin son seviyesidir. Bu liderler, liderlik stilleri arasında geçiş yapma ve belirli bir durum için hangi tarzın daha uygun olduğunu belirleme yeteneğine sahiptir. Sadece ekibin hedeflerini gerçekleştirmeleri için başkalarını yönlendirmeye değil, aynı zamanda liderlik deneyimlerini onlara aktarmaya odaklanırlar. Bu seviyedeki liderler, herkes için faydalı sonuçlara yol açacak şekilde işyerindeki astlarının enerji oranını değiştirebilir veya artırabilir. Şimdiki zamana odaklı farkındalıkları, zorlu ve kaotik koşullarda başarılı olmalarını sağlar (Attar & Abdul-Kareem, 2020). Bu düzeyde faaliyet gösteren liderleri diğerlerinden ayıran en önemli niteliklerden biri de, anlık deneyimlerinin akışına tam anlamıyla girebilme yetenekleridir (Joiner & Josephs, 2006).

6. Çevik Liderliğin İşletmeler Açısından Önemi

İşletmelerin üretim teknolojilerinin geleneksel üretimden teknolojik üretim yöntemlerine doğru evirildiği günümüzde, sadece dönüşüm yapmak tek başına yeterli değildir. Maksimum düzeyde rekabet avantajı elde etmek ve bu rekabet ortamında hayatta kalabilmek için işletmelerin örgütsel olarak “çevik” olmaları kaçınılmaz olmaktadır (Akkaya vd., 2020). İşletmeler, günümüzün çalkantılı iş ortamının talep ettiği çeviklik düzeyine sahip ekipler ve örgütler geliştirmek için, karşılık gelen düzeyde çevikliğe sahip liderlere ihtiyaç duymaktadır (Joiner & Josephs, 2007).

Başka bir bakış açısıyla işletmelerin sürekli değişen koşullara karşı farkındalığını canlı tutan, olasılıklara fırsatlara karşı hazırlıklı olan ve olaylara bakış açısını yenileyen bir liderlik yaklaşımı benimsemesi gerekmektedir (Zorlu, 2019). Özellikle böyle belirsiz ve karmaşık bir dönemde yeni bir liderlik modeli olarak ortaya çıkan çevik liderler, geleceğin olumsuz şartlarını önceden tespit edebilen ve çevrede oluşan değişimlere karşı esnek olup hızlı bir şekilde proaktif yanıt verebilen liderler olarak günümüzde yaşanan riskleri ve tehditlerin farkına varıp bunları işletme adına fırsata dönüştürebilirler. Bu bakımdan günümüz şartlarında çevik liderliğin öneminin arttığı ifade edilmektedir (İçerli ve Çelik, 2020).

İşletmelerde çevik becerilere yönelik talebe bağlı olarak, dünya genelinde liderlerin hedeflerine ulaşmak için çevik ilkelere ve uygulamalara giderek daha fazla güvenmeye başladıkları oldukça açıktır (MacIntyre, 2017). İngiliz *The Economist* dergisi tarafından yürütülen küresel bir ankete göre, her 10 yöneticiden 9’u kurumsal çevikliğin iş başarısı için kritik öneme sahip olduğuna inanmaktadır. Bu bulgu, McKinsey (2010) tarafından yürütülen önceki bir anketin bulgularını yansıtmaktadır. McKinsey çalışması ayrıca, daha spesifik olarak, dünya çapındaki yöneticilerin, günümüzün çalkantılı ortamında çevikliğin pazara daha hızlı sürüm, gelişmiş işletme verimliliği, daha memnun müşteriler ve çalışanlar ve daha yüksek gelirler sağladığına inandığını da ortaya çıkarmıştır (Joiner, 2018; Joiner, 2019).

Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya’daki CEO’lar arasında yapılan bir ankette, %91’i liderleri geliştirmenin işlerinin büyümesi için en kritik başarı faktörü olduğunu söylemiştir. Fortune 500 işletmenin üst düzey yöneticilerine yapılan bir ankette, yöneticiler “çevikliği” işlerinin gelecekteki başarısı için “en çok ihtiyaç duyulan” bir liderlik yetkinliği olarak tanımlamıştır. Yine de, liderlik geliştirme programları çoğu büyük işletme için bir öncelik olsa

da, çevik liderlik için gereken belirli kapasiteleri ve becerileri anlamaya ve geliştirmeye çok az önem verildiği ortaya çıkmıştır (Joiner & Josephs, 2006).

AT Kearney ve London School of Economics tarafından yürütülen küresel bir araştırma, “çevik devlet kurumunun” tezat olduğu varsayımına meydan okuyarak, tanımladıkları çevik kurumlarda verimliliğin %53, çalışan memnuniyetinin %38 ve müşteri (vatandaş) memnuniyetini daha az çevik örgütlerden %31 daha fazla olduğunu bulmuştur (Joiner, 2013-2014). Wooten ve James (2008) yaptıkları çalışmada 2000-2006 yılları arasında iş ortamında yaşanan krizlere işletmelerin verdiği tepkileri analiz etmiş ve çevik liderliğin önemine vurgu yapmıştır. Bir başka çalışmada da çevik liderlerin kuruluşların küresel rekabet gücünü ve gelecekteki stratejik büyüme planlarını etkilediği sonucuna varılmıştır (Bir ve Koç, 2022). Gehler (2005 akt. De Meuse vd., 2010: 122), çevik liderlerin çevik kurumlar tarafından desteklenmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Özellikle Gehler, çevik yeteneklerin gelişimini desteklemek için eğitim çabalarının hızlandırılması, dinamik ve deneyime dayalı olması gerektiğini öne sürmüştür.

Setiawati (2021) ise, çevik liderliğin çalışanların performansına etkisini araştırmıştır. Çevik liderliğin, çalışanların performansı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Bu bulgu çevik liderlik değişikliklerinin çalışanların performansını da aynı yönde değiştireceği anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle liderin çevik liderlik yeteneği ne kadar fazlaysa, çalışanların performansını da o kadar artacağı belirtilmektedir. Bir lider çevik bir liderlik becerisine sahip olduğunda, esnek olabilmekte ve organizasyonun gelişimine daha fazla katkı sağlayabilmeleri için ekip yeteneklerini yükseltebilmektedir.

Çevik ekipler birlikte daha iyi çalıştığından, çevik liderlik daha az zaman ve kaynak israfı ile daha iyi iş sonuçları sağlamaktadır (Betterworks, 2021). Bu liderlik, çalışanların yeteneklerine göre çabaları ve performans güdümlü gönüllü çabaları aracılığıyla örgütsel etkinliği artırmaktadır. Aynı zamanda çevik liderlik, iş tatmini ile birlikte bireysel ve ekip performansını da olumlu yönde etkilemektedir (Akkaya vd., 2022). Gerçek şu ki, geleneksel bir komuta ve kontrol yönetimi tarzını sürdürmeye çalışan liderler, hâkimiyetlerini kaybetmektedir. Bu da genellikle pazar payını kaybetmek anlamına gelmektedir. Buna karşılık, iş gücünü güçlendirmeye odaklanan çevik liderlik, üretkenliğin ve yeniliğin artmasına yol açmakta ve bu da genellikle pazar payının artmasını sağlamaktadır (MacIntyre, 2017).

Çevik liderlik, insanları etkileme ve değişiklik yapma çevikliği anlamında ifade edilmektedir. Özellikle günümüz koşulları doğrultusunda çeviklik, mevcut yöneticiler için temel becerilerden biri olarak kabul edilir. Esneklik ve hız ile birçok beceriye sahip olan çevik bir yöneticiyi, daha büyük örgütlerin başarıya ulaşmasını kolaylaştırabilir ve günümüz dünyasının zorluklarıyla yüzleşmeye hazırlayabilir. Çevik liderliğin, takıma rehberlik edebilen ve takım davranışını sürekli olarak etkileyebilen çevik bir lider olduğu sonucuna varılabilir. Böylece ekip, daha büyük bir örgütün başarıya ulaşması için esneklik ve hız ile birçok beceriye sahip olarak müşterilere her zaman değer sağlar ve her zaman mevcut dünyanın zorluklarıyla yüzleşmeye hazır olabilir (Fachrunnisa vd., 2020).

Ayrıca ekiplerin işlerinin sahipliğini üstlenmelerini ve işlerini halletmeleri için onlara güvenmelerini sağlayarak verimliliği artırabilir (MacIntyre, 2017).

Sonuç ve Öneriler

Küresel rekabet ortamında sürekli değişime maruz kalan işletmelerin daha çevik üretime yönelmeleri gerektiğine inanılmaktadır. Ayrıca işletmelerin içinde bulunduğu çevresel koşulları tanımlamak üzere ortaya çıkan VUCA dünyası, çeviklik ihtiyacı vurgulamaktadır. Yöneticilerin çevredeki tehlikelerin farkında olması ve fırsatları gözden kaçırmaması beklenmektedir. Bir bakıma yöneticilere bu alanda birçok görev ve sorumluluk yüklenmektedir. İşletmelerin başarısının sürdürülebilir hale gelmesinin her zamankinden daha zorlu olduğu kabul edilirken, yöneticilerin bu şartlar doğrultusunda örgütün çeviklik kazanmasını sağlaması istenmektedir. Bu durumun mümkün olabilmesi için yöneticinin çevikliği benimsemesi öncelikli konular arasındadır.

Çevikliğin örgütte yaygınlaşmasına öncülük etmek için yöneticilerin yeni bir liderlik tarzı olarak çevik liderlik becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Çevik liderlik, bir değişim ajanı olarak müşteri duyarlılığına sahip, esnek bir yapı inşa eden, çevik ekipleri yönlendiren, çevresel koşullara hızla uyum sağlayan, çözüm odaklı, hızlı karar alabilen ve fırsatlara karşı algısı açık bir liderlik tarzıdır. Bu liderlere her zamankinden daha fazla ihtiyaç olduğu vurgulanırken, işletme sürdürülebilirliğinin sağlanmasında kritik bir noktadır. Özellikle her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulan bu liderlik tarzı, iş süreçlerinin kısaltılması noktasında da önemli bir rol oynamaktadır.

Günümüz koşulları çerçevesinde “çeviklik” yöneticilerin sergilemesi gereken bir yetenek olarak algılanmalıdır. Ayrıca bu liderlik örgütün çevik bir kültür oluşturabilmesi için de gerekli olmaktadır. Bu liderlik tarzının, 21. yüzyılın gelişen olaylarına cevap verme çerçevesinde oluştuğu ve bu duruma mutlak bir şekilde uyum sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Örgütlerin, çevresel koşullara hızla uyum sağlayabilmesi için çevik liderlik becerilerini geliştirmek üzere yöneticilere yatırım yapması ve yöneticilerin de çevik liderlik becerilerini geliştirmeye istekli olması beklenmektedir. İnsan kaynakları, yönetici yetiştirme eğitim programlarına çeviklik becerilerin kazanılmasına yönelik eğitimler planlanması gerekmektedir.

Çevik liderlik alanında çalışmak isteyen araştırmacılar, kavramın daha iyi anlaşılmasını sağlamak üzere hareket edebilir. Çevik liderlik becerisine sahip olan ve olmayan yöneticiler tarafından yönetilen işletmelerin başarısı karşılaştırmalı olarak analiz edilerek bu kavramın önemi daha geniş bir şekilde ortaya çıkarılabilir. Ayrıca bu liderlik tarzının örgütte yayılmasını hızlandıracak örgüt kültürünü (klan, hiyerarşi, adhokrasi ve pazar) araştırmak öncelikli konular arasında yer alabilir. Çevik liderliğin geçmişten günümüze doğru güncelliğini koruyan farklı örgütsel davranış konuları (örgütsel bağlılık, motivasyon, iş tatmini vb.) üzerine etkisi araştırmaya yönelik çalışmalar üretilerek alana katkı sunulabilir. Aynı zamanda literatüre yeni girmiş örgütsel davranış konuları (işe tutkunluk, sessiz istifa vb.) ile çevik liderlik arasındaki ilişkiler analiz edilebilir.

Extended Abstract

It is believed that businesses exposed to constant change in a global competitive environment should move towards more agile production. Agility is a way to be successful in market conditions where change and uncertainty are effective. In other words, agility is a method of responding to uncertainty in a flexible, cheap, accurate, fast, and efficient way. In

addition, the VUCA world, which emerged to define the environmental conditions in which businesses operate, emphasises the need for agility more. VUCA is an abbreviation for the words variability, uncertainty, complexity, and ambiguity. Experts and leaders have claimed that we now live in a “VUCA World”. This world involves turbulence in the business environment and the creation of numerous pitfalls for leaders. Of course, optimists also recognize the advantages that business can gain if leaders rise to the challenge.

Managers are expected to be aware of the dangers in the environment and not to overlook opportunities. In a way, managers have many duties and responsibilities in this field. While it is accepted that the sustainability of the success of businesses is more challenging than ever, managers are asked to ensure that the organisation gains agility in line with these conditions. In order for this to be possible, the manager's adoption of agility is among the priority issues. Managers need to develop agile leadership skills as a new leadership style to lead the spread of agility in the organisation. At the same time, it is emphasised that an agile culture should be spread throughout the organisation.

Agile leadership is a leadership style that has customer sensitivity as a change agent, builds a flexible structure, leads agile teams, adapts quickly to environmental conditions, is solution-oriented, can make quick decisions and has an open perception of opportunities. While it is emphasised that these leaders are needed more than ever, it is a critical point in ensuring business sustainability. This leadership style, which is needed more than ever, also plays an important role in shortening business processes.

As businesses demand agile skills, it is clear that leaders around the world increasingly rely on agile principles and practices to achieve their goals. It has also been identified that successful agile leaders exhibit four core competencies in a turbulent business environment. These are context-setting agility, stakeholder agility, creative agility, and self-leadership agility. Highly effective leaders are reported to use these four leadership agility competencies in harmony with each other. It was found that there are five different levels of mastering leadership agility. These are expert, achiever, catalyst, co-creator, and synergist. It is emphasised that the competencies needed for agile leadership develop further with each new level of mastery and new cognitive and emotional capacities emerge at each stage. However, it is explained that each time the leader moves to a new level, he/she should maintain the ability to use the competencies developed at previous levels.

This study, which was created by choosing the literature review method, was conducted to emphasise the importance of agile leadership in terms of businesses both surviving in the competitive environment and taking advantage of opportunities within the framework of changing conditions. Another aim is to provide a better understanding of agile leadership, especially as a concept that has recently entered the literature. Within the framework of today's conditions, “Agility” should be perceived as a skill that managers should exhibit. In addition, this leadership is also necessary for the organisation to create an agile culture. It is stated that this leadership style is formed within the framework of responding to the developing events of the 21st century and that this situation must be adapted to this situation in an absolute way. Organisations are expected to invest in managers to develop agile leadership skills in order to rapidly adapt to environmental conditions and managers are expected to be willing to develop

agile leadership skills. Human resources should include training for the acquisition of agility skills in manager training programmes.

Researchers who want to work in the field of agile leadership can act to provide a better understanding of the concept. The success of businesses headed by managers with and without agile leadership skills can be analysed comparatively to reveal the importance of this concept more broadly. In addition, investigating the organisational culture (clan, hierarchy, adhocracy, and market) that will accelerate the spread of this leadership style in the organisation may be among the priorities. Studies to investigate the effect of agile leadership on different organisational behavioural issues (organisational commitment, motivation, job satisfaction, etc.), which have remained current from past to present, can be produced to contribute to the field. At the same time, the relationships between organisational behavioural issues that have recently entered the literature (work engagement, quiet quitting, etc.) and agile leadership can be analysed.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Ethical Approval: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, Artvin Coruh University International Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's authors.

Kaynakça

- Agile Business. (2023). *What is agile leadership?* <https://www.agilebusiness.org/business-agility/fba/agile-leadership.html> adresinden 19.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Akkaya, B. ve Bayram, V. (2021). Yönetim araştırmalarında postmodern bir liderlik: Çevik liderlik. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 173-188.
- Akkaya, B., Kayalıdere, U. A. K., Aktaş, R. ve Karğın, S. (2020). Çevik liderlik yaklaşımı ve çevik lider davranışlarını ölçmeye yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. *İşletme Araştırmaları Dergisi Journal of Business Research-Turk*, 12(2), 1605-1621.
- Akkaya, B., Panait, M., Apostu, S. A., & Kaya, Y. (2022). Agile leadership and perceived career success: The mediating role of job embeddedness. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(8), 1-13.
- Akkaya, B. ve Tabak, A. (2020). The link between organizational agility and leadership: A research in science parks. *Academy of Strategic Management Journal*, 19(1), 1-17.
- Attar, M., & Abdul-Kareem, A. (2020). The role of agile leadership in organisational agility. In B. Akkaya, (Eds), *Agile Business Leadership Methods for Industry 4.0* (171-191). Emerald Publishing Limited.
- Bennett, N., & Lemoine, G. J. (2014). What a difference a word makes: Understanding threats to performance in a VUCA world. *Business horizons*, 57(3), 311-317.
- Betterworks, (2021). *What is agile leadership, and why does it matter?* <https://www.betterworks.com/magazine/what-is-agile-leadership-and-why-does-it-matter/#:~:text=Agile%20leadership%20is%20a%20leadership,less%20wasted%20time%20and%20resources.> adresinden 31.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Bir, Y. ve Koç, M. (2022). VUCA ortamında çalışanların çevik liderlik becerisi algısı: Bir ölçek geliştirme çalışması ve saha araştırması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(4) , 1270-1307. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.1166705>
- Cambridge Dictionary. (2023). *Agility*. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/agility> adresinden 20.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Crocitto, M., & Youssef, M. (2003). The human side of organizational agility. *Industrial Management & Data Systems*, 103(6), 388-397.

- Atf / Citation:** Güler, M. (2023). Küresel rekabet ortamında çevik liderliğin önemi üzerine bir derleme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 411-425. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1375803>
- De Meuse, K. P., Dai, G., & Hallenbeck, G. S. (2010). Learning agility: A construct whose time has come. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 62(2), 119-130. <https://doi.org/10.1037/a0019988>
- Delioğlu, N., & Uysal, B. (2022). A review on agile leadership and digital transformation. *Yıldız Social Science Review*, 8(2), 121-128.
- Dellaca, M. (2018). Leading libraries in a VUCA world. *Australian Law Librarian*, 26(3), 134-139.
- Fachrunnisa, O., Adhiatma, A., Lukman, N., & Ab. Majid, M. N. (2020). Towards SMEs' digital transformation: The role of agile leadership and strategic flexibility. *Journal of Small Business Strategy*, 30(3), 65-85.
- Hoek, R. I. V., Harrison, A., & Christopher, M. (2001). Measuring agile capabilities in the supply chain. *International Journal of Operations & Production Management*, 21(1/2), 126-147 <https://doi.org/10.1108/01443570110358495>
- Horney, N., Pasmore, B., & O'Shea, T. (2010). Leadership agility: A business imperative for a VUCA world. *People & Strategy*, 33(4), 32-38.
- Inam, Henna, (2017, 18 Ekim), *To lead in a VUCA world, practice leadership agility*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/hennainam/2017/10/18/to-lead-in-a-vuca-world-practice-leadership-agility/?sh=6087ac732190#526813412190> adresinden 23.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- İçerli, L. ve Çelik, R. (2020). Yeni bir liderlik yaklaşımı: Çevik liderlik. S. Yılmaz (Eds), *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları* (87-100). Akademisyen Kitabevi.
- Joiner, B. (2009). Creating a culture of agile leaders. *People and Strategy*, 32(4), 28-35.
- Joiner, B. (2013/2014, December-February). Leadership agility: A global imperative. *Dialog*, 48-53.
- Joiner, B. (2017). Bringing 'leadership agility' to agile. *Cutter Business Technology Journal*, 30(8), 3-8.
- Joiner, B. (2018). Leadership agility for strategic agility. In C. Prange ve L. Heracleuos (Eds.), *Agility.X: How organizations thrive in unpredictable times* (17-31). Cambridge University Press.
- Joiner, B. (2019). Leadership agility for organizational agility. *Journal of Creating Value*, 1-11.
- Joiner, W. B., & Josephs, S. A. (2006). *Leadership agility: Five levels of mastery for anticipating and initiating change*. Jossey-Bass/Wiley.
- Joiner, B., & Josephs, S. (2007). Developing agile leaders. *Industrial and commercial training*, 39(1), 35-42.
- Koçer, M. (2022). Perception of Agile Leadership in the VUCA Environment: The Case of Erciyes University. *Erciyes İletişim Dergisi, Special Issue for 5th Cultural Informatics, Communication & Media Studies Conference*, 1-21.
- Kon, B. (2020, 2 Nisan). *Virüs sonrası gelecekteki şirketim*. <https://www.humanica.com.tr/virus-sonrasi-gelecekteki-sirketim/> adresinden 20.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- MacIntyre, D. (2017). Agile leadership: Foundation for organizational Agility. *Opening Statement. Cutter Business Technology Journal*, 30(8), 3-5.
- Medinilla, Á. (2012). *Agile management: Leadership in an agile environment*. Springer Science & Business Media.
- Meyer, R., & Meijers, R. (2017). Developing leadership agility: Different projects, different approaches, *PM World Journal*, Vol. VI, Issue XI, 1-15, <https://pmworldlibrary.net/wp-content/uploads/2017/11/pmwj64-Nov2017-Meyer-Meijers-Developing-Leadership-Agility.pdf> adresinden 03.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Mulder, P. (2018). *Agile leadership*. ToolsHero. <https://www.toolshero.com/leadership/agile-leadership/> adresinden 19.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Parker, D. W., Holesgrove, M., & Pathak, R. (2015). Improving productivity with self-organised teams and agile leadership. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 64(1), 112-128. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-10-2013-0178>
- Setiawati, L. (2021). The effect of agile leadership and work environment to employees' performance in a VUCA world (Study on millennial generation employees in Jabodetabek). *International Journal of Social Science and Human Research*, 4(11), 3123-3131.
- Sharifi, H., & Zhang, Z. (2001). Agile manufacturing in practice - Application of a methodology. *International Journal of Operations & Production Management*, 21(5/6), 772-794

Atıf / Citation: Güler, M. (2023). Küresel rekabet ortamında çevik liderliğin önemi üzerine bir derleme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 411-425. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1375803>

Türk Dil Kurumu. (2023). “Çeviklik” <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 12.10.2023 tarihinde alınmıştır.

Tiefenbacher, W. (2020) *Agile for all: The principles of agility, agile leadership, and how to be an agile leader*, CQ Net, <https://www.ckju.net/en/dossier/agile-all-principles-agility-agile-leadership-and-how-be-agile-leader> adresinden 02.06.2023 tarihinde alınmıştır.

Yusuf, Y. Y., Sarhadi, M. & Gunasekaran, A. (1999). Agile manufacturing: The drivers, concepts and attribute. *International Journal of Production Economics, Elsevier*, 62(1, 2), 33-43. [https://doi.org/10.1016/S0925-5273\(98\)00219-9](https://doi.org/10.1016/S0925-5273(98)00219-9)

Ustasüleyman, T. (2008). Çevikliğin işletme performansına etkisine yönelik yapısal bir model önerisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 161-178.

Zorlu. (2019). “VUCA dünyası”nın yeni liderlik modeli; Çevik liderlik. *Zorlu Dergi* 65, <https://zorludergi.zorlu.com/65/evk-lderlk> adresinden 23.06.2023 tarihinde alınmıştır.

Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Türk Basınının Dil Konusundaki Tavrı ve Türkçeye Katkıları*

The Attitudes of the Turkish Press Toward Turkish and Its Contributions to Turkish from Its Establishment to the Second Constitutional Monarchy Period

Prof. Dr. Süheyla Yüksel ¹

Öz

Makalede başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Türk basınının Türkçe konusundaki tavrı, eleştirileri, önerileri, bunların hangi mecralarda, nasıl dile getirildiği incelenmiştir. Bu süreçte basın halka ulaşabilmeyi, anlaşılabilirliği hedeflemiş, dil konusundaki makalelere, tartışmalara, mektuplara sütunlarını açarak çalışmalar için yol açıcı olmuştur. Dil konusunda yapılan tartışmalar Türkçenin o yıllardaki problemlerini, bu problemlerin zamanla değiştiğini göstermektedir. Süreli yayın sütunlarındaki mektuplar ediplerle okuyucunun aynı mesele etrafında, aynı sütunda buluşmasını sağlamıştır. Bu birliktelik dil-ımla konusunun okuyucular tarafından ilgiyle takip edildiğini göstermektedir. Lisana dair kaleme alınan yazılarda hâlihazırdaki dilin ismi konusunun gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Sadelik bahsi, özellikle resmî yazışmalarda çokça kullanılan Arapça-Farsça kelimeler, tamlamalar, yazı dili-konuşma dili arasındaki uyumsuzluk merkezli işlenmiştir. Süreli yayınlardaki yazılar Türk aydınının sadeleşme arzusu ile alışkanlıkları arasında çelişki yaşadığını göstermektedir. İmla problemlerinin çözümü için alfabenin ıslahına yönelik teklifler sunulmuştur. Türk aydını, hâlihazırdaki dilin ıslahı konusunda hemfikirdir, süreli yayın sütunlarında buna dair öneriler de vardır. Bunları dilin kurallarını düzenleyecek bir cemiyet kurulması, Türkçenin öğrenimini, doğru kullanımını sağlayacak kitapların hazırlanması gerektiği başlıkları altında toplamak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, II. Meşrutiyet, Basın, Gazete, Mecmua, Mektup, Dil Tartışmaları

JEL Kodları: Z10, Z13, Z19

Abstract

This article presents the attitudes of the Turkish press toward the Turkish language from its establishment to the Second Constitutional Monarchy Period, its criticisms of the language, and its recommendations. The press aimed to reach the public and pioneered the inclusion of articles, debates, and letters about language. Debates showed the language problems and that these problems changed over time. The letters on the columns of periodicals allowed columnists and readers to gather around the same issues. This shows that the issue of language spelling was widespread among readers. Articles written about language also focused on the naming of the language. Conciseness was discussed in Arabic-Farsi words and noun phrases, which were frequently used, especially in official correspondence, and the discrepancies between written and spoken language. Writings in the periodicals showed the dilemma between the desire to achieve simplification and habits among Turkish intellectuals. Proposals were made in consensus for the rehabilitation of the alphabet and the language in general to resolve spelling problems. These proposals can be divided into establishing a society to regulate the rules of the language and books to facilitate the teaching and correct usage of Turkish.

Keywords: Tanzimat, Second Constitutional Monarchy, The Press, Newspapers, Magazines, Letters, Debates of Language

JEL Codes: Z10, Z13, Z19

* Bu makale 19-21 Ekim 2023 tarihinde gerçekleştirilen XV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulan çalışmanın geliştirilmiş hâlidir.

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, syuksel@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7513-9179

Giriş

Türk basın tarihi 1831'de Sultan II. Mahmut'un himayesinde çıkarılan *Takvim-i Vekayi* (1 Kasım 1831) ile başlatılır. Hâlbuki *Takvim-i Vekayi*'den önce o yıllarda bir Osmanlı eyaleti olan Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın kontrolünde *Vekayi-i Mısriye* (3 Aralık 1828), Girit'te yine Mehmet Ali Paşa'nın kontrolünde *Vekayi-i Giridiye* (Ocak 1831) yayımlanmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da ve Girit'te yaptıklarını halka duyurmak için yayımlarına ön ayak olduğu bu iki gazete amaçları, içerikleri, siyasi hedefleri bakımından yorumlanabilir. Bu gazetelerin Türk dili-basın ilişkisi açısından önemi ise birincisinin Türkçe-Arapça, ikincisinin Türkçe-Rumca yayımlanmış olmasıdır. Böylece Osmanlı sınırları içinde ilk Türkçe gazeteler başkentten önce Kahire ve Girit'te yayın hayatına başlamış yönetici yaptıklarını, muhtemelen bölgede hâkim olan diller yanında, Türkçe olarak da halka anlatmayı tercih etmiştir.

Başkent İstanbul'da ilk gazeteler Fransızlar tarafından, Fransızca yayımlanır; bunu İzmir'deki yine Fransızca gazeteler takip eder. Osmanlı yönetimi basının toplum ve siyaset üzerindeki etkisini bu gazeteler aracılığıyla görmüştür. Sultan II. Mahmut'un bir gazete çıkarılması yönündeki arzusunun sebebi büyük ölçüde bu etkiyi fark etmesi olmalıdır. İlk özel Türk gazetesi *Tercüman-ı Ahval*'i çıkaranların hedefi ise “*kâlen ve kalemen kendi vatanının menâfi'ine dâir beyân-ı efkâr*” (Şinasi, 1861: 1) etmektir. Bununla birlikte matbuat âleminde kalem oynatan Türk aydınları basının toplum üzerindeki etkisinin de farkındadır ve bundan faydalanmak istemiştir. Muhalif ve siyasi kimlikleriyle ön plana çıkan ilk gazeteciler Batı'daki fikrî ve siyasi gelişmelerden halkı haberdar etmeyi amaçlamıştı. II. Meşrutiyet'e giden yolda Türk basını siyasetten uzak edebî, fennî içerikli, Batı'daki teknolojik gelişmeleri, modayı, aktüel haberleri aktaran yayınlarla varlığını sürdürmüştür. Denilebilir ki hızla değişen siyasi dinamikler Türk basınının amacını değil hedefini değiştirmiştir. Muhalif ve siyasi kimliğinden ayrılmamakta ısrarcı olanlar ise ya yurt dışına gitmiş veya baskı ve sansürle çetin bir mücadeleye girişmiştir.

Zamanla siyasetten uzaklaşan basında günlük, siyasi gazetelerden çok haftalık, on beş günlük edebî, fennî mecmualar görülmeye başlanmıştır. Siyasi makaleler de yerini edebî metinlere fennî içerikli haber ve bilgi yazılarına bırakmıştır. Meclisin 13 Şubat 1878'de süresiz olarak tatil edilmesinden (Akyıldız, 2003) sonra başlayan bu süreç *Servet-i Fünun* dergisi etrafında toplanan Edebiyat-ı Cedide'nin dağılmasına (1901) kadar devam etmiştir.

Kesin çizgilerle ayırmak mümkün olmamakla birlikte 1900'den sonra edebî-fennî dergilerin yayımlanmaya devam ettiğini fakat içeriklerin fennî yazıların lehine değiştiğini söylemek mümkündür.

Mesela, 31 Ağustos 1899'da yayımlanmaya başlayan *Musavver Fen ve Edep*, edebî içerik açısından da çok zengin değildir ama yayın politikasının fennî yazılar lehine değişeceği 100. sayısındaki bir ilanla (8 Ağustos 1901) duyurulmuştur (Kolcu, 2004).

Servet-i Fünun dergisinin “Edebiyat ve Hukuk” (16 Ekim 1901) makalesi sebebiyle kapatılmasından sonra yeniden yayın hayatına fennî bir dergi olarak devam ettiği bilinmektedir. “1901-1908 arasında dergide yer alan yazılar; sağlık, tıp, fen, bilim, gezi, coğrafya, moda, kişisel bakım, gıda, tercüme hikâye ve roman gibi konularda yoğunlaşır” (Yılmaz, 2019: 25).

5 Ağustos 1897 tarihinde “edebî fennî” bir dergi olarak matbuatta görülen *Musavver Terakki*'nin 4. (1900) senesinden itibaren fen, teknoloji, sağlık ile ilgili yazıların ve bu yazılara dair değerlendirmelerin arttığı görülmektedir.

Bezmi Nusret Kaygusuz hatıralarında *Musavver Terakki*'nin yayın sürecini anlatırken içeriğinin 12 Teşrinievvel 1320 (25 Ekim 1904) tarihinden sonra gittikçe zayıfladığını, edebî eserlerden çok fennî makale ve ilmî sohbetlerin arttığını belirtir. Yazarın o yıllarla ilgili olarak söylediği “*Edebiyat kamilen çökmüştü*” (1955) cümlesi o yılların edebî ortamını bir tanıgın ifadesiyle net olarak anlatmaktadır.

Bu süreçte basın-dil ilişkisi inişli çıkışlı bir seyir takip eder. Başlangıçta gazeteler siyasi içeriklerinin yanı sıra dil ve edebiyatla ilgili yazılara da yer vermiştir. Bu yazılarda ağırlıklı olarak Türk dilinin içinde bulunduğu durum tespit edilmiş, çözüm önerileri dile getirilmiştir.

Siyasetten edebiyata kaçışın yaşandığı süreçte basın yine dil meseleleri ile ilgilidir. Bu makalelerde de başlangıçta üzerinde durulan dilde sadelik, kullanılan yabancı kelimeler gibi sorunların işlendiği görülmektedir fakat dikkatlerin farklılaştığını söylemek gerekir. Artık sorun olarak görülen dildeki Arapça, Farsça kelimelerin yazımı, bunlara ihtiyacın olup olmadığı, dilden çıkarılmalarının ne derece mümkün ve doğru olacağı gibi tartışmaların yanına Batı kaynaklı kelimelerin imlası ve kullanımı sorunları da eklenmiştir. Üstelik diğer iki dil yüzyıllara yayılarak Türkçede varlık göstermiştir. Batı kaynaklı kelimeler ve ifade tarzları ise çok daha kısa bir zamanda hissedilir derecede artmıştır². Bu süreçteki süreli yayın sütunları sadece dil için önemli makalelere değil; tartışmalara, mektuplaşmalara da ev sahipliği yapmıştır. Başlangıçta dili yabancı istilasına maruz bıraktıkları için eski “üdebâ ve fuzalâ” eleştirilirken aynı işi bu defa genç edipler yapmaktadır. Diğer taraftan devamlılık arz eden durumlar da vardır ama onlar da bazı farklılıklar göstermektedir. Mesela başlangıçta Türkçe kelimelerin madde başı olduğu sözlük ihtiyacına işaret edilmiş bu konuda belirli bir yol alınmıştır. İlerleyen yıllarda süreli yayın sütunlarında yine sözlük temalı yazılar vardır ama bu yazılar yayımlanan sözlüklere dair değerlendirme ve eleştirilerdir.

Yukarıda belirtildiği gibi, kesin çizgilerle ayrılmasa bile Türk basını başlangıçtan II. Meşrutiyet'e üç farklı süreç yaşamıştır. Bu süreçlerin üçüncüsü Edebiyat-ı Cedide'nin dağıldığı 1901'den meşrutiyetin ikinci defa ilan edildiği 1908'e kadarki fen, teknoloji yazılarının ağırlıklı olduğu yedi yılı kapsar. Bu zaman diliminin dil açısından dikkat çekici tarafı sadelik arzusunun fennî metinlere yönelik olarak da dile getirilmesi ve “Türkçe yazmak” olarak özetlenecek bir anlayışa dayanan makalelerin görülmesidir. Bu bakış açılarından birincisi çok tartışılacak bir konu olmamıştır. Fennî yazıların büyük ölçüde popüler nitelikte, orijinal bilgiler içermesi

² Ahmet Rasim, Batı'nın hissedilir etkisinin güzellik telakkisinde de kendisini gösterdiğini söyler: “Fransız erbâb-ı kaleminin bilhassa Yunan hurafât [hurafeler] ve esatirine [mitoloji], ideallerine -mefkûre- çullanarak kitap kitap meydana getirdikleri muhayyelât-ı mahûde [adı geçen hayaller] sırf bunların sarkıttıkları ile birer birer lisana girmeye başladığı zamandan itibaren bütün o muhteşem, müzeyyen, rûh-nevaz [ruh okşayıcı] sanihât [çok düşünmeden akla gelen şeyler] ve hayâlât-i güzide-i Şark'ta bizden yüz çevirip kütüphane köşelerinde, bakayâ-yı eslâf [eskilerden kalanlar] dimağlarında çürümeye meyletmiştir” (Ahmet Rasim, 2016). Muallim Naci'nin, “Türkçe söyleyip dururken bî-lüzum kelimat-ı ecnebiyeyi irat etmek, mesela, “mevsim müsaade etmiyor.” demek yerine “sezon müsaade etmiyor” demek ne kadar gariptir (Muallim Naci, 1887) sözleri Batı kaynaklı kelimelerin sıklıkla kullanılmasından rahatsızlığı ifade eder. Faik Reşat *Resimli Gazete*'deki ir yazısında “(...) sistem, milyoner, konferans” ve emsali kelimat-ı ecnebiyenin teksiri lisanımızı cidden ve hakikaten ihlal ve belki esasından mahv ve ibdâl edecek ahvaldendir. Herşeyden evvel bunun önünü almak için bir çare düşünölmelidir” (1897: 423) diyerek Batı kaynaklı kelimelerin hızla yayılması karşısındaki kaygısını dile getirir. *Mektep mecmuasının* açtığı “Lisan” sütunu, “Osmanlı Lisanı”, “Fransız Lisanı” altbaşlıklarıyla yayımlanmıştır (Yüksel, 2017).

sebebiyle hemen herkes bu yazıların sade olması konusunda hemfikirdir. Ayak sesleri 1899'da Âşık Coşkun ve Ahmet Rasim arasındaki tartışmada duyulmaya başlanan "Türkçe yazmak" başlığı ise çok ses getiren değil küçük çapta tartışmaların ve mektuplaşmaların konusu olmuştur. Bunların 1908 sonrası "Yeni Lisan" için zemin hazırladığı söylenebilir.

Gazete ve gazeteciler bu makalenin tarihî zeminini oluşturan 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk yıllarında Türk toplumunun hem gündemindedir hem de gündemini oluşturmaktadır. Basın-Türkçe ilişkisine gündem oluşturma çerçevesinden bakmak gerekir. Çünkü bütün bu süreçte halka ulaşmak için halkın anlayacağı bir dile ihtiyaç vardır ama yazı dili ile konuşma dili, halk ile aydın arasındaki kopukluklar başta olmak üzere teoride ve pratikte dil birçok problemle karşı karşıyadır.

Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e gazete ve mecmualar Türkçenin içinde bulunduğu durum, sorunlar, çözüm önerileri gibi dili ilgilendiren birçok başlıkta değerlendirilebilecek yazılara yer vermiş, bu konuda adı konulmamış bir görev üstlenmiş ve bu görevini büyük ölçüde yerine getirmiştir. Üstlendikleri görev, başlangıçtan itibaren kendilerine biçtikleri "yol gösterici olma" hedefiyle de örtüşmektedir.

1. Dil Konusundaki Tavırların İfade Alanları

1.1. Mukaddimeler

1 Kasım 1831'de yayımına başlanan ilk resmî gazete *Takvim-i Vekayi* ile dönemin padişahı II. Mahmut gazete vasıtasıyla yurtdışında ve içinde kamuoyu oluşturmayı hedeflemiştir. Bu hedefin yurtiçi ayağı padişahın icraatlarının halka anlatılmasını dolayısıyla gazetenin Arapça, Farsça, Rumca, Ermenice, Bulgarca gibi lisanlarda ve sade bir dille yayımlanmasını gerektirmiştir.

Halka ulaşabilme kaygısı, ilk özel Türk gazetesi *Tercüman-ı Ahval* (Ekim 1861) "Mukaddime"sinde "*Giderek umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede*" (Şinasi, 1861: 1) cümlesiyle ifadesini bulur ve böylece Şinasi kendisine ve gazete çıkaranlara o yılların dil anlayışını büyük ölçüde şekillendirecek bir sorumluluk yükler. Bu hedef *Muhbir*'de (Ocak 1867) "*Her şeyi Asitane'de kullanılan adi lisan ile yani herkesin anlayabileceği ibare ile yazılacaktır*" (imzasız, 1867: 2), Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniyenin yayın organı olarak çıkarılmaya başlanan *Mecmua-i Fünun*'da, (Temmuz 1862) "*Herkesin anlayacağı surette sehlü'l-ibare*" (Münif, Reis-i Sani-i Meclis-i Ticaret, 1862: 19) cümleleriyle belirlenmiştir. Şemsettin Sami başyazarı olduğu *Sabah* (Mart 1876) gazetesinin ilk sayısında "*Şürut-ı lazımevi câmi olan bir gazeteden olunacak istifadenin umumi olması iki şeye mütevakıftır: Birincisi herkesin anlayabileceği bir lisanla ve usanç vermeyecek surette muhtasar yazılmak; ikincisi herkes sühuletle alacak kadar ucuz olmak*" (Şemsettin Sami, 1876:1) der. Bu sözler, Şemsettin Sami'nin de Şinasi'nin açtığı yoldan gideceğinin ifadesidir.

İleriki yıllarda siyasi sebepler, edebî kaygılarla dilde sadeleşme hedefinden sapmalar olsa bile gazetelerin dili genellikle devrine göre sade olmuş, devrin siyasi ortamı ve artan sansürün etkisiyle "siyasetten maada her şeyden bahseder" sloganıyla yayımlanmaya başlayan dergiler dahi bu tavırdan ayrılmamıştır. Mesela *Resimli Gazete* (Mart 1891) "Tebyin-i Maksat" başlığı altında gazetenin içeriğine dair maddeler hâlinde açıklama yapmış ve dil konusundaki tavrını "*Şive-i kavaid-i lisanın müsait olduğu derecede sade ve her türlü tekellüf-i münşiyane ve ıstılah-*

perdazaneden ari bulunmasına dikkat edilecektir" (İmzasız, 1891: 2) sözleriyle açıklar ve bunu yazının sonunda teyit eder. *Malumat* (Şubat 1894) dil politikasını, "*Şive-i ifademize dair de bir söz söylemek lazımsa deriz ki ifrat ve tefrite düşmeyerek soğuk soğuk Fransızca bozmalardan veya bozuk düzen divan efendisi ifadelerinden mücanebet eyleyeceğiz; kendi lisanımızı yazmaya çalışacağız*" (İmzasız, 1891: 4) şeklinde ifade eder. *Musavver Terakki*'nin (Ağustos 1897) imtiyaz sahibi Kirkor Faik "Kariine" başlığıyla kaleme aldığı ön sözde mecmuanın içeriğini belirledikten sonra "*sehlü'l tefehhüm*" (s. 1) olmasına dikkat edeceklerini söyler.

Yukarıda alıntılar yapılan süreli yayınlardan *Tercüman-ı Ahval* ilk özel Türk gazetesidir. *Muhbir* "*Maarif ve havadis-i dâhiliye ve hülasa-ı politikadan bahsedecektir*" şeklindeki başlık altı yazısıyla bir ilke imza atmıştır. Çünkü o güne kadar gazeteler politik haberler vermiş, yazılar yazmıştır ama "politika" kelimesini kendisini tanıtmak için kullanan ilk gazete *Muhbir*'dir. *Mecmua-i Fünun* ansiklopedik özellik gösterir ve Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin yayın organıdır. *Sabah* gazetesi Şemsettin Sami'nin gazetecilik birikimiyle yayın hayatına başlamıştır ve Türk basınının birçok karakteristik özelliğini taşımaktadır. *Resimli Gazete*³ ve *Malumat* siyasetten uzak mecmualardır. *Malumat* kendisini "*Perşembe günleri neşrolunur edebî, fennî, sınaî gazete*"; *Resimli Gazete* de benzer şekilde "*Perşembe günleri neşrolunur fennî ve edebî haftalık gazete*" olarak tanıtmıştır⁴. Yayımlandıkları yıllarda kendinden çok söz ettirmiş, ilgi ile karşılanmış olan bu süreli yayınların farklı amaç, içerik ve hedef kitleleri vardır ama dil konusundaki tavırları birbirine yakındır.

Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Türk basını halka ulaşabilmeyi, anlaşılabilirliği hedefleyerek Türkçenin sadeleşmesi çalışmalarında yol açıcı olmuştur. II. Meşrutiyet'ten sonra *Genç Kalemler* dergisi etrafında gelişen "Yeni Lisan" hareketiyle bu yol açıcılık çok daha net ve etkili olacaktır.

1.2. Müstakil Makaleler

Dil, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Türk basınının önemle üzerinde durduğu bir meseledir ve eline kalem alan hemen herkes makalelerle bu konudaki görüşlerini beyan etmiştir. Burada bütün makalelerin ismi anılmayacak Türk dili ve edebiyatına yön verebilme kapasitesine sahip olmuş bazı makalelerin ismi kronolojik sıra gözetilerek zikredilecek içerikleri hakkında çok kısa bilgi verilecektir.

Dil, edebiyat bahis konusu olunca tartışmasız ilk akla gelen, Namık Kemal'in *Tasvir-i Efkâr*'da yayımlanan (28, 31 Ağustos 1866) "*Lisan-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir*" başlıklı makalesidir. "Söz"ün tanımıyla başlayan bu yazıda sonra edebiyatın millet hayatındaki yeri üzerinde durulmuş, Türkçenin içinde bulunduğu duruma dikkat çekilmiş ve dilin içinde bulunduğu durum için öneriler getirilmiştir (1-4, 1-3).

³ Bu dönemde gazete ve mecmua isimlendirmelerinin yayın periyoduna göre belirlenmediğini belirtmek gerekir. Mesela bir süreli yayın haftada veya on beş günde çıktığı hâlde çıkarıcılar tarafından "gazete" olarak anılmış veya ismi o şekilde verilmiştir. Bunun en güzel bilindik örneği haftada bir yayımlanan *Resimli Gazete*'dir. *Resimli Gazete* ismiyle, haftalık olarak yayın yapan ve farklı tarihlerde yayımlanan birden fazla yayın vardır.

Yine bu dönemin önemli dergilerinden olan *Malumat* başlık altı yazısında kendisini "*Perşembe günleri neşrolunur edebî, fennî ve sınaî gazetedir*" cümlesiyle tanıtmıştır.

⁴ Her iki süreli yayının kendilerini "gazete" olarak takdim etmeleri kavramların tam olarak yerleşmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Ziya Paşa'nın "Şiir ve İnşa" makalesi *Hürriyet*'in 7 Eylül 1868 tarihli 11. sayısında yayımlanmıştır. Bu makalede önce konu olarak niçin "şiir ve inşa" seçildiği sorusu cevaplanır. Şiirin tanımı yapıp çok kısa olarak tarihçesi verildikten sonra okuyucuya "Osmanlı şiiri nedir?" sorusu yöneltilir ve ne olmadığı söylenerek bu sorunun cevabı makalenin sonuna bırakılır. Daha sonra söz "nesir"e getirilir. Zamanın düzyazısına yönelik eleştiriler sıralanır ve bu duruma nasıl gelindiği sorgulanır. Osmanlıcanın kaynağı ve öğretimine dair görüşlerin yer aldığı paragraflar "Şiir ve İnşa"yı bu çalışmanın konusuna bağlamaktadır. Bu paragraflarda Osmanlıcanın bünyesindeki Arapça, Farsçaya ait unsurların öğrenilmesi mecburiyetinin dil öğrenimini zorlaştırdığı anlatılmış, halkın kendisini ilgilendiren kanunları anlayamadığından şikâyet edilmiş ve gerçek şiirimiz ve inşamızın ne olduğu sorusuna cevap verilerek makale bitirilmiştir (Paşa, 1868).

Ahmet Mithat'ın makalesi yine sadelik etrafında döner fakat sadelik meselesinin işlendiği diğer makalelerin aksine eleştirinin hedefinde seçilen kelimelerden öte duyuş-düşünüş tarzı ve bunların üsluba yansımaları vardır. Ahmet Mithat Edebiyat-ı Cedide ediplerini ve onlar gibi yazarları Fransızca düşünüp, Arapça, Farsça yazmakla itham etmiş alaycı bir üslup kullanmıştır. "Dekadanlar" edebiyat tarihlerinde "Dekadanlık" tartışmalarını başlatmıştır (Gökçek 2007). Bu makaleyle o yılların edebî ortamındaki eski-yeni karşıtlığı kutuplaşma derecesine gelmiştir.

1.3. Sütunlar

Türk basınının Türkçeye katkıları bahsinde üzerinde durulması gereken bir başka başlık ise gazete ve dergilerde "Musahhah", "Öteberi", "Mütenevvia", "Lisan", "Usul-i İnşa" gibi isimlerle açılan dil-imla sütunlarıdır. Bu sütunlarda kelimelerin, bağlaçların doğru yazımına dair kaleme alınan bilgilendirici yazılarla imla meselesinin çözümüne katkı sunulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Mesela *Mektep* mecmuasının "Lisan" sütunu dönüşümlü olarak "Fransız Lisanı" ve "Osmanlı Lisanı" alt başlıklarıyla yayımlanmıştır. "Osmanlı Lisanı" (nr. 22, 4 Ocak 1892-nr. 42, 23 Mayıs 1892) alt başlığında genellikle Faik Reşat tarafından kaleme alınan yazılar vardır. Bu sütunda harekeler, kelimelerin imlası, kullanım alanları gibi konulara yer verilmiş, okur mektupları cevaplanmıştır. Okur mektuplarının çokluğu ve soruların çeşitliliği dil-imla meselesinin o günlerde ilgi çektiğinin göstergesidir. Örneğin bir okuyucu "traş" ve "alev" kelimelerinin Farsça olduğuna dair verilen bilgiye itiraz etmiş, diğeri "Avrupa" kelimesinin "med"li mi "med"siz mi yazılacağını sormuş, bir diğeri de "ne...ne" bağlacının yazımına dair soru yöneltmiştir (Yüksel, 2017). Bu sütunlarla süreli yayınlar adeta birer dil-imla öğretmeni görevi üstlenmiştir. Ahmet Rasim bu ilgiyi, "Gazeliyât ve manzûmâtta ziyade ufak tefek ihtârât-ı lisaniye [lisan ihtarları] tenkidât-ı edebiye o zamanın pek sevdiği, pek özlediği mebâhisden idi" (Ahmet Rasim, 2016: 98) cümleleriyle özetler.

1.4. Tartışmalar

Süreli yayınlar bazen farklı görüşlerin çarpıştığı tartışmalara veya aynı görüşü paylaşan mektuplara sütunlarını açarak dil-imla meselesinin gündeme gelmesini, geniş kitlelere yayılmasını sağlamıştır. Mesela *Ruzname-i Ceride-i Havadis* ile *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin sütunlarında yürütülen ve edebiyat tarihlerinde "Mesele-i Mebhûsetü'n-anhâ" (Kasım-Aralık 1864) olarak anılan dil tartışmasında Arapça Farsça kelime ve tamlamaların yazımı konu edilmiştir. Şinasi bu konuda tavrını *Tasvir-i Efkâr*'ın 15 Aralık 1864 tarihli 256. sayısında, "*Her*

bir lisan elsine-i saireden aldığı kelimatı lafzen ve manen şivesinin iktizasına göre tadil ve tahvil etmek tabiidir" (s. 4) cümlesiyle belirler. Bu tespit, söz konusu kelime ve tamlamaların aslına uygun yazılması fikrini savunanların bulunduğu bir devir için önemli ve anlamlıdır. Tartışma sürecinde gazete satışlarının arttığı da bilinmektedir (Kahraman, 2010: 167). İlk özel Türkçe gazete *Tercüman-ı Ahval*'in 1860'ta yayımlandığı düşünülürse kamuoyu için bu tartışma oldukça farklı bir deneyim olmalıdır ve tiraj artışının sebebi olarak gösterilebilir. Ayrıca bu tartışmanın dikkatleri dil meselesine çekmiş olabileceği de bir gerçektir.

Mürüvvet'in 16 Mayıs 1888 tarihli 59. sayısında açılan "Lisan ve Edebiyat" sütununda yer alan ilk metin, Faik Reşat'ın kaleme aldığı lisanın o günkü durumundan bahseden bir yazıdır. Bu sütun ileriki sayılarda Nabizade Nazım, Ahmet Mithat, Mehmet Ziver'in de katıldığı bir tartışmaya sahne olmuştur. Bu tartışmada hâlihazırda konuşulan dilin isminin "lisan-ı Türki" mi "lisan-ı Osmanî" mi olduğu gündeme gelmiş, İstanbul ağzı ile Anadolu ve Rumeli'de konuşulan Türkçe arasındaki fark üzerinde görüşler beyan edilmiştir (Polat, 1992: 33-36/15-24). Bu tartışmanın devrine göre dikkat çekici başlığı "ağz" meselesinin gündeme gelmiş olmasıdır.

Edebiyat tarihlerinde çok yer bulmayan bir tartışma da Ahmet Rasim ile Âşık Coşkun arasında yaşanmıştır. Teması "Türkçe yazmak" olarak belirlenebilecek bu tartışmaya sonradan Tefik Fikret, Ebuzyiya Tefik, Müstecabizade İsmet, Yeni Tayyar Muharrir-i Nev-cedidimiz⁵ imzaları; iktibaslar cevaplar yoluyla *İrtika, Mahumat, Servet, Tarik, Servet-i Fünun ve Musavver Terakki* gazete ve mecmuaları da katılmıştır (Kumsar, 2016). Söz konusu tartışmada Ahmet Rasim'in dilde sadelik, edebî, ilmî yazıların dili, yüzyıllar boyunca insanımızın tercümanı olan kelimelerden ve üsluptan vazgeçmenin mümkün olup olmadığı gibi konularda ileri sürdüğü görüşleri önemlidir. Yazarın Türkçe yazmak gayretlerini, dil konusunda bilgi sahibi olmayan kişilerin isteğine göre düzenlemeyi uygun görmemesini ve bu yolda yapılanları "*lisanı üryan, perişan akraba ve hîşânından dūr, müzeyyenat-ı edebiye ve lafziyesinden mahrum bırakmak*" (Ahmet Rasim, 1899: 1189) olarak nitelendirmesini devri içinde değerlendirmek gerekir.

Makaleye esas alınan zaman diliminde İstanbul sadece siyasi değil kültürel başkenttir. Basın tarihi, vilayetlerde çıkarılan gazeteler de olmakla birlikte büyük ölçüde İstanbul basını merkezli değerlendirilir. Bununla birlikte Türk basınına dil konusundaki tavrı ve katkıları merkezli bakış İzmir ve Selanik'teki faaliyetlerden de söz etmeyi gerektirir.

İzmir basını ve Türkçe yazmak denilince akla ilk gelen isim Necip Türkçü hatıralarında sade Türkçe ile yazmak, konuşulduğu gibi yazmak, Türklük fikir ve duygusunu, dil sevgisini işlemek bakımından İzmir'in, Mehmet Şeref Bey isminin ve İzmir'deki *Ahenk, Hizmet* gazetelerinin hatırlanması gerektiğini söyler (Türkçü, 2003). Necip Türkçü'nün "Konuşma Diliyle Yazma" olarak isimlendirdiği küçük çapta bir tartışma görüntüsü arz eden bu hareket Mehmet Şeref'in Necip Türkçü'yü *Ahenk* gazetesinde dil konusunda yazmaya davet etmesiyle başlar. Türkçü'nün yazıları *Ahenk*'te değil Tefik Nevzat'ın yayımladığı *Hizmet*'te "Türkçe Dilimiz" başlığıyla dokuz büyük makale olarak çıkar. Tefik Nevzat'ın bu fikirleri benimsemesi ve gazetesini bu tarz yazılara açması sonucu *Hizmet, Ahenk* ve *İzmir* gazetelerinde büyük yankılar uyandıran makaleler ve bu hareket yirminci yüzyılın ilk iki yılında İzmir'in fikir

⁵ Ahmet Rasim'in takma isimlerindendir (Nerkiz, 2023: 358).

ve edebiyat hayatını canlandırmıştır (Huyugüzel, 2014).

Selanik'te yayımlanan *Çocuk Bahçesi* dergisi sayfalarındaki dilde sadelik bahsine uzanan bir tartışma Mehmet Emin Yurdakul'un Rıza Tevfik Bölükbaşı'na ithafen yazdığı "Ölü Kafası" şiirine Rıza Tevfik'in teşekkür mahiyetindeki bir yazısıyla başlar. Rıza Tevfik ile Ömer Naci arasındaki tartışmaya Raif Necdet Kestelli ve Hüseyin Cahit Yalçın da katılmış, tartışma derginin hükümet tarafından kapatılmasına kadar on sayı (nr. 32-43; 21 Eylül-14 Aralık 1905) devam etmiş, Türk dilinin sadeleşmesi ve vezin etrafında gelişmiştir (Kahraman, 2003: 91). Tartışmayı başlatan yazı "Türklerin Muhterem Şairi Mehmet Emin Bey'e" ithafı, Doktor Rıza Tevfik imzasıyla *Çocuk Bahçesi*'nde (Eylül 1905) yayımlanmıştır ve büyük ölçüde Mehmet Emin'e ve şiirlerine övgüyü içermektedir. Bu yazıda Türkçe söyleyip yazmanın sadece aruzdan, Arapça Farsça kelime ve tamlamalardan vazgeçmekle mümkün olmadığına dikkat çekilir bunun ancak Türklüğü anlamak ve sevmekle mümkün olacağı vurgulanır. Rıza Tevfik'e göre Türkçe şiir yazmak, "*Türklüğün hasayis-i fikriye hasayil-i vicdaniyesine, zevkine, keyfine, ihtiyacına, itikadına göre yazmaktır. Fazla olarak o gibi hususiyattan mürekkep olan bu mizaç-ı kavmiyi sevmek, hem de samimen sevmektir.*" (Bölükbaşı, 1905: 4) Bu sözler 1911'de yine Selanik'te *Genç Kalemler* dergisi etrafında toplanan Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Ali Canip Yöntem tarafından dilde, kültürde, anlayışta millilik arayışı olarak sistemli bir hâle getirilecektir.

1.5. Mektuplar

Tamamıyla bir tartışma zemini oluşturmaya bile gazete, dergi sütunlarında yayımlanan mektuplar da dil-ımla bahsinin gündeme gelmesini veya gündemde kalmasını sağlamıştır.

Dil konusunda görüş alışverişi yapılan mektuplar bazen dönemin tanınmış isimlerinin yazışması şeklinde olmuştur. Mesela, *Resimli Gazete*'de Faik Reşat ile Müstecabizade İsmet arasındaki bir mektuplaşmanın konuları arasında dil bahsi de önemli bir yer tutar. Altı sayı devam eden bu mektuplaşmada edipler "tarz-ı cedid" üzerinde durur, gençlerin kullandıkları bazı ifadeleri anlayamadıklarından şikâyet ederler. "Tarz-ı cedid" tamlamasının anlamı ve mektupların 10 Haziran-8 Temmuz 1897 arasında yayımlandığı göz önüne alınca "tarz-ı cedid" sözüyle Edebiyat-ı Cedide ediplerinin kastedildiği kolayca anlaşılacaktır (Yüksel, 1999).

Bu çerçevede *Servet* gazetesi sütunlarında "Türkçe Mektuplar" başlığıyla düzensiz aralıklarla yayımlanan mektuplar da örnek olarak gösterilebilir. "Anadolu'daki köylünün, çiftçinin anlayacağı yazılar"ın, "akşam evine dönen bir Türk çobanın Emiş'ine, Fadiş'ine söylediği sade şiirler"ın söz konusu edildiği (Vassaf Kadri, 1899) görülmektedir. Zaman zaman eleştirel bir üslubun da sezildiği bu mektupların içerikleri yazışmaların Ahmet Rasim ile Âşık Coşkun arasındaki tartışmanın bir uzantısı olduğunu göstermektedir. *Servet*'teki mektupların altında Ahmet Rasim, Hüseyin Vassaf, Nazif Sururi gibi bilinen imzaların yanı sıra "Karilerinizden Abd-i Aciz Çelebioğlu A(yın). H(a). Y(e)", "Mudanya'dan Askeroğlu Ali Fahri", "Kastanboli'de Seyit Bey'in Oğlu Cemil Hüsamet'in⁶", "Cerideyi Okuyanlardan Biri" gibi dil konusunda hassas olduğu anlaşılan okuyucuların imzaları da vardır (Yasak, 2020).

⁶ "Servet gazetesi başyazıcılığına" hitabıyla yayımlanan yazının başında "Kastamoni'den:" notu vardır ama yazının altındaki imza çok açık olarak "Kastanboli'de Seyit Bey'in Oğlu Cemil Hüsamet'in" şeklindedir (*Servet*, nr. 327, 8 Mayıs 1899: 4). Kastamonu ismi Arap, Batı ve Osmanlı kaynaklarında farklı imlalarla yazılmıştır. Batı kaynaklarında Kastamboli yazılışı vardır, Osmanlı kaynaklarında ise Kastamoni ismi yaygın olarak kullanılmıştır (Kankal, 2004). Kastanboli şeklindeki imla da

Görüldüğü gibi süreli yayınlardaki mektuplar bazen devrin tanınmış edipleri ile herhangi bir okuyucunun aynı mesele etrafında ve aynı sütunda buluşmasını da sağlamıştır. Bu birliktelik dil-imla konusunun okuyucular tarafından da ilgiyle takip edildiğini göstermeleri bakımından anlamlıdır.

Bu minval üzere yürütülen büyüklü küçüklü başka tartışma ve mektuplaşmalar vardır. Burada dikkat çekilmek istenen tartışma ve mektupların içeriğinden öte dil-imla konusunun zamanla farklı mecralara yöneldiği ve günün tanığı olan süreli yayınlar vasıtasıyla günümüze aktarıldığıdır.

2. Kelimelerle Aktarılan Kültür: Metinlerin Dili

Türk basın tarihinin başlangıcında gazeteler, kaynağı Batı olan fikir, kavram ve hayat tarzının tanıtılmasında önemli rol üstlenmiştir. Gazete dili lisana yavaş yavaş garbın sızdığıнын işaretini de verir. *Takvim-i Vekayi* devlet adamlarına padişahın hediye ettiği merasim kılıçlarını epée diye kaydeder (Tanpınar, 1976). *Ceride-i Havadis*'in 63. sayısında yayımlanan tiyatroya dair bir yazıda geçen (İmzasız, 1842⁷) trajedi, komedi, melodram, vodvil, pandomima, bale gibi kelimeler sadece tiyatro türünün değil Batı kültürünün de tanınmasına vasıta olmuştur. İlk özel Türk gazetesi *Tercüman-ı Ahval*'in "Mukaddime"sinde "heyet-i içtimai, beyan-ı efkâr, vezayif-i kanuniye" gibi o yıllar için yeni olan kavramlar vardır.

Makaleye konu olan 19. yüzyılın ikinci yarısı Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların yoğun olarak kullanıldığı, Batı kaynaklı özellikle Fransızca kelimelerin hızla yayıldığı bir zaman dilimidir. Şark dillerinin etkisi kabullenilmiş gibi görünse bile yukarıda yer alan *Malumat* mukaddimesindeki "Fransızca bozmalar" ayrıntısı o yıllarda gittikçe artan Fransızca kelime kullanma merakını yansıtmakta ve tepkiyi dile getirmektedir.

Batı kültürünün basın aracılığıyla Türk okuyucusuna tanıtımında süreli yayınlarda çıkan haberler ve yayımlanan edebî metinlerde bulunan özel isimlerin de rolü vardır. Mesela *Musavver Medeniyet* gazetesinde, Kıbrıs'ta bulunan Bakkhos (Dionysos) ve Silenos heykelleri, bunların asıllarına uygun resimleri, heykellerin durumu ve Osmanlı müzesine nakilleri dört sayı devam eden bir haber dizisi olarak yayımlanmıştır (Yüksel, 2018). *Malumat*'ta Mehmet Celal'in "Venüs Denizden Çıkıyor" (1899) başlıklı bir şiiri vardır. Bu örneklerde dikkat edilmesi gereken nokta mitolojik isimler olmalıdır ve bunlar Türk okuyucusunun Batı medeniyetinin temeli olan antik Yunan kültürünü de basın aracılığıyla, belki bir dip dalga olarak tanıdığını göstermektedir.

Edebiyat-ı Cedide topluluğunun dağılmasından sonra yeniden fen, aktüalite ağırlıklı içerikle çıkarılmaya başlayan *Servet-i Fünun* dergisinde moda, Avrupa'da kadın perukları, el kürkleri anlatılmış velespit (bisiklet) müsabakaları haberi yapılmıştır (Fındıkçı, 2019).

Konuya basının fennî yazılara yönelmesi açısından bakınca dikkate alınması gereken husus dönemin siyasi ortamıdır. Çıkarılan kararname, sansür ve gazeteciler üzerindeki baskı, basının zamanla siyasetten uzaklaşması, haber gazetelerinin yanında, hatta onlardan daha

mektup sahibinin tercih ettiği bir yazım olmalıdır.

⁷ *Ceride-i Havadis*'te sayfa numaraları mevcut değildir, parantez içindeki sayfa numaralarına gazetenin sayfaları sayılarak ulaşılmıştır.

yaygın olacak şekilde, kültür, edebiyat, aktüalite ağırlıklı dergilerin görülmeye başlamasına sebep olmuş bu da okuyucuların daha farklı boyutlarda Batı'yı tanınması sonucunu doğurmuştur.

3. Sorunlar

Yukarıdaki tespitler, dil konusunun başlangıçtan itibaren Türk basınında ilgi odağı olduğunu ve süreli yayınların farklı platformlarında gündeme getirildiğini göstermektedir. Bu platformlarda konuşulan başlıklar ise; dilin adı, sadelik meselesi, imla, alfabe, terimler ve çözüm önerileri olarak belirlenebilir. “Sorunlar” ana başlığı altında o yıllarda görüş beyan edilen dil sorunları, mümkün olduğu kadar farklı dergi ve yazar ismi anılarak, dikkatlere sunulacaktır.

3.1. Dilin adı

Lisana dair kaleme alınan ilk yazılardan itibaren hâlihazırdaki dilin ismi konusunun gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Gazete ve mecmua sütunlarındaki yazılarda dilin ismi büyük çoğunlukla lisan-ı Osmani, Osmanlı lisanı olarak geçer ama lisan-ı Türki, Türkçe gibi isimlendirmeler de görülmektedir. Mesela Namık Kemal makalesine “Lisan-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir” başlığını vermiştir ama metinde hakkında söz söylediği dilin ismine zaman zaman “Türkçe” demiştir.

Dilin ismi, tek başına bir tartışmanın veya yazışmanın teması olmamış ama dil yazılarında çoğunlukla değinilen bir konu olmuştur. Aşağıda bu iki isimlendirmeden hangisinin niçin kullanılması gerektiğini kanıtlarla anlatmaya çalışan iki makale dikkatlere sunulacaktır. “Osmanlı lisanı” isimlendirmesi için döneminde etkili bir isim olması ve bakış açısındaki orijinalite bakımından Ahmet Mithat'ın makalesi önemlidir. Yazar *Dağarcık*'taki (Cüz 1, 1872) “Osmanlıcanın Islahı” başlıklı yazısında “Osmanlı lisanı” isimlendirmesini bir mecburiyet olarak değerlendirir. Yazar bu makalede öncelikle her lisanın başka lisanlardan kelime almasının kaçınılmaz olduğunu söyler. Ahmet Mithat önce, “*Vakıa Osmanlılar Asyâ-yı Vusta*”tan geldikleri zaman beraber getirmiş oldukları lisanı muhafaza etmiş olsaydılar da badehu terakkiyat-ı medeniye nisbetince lisanın dahi terakkiyatını yine Türkçe dairesinde aramış olsaydılar şimdi kendilerine pek büyük teşekkür ederdik.” (s. 21) diyerek geçmiş eleştirir. Daha sonra “*Ne fayda ki o zamanlar İran ve Arabistan'dan celbine mecbur olduğumuz fuzalâ ve üdebâ Arap ve acem lisanından ahzına lüzum gördükleri şeyleri Türkçeleştirmek dahi şöyle dursun belki Türkçemizi dahi elimizden alarak Arabileştirmişler veyahut Farisileştirmişlerdir*” (s 21) tespitini yapar ve gelinen noktada yazılanları ne Arap'ın ne Acem'in ne de Türk'ün anladığına dikkat çeker. Ahmet Mithat “Osmanlı lisanı” isimlendirmesini de işte bu sebebe dayandırır. Ona göre “*Milletimiz ana lisanı bulunan Türkçeyi kaybederek, onun yerine 'Osmanlı lisanı' isminden başka hiçbir isim kabul edemeyecek olan bir lisan öğrenmiştir*” (s. 21).

Lisan-ı Türki isimlendirmesinde ise öncelikle Ali Suavi'nin hatırlanması gerekir. Yazar, *Muhbir*'deki ve Paris'te yayımlanan *Ulûm*'daki yazılarında Türkçe, Türkçe lisanı gibi isimleri tercih etmiştir. (Levent, 1960) *Muhbir*'in 1867'de *Ulûm*'un 1869'da yayımlandığı düşünülünce bu tercihler devri için oldukça ileri bir adımdır. Ali Suavi'nin yolunu daha ilmî ve bilinçli bir yaklaşımla devam ettirenlerin başında Ahmet Vefik Paşa, Şıpka kahramanı Süleyman Hüsnü Paşa, Şemsettin Sami gelmektedir. Bu yazıda, tespit edilen olgular süreli yayınlardaki

makaleler üzerinden gösterilmeye çalışıldığı için bu isimlerin kitap, sözlük gibi çalışmalarına değinilmemiştir. Şemsettin Sami tarafından kaleme alınıp *Hafta* dergisinin 3 Kasım 1881 tarihli sayısında yayımlanan “Lisan-ı Türki (Osmani)” isimli makalesi dilin adına dair görüş beyan etmesi bakımından önemlidir. Yazar konuya siyasi, coğrafi ve gramer açısından bakar detaylı bir değerlendirme yapar ve Türkçenin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce de var olduğuna dikkat çeker ve dilin adının “Lisan-ı Türki” olması gerektiğini savunur (177-181).

3.1. Dilde Sadeleşme

Halka, halkın anlayacağı bir dille hitap etmek başlangıçtan II. Meşrutiyet'e basında en çok üzerinde durulan meseledir. Bu bahis, özellikle resmî yazışmalarda çokça kullanılan Arapça-Farsça kelimeler, tamlamalar, yazı dili-konuşma dili arasındaki uyumsuzluk merkezli olarak dil konusunu işleyen ilk makalelerden itibaren sadelik arzusunun önündeki engel olarak görülmüştür.

Dilde sadelik bahsinin başlıklarından birisi konuşma diliyle yazı dili arasındaki farklılıklar olmuştur. Namık Kemal “Lisan-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir”de (1866) bu konuya “*Ekser erbab-ı kalem yazdığını söylemekten ve söylediğini yazmaktan haya eder. Hâlbuki bunda utanılacak bir hâl var ise tebliğ-i efkârda asıl olan lisana başka ve vekil olan kaleme başka edep tasavvur etmektir.*” (nr. 416, s. 3) sözleriyle değinir. Çeşitli okullarda dil-edebiyat dersleri veren *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* yazarı Faik Reşat'ın *Mektep*'te (1891) yayımlanan bir yazısındaki “*Hâl böyleyken garip değil midir ki, bizde hâlâ söz söylemek için başka, yazı yazmak için başka lisan tasavvur olunur! Yazı yazmak lazım gelince de mutlaka ona mahsus (!) lisan kullanılacağı itikat ediliyor!*” (Faik Reşat, 1891: 39) cümleleri de Namık Kemal'in tepkisine benzer bir tepkidir.

Musavver Terakki'nin (Ocak 1902) Musahabe sütunundaki Halil Rüştü⁸ imzalı “Lisana Dair: İmla” başlıklı yazıda “*Lisan-ı tahrir ile lisan-ı tekellümün yekdiğerine yaklaştırılması iyiden iyiye taayyün ve tahakkuk etmiştir*” (nr. 46: 340) cümlesi geçer. Bu cümle yazı dili-konuşma dili uyumsuzluğu meselesinde belirli bir aşamanın katledildiğini bir süreli yayın tanıklığıyla göstermektedir.

Dildeki Arapça-Farsça kelimeler ve tamlamaların çokluğu dilde sadeleşme arzusunun önündeki bir engel gibi görünmektedir fakat bu kelimelerden vazgeçilemeyeceği fikri de yaygın olarak dile getirilmiştir. Mesela sadelikten asla taviz vermeyen Ahmet Mithat “Osmanlıcanın Islahı” (1872: 21) başlıklı makalesinde “*Biz Türkistan'dan getirmiş olduğumuz asıl ana lisanımızı kaybetmiş bulunduğumuzdan şimdiki hâlde lisanımızdan Arabi ve Farsî lügatlerini çıkarmış olursak Osmanlı kamusunun hemen bütün bütün boşalacağı dekârdır*” der.

Şemsettin Sami, *Hafta* dergisinde yayımlanan “Lisan-ı Türki (Osmani)” başlıklı yazısında “*Lisanımızda müstamel olan Arabi ve Farsî kelimeler daima ecnebi sıfatıyla durup, tamamıyla lisanımıza karışmamış, ve lisanımızın kavaid ve şivesi asla mütegayyir olmayarak, yine esas-ı asliyesini muhafaza etmiştir* (Şemsettin Sami, 1881:180) tespitini yapar. Yazara göre “*her ne vakit istersek, bu kelimat-ı ecnebiyeyi atarak, lisanımızı temiz ve tathir etmek elimizdedir* (Şemsettin Sami, 1881:180).

⁸ Tarihî romanlarıyla tanınan Turhan Tan'ın müstearlarından birisidir (Göşen, 2023).

Bu konunun çözümü genel eğilimle, Türkçede karşılığı olan Arapça-Farsça kelimelerin kullanılmaması ve tamlamaların Türkçe gramere uygun yapılması olmuştur. Mesela İsmail Şilyani *İrtika*'daki "Fazilet-i Lisan-ı Edebi" başlıklı makalesinde, Arapça Farsça kelime kullanımının Türkçede karşılığı olmayanlarla sınırlı olması gerektiğini savunur (Kumsar, 2015: 186). Bununla birlikte konuya edebî eserler açısından bakıldığı zaman asırlardır kullanılan Arapça Farsça kelimelerden vazgeçmenin doğru olmayacağını düşünenler de vardır.

Batı'dan yapılan tercüme artması, bunların başlangıçta olduğu gibi özet tercüme şeklinde değil eserin üslubunun da göz önüne alınarak yapılması dildeki Batı kaynaklı kelimeleri arttırmıştır. Bu konu sadece tercüme metinlerle sınırlı kalmamış, Batı etkisi yıllar geçtikçe daha görünür hâle gelmiştir.

Eski-yeni tartışmalarının yoğunlaştığı yıllarda devrin genç edipleri Recaizade Mahmut Ekrem ve Muallim Naci etrafında toplanır, ölümünden sonra dahi Muallim Naci tartışmaların konusu olur (Oktay, 2023). İsmi etrafında çok tartışma olmakla birlikte Muallim Naci dil konusundaki tavrı ile dönemin gençlerini ve aydınlarını büyük ölçüde etkilemiştir. O, Türkçe karşılığı varken Batı kaynaklı kelimelerin kullanımını *Mecmua-i Muallim*'in 9. sayısında başlayan ve 12. sayıda devam eden "Makale" başlıklı yazısında Avrupa'daki terakkiye az çok hissedar olduğumuzu söylemiş, bunun sonucu bazı kelimelerin ortaya çıkacağını kabul etmiş, Avrupa'dan gelmekte olan bütün kelimeleri almak zorunda olup olmadığımızı sorgulamış, "mevsim", "sezon" kelimelerini örnek göstererek tercihini Batılı kelimeleri kullanmaktan yana yapanları eleştirmiştir (1887).

Özellikle Edebiyat-ı Cedide sanatçılarının Batı'nın duyuş, düşünüş tarzını da almaları ve bunları ifadeye takip ettikleri metot büyük ölçüde yadırganmalarına ve zaman zaman alaycı bir üslupla eleştirilmelerine sebep olmuştur. Bu konuda Mehmet Celal'in, *İrtika*'da yayımlanan "Edebiyat-ı Cedide" isimli şiiri dikkat çekici bir örnektir (1899).

Müstecabizade İsmet, *Resimli Gazete*'de yayımlanan bir mektubunda yeni terkiplere karşı ılımlı bir yaklaşım sergilemiş gibidir: "*Şu hâlde mütemeddin bir milletin edebiyatı bittabi o nispette müterakki olmak lazım geleceğinden yeni yeni fikirleri, hisleri ifade için yeni lafızlar terkipler ihdas ve ihtirai zaruridir ki bâlâda numune olarak birkaç tanesi tahrir edilen terkipler dahi şu ihtiyaç-ı edebî üzerine ihdas edilmiş olsa gerek*" (Yüksel, 1999).

Sürelî yayınlardaki yazılar, dildeki Batı kaynaklı kelimelere karşı temkinli davranıldığını göstermektedir.

Gazete ve dergilerdeki yazılar Türk aydınının sadelik bahsinde çok ısrarlı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte başlangıçtan II. Meşrutiyet'e kadarki süreç Türk aydınının sadeleşme arzusu ile alışkanlıkları arasında yaşadığı çelişkiye de tanıklık etmiştir. Mesela Namık Kemal'in "Lisan-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir" (1866) başlıklı makalesindeki, "*Bu makalenin tarz-ı ifadesi, edebiyatın sadeliğini arzudan ibaret olan mevzuuna mugayir ise de*" (nr. 417: 3) cümlesi bu çelişkiyi göstermesi bakımından önemlidir.

Yukarıda alıntılanan *Resimli Gazete*'nin (Mart 1891) dil konusundaki tavrını açıkladığı "*Şive-i kavaid-i lisanın müsait olduğu derecede sade ve her türlü tekellüf-i münşiyane ve istilah-perdazanedan ari bulunmasına dikkat edilecektir*" cümlesinin hemen altındaki "*bu sözün*

ezcümle şu mukaddime gibi bazı mahallerde bittabi hükmü olamaz" (İmzasız, 1891: 2) açıklaması Türk aydınının sadelik arzusu ile alışkanlıkları arasında yaşadığı ikiliğin ifadesidir.

Belirlenen zaman diliminden günümüze yansıyan en ağır dil ve üslup, padişaha bağlılığın, övgünün, minnetin kalıplaşmış ifadelerinde görülmektedir. Mukaddimelerin, makalelerin, haber metinlerinin başlangıcında mutlaka yer alan bu ifadeler 1831'den 1908'e giden süreçte gittikçe kalıplaşmış ve ağırlaşmıştır. Bu gidişat devrin siyasi ortamının dil vasıtasıyla bugüne yansımaları olarak değerlendirilmelidir. Günümüzde Tanzimat ve I. Meşrutiyet basını üzerinde yapılan çalışmaların en yorucu kısımları bu cümlelerin Latin alfabesine aktarımında yaşanmaktadır.

Yukarıda örnekleri verildiği üzere uygulamalarda bazı tereddütler olmakla birlikte denilebilir ki dile verilen önem, dilde sadelik ve halka hitap etme arzusu; padişahla edibi, gazete ile dergiyi aynı noktada buluşturmuştur (Tanpınar, 1976).

3.2. İmla

Konuşulan dilde Arapça, Farsça kelimelerin, tamlamaların çokluğu, okuma-yazma öğrenmek için bu dillerin kurallarının da öğrenilmesi gerektiğine, bu gerekliliğin doğurduğu zorluklara başta Ziya Paşa'nın "Şiir ve İnşa"sı olmak üzere birçok makalede değinilmiştir.

Birden fazla dilin Türkçe üzerinde tahakkümünün gözlemlendiği bu yıllarda kelime ve tamlamaların imlası da önemli bir mesele olarak Türk aydınının gündemini işgal etmiştir. Yukarıda ilk dil tartışmasının Arapça-Farsça tamlamaların yazımı üzerine olduğu belirtilmişti. Kelime ve tamlamaların imlası meselesi sadece bu tartışmayla kalmamış gazete ve dergi sütunlarında zaman zaman işlenmiştir. Mesela *Tercüman-ı Hakikat*'in 2480. sayısında (23 Eylül 1886) "Birkaç Şakirt" imzasıyla ortaya atılan "zadegan" kelimesinin nasıl yazılması gerektiğine dair bahis, öğrenci olduklarını ima eden imzalarla dört sayı devam etmiştir (Bir Küçük Şakird-i Mektep, nr. 2482, 25 Eylül 1886; Zadeganı Hâsız Yazanlar, nr. 2484, 28 Eylül 1886; İmzasız, nr. 2487, 1 Teşrinievvel 1886) (Bozpolat 2013; 235). Velet Çelebi İzbudak, *Hazine-i Fünun*'da (Şubat 1895) "beyhude", "ilhak", "nanpare", "iskân" kelimelerinin doğru yazımlarına dair bilgiler vermiştir (Şimşek, 2007: 69). Rezaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası Bihruz Bey'in Âşıklığı* isimli eserinin *Servet-i Fünun*'da tefrikasına başlanması üzerine "araba" kelimesinin "ayın" ile mi "elif" ile mi yazılması gerektiğine dair sözlüklere atıflar yaparak bir makale kaleme almış, Hüseyin Kâzım Kadri de aynı şekilde sözlüklere atıflar yaparak bu makaleye eleştiriler yöneltmiştir (Ayata, 1996.).

3.3. Alfabe

İmla konusundaki problemlerin çözümü için alfabeyle yönelik bazı teklifler de süreli yayınlarda görülmektedir.

Ali Suavi, Paris'te yayımlanan *Ulum* gazetesindeki "Lisan ve Hatt-ı Türki" başlıklı yazısında Arap alfabesinin bazı kusurları olduğunu fakat değiştirilmesine taraftar olmadığını belirtmiştir. Londra'da çıkarılan *Hürriyet* gazetesinin 59. sayısında yayımlanan Farsça bir mektupta harflerin ıslahına dair üç maddelik öneri sunulmuş, aynı gazetede ve muhtemelen Namık Kemal'in kaleme aldığı bir cevapla bu önerilerin uygun görülmediği belirtilmiştir. İstanbul basınında da aynı konu tartışılmış, Hayrettin ve Ebüzziya Tefvik *Terakki*'de farklı görüşler dile getirmiştir (Levent, 1960).

Alfabeyle dair çalışmalar söz konusu olunca anılması gereken bir isim de Ahundzade Mirza Fethali'dir. Kamuoyu onun alfabenin ıslahına dair önerileri ve girişimlerini muhtemelen basından öğrenmiştir. Bu girişimden bahseden yazı Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniyenin yayın organı olan *Mecmua-i Fünun*'un on dördüncü sayısında (Ağustos 1863) "İslah-ı Resm-i Hatta Dair Bazı Tasavvurat" başlığı ve sonunda "*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniyede 1278 senesi zilkadesinin on üçü tarihinde Münif Efendi'nin husus-ı mezkura dair telaffuz eyledikleri makaledir.*" (s. 69-74) açıklamasıyla yayımlanmıştır. Bir tutanak olarak değerlendirilebilecek bu metinde önce Ahundzade Mirza Fethali'nin alfabe konusundaki girişimi özetlenmiş, ileri sürülen görüşlere dair çekinceler dile getirilmiştir.

3.4. Terimler

Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Türk basınında gündeme gelen konulardan birisi de ilmî terimler meselesidir. Avrupa'yla temasların sonucu Türk aydınının kelime kadrosunda yer almaya başlayan Batı kaynaklı siyasi, hukuki, felsefi kavramlar terimler meselesinin birinci başlığı olarak düşünülebilir. Tanzimat aydınının siyasetin içinde, gazetelerin muhalefetin merkezi olması bu terimlerin yaygınlaşmasında basının rolünü görünür kılar fakat II. Abdülhamit'in gittikçe artan baskısı süreli yayınların siyasetten uzaklaşmasına ve basının bu rolünün azalmasına sebep olmuştur.

Terimler meselesinde ikinci başlık pozitif bilimler ve fen-teknoloji alanları için açılmalıdır. Türk basın tarihinin hemen başlangıcında yer alan *Muhbir* gazetesinde Ali Suavi *Tarifât* adlı risaleyi tefrikaya başlamış ve yeni terimleri tarif etmeye çalışmıştır (Levent, 1960: 103). Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e doğru süreli yayınlarda fennî yazıların sayısının arttığı görülmektedir. Bu artış, gittikçe yoğunlaşan siyasi baskı ve sansüre karşı gazete çıkaranların uyguladıkları bir otokontrol olarak düşünülebilir. Ayrıca, "*Realizme kaynaklık eden pozitivist düşüncenin yaygınlaşması dergilerin bir şekilde bilimden bahsetme ihtiyacı duyması(nın)*" (Kumsar, 2016: 364) sebebi olarak gösterilebilir.

Konunun dil-basın ilişkisiyle ilgisi ise söz konusu metinlerin kelime kadrosu ve üslubuna yöneliktir. Bilimsel gelişmeler ve bunların halka tanıtılması amacıyla kaleme alınan makalelerin üslubu, terimlerin orijinal şekliyle mi yoksa Türkçe karşılıklarının mı kullanılması gerektiği, o yılların dil meseleleri arasındadır ve süreli yayınlarda tartışılmıştır.

Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e giden süreçte süreli yayınlarda fennî konulara gittikçe artan bir oranda yer verildiği yukarıda ifade edildi. Bu yazıların sade dil ve anlaşılır bir üslup taşıması gerektiği fikrini dile getiren görüşler de dergilerdeki fennî yazıların sayısı ile orantılı olarak artmıştır.

Basında görüldüğü ilk yıl (1897) edebî yazıların fennî yazılara göre daha fazla görüldüğü (Akça, 2020: 316) *Musavver Terakki*'nin 1900'den itibaren yayımlanan sayılarına kuşbakışı bir nazar fennî yazılar, bunların dil ve üslubu meselesinin işlenişine dair fikir verecektir. Derginin dördüncü senesindeki Bedrettin imzalı "İstilahat-ı Elektrikiye Muharririne" (nr. 6, 3 Ekim 1900) başlıklı yazıda bir taraftan fennî yazıların sade olması fikri savunulurken bir taraftan da *Musavver Fen ve Edep*'te bu başlıkla kaleme alınan yazılar terimlerin doğru tanıtılmadığı iddiasıyla eleştirilmiştir (Göşen, 2023). Beşinci senesinde (1902) fenne dair yazılar ve fenle uğraşan kişiler övülür, okuyucudan bu tarz yazılar talep edilir (Tuna, 2021: 31). Derginin altıncı

senesinde fen alanında önceki senelere oranla daha nitelikli fen yazıları vardır ama başyazar İskeçeli Mehmet Sıtkı bunun yeterli olmadığı düşüncesindedir. Bu senenin 37. sayısında yayımlanan bir okuyucu mektubunda fennî yazıların üslubunun daha açıklayıcı olması arzu edilmektedir (Avcu 2021). *Musavver Terakki*'nin yedinci senesindeki “Mütalaa” başlıklı bir yazıda yer alan (nr. 23, 25 Ekim 1904: 182) “*Bir eser, ne kadar açık yazılır, ne derece basit ve muhtasar cümlelerle ifade edilirse o nispette kariinin heves ve nazar-ı mütalaasını celp eder*” cümlesi ise konuya dergiyi daha ilgi çekici kılmak açısından da bakıldığını düşündürmektedir. Bu makalenin başyazar Birecikli N(amık) Ekrem tarafından kaleme alınmış olması dile getirilen görüşlerin yayın politikası olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır (Rumeysa, 2023).

4. Öneriler

Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Türk aydını, takip edilecek yol için farklı teklifler sunmuş olsalar bile, hâlihazırdaki dilin ıslahı konusunda hemfikirdir ve süreli yayın sütunlarında buna dair öneriler de vardır. Bunları dilin kurallarını düzenleyecek bir cemiyet kurulması ve Türkçenin öğrenimini, doğru kullanımını sağlayacak kitapların hazırlanması gerektiği başlıkları altında toplamak mümkündür.

4.1 Cemiyet Fikri

Dilin ıslahı için sunulan tekliflerden birisi yazım kurallarını düzenleyecek bir encümenin kurulmasıdır.

Muallim Naci *Tercüman-ı Hakikat*'te (Kanunusani 1883) yayımlanan bir yazısında imlanın ıslahı için cemiyet kurulması fikrini dile getirmiş ve ismini de “Cemiyet-i İlmiye” olarak önermiştir (Tarakçı, 1994: 319). Bu fikir yukarıda anılan *Mürüvvet*'teki tartışmada ilk önce Mehmet Ziver tarafından ortaya atılmış Faik Reşat, Ahmet Mithat tarafından desteklenmiştir. Ahmet Mithat “Akademi” ismini önerir. Faik Reşat “Cemiyet-i İlmiye-i Resmîye” olarak görüş beyan eder ama ismin “Encümen-i Daniş” olabileceğini de söyler (Polat, 1992: 33-36/15-24).

Bu tartışmada encümen fikrine Nabizade Nazım *Mürüvvet*'in (Mayıs 1888) 69. sayısındaki yazısında “*Bir kelimeyi tasarruf, bir imlayı kabul halkın hakkıdır ki tesirat-ı tabiiyeden başka hiçbir kaideye tâbi ve mahkûm olamaz* (s. 3) cümleleriyle itiraz eder.

Servet'teki (nr. 4, s. 2) imzasız bir yazıda da “Encümen-i Daniş” fikri üzerinde durulmuş ve bu kurulda yer alacak isimlerin uzman olması ve devlet tarafından desteklemesi gerektiği fikri savunulmuştur (Çelik, 2018).

4.2. Kitap ihtiyacı

Namık Kemal *Tasvir-i Efkâr*'da yayımlanan “Lisan-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir” başlıklı makalesinde o yıllarda Türk dilinin içinde bulunduğu durumu tespit ettikten sonra çözüm önerilerini beş madde olarak sunmuştur. Bunlar; Türkçeye mahsus bir sözlük, antoloji, belagat kitaplarının hazırlanması. Dilin kurallarının ve galat-ı meşhur kullanımının düzenlenmesi olarak özetlenebilir (nr. 417: 1, 2).

Bu süreçte *Lehçe-i Osmani* (1873-1876), *Lugat-i Remzi* (1888), *Lugat-i Naci* (1894), *Kamus-ı Türki* (1900) ve Şemsettin Sami'nin Türkçeden Fransızcaya, Fransızcadan Türkçeye

sözlükleri yayımlanmıştır. Bu yayınlar sözlük ihtiyacının büyük ölçüde karşılanması demektir. Namık Kemal'in önerdiği müntehabat mecmuaları konusunda da ciddi girişimler vardır. Mesela Ebüzziya Tevfik'in *Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye'si* (1879), Faik Reşat'ın "*Muharrerat-ı Nadire yahut Hazine-i Müntehabat*" (1891) ve *Yeni Letâif-i İnşa yahut Muharrerat-ı Nadire'si* (1891), Mehmet Celal'in *Osmanlı Edebiyatı Numuneleri* (1894) yayımlanmıştır. Namık Kemal'in ihtiyaç olarak gösterdiği gramer ve galatat kitapları da hazırlanmıştır. Bunlara örnek olmak üzere Faik Reşat'ın [*Talim-i Kitabet Zeyl*] 1 *İmla ve Galatat* (1892), Şükrü Efendi tarafından bu kitabın ikinci eki olarak [*Talim-i Kitabet Zeyl*] 2 *Münşeat-ı Adliye'si* (1893) ve İbn-i Kemal'in *Galatatu'l-Avam'ı* (1894) sayılabilir. Bütün bu çalışmalar süreli yayın sütunlarında sözlük, müntehabat ve imla kitaplarına duyulan ihtiyaçlara değil bu eserlerin tanıtımına, yayımlanış sürecine dair yazıların görülmesi sonucunu doğurmuştur.

Mesela *Mektep* mecmuasının 30 Mayıs 1892 tarihli 43. Sayısında Ahmet Rasim, Halil Vahit ve Faik Reşat'ın hazırladığı *Resimli Lügat* isimli bir sözlüğün birinci formasının neşredilmesi üzerine kaleme alınan yazı bulunmaktadır. Eserin tanıtımı mahiyetindeki bu yazıda yer alan, "*Bu eserimiz Türk, Arap, Acem lisanlarının 'Osmanlıca' namı altına girip de elyevm lisan-ı örfte müstamel bulunan elfâz ve istilahat ve tabirâtı ile Türkçe hükmünü alacak dereceye varmış olan ecnebi kelimatını ve ulûm-ı tıbbiye, tabiiye, riyaziye vesaire istilâhatının kısm-ı a'zamını havidir.*" (s.ön dış kapak) cümlesi döneme hâkim olan dil anlayışını da yansıtmaktadır.

Hazine-i Fünun'un 38. sayısında (29 Mart 1894) *Lugat-ı Naci'nin*, 42. sayısında (26 Nisan 1894) *Galatatu'l-Avam'ın* ilanı vardır. Aynı dergideki (nr. 35, 9 Mart 1894) Mehmet Ekrem imzalı "Bir İhtar" başlıklı yazıda Fransızca sözlükler eleştirilmiştir (Gökalp 2003: 178, 179). *Musavver Terakki'nin* 30. sayısındaki (30 Mart 1899) Faik Reşat tarafından kaleme alınan bir yazıda *Lugat-ı Naci'yi* tamamlama teklifinin Müstecabizade İsmet'ten önce kendisine teklif edildiği belirtilmekte ve süreç anlatılmaktadır. Yine *Musavver Terakki'de* (nr. 12, 29 Kasım 1900) imzasız olarak yayımlanan "Kamus-ı Türki Hakkında Bazı Mütalaat" başlıklı yazıda hem *Kamus-ı Türki'nin* muhtevsından, eksikliklerinden söz edilmiş hem de o yıllarda yayımlanan diğer lügatlerden bahsedilmiştir (Göşen, 2023: 44).

Sonuç

Dil konusundaki çalışmalar genellikle edebî metinler veya yazar ve şairlerin söyledikleri, yaptıkları üzerinden yürütülmektedir. Hâlbuki dil, başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Türk basınının da önemle üzerinde durduğu bir mesele olmuştur. Söz konusu süreçte kaleme alınan ve basın vasıtasıyla kamuoyuna sunulan bazı makaleler günümüzde dil tarihi çalışmalarının temel metinleri arasındadır. Metinlerin içerikleri makale sahiplerinin zengin bir kültür ve bilgi birikimine sahip olduğunu da göstermektedir. Yine bu zaman zarfında gazete mecmua sütunlarında yürütülen tartışmalarda ileri sürülen birçok fikrin geçen zamanla uygulamaya konmuş olması yapılan tartışmaların içi boş polemikler olmadığını göstergesidir.

1911'deki Yeni Lisan davasında dile getirilen problemler ve öneriler, dağınık ve sistemsiz olarak bu süreçte ortaya atılmıştır. Alfabenin ıslahına dair düşünceler Harf Devrimi'nin, cemiyet fikri Türk Dil Kurumunun ilk tohumları olarak düşünülmelidir. Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Türk basını dil konusundaki tavrı, tartıştığı sorunlar ve önerileri ile daha sonraki dil çalışmaları için yol açıcı olmuştur.

Extended Abstract

This article presents the attitudes of the Turkish press toward the Turkish language from its establishment to the Second Constitutional Monarchy Period, its criticisms of the language, its recommendations, how these recommendations were expressed, and where they were expressed. The historical period covered in the article is between 1831, when *Takvim-i Vekayi*, which is accepted as the first example of a Turkish press, was founded, and 1908, the year of the declaration of the Second Constitutional Monarchy. This period involved a West-East dichotomy and new searches in the context of language, in addition to every other field, and these developments were inevitably reflected in periodicals, which witnessed their era.

Studies of language usually focus on literary texts or the statements and actions of writers and poets. However, language was a priority issue in the agenda of the Turkish press from the Tanzimat [Reform] Era to the Second Constitutional Monarchy Period, and almost everyone who could read and write shared their opinions on this topic.

The periodicals of the period expressed their stance on language in their prefaces named “mukaddime” [introduction] and “ifade-i mahsusa” [editorial]. These prefaces show that the Turkish press was in favor of concise language from its establishment onwards. Neither the changing political environment nor transformations in literary movements led to a permanent change in these attitudes of periodicals.

The historical basis of this article involves a period in which the Turkish language faced several problems. Articles published in newspapers and magazines also show the sensibilities of the press regarding this issue. Some articles written in the period in question and presented to public opinion via the press are among the reference texts of today's studies on the history of language. The content of these texts also demonstrates that the writers of these articles had a rich base of culture and knowledge. The fact that many views expressed in debates that took place in the columns of these publications resulted in pertinent developments over time indicates that these debates were not irrelevant arguments.

The purpose of this study is to determine from which perspectives the topic of language was discussed in periodicals published from the establishment of the Turkish press to the Second Constitutional Monarchy Period, as well as how this issue was handled. For this reason, it was aimed to access as many periodicals as possible, and the framework of the study was shaped by articles published in the columns of newspapers and magazines. While recent scientific books and dissertations were also utilized to explore the subject, the main objective was to determine what was expressed and how it was expressed in articles published in the newspapers and magazines of the period as primary sources. Therefore, it was aimed to access articles in the newspapers and magazines of the period directly. The analyses in this article were mostly based on articles published in *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr*, *Muhbir*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Mecmua-i Fünun*, *Servet-i Fünun*, *Hazine-i Fünun*, *Musavver Terakki*, *Servet*, *Hafta*, and *Mürüvvet*, and the included quotes were taken out of these publications. These periodicals were highly popular in the years when they were published, and they included significant articles and debates in their columns.

The press-language relationship from the establishment of the Turkish press to the Second

Constitutional Monarchy Period had a fluctuating trend, although these fluctuations were not too sharp. In addition to political texts, the first newspapers also included writings in the fields of language and literature. In the period of escape from politics to literature, the press was still interested in language-related issues. It is also seen that issues that were emphasized at the beginning such as the conciseness of language and borrowed words were still popular subjects, but it should be noted that the attention of the press differed to some extent. In addition to issues that were already considered problems, including the spelling of Arabic and Farsi words in the Turkish language, whether these words are needed, and how possible and advisable it would be to abandon these words altogether, there emerged discussions about problems related to the spelling and usage of words borrowed from Western languages. In fact, traces of Arabic and Farsi had existed in the Turkish language throughout a period of centuries, and the usage of words from Western languages noticeably increased in a much shorter time.

In this process, the columns of periodicals hosted not only significant articles about language but also debates and correspondence. While people of letters and scholars of the past were being criticized for allowing the 'foreign invasion' of language at first, criticisms of younger people of letters for the same reason started to be seen later. On the other hand, there were also issues that maintained their continuity, but they also showed minor variations. For example, a considerable distance was covered regarding the need for a dictionary with Turkish words as lexical entries which was emphasized at the beginning, but criticisms of French dictionaries also arose.

In addition to the "Introduction", "Conclusion", and "Bibliography" sections, this article is organized under four main sections, namely "Expression Areas of Attitudes toward Language", "Culture Transferred through Words: The Language of Texts", "Problems", and "Recommendations". The sub-headings of "Expression Areas of Attitudes toward Language" are "Introduction Texts", "Single Articles", "Columns", "Debates", and "Letters". No sub-headings were designated for "Culture Transferred through Words: The Language of Texts". The main heading of "Problems" includes the sub-headings of "Simplification of Language", "Spelling", "Alphabet", and "Nomenclature". The main heading of "Recommendations" is presented in two parts named "Public Opinion" and "Need for Books". It was ensured that the examples presented while organizing the article under these main headings and sub-headings were selected from different periodicals, and care was taken to follow a chronological order within each section.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Ethical Approval: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, Artvin Coruh University International Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's author.

Kaynakça

Ahmet Mithat. (1872). Osmanlıcanın ıslahı. *Dağarcık*, (1), 21-25.

Ahmet Rasim. (1899). Âşık Coşkun Efendi'ye. *Malumat*, 8(179), 1187-1189.

Ahmet Rasim (2016). *Muharrir, şair edip* (A. İ. Kolcu haz.). Salkımsöğüt Yayınevi.

Atıf / Citation: Yüksel, S. (2023). Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Türk basınının dil konusundaki tavrı ve Türkçeye katkıları. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 426-445. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1381338>

- Akça, T. (2020). *Musavvar terakki (1-50. sayılar / birinci sene) inceleme-seçilmiş metinler-dizin* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Akyıldız, Ali. (2003). Meclis-i mebusan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (28), 245-247.
- Avcu, Y. (2021). *Musavver terakki (altıncı sene) inceleme-tahlili dizin-seçilmiş metinler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Ayata, Y. (1996). *Servet-i fûnun dergisi (256-305. sayılar) inceleme ve seçilmiş metinler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Bölükbaşı, R. T. (1905). Türklerin muhterem şairi Mehmet Emin Bey'e. *Çocuk Bahçesi*, (32), 2-6.
- Çelik, S. (2018). *Servet gazetesi (1-100. sayılar) inceleme ve seçilmiş metinler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Faik Reşat. (1891). Usul-i inşa. *Mektep*, 1(4), 39.
- Faik Reşat. (1897). Übedadan iki iat arasında cereyan eden muhabere-i edebiye. *Resimli Gazete*, 1 (36), 423-424.
- Faik Reşat. (1899). Matbuat-ı dahiliye mümeyyizlerinden edib-i şehîr saadetli Reşat Beyefendi hazretlerinin lütfen irsal buyurdukları iltifatname-i âliyedir. *Musavver Terakki*, 2(30), 233-234.
- Fındıkçı, H. Ş. (2019). *Servet-i fûnun dergisi (651-754. sayılar) -inceleme ve seçilmiş metinler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Gökalp, İ. S. (2003). *Hazine-i fûnun (27-52. sayılar) (inceleme ve seçilmiş metinler)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Gökçek, F. (2007). *Bir Tartışmanın Hikâyesi Dekadanlar* (1. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Göşen, Z. (2023). *Musavver terakki (dördüncü sene) inceleme-tahlili dizin-seçilmiş metinler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Halil Rüştü. (1902). Lisana dair: İmla. *Musavver Terakki*, 4(46), 340-341.
- Huyugüzel, Ö. F. (2014). *Necip Türkçü* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İmzasız. (1863). Islah-ı resm-i hatta dair bazı tasavvurat. *Mecmua-i Fûnun*, 2(14), 69-74.
- İmzasız. (1867). Mukaddime. *Muhbir*, 1, 1-3.
- İmzasız. (1891). Tebyin-i maksat. *Resimli Gazete*, 1, 2-3.
- İmzasız. (1892). Resimli lügat. *Mektep*, 1(43), Ön dış kapak.
- İmzasız. (1894). Mukaddime. *Malumat*, (1), 3-4.
- Kahraman, A. (2010). Şinasi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (39), 166-169.
- Kahraman, A. (2003). XX. Yüzyılın ilk çeyreği içinde Türk edebiyatında eleştiri. *Hece Eleştiri Özel Sayısı*, 86-101.
- Kankal, A. (2004). *Türkmen'in kidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)* (1. Baskı). Zafer Matbaası.
- Kaygusuz, B. N. (1955). *Bir Roman Gibi* (1. Baskı). İhsan Gümüşayak Matbaası.
- Kirkor Faik. (1897). Kariine. *Musavver Terakki*, 1(1), 1.
- Kolcu, A. (2004). *Musavver fen ve edep mecmuası (inceleme, tahlili fihrist ve seçme metinler)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Kumsar, İ. A. (2015). Servet-i fûnun'a muhalif bir süreli yayın: İrtika. *Tubar*, (38), 179-200.
- Kumsar, İ. A. (2016). *Malûmât Hareketi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Levent, A. S. (1960). *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri* (1. Baskı). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mehmet Celal. (1899). Edebiyat-ı cedide. *İrtika*, 1(14), 56.
- Mehmet Celal. (1899). Venüs denizden çıkıyor. *Malumat*, 8(171), 1015.
- Muallim Naci. (1887). Makale. *Mecmua-i Muallim*, (9), 35, 47-48.
- Muallim Naci. (1887). Makale. *Mecmua-i Muallim*, (12), 47-48.

- Atıf / Citation:** Yüksel, S. (2023). Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Türk basınının dil konusundaki tavrı ve Türkçeye katkıları. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 426-445. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1381338>
- Münif (Reis-i Sani-i Meclis-i Ticaret). (1862). Mukaddime. *Mecmua-i Fünun Eser-i Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*, (1),18-20.
- Namık Ekrem (Birecikli). (1904). Mütalaa, *Musavver Terakki*, 7(23),182.
- Namık Kemal. (1866). Lisan-ı Osmaninin edebiyatı hakkında bazı mülahazatı şamildir. *Tasvir-i Efkâr*, (416), (417), 1-4, 1-3.
- Nazım (Nabizade). (1888). Lisan ve edebiyat. *Mürüvvet*, 2(69), 3.
- Nerkiz, Ummuhan. (2023). Ahmet Rasim'in rumuz ve müstear isimleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 7 (30), 336-364.
- Oktay, N. (2023, Ekim, 12-13). *Yeni edebiyat kanonunun oluşumu ve muallim naci'nin durumu*, Mehmet Genç Anısına Osmanlı Tarihi Sempozyumu, Artvin, Türkiye, <https://osmanlitarhihisempozyumu.artvin.edu.tr/>.
- Polat, N. H. (1992). 1888'de bir lisan ve edebiyat münakaşası I, II. *Yedi İklim*, (4), (5), 33-36, 15-24.
- Şemsettin Sami. (1876). (Başlıksız). *Sabah*, (1),1.
- Şemsettin Sami (1881). Lisan-ı Türkî (Osmanî), *Hafta*, (12), 177-181.
- Şinasi. (1861). Mukaddime. *Tercüman-ı Ahval*, (1), 1.
- Şinasi (1864). (Başlıksız). *Tasvir-i Efkâr*, (256), 4.
- Tanpınar, A. H. (1976). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (4. Baskı). Çağlayan Kitabevi.
- Tarakçı, C. (1994). *Muallim Naci Efendi Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki* (1. Baskı). Furkan Kitabevi.
- Tuna, S. (2021). *Musavver terakki (beşinci sene) inceleme-tahlili dizin-seçilmiş metinler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Türkçü, Necip. (2003). İzmir'de Türklük ve Türk Dili Hareketi Tarihi. İçinde *Necip Türkçü'nün Hatıraları ve Dil Yazıları* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vassaf Kadri. (1899). Türkçe mektuplar: Aynen Türkçe yazılar hakkında bir ricâ-yı mahsusum. *Servet Malumat*, (342), 3.
- Yılmaz, R. (2019). *Servet-i fünun dergisi (547-650. sayılar) inceleme ve seçilmiş metinler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Yasak, F. (2020). *Servet malumat gazeteleri (301-400. sayılar) inceleme ve seçilmiş metinler*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Yüksel, S. (1999). İki edip altı mektup (üdebadan iki zât arasında cereyan eden muhabere-i edebiyedir). *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (8), 285-297.
- Yüksel, S. (2017). *Edebiyat Tarihçisi ve Eğitimci Bir Osmanlı Aydın Faik Reşat* (1. Baskı). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Yüksel, S. (2018). Yunan-latin mitolojisine ait isim ve terimlerin Türk edebiyatı belleğindeki ilk şekilleri. K. Kaya (Ed.), *Batı edebiyatında bellek I*. (305-326) içinde. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Zeki, Rumeysa Gökçen. (2023). *Musavver terakki (yedinci sene) inceleme-tahlili dizin-seçilmiş metinler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Ziya Paşa. (1868). Şiir ve inşa. *Hürriyet*, (11), 4-7.

TFRS 9 Finansal Araçlar Standardının Bankaların Gayrinakdi Kredi Karşılıklarına Etkisi: Kredi Kartları Üzerine İnceleme

Effects of TFRS 9 Financial Instruments Standard on Banks' Non-Cash Credit Provisions: A Research on Credit Cards

Mustafa Süner¹ , Prof. Dr. Levent Çinko²

Öz

TFRS 9 standardının uygulanması neticesinde gayrinakit kredileri karşılıklarında ve bunların muhasebeleştirilmesinde farklılıklar meydana gelmiştir. TFRS 9 öncesindeki uygulamada genel karşılık 1. ve 2.grup kredileri ile gayrinakdi krediler risk bakiyesi üzerinden ayrılmakta, ilgili yönetmelik nezdinde maktu bir oran belirlenmekteydi. TFRS 9 uygulamasıyla hem toplam risk kredi dönüşüm oranıyla azaltılmakta, hem de kredi kartı kullanılabilir limit ve kullanılan limitler için ayrı ayrı beklenen kredi zarar karşılığı ayrılmaktadır. Çalışmanın amacı, TFRS 9 standardının öncesi ve sonrası muhasebe ve karşılık uygulamalarındaki değişiklikler ele alınmak suretiyle literatüre katkıda bulunmaktır. Bu çalışmada 2016-2020 dönemini kapsayacak şekilde kredi kartı adet ve taahhüt edilen harcama limiti açısından üst sıralarda bulunan Türkiye’de halka açık 4 adet borsaya kote bankanın verileri kullanılmıştır. TFRS 9 sonrasında 4 bankanın da gayri nakdi kredi karşılık bakiyeleri ve rezerv oranları artmış olsa da kredi kartı karşılık bakiyelerinde benzer bir artış görülmemiş, kredi kartı rezerv oranlarında ise düşüş görülmüştür. Gayrinakdi kredilerin ve kredi kartlarının NPL oranında kayda değer bir değişiklik gözlemlenmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kredi Kartı Karşılıkları, Gayrinakdi Kredi, Bankacılık Sektörü

JEL Kodları: M40, M41, M48

Abstract

The application of the TFRS 9 standard have caused alterations to non-cash credit provisions and their accounting. Prior to TFRS 9, general provisions were made for 1st and 2nd group loans and non-cash loans based on the risk balance and for that a specific rate was determined in accordance with the related regulation. With the implementation of TFRS 9, both the risk is reduced by credit conversion rate over the total risk and the expected credit loss provision is allocated separately for credit card available limits and utilized limits. The aim of the study is to contribute to the literature by analyzing the changes in accounting and provision practices before and after TFRS 9. In this study, the data of 4 listed banks in Turkey, ranked high in terms of the number of credit cards and committed spending limits, are used for the 2016-2020 period. Although these four banks have seen an increase in both non-cash credit provisions and reserve ratios after TFRS 9, there is no similar rise in credit card provisions account, and there is even a decline in credit card reserve ratios. No significant change was observed in the NPL ratio of non-cash loans and credit cards.

Keywords: Credit Card Provisions, Non-Cash Credit, Banking Sector

JEL Codes: M40, M41, M48

¹ Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Bankacılık Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, mustafa35suner@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3363-6147

² Marmara Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi, Bankacılık Bölümü, leventcinko@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2690-7770

Giriş

5411 Sayılı Bankacılık Kanunu'nun 48.maddesinde gayrinakdi krediler; teminat mektupları, kontrgarantiler, kefaletler, aval, ciro, kabul olarak sıralanmıştır (Bankacılık Kanunu, 2005). BDDK'nın Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri raporuna göre Aralık 2020 döneminde; gayrinakdi kredilerin büyüklüğü 1.004 milyar TL olarak gerçekleşmiş ve bu kredilerin %74'ü teminat mektubu ve %12'si akreditif olmuştur (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), 2020) 01.01.2018 tarihinden itibaren bankalar, TFRS 9 Finansal Araçlar standardını uygulamaya başlamış, bu anlamda kredilerin sınıflandırılması ve bunlar için ayrılacak karşılıklara ilişkin usul ve esaslar hakkında yönetmelikte de TFRS 9 ile uyumlu olacak şekilde değişiklikler yapılmış ve uygulanmaya başlanmıştır (Süner, 2020). Söz konusu değişiklikler her geçen gün bilançoda daha çok yer tutan gayrinakdi krediler için de önemli olmuştur.

Çalışmanın amacı, TFRS 9 standardının öncesi ve sonrası muhasebe ve karşılık uygulamalarındaki değişiklikler ele alınmak suretiyle literatüre katkıda bulunmaktadır. Literatürde konu ile ilgili (Chen vd., 2020) bir çalışma bulunmakta, ilgili çalışmada kredi kartı bakiyeleri ve bunlar için ayrılan karşılık bakiyesi analizine ve karşılık tutarının kredi kartı bakiyesine oranlanması ile bulunan rezerv oranına dair bir analize yer verilmiştir. Bu çalışmada ise söz konusu çalışmadan farklı olarak kredi kartı bakiyeleri standart, yakın izleme ve takipteki krediler şeklinde raporlanmış ve temerrüt etmiş kredi kartı bakiyesinin toplam kredi kartı bakiyesine oranlanması ile tespit edilen takibe dönüşüm oranına (NPL) dair bir analiz yapılarak yerli ve yabancı literatüre katkıda bulunulmuştur. Çalışmada diğer çalışmadan farklı olarak ayrıca TFRS 9 standardının uygulanması ile kredi kartı karşılıklarının muhasebeleştirilmesine ilişkin değişiklikler örnekler üzerinden ele alınmıştır.

Bu çalışmada giriş bölümünden sonra literatür taramasına, sonraki bölümde ise TFRS 9 Finansal Araçlar standardı öncesi ve sonrasındaki mevzuat ve uygulamaya ilişkin detaylara yer verilmiş ve finansal tablolar ve dipnotlar üzerinden geçişin etkisi rezerv oranı ve NPL oranları üzerinden gösterilmiştir. Son bölümde ise teorik olarak bir örnek üzerinden TFRS 9 öncesi ve sonrası karşılık tutarı hesaplanmış ve karşılık tutarının muhasebeleştirilmesindeki farklılıklar ele alınmıştır.

1. Literatür Taraması

TFRS 9 standardının uygulanması sonrasındaki etkilere dair yapılan literatür taramasında çalışmaları; finansal tablo kalemlerine olan, kredi karşılıklarına olan ve muhasebeleştirmeye olan etkisi üzerine şekilde bir ayrıma tabi tutmanın mümkün olduğu görülmüştür. TFRS 9 standardına geçişin finansal tablo kalemlerine etkisi üzerine aşağıdaki çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Yıldırım (2018) tarafından yapılan çalışmada; finansal varlıkların değer düşüklüğü için ayrılacak karşılık rakamlarının artacağı ve bankaların net karına doğrudan etki edeceği,

Akpelvan (2018) tarafından yapılan çalışmada; özel karşılıklar ile karşılıkların öncesindeki dönem net kar kalemleri arasındaki ilişkinin; gerçekleşen kredi zarar modelini uygulayan TMS 39 standardında %30,06 seviyesinde olduğu, öte yandan beklenen kredi zarar modelini uygulayan TFRS 9 standardı ile birlikte bu ilişkin %15,49 seviyesinde gerçekleştiği,

dolayısıyla TFRS 9 standardına geçiş ile birlikte bankalar tarafından özel karşılıkların karlılığın yönetimi amacıyla kullanılması hususunda bir azalış meydana geldiği,

Köksal vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada; TFRS 9 uygulamasının etkisini ölçülemek adına Türkiye'deki 7 bankaya ait 6 adet rasyo ile analiz gerçekleştirmiş, kredi karşılıklarına ilişkin yeni uygulamanın bankaların finansal tablolarını olumsuz yönde etkilediğini, öte yandan sermaye yeterlilik rasyo seviyelerinde ise koruma etkisi yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

TFRS 9 standardına geçişin kredi karşılıklarına etkisi üzerine aşağıdaki çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Kanat (2020) tarafından yapılan çalışmada; 2017 yıl sonu raporlarında 01.01.2018 itibarıyla TFRS 9 geçiş etkilerinin verildiği mali tablolar incelenmiş, birinci ve üçüncü aşama sınıflandırılan kredilerin karşılık ayırma oranlarında azalma ve ikinci aşama kredilerin karşılık ayırma oranında artış olduğu görülmüştür. Çalışmada ayrıca bir model çalışması gerçekleştirilmiş; bu sefer ikinci ve üçüncü aşama kredilerin karşılık ayırma oranlarında artma ve birinci aşama kredilerde azalma olduğu,

Karaarslan ve Gülhan (2020) tarafından yapılan çalışmada; Türkiye'de halka açık bankaların 2018 tarih itibarıyla TFRS 9'a geçiş etkilerini gösteren finansal tabloları incelenmiş, Avrupa Merkez Bankası tahminleri ile doğru, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu tahminleri ile ters yönde olacak şekilde toplam karşılık tutarında artış olduğu,

Çakır (2020) tarafından yapılan çalışmada; Türkiye'deki aktif en yüksek 15 bankanın 2017 ve 2018 yıl sonu denetim raporları analiz edilmiş ve TFRS 9 standardının uygulanmasıyla birlikte beklenen zarar karşılığı rakamlarının tüm bankalarda ortalama %110 oranında arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

TFRS 9 standardına geçişin muhasebeleştirilmeye etkisi üzerine yapılan çalışmalarda;

Süner (2020) tarafından yapılan çalışmada; TFRS 9 öncesinde takipteki krediye ait tahakkuk ve reeskont tutarların iptal edilmek suretiyle nazım hesaplara aktarılma uygulaması standardın uygulanması ile birlikte iptal edilmeyerek normal kredi gibi muhasebeleştirilmeye devam edildiği hususu ele alınmış ve standardın uygulanmadan önceki ve sonraki tahakkuk ve reeskont kayıtlarının muhasebeleştirilmesinde değişikliğe gidildiği,

Süner (2020) tarafından yapılan çalışmada; TFRS 9 standardının uygulamaya konulduğu tarihten sonra kredi zarar karşılıklarının hesaplanmasına ilişkin değişikliğin ertelenmiş vergi açısından da farklılığa neden olduğu, uygulama sonrasında kredi karşılıkları için artık ertelenmiş vergi hesaplanmaya başlandığı ve ertelenmiş verginin muhasebeleştirilmesinde değişikliğe gidildiği,

Çiftci (2021) tarafından yapılan çalışmada; TFRS 9 uygulaması öncesi ve sonrası için kredi karşılıklarının hesaplanması ve muhasebeleştirilmesine yönelik inceleme gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ayrıca TFRS 9 öncesinde yönetmelik doğrultusunda ayrılması gereken karşılık tutarının, TFRS 9 uygulaması sonrasında hesaplanan beklenen kredi zarar karşılığından daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan literatür taramasında TFRS 9 standardına geçiş ile gayrinakdi kredi karşılıklarına

etkisi üzerine bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dünyada kredi kartı karşılıklarına ilişkin bir çalışma bulunmaktadır.

Chen vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada; TMS 39 ile TFRS 9 standardındaki uygulamalar karşılaştırıldığında TFRS 9 standardının uygulanması ile kredi kartı bakiyesinin %205,36 oranında arttığı ve söz konusu kredi kartı bakiyesi için ayrılacak karşılık tutarının %21,26 arttığı gözlemlenmiştir. Öte yandan yazarların rezerv oranı şeklinde nitelendirdiği karşılık tutarı/kredi kart bakiyesi oranının %3,99'dan %1,58'e düştüğü bulunmuştur.

2. TFRS 9'a Geçişin Gayrinakdi Kredi Karşılıklarına Etkisi

Bu başlık altında öncelikle TFRS 9 öncesi ve sonrasındaki mevzuata ilişkin değerlendirmede bulunulacaktır. Sonrasında ise bankaların konsolide olmayan finansal tabloları ve dipnotları üzerinden geçişin gayri nakdi krediler üzerindeki etkisi ele alınacaktır.

2.1. TFRS 9 Standardı Öncesi ve Sonrasına İlişkin Mevzuat Hükümleri

TFRS 9 uygulanmaya başlanmadan önce geçerli karşılıklar yönetmeliğinde aşağıdaki hüküm bulunmaktadır:

Bankalar, standart nitelikli nakdi kredileri toplamının yüzde biri (% 1) ve teminat mektupları, aval ve kefaletleri ile diğer gayrinakdi kredileri toplamının binde ikisi (% 0,2) oranında, yakın izlemedeki nakdi kredileri toplamının yüzde ikisi (% 2) ve teminat mektupları, aval ve kefaletleri ile diğer gayrinakdi kredileri toplamının binde dördü (% 0,4) oranında genel karşılık ayırırlar (BDDK, 2016: 6).

TFRS 9 uygulanmasını içeren yeni karşılıklar yönetmeliğinde ise aşağıdaki hüküm bulunmaktadır:

Bankaların kredileri için TFRS 9 kapsamında karşılık ayrımları esastır. Bu Yönetmelik uygulamasında TFRS 9 kapsamında ayrılan karşılıklardan; On iki aylık beklenen kredi zarar karşılığı tutarları ve borçlunun kredi riskinde önemli derecede artış nedeniyle ayrılan ömür boyu beklenen kredi zarar karşılığı tutarları genel karşılık olarak, borçlunun temerrüdü dolayısıyla ayrılan ömür boyu beklenen kredi zarar karşılığı tutarları özel karşılık olarak addedilir (BDDK, 2008: 1).

Daha açıklayıcı olması açısından aşağıdaki tabloda öncesi ve sonrası mevzuatı karşılaştırmalı olarak yer almaktadır.

Tablo 1

Kredi Karşılık Oranlarının Karşılaştırılması

Kredi Grupları	Önceki Mevzuat	Yeni Mevzuat
1. Grup- Standart Nitelikli	Nakdi %1 Gayrinakdi %0,02	12 Aylık Beklenen Kredi Zararı
2. Grup- Yakın İzlemedeki	Nakdi %2 Gayrinakdi %0,04	Ömür Boyu Beklenen Kredi Zararı
3. Grup- Tahsil İmkânı Sınırlı	%20	Ömür Boyu Beklenen Kredi Zararı
4. Grup- Tahsili Şüpheli	%50	Ömür Boyu Beklenen Kredi Zararı
5. Grup- Zarar Niteliğindeki	%100	Ömür Boyu Beklenen Kredi Zararı

Kaynak: Köksal vd., (2020: 33)

Söz konusu beklenen kredi zararı ise 12 aylık ve ömür boyu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. 12 aylık beklenen kredi zararı, "Ömür boyu beklenen kredi zararlarının,

raporlama tarihinden sonraki 12 ay içinde finansal araca ilişkin gerçekleşmesi mümkün temerrüt hallerinden kaynaklanan beklenen kredi zararlarını temsil eden kısmıdır.” şeklinde tanımlanırken, ömür boyu beklenen kredi zararı ise “Finansal aracın beklenen ömrü boyunca gerçekleşmesi mümkün tüm temerrüt durumlarından kaynaklanan beklenen kredi zararlarıdır.” şeklinde tanımlanmaktadır (Kamu Gözetimi Kurumu (KGK), 2019).

TFRS 9’a göre kredi karşılığı ifadesi yerini “Beklenen Kredi Zararı” kavramına bırakmıştır (Köksal vd., 2020). Aşağıdaki başlıklar altında TFRS 9 kapsamında beklenen kredi zararı hesaplanmasında kullanılan değişkenler ele alınacaktır.

2.1.1. TFRS 9 Standardı Kapsamında Beklenen Kredi Zararı Hesaplanması

TFRS 9 standardı kapsamında, bankalar içsel olarak oluşturdukları derecelendirme sistemlerini kullanmaları ve kredi zararını müşteri ve kredi bazında hesaplamaları beklenmektedir (Aktürk, 2016). İçsel olarak oluşturulan derecelendirme sisteminde belli başlı kavramlar bulunmakta olup, aşağıdaki başlıklar altında temerrüt olasılığı, temerrüt hâlinde kayıp, kredi dönüşüm oranı, temerrüt hâlinde risk kavramları ele alınacaktır.

2.1.1.1. Temerrüt Olasılığı

Temerrüt olasılığı, borçlu tarafın alacaklı tarafa olan kredi yükümlülüğünün yerine getirmeme olasılığını ifade etmekte; bu olasılık da gerek kredi derecelendirme kuruluşu tarafından, gerekse bankanın içsel derecelendirmesi tarafından borçlu için atanan notu esas alarak belirlenmektedir (Colquitt, 2007). Temerrüt olasılığı 0 ve 1 arasında değişen bir sayısal değeri ifade etmekte ve borçlunun temerrüt etme ve etmemesine ilişkin olasılıkların toplamı 1 olmaktadır (Arslan, 2022). Her ne kadar temerrüt olasılığının belirlenmesi tarihsel temerrüt oranları ve banka içsel kredi skor ve istihbarat bilgilerinin ekonometrik analizi ile elde ediliyor olsa da, bu çalışmada S&P Global Ratings’e ait 2020 yılı küresel şirket temerrüt oran çalışmasında üretilen kredi derecesi bazlı temerrüt oranları üzerinden analiz yapılacaktır.

Tablo 2

1981-2020 Ortalama Kümülatif Temerrüt Oranları (1 Yıllık) (%)

Kredi Derecesi	Temerrüt Oranı (%)
AAA	0,00
AA	0,02
A	0,05
BBB	0,16
BB	0,63
B	3,34
CCC/C	28,30

Kaynak: S&P Global Ratings, (2021: 51).

Tablo 2’de görüleceği üzere firmaların kredi derecesi AAA notundan CCC notuna düşükçe temerrüt olasılıkları artmaktadır.

2.1.1.2. Temerrüt Hâlinde Kayıp

Kredi Riski Azaltım Tekniklerine İlişkin Tebliğde karşı tarafın temerrüdünden kaynaklanan zararın, temerrüt anındaki bakiyeye oranı temerrüt hâlinde kayıp olarak tanımlanmıştır (BDDK, 2014). Söz konusu durum şu basit örnekle ele alınabilir. Kredinin

temerrüdü ve bankanın ilgili temerrüt bakiyesinin tamamını tahsil etmesi hâlinde temerrüt hâlinde kayıp yoktur. Öte taraftan hiç tahsilat yapılamadığı durumda ise söz konusu bakiyenin tamamı temerrüt hâlinde kayıptır ve bu oran %100'dür (Özbek, 2019). Tahsilat sürecinde yapılan doğrudan ve dolaylı idari veya yasal takip masraf vb. hesaplama dâhil edilir. Kredi takibe alındıktan sonra, temerrüt tarihine iskonto edilmiş net tahsilat yüzdesi hesaplanmaktadır. Dolayısıyla temerrüt hâlinde kayıp formülü şu şekilde gösterilebilir (Yıldırım, 2018).

$$\text{Temerrüt hâlinde kayıp (\%)} = 1 - \text{Net tahsilat oranı (\%)}$$

Yukarıdaki formülde dikkate alınarak geçmiş veriler dikkate alınarak her portföy ve ürün bazında tek tek yapılarak hesaplanması gerekmektedir (Yıldırım, 2018).

BDDK'nın Ekim 2020 tarihli Basel 3 Final Yerel Sayısal Etki Çalışması Sonuçları duyurusunda, "Kredi kaynağından ziyade işlemleri kolaylaştırmak için kullanılan rotatif ürünler, örneğin ödeme dönemlerinde tamamen ödenen kredi kartları ve son 12 boyunca çekim olmamış BCH'lar için %45 risk ağırlığı uygulanabilecektir." hükmüne yer verilmiştir (BDDK, 2020: 10). Bu çalışmada da BDDK duyurusunda yer verilen kredi kartları için kullanılması uygun görülen %45 oranı temerrüt hâlinde kayıp oranı olarak kullanılacaktır.

2.1.1.3. Kredi Dönüşüm Oranı

Kredi dönüşüm oranı, değerlendirme tarihi ile temerrüdün gerçekleştiği tarih arasındaki olası risk artışlarının uyarlanmasında kullanılan orana denilmektedir. (Köksal vd., 2020)

Bilanço dışı kalemler için kredi riski, tahsis edilen ancak kullanılmayan kredi tutarının kredi dönüşüm oranı ile çarpımı yoluyla hesaplanmaktadır (Basel Bankacılık Denetim Komitesi, 2006: 95). Gayrinakdi krediler, ürün tipi ve ilgili bankanın geçmiş tazmin tutarları analiz edilmek suretiyle kredi tutarının nakde dönüşüm oranı tahmin edilmektedir (Türkiye İş Bankası, 2020).

01.11.2006 tarihli "Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik" hükmünde kredi kartı harcama limiti taahhütleri için kredi dönüşüm oranının %50 olarak uygulanabileceği belirtilmektedir (BDDK, 2006). Her ne kadar kredi dönüşüm oranı tahmini ilgili bankanın geçmiş tazmin verileri üzerinden yapılan analiz çalışması ile elde edilebiliyor olsa dahi bu çalışmada verilerin bulunmaması nedeniyle ilgili yönetmelikte belirlenen kredi dönüşüm oranı kullanılacaktır.

2.1.1.4. Temerrüt Hâlinde Risk

Bir alacağın temerrüde düşmesi hâlinde ya da alacağın tahmini risk tutarını ifade eden kavrama temerrüt hâlinde risk denilmektedir (Aktürk, 2016). Temerrüt hâlinde risk bakiyesi, nakdi kredilerin ile gayri nakdi kredilerin kredi dönüşüm oranıyla çarpımının toplanması suretiyle hesaplanmaktadır (Kanat, 2020).

Temerrüt hâlinde risk hesaplamasının geri ödeme planları, yeniden finansman imkânı, balon ödemeler, kredi limit kullanımlarındaki değişiklikler, temerrüt öncesi risk azaltım aksiyonlarını da içerecek şekilde nasıl değişeceğini yansıtmış olması beklenmektedir (Global Public Policy Committee, 2016).

2.2. TFRS 9 Standardının Gayrinakdi Kredi Karşılıkları Üzerine Etkisi

Çalışmada kredi kartı adedi yüksek ve finansal tablo dipnotlarında kredi kartı bakiyelerini detaylı olarak sunan İşbank, Akbank, Yapı ve Kredi Bankası ve Garanti Bankası verilerinden yararlanılmıştır.

Tablo 3

2016-2020 yılları arasında 4 bankaya ait gayri nakdi kredi bakiyeleri ve karşılıkları (Bin TL)

Banka	Tür	2020	2019	2018	2017	2016
GARAN	Temerrüt Etmemiş	1.434.029	1.539.690	974.609	370.339	355.861
	Temerrüt Etmemiş	81.711.066	81.630.427	84.230.351	68.516.128	68.200.685
	Karşılıklar	809.936	537.247	282.169	127.417	134.609
	Rezerv Oranı	0,010	0,006	0,003	0,002	0,002
	NPL Oranı	0,017	0,019	0,011	0,005	0,005
İŞBANK	Temerrüt Etmemiş	909.307	1.022.354	545.107	347.586	297.323
	Temerrüt Etmemiş	202.730.928	156.749.701	150.903.665	145.108.419	112.687.491
	Karşılıklar	694.245	537.247	365.941	177.964	120.311
	Rezerv Oranı	0,003	0,003	0,002	0,001	0,001
	NPL Oranı	0,004	0,006	0,004	0,002	0,003
AKBANK	Temerrüt Etmemiş	939.098	258.506	258.445	180.677	198.157
	Temerrüt Etmemiş	118.525.438	109.439.577	116.801.044	111.191.040	101.620.937
	Karşılıklar	500.379	304.813	388.224	131.983	205.654
	Rezerv Oranı	0,004	0,003	0,003	0,001	0,002
	NPL Oranı	0,008	0,002	0,002	0,002	0,002
YKBANK	Temerrüt Etmemiş	987.003	1.175.798	1.079.128	944.029	875.166
	Temerrüt Etmemiş	192.667.782	162.254.940	151.004.470	211.264.326	133.400.779
	Karşılıklar	1.061.681	926.819	865.369	356.956	351.176
	Rezerv Oranı	0,005	0,006	0,006	0,002	0,003
	NPL Oranı	0,005	0,007	0,007	0,004	0,007

İlk etapta çalışmada yer verilen Bankalara ait kredi kart adetlerine ve kredi kartı harcama limit taahhüt bakiyelerine yer verilmiştir. Çalışmada 2016-2020 yılları arasındaki gayrinakdi kredi temerrüt etmiş ve etmemiş bakiyeleri, gayrinakdi kredi karşılıkları raporlanmıştır. 2018 yılı TFRS 9 açısından milat tarih olduğundan sağlıklı karşılaştırma yapmak adına öncesinde ve sonrasındaki 2 yıl verileri kullanılmıştır. Bir sonraki başlıkta ise TFRS 9 standardı öncesi ve sonrasındaki kredi kartı karşılık hesaplaması ve muhasebesine ilişkin değişiklikler ele alınacaktır.

2.2.1. Çalışmada Kullanılan Bankalara Ait Kredi Kart Adet ve Limitleri

Kredi kartı adedinde sektör toplamının yıllar itibarıyla yarısı kadar pazar payına sahip 4 adet bankaya ait kredi kartı adet sayılarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 4

2016-2020 Yılları Arasında Bankaların Kredi Kart Adetleri (Milyon)

Banka/Yıl	2016	2017	2018	2019	2020
Yapı ve Kredi	10,5	11,1	11,8	11,9	11,9
Garanti	9,8	10,2	10,1	10,1	10,3
İşbank	7	7,3	7,7	8,1	8,8
Akbank	6	6,6	6,6	6,5	6,5
Toplam	33,3	35,2	36,2	36,6	37,5
Sektör Toplam	58	62	66	70	76

Kaynak: Tablodaki bankaların faaliyet raporları, bkm.com.tr/kart-sayilari

Kredi kart adetleri tek başına bir gösterge olmamakta bu anlamda bankaların bu kredi kartları için ne kadar limit taahhüt ettikleri bilgisine de ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlamda 2016-2020 yılları arasında Bankalar için kredi kartı harcama limit taahhüt bakiyelerine aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 5

2016-2020 Banka Kredi Kartı Harcama Taahhüt Bakiyeleri (Milyar TL)

Banka/Yıl	2016	2017	2018	2019	2020
Yapı ve Kredi	30	33	35	41	48
Garanti	28	29	32	37	46
İşbank	22	24	27	31	38
Akbank	17	18	19	23	29
Toplam	97	104	113	132	161
Sektör Toplam	-	-	208	259	338

Kaynak: www.tbb.org.tr

Yukarıdaki tabloda 2016 ve 2017 yılları için TBB sisteminde veri tutulmaması sebebiyle boş bırakılmış olsa dahi, 2018-2020 yılları arasında söz konusu 4 bankanın limit taahhütlerinin de kart adetleri gibi sektörün yarısı kadar pazar payına sahip olduğu görülmektedir.

2.2.2. Çalışmada Kullanılan Bankalara Ait Gayri Nakdi Kredi ve Kredi Kartı Rezerv ve NPL Oranları

Takibe dönüşüm oranı (NPL), temerrüt ederek takibe intikal etmiş olan kredi bakiyesinin toplam nakit kredi bakiyesine bölünmesi ile bulunur. (Aktuğ, 2019). 2016-2020 yılları arasında, banka finansal tablo dipnotlarından edinilen veriler doğrultusunda oluşturulan Tablo 5'te gayri nakdi kredilerin NPL oranları hesaplanmıştır.

Tablo 6

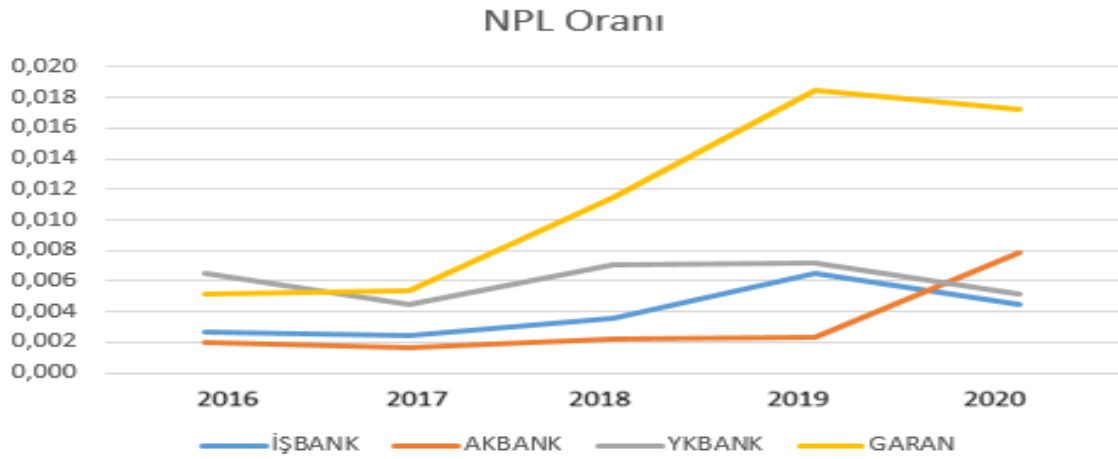
2016-2020 yılları arasında 4 bankaya ait kredi kartı bakiyeleri ve karşılıkları (Bin TL)

Banka	Tür	2020	2019	2018	2017	2016
GARAN*	Standart nitelikli krediler	28.943.815	23.725.641	21.325.626	21.746.438	18.760.932
	Yakın izlemedeki krediler	4.050.780	3.452.286	3.819.522	523.179	802.128
İŞBANK	Standart nitelikli krediler	23.797.483	18.772.757	16.040.810	14.379.688	12.235.123
	Yakın izlemedeki krediler	1.067.462	1.138.507	1.096.016	1.093.750	1.064.814
	Takipteki krediler	1.139.148	1.458.531	1.098.529	1.059.777	1.042.854
	Özel karşılık (-)	-782.387	-724.964	-753.325	-593.720	-484.849
	Rezerv Oranı	4%	7%	6%	6%	7%
	NPL Oranı	-3%	-3%	-4%	-4%	-3%
AKBANK	Standart nitelikli krediler	20.426.242	14.579.181	13.096.826	13.575.879	12.128.729
	Yakın izlemedeki krediler	1.234.179	1.540.707	1.659.792	473.047	690.487
	Takipteki krediler	877.031	1.029.502	786.652	1.061.586	1.231.259
	Özel karşılık (-)	-1.230.180	-962.410	-928.150	-1.061.586	-1.231.259
	Rezerv Oranı	4%	6%	5%	7%	9%
	NPL Oranı	-5%	-6%	-6%	-7%	-9%
YKBANK	Standart nitelikli krediler	31.612.501	27.731.273	26.266.314	24.580.548	21.729.623
	Yakın izlemedeki krediler	2.241.772	1.397.294	1.676.879	497.954	464.702
	Takipteki krediler	1.152.038	1.240.433	1.142.193	1.434.052	1.639.583
	Özel karşılık (-)	-1.110.797	-1.052.275	-585.693	-1.191.177	-1.386.761
	NPL Oranı	3%	4%	4%	5%	7%
	Rezerv Oranı	-3%	-3%	-2%	-4%	-6%

*Garanti Bankası finansal tablo dipnotlarında kredi kartı takip bakiyesi ve karşılıklarına ilişkin bilgi bulunmadığı için bu bilgiler boş kalmıştır.

Şekil 1

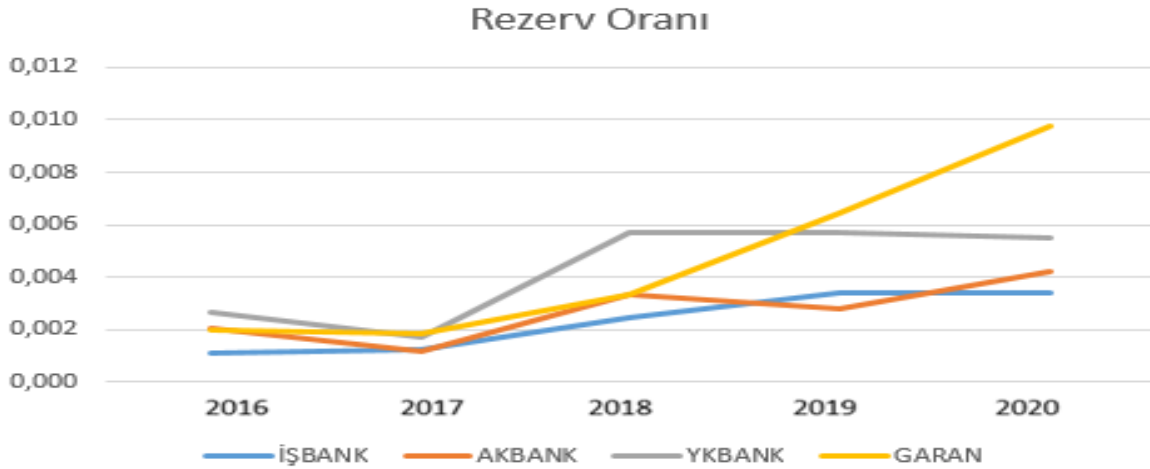
2016-2020 Yılları Arasında 4 Bankanın Gayrinakdi NPL Oranı

Grafikte de görülebileceği gibi TFRS 9 standardının uygulanmaya başlandığı 2018 yılı ve sonrasında Garanti Bankasının gayrinakdi NPL oranında yükseliş olduğu görülse de diğer bankalar bu şekilde keskin bir yükseliş olmadığı görülmüştür. Rezerv oranı olarak nitelendirilen karşılık tutarının kredi riski bakiyesine oranı 2016-2020 yılları arasında Bankaların finansal tablolarından edinilen veriler doğrultusunda hesaplanmıştır.

Şekil 2

2016-2020 Yılları Arasında 4 Bankanın Gayrinakdi Rezerv Oranı

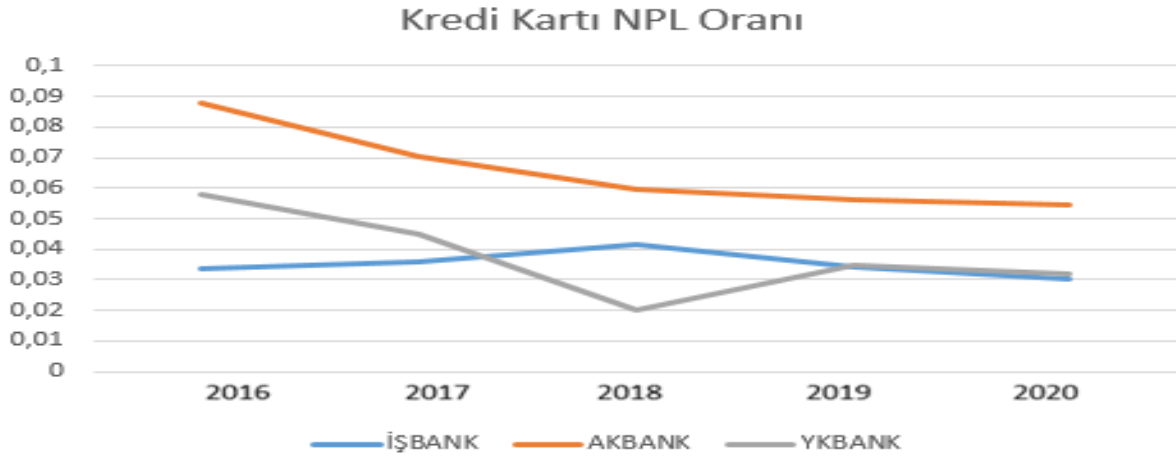

Grafikte de görülebileceği gibi TFRS 9 standardının uygulanmaya başlandığı 2018 yılı öncesinde gayri nakdi krediler için hesaplanan rezerv oranı düşük olmasına rağmen bu yıldan sonra ilgili oran bankalar için artışa geçmiştir. Garanti Bankası için gözlemlenen keskin artış etkisi diğer bankalar için nispeten düşük kalmıştır.

2016-2020 yılları arasında, banka finansal tablo dipnotlarından edinilen veriler doğrultusunda oluşturulan Tablo 6'de kredi kartları için NPL oranları hesaplanmıştır. Garanti Bankasının kredi kartları için takipteki kredi ve karşılık bakiyeleri dipnotlarda yer almadığından analiz dışında bırakılmıştır.

Şekil 3

2016-2020 Yılları Arasında 3 Bankanın Kredi Kartı NPL Oranı

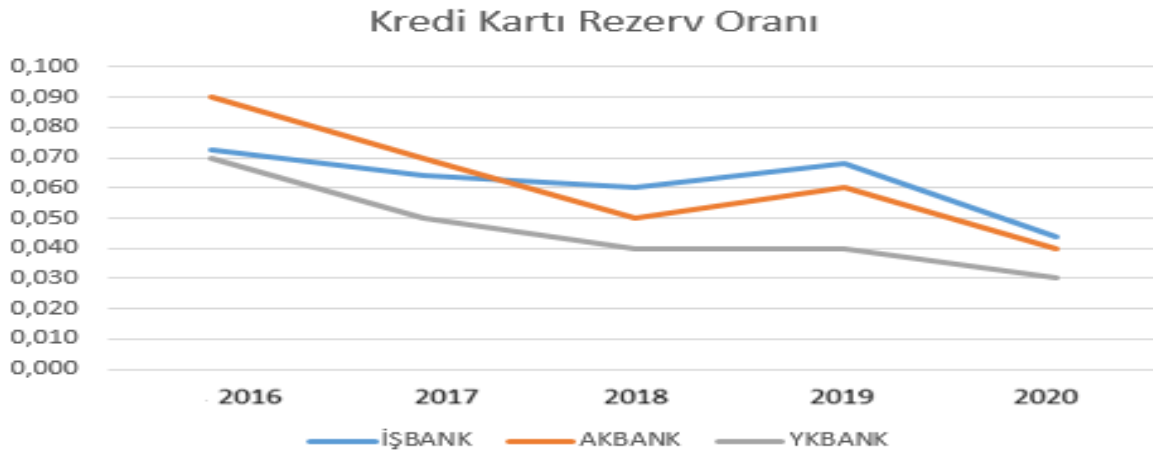

Grafikte görülebileceği gibi TFRS 9 standardının uygulanmaya başlandığı 2018 yılı ve sonrasında kredi kartları NPL oranlarında Yapı ve Kredi Bankası kredi kartı NPL oranında keskin bir düşüş olduğu görülmektedir. Akbank için de bir düşüş olduğu gözlemlense de, İşbankası için bir artış olduğu görülmektedir.

Rezerv oranı olarak nitelendirilen karşılık tutarının kredi riski bakiyesine oranı 2016-2020 yılları arasında Bankaların finansal tablolarından edinilen veriler doğrultusunda hesaplanmıştır.

Şekil 4

2016-2020 Yılları Arasında 4 Bankanın Kredi Kartı Rezerv Oranı

Grafikte görülebileceği gibi TFRS 9 standardının uygulanmaya başlandığı 2018 yılında kredi kartları için hesaplanan rezerv oranı önceki yıllara göre düşük kalmıştır.

2.2.2.1. TFRS 9 Standardının Banka Gayri Nakdi Kredi Karşılıklarına Etkisi

Beklenen kredi zarar karşılığının tespiti için bulunması gereken değişkenler bu başlığa kadar tespit edilmiş ve bu değişkenlerle aşağıdaki tabloda görüleceği gibi TFRS 9 öncesi ve sonrası beklenen kredi zarar karşılığı oranları tespit edilmiştir.

Tablo 7

TFRS 9 Öncesi ve Sonrasında Gayri Nakdi Kredi Karşılık Oranları

Derece	Temerrüt Oranı %	KDO	THK	BKZK Oranı	Eski Karşılık Oranı	Gayrinakdi Risk	TMS 39 (1.Grup)	TFRS 9 (1.Grup)
AAA	0,00	0,50	0,45	0,0000	0,002	10.000,00	20,00	0,00
AA	0,02	0,50	0,45	0,00009	0,002	10.000,00	20,00	0,90
A	0,05	0,50	0,45	0,000225	0,002	10.000,00	20,00	2,25
BBB	0,16	0,50	0,45	0,00072	0,002	10.000,00	20,00	7,20
BB	0,63	0,50	0,45	0,002835	0,002	10.000,00	20,00	28,35
B	3,34	0,50	0,45	0,01503	0,002	10.000,00	20,00	150,30
CCC/C	28,30	0,50	0,45	0,12735	0,002	10.000,00	20,00	1.273,50

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur. Gayrinakdi riski 20.000.-TL x 0,50 (KDO) ile çarpılmıştır.

TFRS 9 standardı öncesinde belirlenen kredi karşılık oranlarına bakıldığında bu çalışma için dahi AAA ve AA notlarına tekabül ettiği görülmekte olup, bunun altında kalan derecelendirme notları için daha düşük karşılık ayrıldığı sonucuna varılmaktadır. Daha doğrusu TFRS 9 öncesindeki uygulamada kredi derecelendirme notu dikkate alınmamakta her müşterinin oranı aynı şekilde atanarak kredi karşılığı hesaplanmaktaydı. Bu durumun doğal sonucu olarak tablodan da görülebileceği üzere TFRS 9 sonrasında gayri nakdi kredilerin karşılıklarında artış bulunmaktadır.

2.3. TFRS 9 Öncesi ve Sonrası Kredi Kartı Karşılıkları ve Muhasebeleştirilmesi

Kredi kartları limitin kullanılmayan kısmı için gayri nakdi kredi, kullanılan limit ise nakdi kredi olarak muhasebeleştirilmektedir. Bu sebeple TFRS 9 standardı uygulanmaya başlandıktan sonra değişiklikler meydana gelmiştir. Kredi kartlarının tahsisi sırasında ve kullanıldıktan sonraki muhasebeleştirmelere aşağıdaki kayıtlarda gösterilmektedir (İbiş vd., 2018: 227-230).

Aybüke S....., Z Bankası kredi kartı için başvuruda bulunmuş, Banka başvuruyu kabul etmiş ve Aybüke S.....'e 20.000.-TL limit tahsis edilmiştir.

-----11/11/2020-----

978 TAAHHÜTLERDEN ALACAKLAR	20.000	
980 TAAHHÜTLERDEN BORÇLAR		20.000
980.10 Kredi Kartı Harcama Limit Taahhütleri		

Kartı kendisine teslim edilen Aybüke S....., Z Bankası internet şubesinde acil nakit ihtiyacı için 10.000.-TL nakit avans çekmiştir.

-----12/11/2020-----

116 KISA VADELİ DİĞER KREDİLER	10.000	
116.21 Bireysel Kredi Kartları Taksitsiz		
300 TASARRUF MEVDUATI-		10.000

Nazım hesaplarda gösterilen kredi kartı limitinden yapılan harcamalar ters kayıt yapılarak düşürülecektir.

-----12/11/2020-----

980 TAAHHÜTLERDEN BORÇLAR	10.000	
980.10 Kredi Kartı Harcama Limit Taahhütleri		
978 TAAHHÜTLERDEN ALACAKLAR		10.000

Buraya kadar olan muhasebe kayıtlarında değişiklik olmasa da ilgili işlemlerin karşılıklarının hesaplanması ve muhasebeleştirilmesinde TFRS 9 öncesi ve sonrası için farklılıklar bulunmaktadır.

2.3.1. TFRS 9 Öncesi Kredi Kartı Karşılıkları ve Muhasebeleştirilmesi

Bankalarca uygulanacak tekdüzen hesap planı ve izahnamesinde; 35000-Genel Karşılıklar skontunun Bankaların Karşılık Yönetmeliğinde belirlenen usul ve esaslar dâhilinde ayırdıkları genel karşılıkların kaydedilmesine özgü pasif nitelikli bir hesap olduğu belirtilmektedir. Bu skont ile 820034-Genel Karşılık Giderleri skontunun karşılıklı çalıştığı bilgisine ayrıca yer verilmektedir. 35000-Genel Karşılıklar skontunun altında da 350000-1.Grup kredi ve alacaklar için ayrılanlar ve 350002-Gayrinakdi krediler için ayrılanlar şeklinde iki farklı skontun bulunduğu görülmektedir (BDDK, 2007).

Bir önceki başlıkta yer alan müşterinin 1.Grup-standart nitelikli kredisi olduğu göz önünde bulundurularak örnekteki müşterinin kredi kartı için ayrılacak karşılık hesaplaması ve muhasebesine aşağıda yer verilmiştir.

Kredi Kartı Harcama Limit Taahhütleri: 10.000.-TL

Kredi Kartı Limitinden Harcanan Nakit Avans: 10.000.-TL

1.Grup-Standart Nitelikli Nakdi Kredi Genel Karşılık Oranı: 0,01

1.Grup-Standart Nitelikli Gayri Nakdi Kredi Genel Karşılık Oranı: 0,002

Hesaplanan Kredi Karşılık Tutarı: $(10.000 \times 0,01) + (10.000 \times 0,002) = 120$ TL

-----12/11/2020-----		
820034 GENEL KARŞILIK GİDERLERİ	120,00	
350000 1.GRUP KREDİLER İÇİN		100,00
350002 GAYRİNAKDİ KREDİLER İÇİN		20,00

Örnekte muhasebe kaydında da görülebileceği üzere kredi kartının hem gayrinakdi, hem de nakdi kısmı için farklı oranlardan genel karşılık ayrılmıştır. Söz konusu müşterinin kredi derecesi ilgili hesaplamada dikkate alınmamakta, yönetmelik kapsamında belirlenen oranlar dâhilinde hesaplama yapılmaktadır.

2.3.2. TFRS 9 Sonrası Kredi Kartı Karşılıkları ve Muhasebeleştirilmesi

TFRS 9 uygulanmaya başlanan ve uygulanan yeni karşılıklar yönetmeliğinde aşağıdaki hüküm bulunmaktadır:

Bankaların kredileri için TFRS 9 kapsamında karşılık ayrılmaları esastır. Bu Yönetmelik uygulamasında TFRS 9 kapsamında ayrılan karşılıklardan; On iki aylık beklenen kredi zarar karşılığı tutarları ve borçlunun kredi riskinde önemli derecede artış nedeniyle ayrılan ömür boyu beklenen kredi zarar karşılığı tutarları genel karşılık olarak, borçlunun temerrüdü dolayısıyla ayrılan ömür boyu beklenen kredi zarar karşılığı tutarları özel karşılık olarak addedilir (BDDK, 2016).

Bankalarca uygulanacak tekdüzen hesap planı ve izahnamesinde; TFRS 9 Standardına göre hesaplanan tüm beklenen zarar karşılığı giderlerinin 82004-Beklenen Zarar Karşılıkları Giderleri skontunda izlendiği belirtilmiştir. Bu hesap, 182-Beklenen Zarar Karşılıkları (-) ve

35010-Gayrinakdi Krediler Beklenen Zarar Karşılıkları ile karşılıklı olarak çalışmaktadır. 35010-Gayrinakdi Krediler Beklenen Zarar Karşılıkları skontu, TFRS 9 standardına göre gayrinakdi krediler için hesaplanan beklenen zarar karşılığı tutarlarının izlendiği hesap olmaktadır. 182-Beklenen Zarar Karşılıkları skontunun altında ise 18200-12 Ay Beklenen Zarar Karşılığı skontu bulunmaktadır (BDDK, 2019).

Kredi Kartı Harcama Limit Taahhütleri: 10.000.-TL

Kredi Kartı Limitinden Harcanan Nakit Avans: 10.000.-TL

Müşteri Kredi Derecesi: A

Müşteriye Atanan Temerrüt Oranı: 0,05

Temerrüt Hâlinde Kayıp Oranı: 0,45

Kredi Dönüşüm Oranı: 0,50

Hesaplanan Kredi Karşılık Tutarı: $(10.000*0,50*0,05*0,45)+(10.000*0,05*0,45)=337,50$ TL

-----12/11/2020-----		
82004 BEKLELEN ZARAR KARŞILIKLARI GİDERLERİ	337,50	
18200 12 AY BEKLELEN ZARAR KARŞILIĞI (-)		225,00
35010 GAYRİNAKDİ KREDİLER BKZK		112,50

Örnekte muhasebe kaydında da görülebileceği üzere TFRS 9 öncesinde muhasebe kaydında her iki karşılık skontu da genel karşılık olsa da TFRS 9 sonrasında genel karşılık skontunun yalnızca müşteri tarafından kullanılmayan kredi kartı limitinin karşılığı için kullanıldığı görülmektedir.

Sonuç

Çalışma kapsamında kamuya aydınlatma platformuna ilân edilen faaliyet raporları, finansal tablo ve dipnotlarında yapılan detaylı incelemelerde kredi kartı adet ve limitlerinde Bankacılık sektörünün yarısından pay alan 4 adet bankanın verileri kullanılmıştır.

Beklenen kredi zarar karşılığı oranı hesabı için bu çalışma kapsamında bir model kurulmamıştır. Bunun yerine temerrüt oranı için S&P tarafından hazırlanan 1 yıllık ortalama kümülatif temerrüt oranları, temerrüt hâlinde kayıp oranı için BDDK'nın Ekim 2020 tarihli Basel 3 Final Yerel Sayısal Etki Çalışması Sonuçları duyurusunda yer verilen temerrüt hâlinde kayıp oranı ve son olarak kredi dönüşüm oranı için 01.11.2006 tarihli "Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik" kapsamında belirlenen kredi dönüşüm oranı kullanılmıştır. Bu oranlar üzerinden hesaplanan BKZK oranının kredi derecelendirme notu bazında değişkenlik gösterdiği görülmüştür. Öte yandan TFRS 9 öncesinde bu oran kredi derecelendirme bazında farklılaşmamakta her müşteri için kredi sınıfı ve kredi türü bazında belirlenen sabit oranlar üzerinden hesaplanmaktadır. Bu sebeple TFRS 9 sonrasında gayrinakdi krediler için hesaplanan kredi karşılıklarında belirgin artış olduğu gözlemlenmektedir.

Literatürdeki çalışma (Chen vd., 2020: 1-6) ile bu çalışma kıyaslandığında, gayri nakdi kredi karşılık bakiyelerinin TFRS 9 öncesi olan 2017 ve sonrası olan 2018 yıllarındaki değişimlerinin Garanti, İşbank, Akbank ve Yapı Kredi Bankası için sırasıyla %121, %106,

%194, %142 olduğu görülmüştür. Her ne kadar gayri nakdi kredi karşılık bakiyesindeki bu artış literatürdeki çalışma ile uyumlu olsa da, kredi kartı karşılık bakiyeleri için aynı durum söz konusu olmamaktadır. İşbank, Akbank ve Yapı Kredi Bankasının kredi karşılık bakiyelerinin 2017 ve 2018 yılları arasında sırasıyla %27, -%13, -%51 oranında değişiklik gösterdiği görülmüştür. Literatürdeki bir diğer analizde ise rezerv oranının TFRS 9 uygulanmaya başlandıktan sonra düştüğü şeklindedir. Bu durum İşbankası için %3,6'dan %4,1'e yükseliş, Akbank için %7'den %6'ya düşüş ve Yapı Kredi Bankası için %4,5'dan %2'ye düşüş şeklinde gerçekleşmiştir. İşbankası verileri haricindeki diğer iki banka verilerinin literatürdeki çalışma ile uyumlu olduğu sonucunu göstermektedir. Yapılan karşılaştırmalı analiz sonucunda 2016-2020 yılları arasında bankalarda gayrinakdi kredilerin ve kredi kartlarının NPL oranında kayda değer bir değişiklik gözlemlenmemiştir. Sonuç olarak, ileri dönemde konuya ilişkin verilerin artmasına bağlı olarak daha kapsamlı ve istatistikî analizler yapılabileceği öngörülmektedir. İleride yapılacak araştırmalarda standardın daha uzun süreli etkileri bu anlamda analiz edilebilir.

TFRS 9 standardı kredi kartı karşılıklarının muhasebeleştirilmesinde de farklılıklar getirmiştir. TFRS 9 öncesinde kredi kartı karşılıkları genel karşılık skontlarında muhasebeleştirilmektedir. TFRS 9 öncesinde müşterinin türü önemli olmamakta, kredinin türü ve sınıfı bazında yönetmelikte belirlenen oranlar üzerinden beklenen kredi zarar karşılığı hesaplanmaktadır. TFRS 9 uygulanmaya konulduktan sonra genel karşılık skontları yalnızca gayrinakdi kredilerin karşılıkları için kullanılmakta, nakdi krediler için karşılıklar aktifte düzenleyici bir skontta muhasebeleştirilmektedir. TFRS 9 standardı sonrasında artık müşterinin kredi derecesi önemli olmakta, temerrüt olasılığı müşteriye göre değişkenlik göstermektedir. Aynı şekilde kredilerin sınıflandırmasına göre farklı temerrüt olasılıkları söz konusu olmaktadır. Gayrinakdi kredi bakiyelerinde ise kredi dönüşüm oranı uygulanmak suretiyle temerrüt hâlinde risk bakiyesi hesaplanmakta ve sonrasında belirlenen BKZK oranı ile karşılık bakiyesi tespit edilmektedir. Çalışma sonucunda bankacılık sektörü için, özellikle kredi kartına kullanılsa dahi karşılık ayrılıyor olması sebebiyle, müşterilerin kredi kartı kullanımında istekli olmaması ve uzun süredir işlem yapılmıyor olması gibi durumlarda kredi kartı harcama limitlerini iptal ederek karşılık bakiyelerini kontrol etme stratejisi geliştirmeleri yönünde bir öneri sunulmuştur.

Extended Abstract

Credit card spending limits, which are accepted as non-cash loans, are financial instruments that are converted into cash upon the use of the customer. TFRS 9 Financial Instruments standard was implemented for banks after 2018. TFRS 9 introduces a number of new standards for the impairment of financial instruments and loan loss provisions. Naturally, the implementation of the standard has brought about changes in legal regulations, and in this sense, there have been changes in the regulation of the procedures and principles regarding the classification of loans and the provisions to be set aside for them.

TFRS 9 standard has introduced the concept of expected credit loss. In this sense, banks that previously measured impairment with the incurred loss model have adopted the expected credit loss model with TFRS 9. Expected credit loss provision (ECLP) is divided into two categories; 12-month and lifetime. Although the five groups of loan classes in the provisions

regulation have not changed, the provisions to be set aside for them have changed. Prior to TFRS 9, there were two types of provisions; general and specific provisions. General provisions were made for Group 1 and 2 loans and specific provisions were made for the remaining 3 classes. After TFRS 9, this situation has changed and 12-month ECLP is calculated only for group 1 loans and lifetime ECLP is calculated for the other four groups.

ECLP is calculated by multiplying the probability of default, loss given default, risk given default, and the effective interest rate used as discount rate. The probability of default is calculated using statistical methods such as logistic regression and a 5-year historical data set. For this reason, the study utilizes the average cumulative default rates for the period between 1981 and 2020, which are already available from a rating agency. Again, statistical methods are used in the calculation of loss given default and should be based on historical data of at least seven years. For this reason, it is preferred to use the rate of 45% recommended by the Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA) for credit cards in this study. In case of default, the risk amount is determined by multiplying the risk amount by the rate expressed as the credit conversion rate, since the credit cards are studied in the risk section. For this purpose, the regulation assigns a credit conversion rate of 50% to the unused portion of the credit card limit, which is the non-cash portion. In the last case, the differences will be revealed by calculations for pre- and post-standardisation over the average probability of default recorded by the S&P and the loss given default and default amounts recommended by the legal regulations.

In the literature review, a foreign article on credit cards and the provision issue was found. In this article, it is determined that with the implementation of TFRS 9 standard, there has been an increase in the provisions set aside for credit cards; on the other hand, there has been a decrease in the reserve ratios expressed as the ratio of the provision amount to the credit card risk balance. In this study, in addition to the reserve ratio discussed in the related article, a separate evaluation for the non-performing loan ratio (NPL) is also included to contribute to the literature. A comparative analysis was carried out by selecting 2 years before and 2 years after TFRS 9 with the data of 4 banks that have a market share of half of the sector total in the number of credit cards. The study first analyses the reserve and NPL ratios of non-cash loan balances obtained from bank financial statement footnotes. Although there was an increase in the NPL ratio for Garanti Bank in 2018 and after the implementation of the TFRS 9 standard, it was determined that there was not such a sharp increase in other banks. A similar result was observed in the reserve ratios, where Garanti Bank's ratio increased in 2018 and afterwards, while the ratios of the other three banks increased slightly in the same period. When it comes to credit cards for the analysis in the study, since Garanti Bank did not specify any details for credit cards in its financial statement footnotes, the analysis was continued with the other 3 banks at this stage. However, since the credit card and non-cash market share of this bank is high, it is not excluded from the study. As a result of the analysis made on the data of the remaining 3 banks; it is observed that there is a sharp decrease in the credit card NPL ratio of Yapı ve Kredi Bank in 2018 and afterwards. A decrease is also observed for Akbank, however, there is an increase in that ratio for İşbank. It is observed that all 3 banks showed a decrease in credit card reserve ratios. It is understood that this situation is consistent with the study in the literature.

In this study, a simple model is designed for credit cards in accordance with TFRS 9 standard using the rates in the legislation and credit rating agency default rates. Table 5 shows the figures before and after the standard in comparison. While lump sum rates were used before the standard, TFRS 9 standard has changed this and introduced a provisioning mechanism based on the credit rating of the companies. Accordingly, in the expected credit loss provision model, whilst no provision is allocated to the customer with AAA credit rating, a provision up to 12.73% of the credit risk can be allocated to the customer with CCC credit rating. This percentage may differ for banks that perform their own credit rating modelling.

Another issue that the study will contribute to the literature is the changes brought by the implementation of the ECLP to banking accounting. In the pre-TFRS 9 application, loan provisions were tracked in general provision line item, but with the implementation of TFRS 9, ECLP started to be calculated and recorded in the ledgers for the used limit of the credit card. For the unused limit of the credit card, loan provisions will continue to be calculated and tracked in the general provision line item.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkısı: Yazarların katkısı aşağıdaki gibidir;

Giriş: 1. yazar

Literatür: 1. yazar

Metodoloji: 1. yazar

Sonuç: 2. yazar

1. yazarın katkı oranı: %90. 2. yazarın katkı oranı: %10.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no competing interests.

Ethical Approval: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, Artvin Coruh University International Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's authors.

Author Contributions: author contributions are below;

Introduction: 1. author

Literature: 1. author

Methodology: 1. author

Conclusion: 2. author

1st author's contribution rate: %90, 2nd author's contribution rate: %10.

Kaynakça

- Akbank AŞ, (2023). Finansallar, <https://www.akbankinvestorrelations.com/tr/> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Arslan, A. (2022). *Beklenen kredi zararlarının ölçümü, raporlanması ve uluslararası muhasebe standartlarına uyum düzeyinin belirlenmesi: bankacılık sektöründe bir uygulama*. Türkiye Bankalar Birliği. https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8855/Kitap-Beklenen_Kredi_Zararlarinin_Olcumu.pdf adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Akpelvan, S. (2020). *TFRS 9 finansal araçlar standardı kapsamında beklenen kredi zarar modelinin türk bankacılık sektöründe uygulanması ve bankaların karlılık yönetimi eğilimlerine etkisi üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Galatasaray Üniversitesi.
- Aktürk, A. (2019). Ufrs 9 finansal araçlar kapsamında yeni değer düşüklüğü modeli ve bankacılık sektörüne etkileri. *Mali Çözüm Dergisi*, 26(137), 133-143.
- Bankalararası Kart Merkezi, (2023). Kart sayıları, <https://bkm.com.tr/kart-sayilari/> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Basel Committee on Banking Supervision. (2006). *Sermaye ölçümü ve sermaye standartlarının uluslararası düzeyde uyumlaştırılması*. https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_basel_0001_09.pdf adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.

- Atf / Citation:** Süner, M. ve Çinko, L. (2023). TFRS 9 finansal araçlar standardının bankaların gayrinakdi kredi karşılıklarına etkisi: Kredi kartları üzerine inceleme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 446-463. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1380924>
- BDDK. (2020). *Basel 3 final yerel sayısal etki çalışması sonuçları*. <http://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/717?ekId=740> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- BDDK. (2020). *Türk bankacılık sektörü temel göstergeleri*. <https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/733?ekId=757> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Chen, Y., Yang, C., & Zhang, C. (2020). Study on the influence of ifrs 9 on the impairment of commercial bank credit card. *Applied Economics Letters*, 29(1),1-6. <https://doi.org/10.1080/13504851.2020.1855298>
- Colquitt, J. (2007). *Credit risk management how to avoid lending disasters and maximize earnings*. McGraw Hill.
- Çakır, Y. (2020). *Güncellenmiş tfrs 9 finansal araçlar standardı kapsamında muhasebeleştirilen beklenen kredi zararlarının bankacılık sektörüne etkileri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Çiftci, H.N. (2021). Bankacılık sektöründe kredilerin tfrs 9 a göre muhasebeleştirilmesi ve raporlanması-beklenen kredi zararı. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 14(1), 343-361.
- Garanti Bankası AŞ, (2023). Finansal sonuçlar, <https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Global Public Policy Committee. (2016). *The Implementation of ifrs 9 impairment requirement by banks*. <https://www2.deloitte.com/bd/en/pages/financial-services/articles/2016-gppc-the-implementation-of-ifrs9-impairment-requirements-by-banks.html> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- İbiş, C., Çatıkkaş, Ö., & Çelikdemir, N. Ç. (2018). *Banka muhasebesi ilkler ve uygulamalar*. https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7534/Kitap-Banka_Muhasebesi_s.new.pdf adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kanat, S. (2020). *Kredi zarar modeli yerine tfrs 9 beklenen zarar modelinin bankalarda uygulanması*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Okan Üniversitesi.
- Karaarslan, S. ve Gülhan, O. (2020). Tfrs 9'a geçişin türkiyede halka açık bankaların finansal durum tablolarına etkileri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (86), 111-124.
- Köksal, O., Hazar, A., & Babuşcu, Ş. (2020). Tfrs 9 kredi karşılıkları düzenlemesinin bankaların finansal tablolarına etkisinin analizi. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 27-54.
- Özbek, Ö. E. (2019). *Bankacılıkta kredi riski ve türk bankacılık sektörünün kredi riski görünümü*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Başkent Üniversitesi.
- S&P Global Ratings. (2021). *2020 annual global corporate default and rating*. <https://www.maalot.co.il/Publications/TS20210408160139.PDF> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Süner, M. (2020). Bankalarda takipteki krediler için tahakkuk ve reeskont uygulaması ve muhasebeleştirilmesi. *İzmir YMMO Dergisi*, 2(1), 35-41.
- Süner, M. (2020). Bankalarda ertelenmiş vergi işlemlerinin muhasebeleştirilmesi. *İzmir YMMO Dergisi*, 2(1), 12-22.
- T.C. Resmi Gazete. (01.11.2005). 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu (2005). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5411.pdf> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Resmi Gazete. (01.11.2006). Bankaların sermaye yeterliliğinin ölçülmesine ve değerlendirilmesine ilişkin yönetmelik (2006). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/11/20061101-20.htm> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Resmi Gazete. (26.01.2007). Tekdüzen hesap planı ve izahnamesi hakkında tebliğ (2007). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/01/20070126M1-1.htm> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Resmi Gazete. (06.02.2008). Bankalarca kredilerin ve diğer alacakların niteliklerinin belirlenmesi ve bunlar için ayrılacak karşılıklara ilişkin usul ve esaslar hakkında yönetmelikte değişiklik yapılmasına dair yönetmelik (2008). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/02/20080206-13.htm> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Resmi Gazete. (06.09.2014). Kredi riski azaltım tekniklerine ilişkin tebliğ (2014). <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=20029&mevzuatTur=Tebliğ&mevzuatTertip=5> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.

Atıf / Citation: Süner, M. ve Çinko, L. (2023). TFRS 9 finansal araçlar standardının bankaların gayrinakdi kredi karşılıklarına etkisi: Kredi kartları üzerine inceleme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 446-463. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1380924>

T.C. Resmi Gazete. (14.12.2016). Kredilerin sınıflandırılması ve bunlar için ayrılacak karşılıklara ilişkin usul ve esaslar hakkında yönetmelik (2016). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/yonetmelik/7.5.22599.pdf> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.

T.C. Resmi Gazete. (15.01.2019). TFRS-9 finansal araçlar (2019). https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2019Seti/TFRS/TFRS_9.pdf adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.

T.C. Resmi Gazete. (01.08.2019). Bankalarca uygulanacak tekdüzen hesap planı ve izahnamesi (2019). <https://www.bddk.org.tr/Mevzuat/DokumanGetir/1043> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.

Türkiye Bankalar Birliği, (2023). İstatistiki raporlar, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.

Türkiye İş Bankası AŞ, Yıllık faaliyet raporları mali tablolar ve bağımsız denetim raporları, <https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/yatirimci-iliskileri> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.

Yapı ve Kredi Bankası AŞ, (2023). Faaliyet raporları, <https://www.yapikrediinvestorrelations.com/tr/> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.

Yıldırım, S. (2018). *UFRS 9'un banka performansına karşılıklar bakımından etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.

Boşanma Oranları ile Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği*

Examination of the Relationship Between Divorce Rates and Macroeconomic Variables: The Case of Turkey

Gül Öksüz¹ , Dr. Öğr. Üyesi Emre Ürkmez²

Öz

Bu çalışmada Türkiye'nin 2004-2019 dönemlerini kapsayan 26 alt bölgeye göre boşanma oranları ile işsizlik, yoksulluk, kadınların iş gücüne katılım oranı ve Gini katsayısı değişkenleri arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışma uzun bir dönemi kapsamı, bölgesel farklılıkları ve Türkiye geneli için ele alınması bakımından literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır. Türkiye geneli için yapılan analiz sonuçlarına göre yoksulluk oranlarının boşanma oranları üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de yoksulluk düzeyi arttıkça boşanma oranları da artmaktadır. İşsizlik oranı, kadınların iş gücüne katılım oranı ve Gini katsayısı değişkenlerinin ise boşanma oranları üzerine istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Modellemeler çerçevesinde kurulan etkileşim değişkenlerinin yer aldığı panel veri modeli sonuçlarına göre kadınların iş gücüne katılım oranı, işsizlik oranı, yoksulluk oranı ve Gini katsayısı değişkenlerinin boşanma oranları üzerinde bölgesel olarak farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak Türkiye'de bölgeler arası kadınların iş gücüne katılım oranı, işsizlik oranı, yoksulluk oranı ve Gini katsayısı arttıkça boşanma oranlarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Boşanma Oranı, İşsizlik Oranı, Yoksulluk Oranı, Gini Katsayısı, Panel Veri Analizi

JEL Kodu: C23, J12, J64, P36

Abstract

This study examines the relationship between divorce rates and unemployment, poverty, female labor force participation rate, and Gini coefficient variables according to 26 sub-regions of Turkey covering the 2004-2019 period by using panel data analysis method. The study is intended to contribute to the literature in terms of covering a long period, regional differences, and Turkey in general. According to the results of the analysis for Turkey, it is determined that poverty rates have a positive and statistically significant effect on divorce rates. As the poverty level increases in Turkey, divorce rates also increase. On the other hand, unemployment rate, female labor force participation rate, and Gini coefficient variables have no statistically significant effect on divorce rates. According to the results of the panel data model including the interaction variables established within the framework of the models, it was found that women's labor force participation rate, unemployment rate, poverty rate, and Gini coefficient variables have regional differences in divorce rates. As a result, it is concluded that divorce rates increase as women's labor force participation rate, unemployment rate, poverty rate, and Gini coefficient increase across regions in Turkey.

Keywords: Divorce Rate, Unemployment Rate, Poverty Rate, Gini Coefficient, Panel Data Analysis

JEL Codes: C23, J12, J64, P36

* Bu çalışma "Boşanma Oranlarını Etkileyen Makroekonomik Değişkenlerin Panel Veri Modelleri ile Analizi" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Artvin Çoruh Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, guloksuz58@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6092-3814

² Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, emre.urkmez@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2171-5027

Giriş

Günümüzde dünyada olduğu kadar Türkiye’de de aile yapısında meydana gelen çözümlerle birlikte boşanma olgusunda hızla seyir izleyen bir artış yaşanmaktadır (Sezgin vd., 2009). Boşanma temelde iki bireyin birbiri ile ayrılması olarak anlaşılabilir ancak boşanmayla birlikte aile yapısı bozulmakta ve bu durumdan en çok çocuklar zarar görmektedir. Boşanma sadece bireyleri ve çocukları olduğu kadar toplumu da etkilemektedir. Bu durumun önüne geçilebilmesi için öncelikle ailedeki çözülmeye yol açan sosyolojik, ekonomik, psikolojik, demografik vs. nedenlerin araştırılıp boşanmaya yol açabilecek etkenlerin önüne geçilmesi sağlanmalıdır. Aile birliğinin sarsılması ve yeni bir düzen oluşturma yoluna gidilmesi sanıldığı kadar kolay bir süreç olmamakta ve boşanma aynı zamanda devleti de ekonomik olarak ağır yükler yükleyen zorlu bir süreç sürüklenmektedir (Yörükoğlu, 1997).

Türkiye’de boşanma olgusunun geçtiğimiz 20 yıla kadar önemli toplumsal bir problem olarak kayda geçmediği bilinmektedir. Bilhassa 20. yüzyılın sonuna kadar Türkiye’de kuvvetli aile bağlarının, kültürün ve dini inançların etkisiyle beraber toplumda boşanmış kişilere karşı olumsuz yargılar artmaktadır. Bununla birlikte kötüleyici muamelelerin olması, kadının ekonomik özgürlüğünün bulunmaması, sorunların aile içinde çözüldüğü bir yapının söz konusu olması gibi faktörlerin varlığıyla boşanma olgusu toplumsal bir problem oluşturmamıştır (Arıkan, 1992).

20.yüzyılda gelişen sanayi, ekonomi ve teknoloji gibi pek çok faktör karşısında bireysel yaşama istekleri, küreselleşme, sanayi ile birlikte kentleşme artmaktadır. Diğer yandan eğitim seviyesinin yükselmesi, aile ekonomilerindeki değişkenlik, geleneksel aile yapılarından ve ahlaki ve toplumsal değerlerden uzaklaşma, çok eşlilik, çarpık aile ilişkileri ve yoksulluk gibi nedenlerin aileyi boşanma yoluna sürüklediği bilinmektedir. Bu nedenlerden hangilerinin tam anlamıyla ailedeki çözümlerle ilişkili olduğu bilinmese de yapılan çalışmalar kapsamında ülkelerde, şehirlerde ve yıllarda farklılık gösterdiği görülmektedir.

Yapılan çalışmalar ekonomik statünün de bireylerin boşanma sebepleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Düşük ekonomik statüye sahip kişilerin evliliklerinde, ailenin ihtiyacını karşılayamaması, kumar gibi suça yönelik faaliyetlerde bulunması, işsizlik ve istihdam sorunları gibi durumlar evlilik birliğinin bozulmasına ve boşanmaya yol açabilmektedir. Diğer yandan yüksek ekonomik statüde yaşayan bireyler evliliklerinde ki sevgi eksikliği ve aşırı talepler sonucunda eşler arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkabilmektedir (Amato & Previti, 2003).

Tüm dünya ekonomilerinin sorunsalı olan işsizlik, yoksulluk, kadınların iş gücüne katılım oranları, Gini katsayısı vb. faktörler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir konu haline gelmektedir. Son dönemlerde gittikçe işsizlik ve yoksullukta meydana gelen artışlar, gelir dağılımı adaletsizliği, kadınların iş gücüne yönelimi gibi durumlar aile içi çözümlerin de yaşanmasına yol açmakta ve ekonomik şartların kötüleşmesinden dolayı çoğunlukla boşanmalar meydana gelmektedir. Toplumun temelini oluşturan aile birliğinin bozulması sonucunda bundan sadece anne, baba ve çocuklar etkilenmemekte aynı zamanda toplumsal bir sorun oluşturduğu da görülmektedir. Boşanma sorunsalının değişkenlerle iyi açıklanabilmesi ve iyi değerlendirilebilmesi gerekmektedir. Aile içi çözülmeye yol açan nedenlerin tespiti aile birliğinin yeniden sağlanabilmesi için önem arz etmektedir. Araştırmalara göre ailedeki

çözümler çoğunlukla işsizliğin yüksek olması ve gelir düzeyinin düşük olduğu durumda gerçekleşmektedir. Kadınların eğitim seviyeleri arttıkça iş gücüne katılım oranlarının da artış göstermekte olduğu böylece boşanmada artış meydana geldiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu kapsamda çalışmada boşanma oranları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Öncelikle bölgelerarası makroekonomik değişkenlerin boşanma oranları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada boşanmaya yol açtığı düşünülen ilgili makroekonomik değişkenlerin, çözülme üzerinde oluşturduğu farklılıklar sonucunda aile birliğinin sağlanmasının önemine dikkat çekilmesi ve gelecekte bu konuyla ilgili yapılacak çalışmalar için bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın ilerleyen kısmında, birinci bölümde literatür çalışmaları özetlenmiştir. İkinci bölümde veri seti ve üçüncü bölümde ekonometrik yöntem tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde bulgular ve değerlendirme sunulmuştur.

1. Literatür

Çalışmada, boşanma oranlarının makroekonomik değişkenlerle olan ilişkisini ele alan gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımı olmaksızın yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1

Literatür Özeti

Yazar(lar)	Veri seti	Yöntem	Bulgular
South (1985;ABD)	1947-1979 Boşanma oranı, işsizlik oranı, milli gelir, kadınların iş gücüne katılım oranı	Regresyon analizi	Boşanma oranı ile işsizlik oranı ve kadınların iş gücüne katılım oranı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır
Jensen ve Smith (1990; Danimarka)	1979-1985 Demografik, ekonomik ve iş gücü piyasası davranışı	Logit model	Erkek işsizliği ile boşanma arasında anlamlı bir ilişki vardır.
Ruggles (1997;ABD)	1880-1990 Boşanma, ayrılma, yerel iş gücü piyasası	Regresyon analizi	Boşanma ile Kadınların iş gücüne katılımı ve tarım dışı istihdam arasında anlamlı bir ilişki vardır
Kraft (2001; Almanya)	1987-1996 N=39959 Sosyo-ekonomik değişkenler	Probit ve Logit model	İşsizlik ve boşanma arasında anlamlı ilişki vardır
Huang (2003; Tayvan)	Ocak 1978-Nisan 2000 Boşanma oranı, gebelik oranı, işsizlik oranı ve evlenme oranı	VAR modeli, Eştümleşme, Granger nedensellik	İşsizlik ve boşanma arasında tek yönlü nedensellik ve pozitif bir ilişki vardır.
Hansen (2005;Norveç)	1989-1996 Ekonomik, demografik değişkenler	Logit ve Probit model	İş kaybı ile boşanma arasında anlamlı bir ilişki vardır.
Kawata (2008;Japonya)	İşsizlik oranı, boşanma oranı, suç oranı, ortalama çalışma saati	Yatay kesit ve Eştümleşme analizi	İşsizlik ve boşanma arasında pozitif korelasyon vardır.
Amato ve Beattie (2011;Columbia bölgesi 50 eyalet)	1960-2005 N=510 İşsizlik oranı, boşanma oranı	Panel veri analizi, zaman serisi analizi	1960-1980 arası işsizlik ile boşanma arasında pozitif bir ilişki varken 1980 yılından sonra negatif bir ilişki vardır.
Sandalcılar (2012;Türkiye)	2001-2010 N=182 İşsizlik ve boşanma	Panel birim kök, Paneleştümleşme, Granger nedensellik	İşsizlik ile boşanma arasında negatif bir ilişki vardır ve granger nedeni değildir.
Zhang, Whang ve Zhang (2014; Çin)	2000-2011 Demografik, ekonomik, kentleşme, işsizlik oranı, boşanma oranı	Panel veri analizi	Boşanma oranı ile daha yüksek işsizlik arasında negatif bir ilişki vardır.
Aksu (2018;Türkiye)	1980-2015 İşsizlik, iktisadi büyüme, intihar, suç, boşanma, GSMH, istihdam ve nüfus	Granger nedensellik, ARDL analizi	İşsizlik ve boşanma arasında tek yönlü nedensellik ve aralarında pozitif bir ilişki vardır.
Alola, Arikewuyo vd. (2019;OECD)	1995-2016 GDP, kadın işsizlik ve erkek işsizlik, evlilik oranı ve boşanma oranı	Panel eştümleşme, Dinamik ARDL, Granger nedensellik	Boşanma oranı ile erkeklerin işsizlik oranı arasındaki ilişki pozitifken kadınların işsizlik oranı arasındaki ilişki negatiftir.

Çalışma kapsamında literatürde iki farklı sonuç ile karşılaşmaktadır. Amato ve Beattie (2011), Sandalcılar (2012), Zhang, Whang ve Zhang (2014), Alola, Arikewuyu vd. (2019) çalışmaları boşanma ile işsizlik, kadınların iş gücüne katılım oranı gibi makroekonomik değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı ve ters yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. South (1985), Kraft (2001), Huang (2003), Hansen (2005), Kawata (2008) çalışmaları ise boşanma ile işsizlik oranı, kadınların iş gücüne katılım oranı, eşlerin geliri gibi makroekonomik değişkenler arasında doğru yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara ulaşmışlardır. Benzer şekilde yapılan diğer çalışmalar; Parkman (1992), Nakonezy (1995), Lester (1996), Seitz (1999), Böheim ve Ermisch (2001), Svarer (2002), Raeymaeckers vd. (2006), Roy (2010), Kutlar, Erdem ve Aydın (2012), Schaller (2013), Üçler ve Kızılkaya (2014), Kutlar vd (2016), González-Val ve Marcén (2016)' dir. Bu nedenle boşanma faktörünün ekonomik nedenlerinin doğru değerlendirilip analiz edilmesi ve uygun politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Literatürde Türkiye'de bölgeler arası boşanma oranları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz eden sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada 2004-2019 yılları arasında Türkiye'de bölgeler arası boşanma oranları ile işsizlik oranları, yoksulluk oranları, kadınların iş gücüne katılım oranları ve Gini katsayısı arasındaki ilişki incelenmiştir. Literatürde yapılmış çalışmalardan farklı olarak her alt bölge için kukla değişken tanımlanarak, bölgelerarası boşanma oranları ile işsizlik oranları, yoksulluk oranları, kadınların iş gücüne katılım oranları ve Gini katsayısı arasında bir farklılık olup olmadığı analiz edilerek literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

2. Veri Seti

Çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması veri tabanına ait bölgesel verileri temel alınarak Türkiye'de 26 bölgeye ait boşanma oranı, kadınların iş gücüne katılım oranı, işsizlik oranı, yoksulluk oranı ve Gini katsayısı değişkenleri kullanılmıştır. Boşanma oranı, kadınların iş gücüne katılım oranı ve işsizlik oranı değişkenleri 2004-2019, yoksulluk oranı ve Gini katsayısı değişkenleri ise 2014-2019 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Çalışmada boşanma oranı verisi bağımlı değişken olup kadınların iş gücüne katılım oranı, işsizlik oranı, yoksulluk oranı ve Gini katsayısı bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Analizlerde kullanılan değişkenler ve açıklamaları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2

Değişkenler ve Kısaltmaları

Değişkenler	Açıklamalar
Boşanma Oranı	$KBH = (\text{Boşanma Sayısı} / \text{Yıl Ortası Nüfus}) \times 1000$
İşsizlik Oranı	$\text{İO} = ((\text{Son Üç Ayda İş Arayanlar} + 15 \text{ Gün İçinde İşe Başlayabilecek Durumda Olanlar}) / \text{Toplam İşgücü}) \times 100$
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	$\text{İKO} = (\text{Toplam İşgücü} / \text{Kurumsal Olmayan Çalışma Çağındaki Nüfus}) \times 100$
Yoksulluk Oranı*	$\text{YO} = (\text{Yoksulluk Riski Altındaki Nüfus} / \text{Toplam Nüfus}) \times 100$
Gini Katsayısı	$\text{GK} = A / (A+B)$ *Katsayı hesaplanırken lorenz eğrisine ihtiyaç duyulur. Mutlak eşitlik doğrusuyla Lorenz eğrisi arasındaki alan A, Lorenz eğrisinin altında kalan alan B ise ilgili alanların oranıdır.

Not: * TÜİK tarafından eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirleri göre 4 ayrı göreceli yoksulluk riski hesaplanmıştır. Yoksulluk oranı değerleri %50 yoksulluk riski üzerinden derlenmiştir.

Tablo 3'te Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) derlenmiş Düzey 2'ye ait 26 bölgeyi tanımlayan Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması'nda yer alan bölgeler ve bu bölgeler ait kodlara yer verilmiştir.

Tablo 3

Bölge Kodları ve Bölgeler

Bölge sayısı	Bölge Kodu	Bölgeler
1	TR10	İstanbul
2	TR21	Edirne, Tekirdağ, Kırklareli
3	TR22	Çanakkale, Balıkesir
4	TR31	İzmir
5	TR32	Aydın, Muğla, Denizli
6	TR33	Afyonkarahisar, Manisa, Kütahya, Uşak
7	TR41	Bursa, Bilecik, Eskişehir
8	TR42	Bolu, Kocaeli, Düzce, Sakarya, Yalova
9	TR51	Ankara
10	TR52	Karaman, Konya
11	TR61	Antalya, Burdur, Isparta
12	TR62	Mersin, Adana
13	TR63	Hatay, Osmaniye, Kahramanmaraş
14	TR71	Aksaray, Nevşehir, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde
15	TR72	Kayseri, Yozgat, Sivas
16	TR81	Zonguldak, Bartın, Karabük
17	TR82	Çankırı, Kastamonu, Sinop
18	TR83	Çorum, Tokat, Samsun, Amasya
19	TR90	Artvin, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane
20	TRA1	Erzincan, Erzurum, Bayburt
21	TRA2	Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars
22	TRB1	Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli
23	TRB2	Bitlis, Muş, Van, Hakkâri
24	TRC1	Adıyaman, Gaziantep, Kilis
25	TRC2	Diyarbakır, Şanlıurfa
26	TRC3	Batman, Mardin, Siirt, Şırnak

3. Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada Türkiye geneli ve bölgeler arası boşanma oranlarının makroekonomik değişkenlerle ilişkisi panel veri analizi yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Analizde öncelikle sabit etki veya rassal etki panel veri modeli ile çalışılıp çalışılmayacağı Hausman testi ile test edilmiştir. Daha sonra modeldeki otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığı testleri yapılarak varsayımlardan sapma olup olmadığı test edilmiştir. Ayrıca modelde bölgeler arası farklılıkların olup olmadığını belirlemek için kukla değişkenli panel veri modelleri tahmin edilmiştir. Çalışmada kullanılan panel veri modelleri aşağıdaki gibidir:

$$\text{Ana Model: } BO_{it} = \beta_0 + \beta_1 IO_{it} + \beta_2 KIKO_{it} + \beta_3 YO_{it} + \beta_4 GK_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model1: } BO_{it} = \beta_0 + \beta_1 IO_{it} + \alpha_i D_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model2: } BO_{it} = \beta_0 + \beta_1 KIKO_{it} + \alpha_i D_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$$\text{Model3: } BO_{it} = \beta_0 + \beta_1 YO_{it} + \alpha_i D_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

$$\text{Model4: } BO_{it} = \beta_0 + \beta_1 GK_{it} + \alpha_i D_{it} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Çalışmada sabit etkiler panel veri modelleri için genel panel veri modeli ele alındığında;

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}X_{1it} + \beta_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

sabit etkiler modelinde,

$$\beta_{0it} = \beta_{0i} = \bar{\beta} + e\mu_i; \quad \beta_{1it} = \beta_1; \quad \beta_{2it} = \beta_2, \dots, \beta_{kit} = \beta_k \quad (7)$$

olduğu varsayılmaktadır. β_{0it} birim etkiyi de içeren sabit terimi, μ_i birim etkileri; ε_{it} ise hata terimini ifade etmektedir. Eğim parametrelerinin ise, birimlere ve zamana göre değişmediği varsayılmaktadır. Farklı birimler için farklı sabitler içeren bu model ile çözüm yapmanın bir yolu, kukla değişkenli en küçük kareler yöntemini (LSVD) kullanmaktır (Tatoğlu, 2013: 80-81). Genel olarak LSDV modeli,

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + \alpha_2 D_2 + \alpha_3 D_3 + \dots + \alpha_i D_{it} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

veya,

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta X_{it} + \alpha_i D_{it} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

şeklinde ifade edilmektedir. D_{it} kukla değişkeninde i. birim 1 değerini alırken, diğer durumlarda 0 değerini almaktadır. Modelin varsayımları şu şekilde sıralanmaktadır: (i) Hata terimleri ε_{it} 'lerin sıfır ortalamalı, sabit varyanslı ve bağımsız olduğunu varsaymaktadır. $\varepsilon_{it} \sim (0, \sigma^2)$. (ii) Bağımsız değişkenler hata terimlerinden bağımsız olmakta ve bağımsız değişkenler tesadüfi değişken olmamaktadır (Güriş, 2018: 16-17).

4. Bulgular ve Değerlendirme

Çalışmada, kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 4'te özetlenmiştir. Tabloda 26 bölge bazında 416 gözlem sayısı ile 2004 -2019 yıllarını baz alan BO, İO ve KİKO verileri yer alırken 156 gözlem sayısı ile 2014-2019 yıllarını baz alan YO ve GK verileri yer almaktadır. Tüm bölgeler ve yıllar arasındaki boşanma oranı en yüksek %29.5 olarak tespit edilmiştir. Bu oran 2019 yılında İzmir Bölgesi'ndedir. Boşanma oranının en düşük değer olan %1.3 ise 2004 ve 2005 yılında Van, Muş, Bitlis, Hakkâri Bölgesine aittir. 2004-2019 yılları boyunca boşanma oranının ortalama değeri %14.19 ve standart sapması %6.33 olarak hesaplanmıştır. Boşanma oranlarının düşük olan bölgelerinde aile içi tutuculuk ve gelenekçi bir yapıya sahip olduklarından genellikle boşanmayı düşünmeyebilirler. Ancak ülkenin batısına bakıldığında eğitim seviyelerindeki artış, artan işsizlik, ekonomik iyileşme ve kadınların iş gücüne katılması boşanma oranlarındaki artış sebebi olabilir.

Tablo 4

Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Max	Min	Standart Hata	Gözlem Sayısı	Yıllık Değişim	Bölge sayısı
BO	14.19	29.5	1.3	6.33	416	16	26
İO	10.33	30.9	1.8	4.35	416	16	26
KİKO	28.64	54	3.1	9.21	416	16	26
YO	10.19	15.9	4.6	2.22	156	6	26
GK	.36	.43	.309	.02	156	6	26

Not: BO: Boşanma Oranı, KİKO: Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, İO: İşsizlik Oranı, YO: Yoksulluk Oranı, GK: Gini Katsayısı

Tablo 5'te çalışmada kullanılan değişkenlerin korelasyon matrisi sunulmuştur. Tabloda 26 bölge bazında ele alınan boşanma oranları ile İÖ ile negatif yönlü bir ilişki, KİKO, YO ve GK arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

Tablo 5

Korelasyon Matrisi

	BO	KİKO	İÖ	YO	GK
BO	1.000				
KİKO	0.5262	1.000			
İÖ	-0.2276	-0.5831	1.000		
YO	0.2352	0.1992	-0.0261	1.000	
GK	0.2047	0.0381	0.0697	0.5300	1.000

Analiz çalışmasında öncelikle model tahmininin yapılabilmesi için modelin rassal etkili mi yoksa sabit etkili bir model mi olduğu Hausman testi ile test edilmiştir. Model tespitinin ardından tespit edilen modelin hata terimlerinde karşılaşılabilecek sorunların varlığı araştırılıp en iyi model tercihi yapılmıştır. Ardından her bir bölge için katsayı düzeyleri tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 6

Sabit Etkiler Modeli, Rassal Etkiler Modeli ve Hausman testi

Bağımlı Değişken: BO		
Değişkenler	(Sabit Etkiler Modeli) Katsayılar	(Rassal Etkiler Modeli) Katsayılar
İÖ	0.15*** (0.00)	0.13*** (0.00)
KİKO	0.13*** (0.00)	0.16*** (0.00)
YO	0.12* (0.09)	0.13** (0.05)
GK	-14.47** (0.02)	-15.12*** (0.01)
Sabit Terim	13.69*** (0.00)	12.84*** (0.00)
	F test: 139.96	Wald chi2 (1): 8.00
	Prob>F: 0.00	Prob>chi2 : 0.00
	X² İstatistik Değeri	Prob>chi2
Hausman Testi	10.69**	0.03
	H₀: Katsayıların arasındaki fark sistematik değildir.	H₁: Katsayıların arasındaki fark sistematiktir.

Not: ***, **, * işaretleri sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Parantez içindekiler prob değerlerini göstermektedir.

Tablo 6'da sabit etkiler modeline ait tahmin sonuçları raporlanmıştır. Sabit etkiler modelinin tahmin sonuçlarının birim etkinin olup olmadığını test etmek üzere F testi sonucu elde edilmiştir. Bu testin sıfır hipotezi birim etkilerin sıfıra eşit olduğu şeklinde kurulmaktadır. Bulunan test istatistiğine ait olasılık değeri ele alındığında sıfır hipotezi %1 anlam düzeyinde reddedilmektedir. Bu sonuca göre modelin birim etkilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Rassal etkiler modeline ait tahmin sonuçları ise modelin genel anlamlılığını gösteren Wald testi ve katsayılar için yapılan test incelendiğinde katsayıların ve genel olarak modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu modellerden hangisini kullanacağımıza karar vermek için yapılan Hausman testi Tablo 6'da yer almaktadır.

Hausman (1978) tarafından geliştirilen Hausman testinde sıfır hipotezi modelin rassal etkilere sahip olduğunu varsayarken alternatif hipotez modelin sabit etkilere sahip olduğunu varsaymaktadır. Test sonuçları incelendiğinde olasılık değerinin %5 ten küçük olduğu görülmektedir. Bulunan tahmin sonucuna göre sıfır hipotezi %5 anlam düzeyinde

reddedilmektedir. Dolayısıyla katsayılar arasındaki farkın sistematik olduğu yani modelin sabit etkilere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hausman test sonucuna göre doğru modelin sabit etkiler modeli olduğu ve bundan sonraki işlemlere sabit etkiler modeli üzerinden devam edileceğine karar verilmiştir. Yapılan modellemelerin ekonometrik açıdan uygunluğunun sınanabilmesi için sabit etkili panel veri modeli için diagnostik testler yapılmış ve sonuçlar Tablo 7’de özetlenmiştir. Sabit etkili panel veri modelinde otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığı olduğundan dolayı Driscoll ve Kraay (1998) tarafından geliştirilen Robust standart hatalara sahip model tahmin edilmiştir.

Tablo 7

Sabit Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları (Robust Standart Hatalar)

Bağımlı Değişken: BO		F: 4.28 Prob>F : 0.07			
Değişkenler	Katsayılar	Dirsc/Kraay Standart Hata	T	p> t	
İO	0.15	0.08	1.92	0.11	
KİKO	0.13	0.06	2.01	0.10	
YO	0.11*	0.05	2.16	0.08	
GK	-14.46	7.29	-1.98	0.10	
Sabit Terim	13.69***	2.91	4.70	0.00	
F istatistiği (sabit etkili model)	139.96*** (0.00)				
Otokorelasyon F istatistiği	37.56*** (0.00)	LBI 1.58	DW 1.21		
Değişen varyans X²	509.34*** (0.00)				
Yatay kesit bağımlılığı	22.52*** (0.00)				
Gözlem sayısı	416	416	156	156	

Not: ***, **, * işaretleri sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Parantez içindekiler prob değerlerini göstermektedir.

Tablo 7’de sunulan modelin tahmin sonuçlarına göre yoksulluk oranının boşanma oranları üzerinde %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü etkisi tespit edilmiştir. Buna göre yoksulluk düzeyi arttıkça boşanma oranları üzerinde artırıcı etkisi olduğuna işaret etmektedir. Yoksulluk oranından meydana gelen %1’lik bir artış boşanma oranını %0.11 düzeyinde artışa yol açmaktadır. İşsizlik oranı, kadınların iş gücüne katılım oranı ve Gini katsayısı değişkenlerinin ise boşanma oranları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

Türkiye’de bölgeler arası boşanma oranları ile makroekonomik değişkenler arasında bir farklılık olup olmadığını incelemek için kukla değişkenli panel veri modelleri kullanılmıştır. Model 1 (İO*D), Model 2 (KİKO*D), Model 3 (YO*D) ve Model 4 (GK*D)’de yer alan etkileşim değişkenlerinde kukla değişken tuzağına düşmemek için 1. bölge olan İstanbul modele dahil edilmemiştir³.

³Kukla değişken olarak eklenen diğer bölgeler sırasıyla: (D2: Edirne, Kırklareli, Tekirdağ), (D3: Çanakkale, Balıkesir), (D4: İzmir), (D5: Aydın, Muğla, Denizli), (D6: Afyonkarahisar, Manisa, Kütahya, Uşak), (D7: Bursa, Bilecik, Eskişehir), (D8: Bolu, Kocaeli, Düzce, Sakarya, Yalova), (D9: Ankara), (D10: Karaman, Konya), (D11: Antalya, Burdur, Isparta), (D12: Mersin, Adana), (D13: Hatay, Osmaniye, Kahramanmaraş), (D14: Aksaray, Nevşehir, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde), (D15: Kayseri, Yozgat, Sivas), (D16: Zonguldak, Bartın, Karabük), (D17: Çankırı, Kastamonu, Sinop), (D18: Çorum, Tokat, Samsun, Amasya), (D19: Artvin, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane), (D20: Erzincan, Erzurum, Bayburt), (D21: Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars), (D22: Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli), (D23: Bitlis, Muş, Van, Hakkari), (D24: Adıyaman, Gaziantep,

Tablo 8

Model1, Model2, Model3 ve Model4 Robust Standart Hatalı Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
D2	0.07***	0.05***	0.03***	0.93**
D3	0.10***	0.02***	0.03***	1.27***
D4	0.17***	0.03***	0.07***	0.97***
D5	0.22***	0.03***	0.09***	1.56***
D6	0.18***	0.03***	0.02***	0.38
D7	0.18***	0.02***	0.04***	1.52
D8	0.24***	0.03***	0.09***	2.30***
D9	0.09**	0.06	0.11***	0.51***
D10	0.09	0.04	0.04***	0.79***
D11	0.17	0.03	0.05***	1.22***
D12	0.10	0.05**	0.06	2.25***
D13	0.09	0.04***	0.03	0.54***
D14	0.13*	0.04***	0.04*	1.47***
D15	0.11***	0.06***	0.06	2.10**
D16	0.11**	0.04	0.11***	1.55***
D17	0.15*	0.04***	0.02**	0.72***
D18	0.08***	0.13***	0.06***	1.20***
D19	0.17	0.02	0.02***	0.81***
D20	0.14***	0.02***	0.02***	0.46
D21	0.23***	0.03**	0.04***	1.08***
D22	0.17***	0.04***	0.07***	2.29***
D23	0.16**	0.04***	0.04	0.76***
D24	0.08***	0.05***	0.03***	0.85
D25	0.07***	0.06***	0.04***	0.59***
D26	0.09***	0.08***	0.10***	1.31***
Sabit Terim	1.22***	1.32***	0.63***	0.81***
R ²	0.84	0.86	0.94	0.96
F istatistiği (sabit etkili model)	84.96*** (0.00)	102.72*** (0.00)	85.58*** (0.00)	155.99*** (0.00)
Wald Testi	85.94*** (0.00)	95.90*** (0.00)	88.93*** (0.00)	161.21*** (0.00)
Değişen varyans X ²	4685.88*** (0.00)	615.78*** (0.00)	4692.08*** (0.00)	639.05*** (0.00)
Otokorelasyon F istatistiği	254.27*** (0.00)	290.82*** (0.00)	78.87*** (0.00)	137.69*** (0.00)
Yatay kesit bağımlılığı istatistik değeri	42.39*** (0.00)	31.85*** (0.00)	26.90*** (0.00)	26.70*** (0.00)
F istatistiği* (Robust)	45036.65*** (0.00)	9471.01*** (0.00)	1964.26*** (0.00)	5601.89*** (0.00)
Gözlem sayısı	416	416	156	156

Not: ***, **, * işaretler sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Çalışmada her bir modellemeye uygun model tercihi için Hausman testi uygulanmış olup en iyi model tercihi yapılmıştır. Modellerin sabit etkili model olduğu ve yapılan modellemelerin ekonometrik açıdan uygunluğunun sınanabilmesi için otokorelasyon, yatay kesit bağımlılığı ve değişen varyans problemlerinin sınaması yapılmıştır. Sabit etkili panel veri modelinde otokorelasyon, yatay kesit bağımlılığı ve değişen varyans olduğu sonucuna varılmıştır. Diagnostik test sonuçları Tablo 8'in alt kısmında yer almaktadır. Modellerde otokorelasyon, yatay kesit bağımlılığı ve değişen varyans problemlerinin varlığı nedeniyle sapmalı standart

Kilis), (D25: Diyarbakır, Şanlıurfa), (D26: Batman, Mardin, Siirt, Şırnak) olarak modele dâhil edilmiştir.

hataların yerine Driscoll ve Kraay (1998) tarafından geliştirilen Robust standart hatalar kullanılmıştır. Tablo 8’de modellerin tahmin sonuçları yer almaktadır. Modellerin etkileşim değişkenlerinin eğim parametrelerinin test edildiği Wald testi istatistik değerlerine göre eğim parametreleri arasında bir farklılık olmadığını gösteren sıfır hipotezi reddedilmektedir. Böylece kurulan modellerde elde edilen etkileşim değişkenlerinin katsayılarının birbirine eşit olmadığı yani eğim parametreleri arasında farklılık olduğu sonucuna varılmıştır.

Model 1’in tahmin sonuçlarına göre D10 (Karaman, Konya), D11 (Antalya, Burdur, Isparta), D12 (Mersin, Adana), D13 (Hatay, Osmaniye, Kahramanmaraş), D19 (Artvin, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane) bölgeleri hariç sabit ve diğer bölgelerin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. İşsizlik oranı arttıkça boşanma oranları artmaktadır. İşsiz kalan birey pek çok borçlarını, kredilerini, ev kirasını ödeyemeyecek ve ailesinin asgari geçimini sağlayamayacak duruma gelebilir. İtibar kaybı yaşayan birey aile içi huzursuzluklara neden olabilir. Bu durum aileleri boşanma yoluna sevk edebilir.

Model 2’in tahmin sonuçlarına göre D9 (Ankara), D10 (Karaman, Konya), D11 (Antalya, Isparta, Burdur), D16 (Zonguldak, Bartın, Karabük), D19 (Artvin, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane) bölgeleri hariç sabit ve diğer bölgelerin katsayıları anlamlı çıkmıştır. Buna göre 20 etkileşim değişkeni bağımlı değişkeni açıklamada anlamlıdır sonucuna varılmaktadır. Kadınların iş gücüne katılım oranı arttıkça boşanma oranları artmaktadır. Bunun nedeni son zamanlarda eğitim seviyelerindeki artış ile kadınların iş gücüne katılımlarına olan entegrasyonu artmaktadır. Böylece ekonomik bağımsızlığını kazanmış olan kadın artık mutsuz bir evlilik içinde kalmayı istemeyebilir.

Model 3’ün tahmin sonuçlarına göre D12 (Mersin, Adana), D13 (Hatay, Osmaniye, Kahramanmaraş), D15 (Kayseri, Yozgat, Sivas), D23 (Bitlis, Muş, Van, Hakkâri) bölgeleri hariç diğer bölgelerin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Yoksulluk oranı arttıkça boşanma oranları artmaktadır. Ortalamanın altında bir gelire sahip olan bireyler geçimlerini sağlayamayacak duruma gelebilmektedir. Buda anlaşmazlıkları beraberinde getirebilmektedir. Hatta çoğu bireylerin tarımsal geçim kaynaklarını terk edip kentlere göç etmekte ve yeterli geçim kaynağını sağlayamadıkları durumlarda da aile içi çözümlere yol açabilmektedir.

Model 4’ün tahmin sonuçlarına göre D6 (Afyonkarahisar, Manisa, Kütahya, Uşak), D7 (Bursa, Bilecik, Eskişehir), D20 (Erzincan, Erzurum, Bayburt), D24 (Adıyaman, Gaziantep, Kilis) bölgeleri hariç diğer bölgelerin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Buna göre Gini katsayısı arttıkça boşanma oranları artmaktadır. Bunun nedeni politik müdahaleler, emeğin dağılımı, dolaylı dolaysız vergiler, eğitim yapısı, iş gücünün ücret seviyelerindeki farkı, cinsiyet yapısı, borçlanma, servetin dağılımı gibi faktörler gelir dağılımını etkilemektedir. Özellikle alt gelir durumundaki aileler de ailenin geliri geçimini sağlayabilecek asgari düzeyde olmadığından aile içi huzursuzlukların yaşanmasına yol açabilmekte ve boşanmalar artabilmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, 2004-2019 yılları arası Türkiye’de bölgeler arası boşanma oranları ile makroekonomik değişkenler arasında olan ilişki panel veri analiz yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada, her alt bölge için kukla değişken tanımlanarak bölgelerarası boşanma oranları ile

işsizlik oranları, yoksulluk oranları, kadınların iş gücüne katılım oranları ve Gini katsayısı değişkenleri arasında bir farklılık olup olmadığı analiz edilerek literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Literatürde boşanma faktörünün belirleyicileri üzerine çok sayıda çalışma yapılmış olmasına rağmen Türkiye için boşanma oranının belirleyicisi olarak Gini katsayısının ve yoksulluk oranının kullanıldığı sınırlı sayıda çalışma olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın iki amacı vardır. Öncelikle Türkiye geneli için makroekonomik değişkenlerin boşanma oranları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Sonrasında panel veri modellerine etkileşim kukla değişkenleri ilave edilerek bölgeler arası farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Türkiye geneli için tahmin edilen panel veri modeli sonuçlarına göre, yoksulluk oranlarının boşanma oranları üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun nedeninin yoksulluk düzeyi arttıkça eşlerin boşanma oranlarını arttırdığına işaret etmektedir. Hükümetlerin yoksulluk seviyesini düşürecek etkili politikalar uygulaması gerekebilir. Yoksul insanların temel ihtiyaçlarından ziyade eğitimi, aileden en az birinin istihdamı, sağlık sigortalarının ücretsiz yararlanması gibi iyileştirmeler uygulanabilir. İşsizlik oranı, kadınların iş gücüne katılım oranı ve Gini katsayısı değişkenlerinin ise boşanma oranları üzerine istatistiksel olarak anlamlı bir etki tespit edilememiştir.

Bölgeler arası makro iktisadi değişkenlerin boşanma oranları üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla dört farklı panel veri modeli tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Model 1’de İşsizlik oranı arttıkça boşanma oranları artmaktadır. Ailesinin ihtiyaçlarını karşılayamayan kişi işsizliğinde verdiği psikolojik sorunlar nedeniyle sürekli bir tartışma ve huzursuzluk yaratabilir. Böylece sarsılmaya başlayan evliliklerde de çoğunlukla bireyleri boşanmaya sevk edebilir. D10 (Karaman, Konya), D11 (Antalya, Burdur, Isparta), D12 (Mersin, Adana), D13 (Hatay, Osmaniye, Kahramanmaraş), D19 (Artvin, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane) bölgelerinde etkileşim kuklalarının istatistiksel olarak anlamsız olmasının nedeni ise işsiz kalan birey aile, akraba ve toplum baskısı sonucu her ne kadar geçim sıkıntısı yaşasa da boşanma yoluna gitmekten çekinmektedir. Çoğu eşler ise çocukları için boşanmaktan vazgeçebilirler veya eşler boşanmanın getireceği nafaka, boşanma masrafları, yeni ev açma gibi ekonomik yüklerle birlikte yeni bir evlilik için tekrar yüklenecek maddi ve manevi zorlukları göze alamayabilirler. Özellikle örnek olarak Karadeniz bölgesinde işsiz kalan birey çay keserek veya yevmiye işleri yaparak geçimini sağlamaya çalıştığı için boşanma yoluna gitmeyebilir.

Model 2’de kadınların iş gücüne katılım oranı arttıkça boşanma oranları artmaktadır. Ekonomik özgürlüğünü kazanmış olan ve kendinden emin kadın mutsuz bir evliliğe devam etmek istemeyebilir ve boşanma yoluna başvurabilir. D9 (Ankara), D10 (Karaman, Konya), D11 (Antalya, Isparta, Burdur), D16 (Zonguldak, Bartın, Karabük), D19 (Artvin, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane) bölgelerinde etkileşim kuklalarının istatistiksel olarak anlamsız olmasının nedeni ise toplumun tutumları, aile baskısı, boşanma sonrası yeni bir düzen kurabilmesi, çalışırken aynı zamanda çocuk bakımı gibi pek çok neden kişileri boşanmaktan vazgeçirmektedir.

Model 3’te yoksulluk oranı arttıkça boşanma oranları artmaktadır. Enflasyon, işsizlik, ekonomik kriz, düşük rekabet gücü, küreselleşme ve gelirin adaletsiz dağılımı gibi nedenler

sonucunda yoksulluğu meydana getirebilir ve ailesinin geçimini sağlayamayan eşler boşanma yoluna başvurabilir. D12 (Mersin, Adana), D13 (Hatay, Osmaniye, Kahramanmaraş), D15 (Kayseri, Yozgat, Sivas), D23 (Bitlis, Muş, Van, Hakkâri) bölgelerinde etkileşim kuklalarının istatistiksel olarak anlamsız olmasının nedeni ise yoksulluğun verdiği sıkıntı ve karşılanamayan yaşam doyumuna karşın özellikle kadınlar ebeveynlerinin tepkilerinden çekinmekte ve çoğu zaman devletten olmak üzere ailesinden ve çevreden gelen maddi yardımlar ile evliliğine devam edebilir.

Model 4'te Gini katsayısı arttıkça boşanma oranları artmaktadır. Bunun nedeni özellikle son dönemde yüksek enflasyon, politik müdahaleler, iş gücünün ücret seviyelerindeki aşılmaz farkı olabilir. Son dönemlerde Türkiye'de yaşanan döviz kuru artışları, yüksek enflasyon gibi birçok darboğazın gelir dağılımını bozmakta ülke parasının giderek değer kaybetmesiyle alım gücü azalmaktadır. Böylece zengin daha zengin fakir ise daha fakir hale gelmektedir. Aile huzurunu maddi yönden karşılayamayan eşler daha fazla evli kalmak istememektedir. D6 (Afyonkarahisar, Manisa, Kütahya, Uşak), D7 (Bursa, Bilecik, Eskişehir), D20 (Erzincan, Erzurum, Bayburt), D24 (Adıyaman, Gaziantep, Kilis) bölgelerinde etkileşim kuklalarının istatistiksel olarak anlamsız olmasının nedeni ise yine toplumsal ve kültürel baskıların oluşturduğu bir takım gereksinimler nedeniyle insanlar boşanmaktan vazgeçmekte ve içinde bulunduğu durumla başa çıkmaya çalışmaktadırlar.

Sonuç olarak literatürde benzer çalışmalar işsizlik oranı, kadınların iş gücüne katılım oranı değişkenlerinin boşanma üzerinde etki yarattığını doğrulamıştır. Literatürde iki farklı sonuçla karşılaşılmaktadır. South (1985), Kraft (2001), Huang (2003), Hansen (2005), Aksu (2018), Alola, Arikewuyo vd. (2019) çalışmalarında işsizlik oranı, kadınların iş gücüne katılım oranı, eşlerin geliri gibi makroekonomik değişkenlerin boşanma oranını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar analiz sonuçlarımız ile örtüşmektedir. Diğer yandan Amato ve Beattie (2011), Sandalcılar (2012) ve Zhang, Whang ve Zhang (2014) çalışmalarında ise işsizlik, kadınların iş gücüne katılım oranı gibi makroekonomik değişkenlerin boşanma oranını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Türkiye için yapılan çalışmalardan biri olan Sandalcılar (2012) işsizlik oranının boşanma oranını açıklamada anlamsız olduğu ve işsizliğin boşanmayı pozitif yönde etkiliyor hipotezinin doğru olmadığı sonucuna ulaşmış olması çalışmasında kullandığı yöntemden, kullandığı zaman aralığından veya o dönemler içerisinde gerçekleşen bir ekonomik şok neticesinin sonucundan kaynaklanıyor olabilmektedir. Sonuç her ne olursa olsun çalışmaların ortak noktası ailenin önemidir. Ailenin toplumun temelini oluşturan büyük bir yapı olduğu bilinmektedir. Ailedeki çözümlere neden olan faktörlerin iyi değerlendirilip doğru analiz edilmesi gerekmekte ve soruna yol açan faktörlerin tespit edilip bu sorunun ortadan kaldırılmasına veya iyileştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Boşanmanın önüne geçecek aile politikalarının ele alınmasıyla boşanmaya geçilmeden ailenin kurtarılması mümkün olabilecektir.

Yeni yapılacak çalışmalar için Türkiye ve benzeri ülkeler dikkate alınarak boşanma oranlarını etkileyen makroekonomik değişkenler çerçevesinde anket verilerinden yararlanılarak Probit ve/veya Logit modeller uygulanabilir. Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler karşılaştırılması yapılarak da makroekonomik değişkenlerin boşanma oranları üzerindeki etkisi araştırılabilir.

Extended Abstract

In recent years, there has been a rapid increase in the phenomenon of divorce with the dissolution of family structure in Turkey as well as in the world. Although divorce is primarily understood as the separation of two individuals, the breakdown of the family structure occurs with divorce, and children are the most affected by this situation. Divorce not only affects individuals, and children, but also has an impact on society as a whole. Various factors such as individualistic desires in the face of many developments in the 20th century such as industry, economy, and technology, globalization, the increasing urbanization with industry, rising education levels, variability in family economies, distance from traditional family structures, moral, and social values, polygamy, distorted family relationships, and poverty are known to push families towards divorce. Although it is not known exactly which of these reasons is related to the dissolution of the family, studies show differences in countries, cities, and years within the scope of studies.

This study aims to analyze the relationship between inter-regional divorce rates in Turkey from 2004 to 2019, and variables such as unemployment, poverty, female labor force participation rate, and Gini coefficient. The study aims to contribute to the literature by covering a long period, using the Gini coefficient variable, addressing regional differences, and focusing on Turkey as a whole. The relationship between the macroeconomic variables, and the divorce rates across Turkey, and inter-regionals has been examined using the panel data analysis method in this study. In the analysis, the Hausman test was performed to determine the best model choice. Then, tests for autocorrelation, heteroscedasticity, and cross-sectional dependence in the model were performed to test whether there was any deviation from the assumptions. In addition, panel data models with dummy variables were estimated to determine whether there were regional differences in the model. In the study, the variables of divorce rate, unemployment rate, and female labor force participation rate were used for the years 2004-2019, and the poverty rate, and Gini coefficient variables for the years 2014-2019.

According to the estimation results for Turkey as a whole, a statistically significant, and positive effect of poverty rate on divorce rates at a significance level of 10% has been determined. Therefore, it has been found that as the poverty level increases, there is an increasing effect on divorce rates. A 1% increase in the poverty rate leads to a 0.11% increase in divorce rates. However, no statistically significant effect has been found for the variables of unemployment rate, female labor force participation rate, and Gini coefficient on divorce rates. On the other hand, panel data models with dummy variables were used to examine whether there is a difference between divorce rates, and macroeconomic variables among 26 sub-regions in Turkey. All diagnostic tests were repeated as in the main model. In Model 1, which examines the relationship between divorce rates, and unemployment rates, the coefficients of all regions except D10 (Karaman, Konya), D11 (Antalya, Burdur, Isparta), D12 (Mersin, Adana), D13 (Hatay, Osmaniye, Kahramanmaraş), and D19 (Artvin, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane) were found to be statistically significant with the constant term excluded. As the unemployment rate increases, divorce rates also increase. The unemployed individual may become unable to pay his debts, loans, house rent, and to provide a minimum income for his family. Moreover, the individuals who experience a loss of reputation may cause unrest within the family, which can lead families to pursue divorce. In model 2, which examines the

relationship between divorce rates, and women's labor force participation rates, the coefficients of other regions were found to be constant, and significant except for regions . D9 (Ankara), D10 (Karaman, Konya), D11 (Antalya, Isparta, Burdur), D16 (Zonguldak, Bartın, Karabük), and D19 (Artvin, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane)regions. As women's labor force participation rate increases, divorce rates also increase. The reason for this is that the increase in women's education levels in recent times may have influenced their increased participation in the labor force, and economically independent women may no longer want to stay in an unhappy marriage. In model 3, which examines the relationship between divorce rates, and poverty rates, the coefficients of the other regions except for D12 (Mersin, Adana), D13 (Hatay, Osmaniye, Kahramanmaraş), D15 (Kayseri, Yozgat, Sivas), and D23 (Bitlis, Muş, Van, Hakkâri) are statistically significant. As the poverty rate increases, divorce rates also increase. Individuals with below-average income may not be able to provide for their livelihoods, which can lead to disagreements. In fact, many individuals abandon their agricultural livelihoods, and migrate to cities, and in situations where they cannot provide sufficient livelihoods, this can lead to family disintegration. In model 4, which examines the relationship between divorce rates, and the Gini coefficient, found that coefficients of all regions except for D6 (Afyonkarahisar, Manisa, Kütahya, Uşak) , D7 (Bursa, Bilecik, Eskişehir), D20 (Erzincan, Erzurum, Bayburt), and D24 (Adıyaman, Gaziantep, Kilis) were statistically significant. Accordingly, as the Gini coefficient increases, divorce rates also increase.

The factors affecting income distribution, such as political interventions, distribution of labor, direct, and indirect taxes, education structure, wage differentials of labor, gender structure, indebtedness, and wealth distribution, can affect income distribution. Especially for families with lower incomes, if the family income is not at a level to provide minimum subsistence, family unrest can arise, and divorces can increase. It is known that the family is a significant structure that constitutes the foundation of society. The macroeconomic factors that cause dissolution within the family should be evaluated, and analyzed correctly, and the factors causing the problem should be identified, and eliminated or improved. Finally, for future studies, Probit, and/or Logit models can be applied by using survey data within the framework of macroeconomic variables affecting divorce rates by considering Turkey, and similar countries. In addition, the effect of macroeconomic variables on divorce rates can be investigated by comparing developed, and developing countries.

Atf / Citation: Öksüz, G. ve Ürkmez, E. (2023). Boşanma oranları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 464-479. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1380994>

Çıkar çatışması: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkısı: Yazarların katkısı aşağıdaki gibidir;

Giriş: 1. yazar

Literatür: 1. yazar

Metodoloji: 1. Yazar 2. yazar

Sonuç: 1. Yazar 2. yazar

1. yazarın katkı oranı: % 60. 2. yazarın katkı oranı: %40.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no competing interests.

Ethical Approval: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, *Artvin Çoruh University International Journal of Social Sciences* has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's authors.

Author Contributions: author contributions are below; (To be filled if there is more than one author)

Introduction: 1. author

Literature: 1. author

Methodology: 1. Author 2. author

Conclusion: 1. Author 2. author

1st author's contribution rate: % 60, 2nd author's contribution rate: %40.

Kaynakça

- Aksu , L. (2018). İşsizlik, suç, boşanma, intihar oranları ile iktisadi büyüme ilişkisinin; Nedensellik testleri ile analizi: Türkiye örneği. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 58-100.
- Alola, A. A., Arikewuyo, A. O., Akadiri, S. S., & Alola, M. I. (2020). The role of income and gender unemployment in divorce rate among the OECD countries. *Wiley Lands Journal Of Labor and Society* , 1-12.
- Amato, P. R., & Beattie, B. (2011). Does the unemployment rate affect the divorce rate? An analysis of state data 1960–2005. *Social Science Research*, 40, 705-715.
- Amato, P. R., & Previti, D. (2003). People's reasons for divorcing: Gender, social class, the life course, and adjustment. *Journal of Family Issues*, 602-626.
- Arıkan , Ç. (1992). *Yoksullukta ve evlilikte geçimsizlik ve boşanma*. Şafak Matbaacılık.
- Böheim, R., & Ermisch, J. (2001). Partnership dissolution in the UK – the role of economic circumstances. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 63(2), 197-208.
- Driscoll, J., & Kraay, A. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially depeent panel data. *Review of Economics and Statistics*, 549-560.
- González-Val,, R., & Marcén, M. (2016). Divorce and the business cycle: a cross-country analysis. *Springer Science+Business Media New York*, 1-26.
- Güriş, S. (2018). *Uygulamalı panel veri ekonometrisi*. DER Yayınları.
- Hansen, H. T. (2005). Unemployment and marital dissolution: A panel data study of Norway. *European Sociological Review* 21, 135-148.
- Hausman, J. (1978). Specification test in econometrics. *Econometrica* , 46(6), 1251-1271.
- Huang, T. (2003). Unemployment and family behavior in Taiwan. *Journal of Family and Economic Issues*, 24(1), 27-48.
- Jensen , P., & Smith, N. (1990). Unemployment and marital dissolution. *Journal of Population Economics* 3, 215-229.
- Kawata, Y. (2008). Does high unemployment rate result in a high divorce rate?: A test for Japan. *Revista de Economía del Rosario*, 11(2), 149-164.
- Kraft, K. (2001). Unemployment and the separation of married couples. *KYKLOS* 54, 67-88.
- Kutlar , A., Torun, P., & Turgut Işık, T. (2016). Türkiye'de bölgesel boşanma farklılıkları: 2004-2013 dönemi. *International Congress of Management Economy and Policy*, 2985-2992.
- Kutlar, A., Erdem , E., & Aydın, F. F. (2012). Kadınların iş gücüne katılması ile doğurganlık, boşanma ve ücret haddi arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir araştırma. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 7(1), 1-20.

- Atıf / Citation:** Öksüz, G. ve Ürkmez, E. (2023). Boşanma oranları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 464-479. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1380994>
- Lester, D. (1996). The impact of unemployment on marriage and divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 25(3-4), 151-154.
- Nakonezy, P. A., Shull, R. D., & Rodgers, J. L. (1995). The effect of no-fault divorce law on the divorce rate across the 50 states and its relation to income, education, and religiosity. *Journal of Marriage and Family*, 57(2), 477-488.
- Parkman, A. M. (1992). Unilateral divorce and the labor-force participation rate of married women, revisited. *The American Economic Review*, 82(3), 671-678.
- Raeymaeckers, P., Snoeckx, L., Mortelmans, D., & Ourti, S. V. (2006). Marriage and divorce in Belgium: The influence of professional, financial and educational resources on the risk for marriage dissolution. *Journal of Divorce & Remarriage*, 46(1/2), 151-174.
- Roy, S. (2010). Unemployment rate and divorce. *University of Canterbury, This is a working paper*, 1-33.
- Ruggles, S. (1997). The rise of divorce and separation in the united states, 1880-1990. *Demography*, 34(4), 455-466.
- Sandalcılar, A. R. (2012). İşsizlik boşanmayı etkiliyor mu? Bölgesel panel nedensellik. *Ege Akademik Bakış*, 2(2), 225-238.
- Schaller, J. (2013). For richer, if not for poorer? Marriage and divorce over the business cycle. *Journal of Population Economics*, 26, 1007-1033.
- Seitz, S. N. (1999). Labor supply, divorce and remarriage. *Department of Economics Research Reports, University of Western Ontario*, 1-31.
- Sezgin, Ö., Yurtkuran Demirkan, S., Ertekin, E., Turgut, A. M., Şehitoğlu, N., Beder Şen, R., & Günindi Ersöz, A. (2009). *Boşanma nedenleri araştırması*. C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- South, S. J. (1985). Economic conditions and the divorce rate: A time-series analysis of the postwar united states. *Journal of Marriage and Family*, 47(1), 31-41.
- Svarer, M. (2002). Determinants of divorce in Denmark. *Department Of Economics Working Paper, No:2002-19*.
- Tatoğlu, F. Y. (2013). *Panel veri ekonometrisi* (Cilt 2. Baskı). Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Üçler, G., & Kızılkaya, O. (2014, Haziran). Kadın istihdamının boşanma ve doğurganlık üzerine etkileri: Türkiye üzerine bölgesel panel veri analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 28-43.
- Yörükoğlu, A. (1997). Değişen toplum aile ve çocuk. 5. Basım, 108-109. Özgür Yayınları.
- Zhang, C., Wang, X., & Zhang, D. (2014). Urbanization, unemployment rate and China' rising divorce rate. *Chinese Journal of Population Resources and Environment*, 12(2), 157-164.

Sovyetler Birliği'nin Akdeniz Politikası ve 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı The Soviet Union's Mediterranean Policy and the Ramadan/Yom Kippur War of 1973

Doç. Dr. Mehmet Erkan KILLIOĞLU¹

Öz

Akdeniz'e yönelik Sovyet politikasını siyasi ve coğrafik şartlar belirlemiştir. Bu politika bölgede yaşanan savaşlardan da etkilenmiştir. Bu savaşlardan 20. yüzyılda yaşanan en önemlilerinden biri ise 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı'dır. Arap-İsrail anlaşmazlığını ve dinamiklerini temelden değiştiren bu savaş, bu açıdan önemli bir dönüm noktasıdır. Yaşanan olaylar yüzünden Akdeniz ve Ortadoğu bölgesi, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında dünya siyasetindeki en sorunlu bölgelerden birisi haline gelmiştir. 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı Ortadoğu bölgesi ile Akdeniz havzasında ama özellikle Doğu Akdeniz'deki siyasi, ekonomik ve askeri dengelerin kalıcı olarak değişmesine ve yeni düzleme oturmasına sebep olmuştur. 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı kara ve havadaki çatışmalarla sınırlı kalmamış, Akdeniz bölgesine de yansımaları olmuştur. Bu yönü ile de dönemin iki süper gücünü çatışmanın içine çekme riskini beraberinde getirmiştir. İşte sebepten dolayı bu çalışmada 20.yüzyılın son çeyreğinde yaşanan ve Ortadoğu ve Akdeniz bölgesinin geleceğini etkileyen bu önemli siyasi ve askeri olayın Akdeniz'deki dengelere olan etkisi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı, ABD 6. Filosu, Sovyet 5. Filosu, Arap-İsrail Çatışması, Geri Döndürülemezlik Doktrini

JEL Kodları: F5, F51, F52, F59

Abstract

Soviet policy, attitude and approaches towards the Mediterranean were determined by political and geographical conditions. This policy was also affected by the wars in the region. One of the most important of these wars in the 20th century was the 1973 Ramadan/Yom Kippur War. This war, which fundamentally changed the Arab-Israeli conflict and its dynamics, is an important turning point in this process. The Mediterranean and the Middle East region have become one of the most problematic regions in world politics, especially in the second half of the 20th century. The 1973 Ramadan/Yom Kippur War affected the situations mentioned above and permanently changed the political, economic and military balances in the region, but especially in the Eastern Mediterranean. The 1973 War, which mostly consisted of air and ground wars, but was not limited to land and air conflicts. It also had reflections on the sea. With this aspect, it brought with it the risk of drawing both Cold War era superpowers into the conflict. Therefore, in this study, the maritime dimension of this important political and military event that affected the future of the Middle East and the Mediterranean region in the last quarter of the 20th century was discussed.

Keywords: 1973 Ramadan/Yom Kippur War, US 6th Fleet, Soviet 5th Fleet, Arab-Israeli Conflict, Irreversibility Doctrine

JEL Codes: F5, F51, F52, F59

¹Bağımsız Araştırmacı, mehmeterkan@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3146-2609

Giriş

1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı Arap-İsrail anlaşmazlığında, İsrail'in 1948 yılında ilanından itibaren yaşanan dördüncü savaştır (Doyle, 2016). Arap devletleri ile İsraililer arasında yaşanan çatışmanın görünürdeki sebebi; Araplar açısından 1948'den bu yana yaşanan çatışmalarda kaybedilen toprakların kontrolünün ele geçirilmesidir. İsrail açısından ise devletin savunulabilecek sınırlara erişmesidir. İsrail'i çevreleyen Arap ülkeleri, İsrail'in işgal ettiği toprakların geri iadesini sorunun en başından beri talep etmiş ve İsrail'i tanımayı ve ateşkese varılmadığı için teknik olarak süren savaş halinin sona ermesine karşı çıkmışlardır. Bu durum, 1973 yılında yaşanan Ramazan/Yom Kippur Savaşı'na kadar sürmüş, bu tarihte yaşanan savaş Ortadoğu ve Akdeniz'deki sorunların hepsinde katalizör etkisi yapmıştır (Etzold, 1982). Arap ülkelerinin yönetimleri, Arap-İsrail anlaşmazlığı ve Filistin Sorununda söz sahibi olmayı, Arap Dünyası'nın liderliğini ele geçirmede kullanılabilir bir araç olarak görmüştür. Mısır da bu ülkelerden biridir. Ancak özellikle 1973 Savaşı ile Arap-İsrail anlaşmazlığında mevcut statükonun sürdürülemez olduğunu görmüş bu sorunu çözümlen en uygun çözüm olduğunu fark etmiştir (Boyne, 2002). Ancak daha öncesinde İsrail'in uzlaşmaz tutumu nedeniyle ekonomisinin önemli gelir kaynaklarından birisi olan Süveyş Kanalı'nın kontrolünü yeniden kazanmak, kaybettiği toprakları geri almak ve onurunu kurtarmak için bu savaşı başlatmaya mecbur kalmıştır. Fasit daire halinde dönüp duran sorunu daha da kronik hale getiren ise İsrail'in 1967 Altı Gün Savaşı olarak da adlandırılan baskın saldırısıdır. Etrafındaki Arap Devletlerinden gelen sürekli tehdit yüzünden İsrail erken davranmış ve yaptığı ilk saldırı ile başta Mısır ve Suriye olmak üzere rakip Arap Devletleri'nin askeri ve ekonomik kapasitesini zaafa uğratmaya çalışmıştır.² Bunda kısa süreli bir başarı da elde etmiştir (Lester, 2019).

Sovyetler Birliği, Akdeniz'de 1967 Altı Gün Savaşı sonrasında iyice belirgin bir hal alan gerginlik sırasında kullanılan stratejileri, 1962 Küba Füze Krizi sırasında elde ettiği tecrübelerden faydalanarak geliştirmiştir. 60'lı yıllardaki Sovyet askeri ve siyasi politikasının şekillenmesinde etkili olan olaylardan birisi olan Küba Füze Krizi, Sovyetler Birliği'ne donanma gücünün mevcudiyetinin siyasi alanda esneklik ve destek sağladığını göstermiştir. Krizin Moskova'ya sağlamış olduğu siyasi tecrübeye ek olarak Sovyet donanmasına da sahadaki eksikliklerini görme fırsatını da sağlamıştır. En önemlisi Sovyet donanmasının uzun mesafede denizaltı operasyonları yapmasının önemini göstermiştir. Bu operasyonların Sovyet karasuların dışına taşınmasının önemi ortaya çıkmış bu kapsamda dizel-elektrik denizaltıların batarya dolun ve soğutma problemleri acilen çözülmeye çalışılmıştır (Kohler, 1996). Bu kapsamda 1964 yılından sonra Akdeniz'de hızla artan Sovyet donanma mevcudiyeti politika değişikliğinin sahaya olan yansımalarından biridir. Bu durumun tarihi bir arka planı da vardır.

Sovyetler Birliği'nin selefi olan Rusya, tarihi olarak hep bir kara devleti olmuştur. Rus devletinin bu özelliği, Rus deniz gücünün, her ne kadar ülkenin oldukça uzun bir kıyı şeridi olsa da, açık denizlerde sürekli olarak bulunmasının önündeki en önemli engellerden birisi olmuştur. Diğer de meşhur "Sıcak Denizlere İnme" politikasının ortaya çıkmasına sebep olan açık denizlere doğrudan erişim sorunudur. Çoğu soğuk denizlere bakan bu kıyı şeridinin uzunluğu Sovyetler Birliği döneminde yapılan ilhaklar sonrasında artmış, Çarlık Rusyası

² "İsrail, Altı Gün Savaşı sonunda Mısır'ın askeri gücünün %80'ini, Suriye'nin de askeri kapasitesinin % 30'unu yok etmiştir" (Lester, 2019: 10).

döneminde 37.653 km olan ülkenin kıyı şeridinin uzunluğu Sovyetler Birliği döneminde 45.165 km'ye çıkmıştır (Goldstein ve Zhukov, 2004).

Rusya, II. Katerina döneminde Kırım'ı ilhak edene kadar (1783) kışın deniz suyu donmayan, dolayısıyla da ulaşım için açık bir limana sahip olmamıştır (Vego, 2000). Bu duruma rağmen, 1769-1830 yılları arasında kalan dönemin büyük kısmında Akdeniz'de donanma bulundurmamıştır. Ancak Rusya, Çarlık döneminde açık denizlerde sınırlı bir donanma mevcudiyetinin ötesine geçememiştir. Sovyet döneminde ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dahi Sovyet Donanmasının harekât sahası kendi karasuları ile sınırlı kalmış, temel öncelik karasularının bir tampon bölge olarak kullanılması ve olası bir çıkarma harekâtının önüne geçmek olarak kalmıştır (McCwire, 1968; Sokolovsky, 1968: 362-263; Jacobsen, 1972: 41). Buna ek olarak Sovyet Donanmasının daha da gelişmesini önleyen şey o dönemdeki gelişen füze teknolojisi ve bu teknoloji ve füze üretimine olan orantısız ilgi ve talep olmuştur. Bu durum 1950'li yılların sonundan 1960'ların ilk yıllarına kadar devam etmiştir. Ancak bu durum 1962 yılından sonra değişmeye başlamıştır. Zira sadece füze teknolojisi ile Batı blokuna üstünlük kurulamayacağını fark eden Sovyet yönetimi ordu modernizasyon programı başlatmıştır. Bu kapsamda donanma da yenilenmeye ve güçlendirilmeye başlanmıştır (Jacobsen, 1972).

Yine Sovyetler Birliği de aynı Çarlık Rusyası gibi, Akdeniz'le arasında en önemli engel olan Türk Boğazlarından geçişi, kendisine zararsız geçiş hakkı veren Montreaux Sözleşmesi'ne kadar garantiye alamamıştır. Montreaux Antlaşması'nın imzalanması ve zararsız geçiş hakkının teminat altına alınmasını takiben 1945 yılında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talep etmesi ve Boğazlarda askeri üs kurma isteği Akdeniz'e erişim konusunu yeniden zora sokmuştur. Geniş kıyı şeridi ve dağınık donanma üsleri (Karadeniz, Baltık, Kuzey Denizi ve Pasifik) bir kriz durumunda Sovyetler Birliği'nin bir bölgeye hızlı bir şekilde güç toplamasını zorlaştırmıştır (Vego, 2000). Bunun da temel sebebi, Sovyet Donanma Doktrini'nin İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında da geniş kıyı şeridinin korunması ve savunmasına odaklanmış olmasıdır. Ancak yukarıda da ismi zikredilen Sıcak Denizlere İnme Politikası sebebiyle, Sovyetler Birliği savunmada olduğu dönemlerde dahi Akdeniz ile ilgili planlarını unutmamış, burada donanma bulundurmaya çalışmış ve bu durumu bir milli güvenlik meselesi olarak görmüştür. Zira geleneksel Rus güvenlik elitinin algısına göre Akdeniz ve Karadeniz tek bir denizdir. Bu yüzden Sovyetler içeride ve dışarıda gücünü konsolide etmesinden sonra nüfuz ve etkisini sınırlarının dışına doğru yaymaya çalışmıştır. Bu duruma Akdeniz de dâhildir. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere bu iki denizi birbirine bağlayan su yolu olan İstanbul ve Çanakkale Boğazları Türkiye toprakları içindedir ve Montreaux Antlaşması bu su yolunun kullanımını belirli şartlara bağlamıştır. Bu da Sovyetler Birliği'nin hareket serbestisini sınırlayan bir durum haline gelmiştir (Goldstein ve Zhukov, 2004).

Türkiye ile 200 yıldan fazla bir süre Boğazların kontrolü ve hâkimiyeti için mücadele eden ancak bu amacına ulaşamayan Moskova bu yüzden Montreaux Boğazlar Sözleşmesi'nin ilk başlarda destekçilerinden birisi olmuş, anlaşmayı memnuniyetle karşılamıştır. Zira bu anlaşma ile Karadeniz bir Rus iç denizi haline gelmiş ve Batılı ülkelerin buradaki mevcudiyeti sınırlandırılmıştır. Ayrıca kıta Avrupa'sındaki gerginliklerin Karadeniz'e taşınması da engellenmiştir (Vego, 2000). Keza Türkiye'nin tarafsız kalması durumunda Sovyetlerin Boğazlar istikametinden gelecek tehditlere karşı güvenliği de büyük oranda sağlanmıştır.

Ancak Montreaux Antlaşması'nın 1936 yılında imzalanmasından üç yıl sonra, 1939 yılında Türkiye, Fransa ve İngiltere Avrupa'da Almanya'dan kaynaklanan tehditle ilgili olarak bir işbirliği antlaşması imzalamıştır. Antlaşma kendisini hedef almadığı halde Sovyetler Birliği yönetimi, Montreaux Antlaşması'nın ülkenin Akdeniz'le ilgili plan ve stratejilerinin hayata geçirilmesinde sorunlara yol açabileceğini bu vesileyle fark etmiştir. Bu noktada Montreaux'un ilerleyen zamanda Sovyetler Birliği'nin karşısına getirebileceği sorunlar olarak aşağıda sayılan hususlar tespit edilmiştir:

- Tonajı 10.000 tonun ve silahları da 203 mm. altında olan küçük gemiler,
- Küçük savaş gemileri,
- Çok az bir sınırlamaya tabi tutulmuş olan donanma destek gemileri (Goldstein ve Zhukov, 2004).

Keza tüm savaş gemilerinin geçişlerinden en az sekiz gün önce Türkiye'yi bilgilendirmesi hususu da bir dezavantaj olarak ortaya çıkmıştır. Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin Karadeniz'de sınırlı bir süre duracak olan gemilerinin toplam tonajı 15.000 tonun altında olması gereklidir. Bu sınırlama Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler için geçerli değildir. Antlaşma gereğince Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere ek ayrıcalıklar tanınmıştır. Büyük savaş gemileri ile denizaltılar Boğazlardan yalnız olmak kaydıyla geçebilmektedirler. Bu şartlar Türkiye savaş halinde ise veya tehdit altında ise askıya alınmaktadır (Roberts, 1982). Ancak Sovyetler Birliği antlaşma şartlarının açıklarını bulmuş ve kullanmıştır. Özellikle Boğaz geçişlerinde geçecek gemilerin bilgilerinin sekiz gün önceden bildirilmesi şartını Akdeniz'deki kriz durumlarında bilinçli bir şekilde ihlal etmiştir (Roberts, 1982). Örneklendirmek gerekirse; 11 Ekim 1973'te, Yom Kippur Savaşı sırasında Sovyet gemileri İtalyan limanlarını ziyaret edeceklerini bildiren Boğazlardan geçmiştir. Ancak gemiler Akdeniz'e çıktığında bölgedeki Sovyet 5. Filosuna katılmışlardır (Roberts, 1982).

Yine bu kapsamda Sovyetler Birliği, NATO içindeki görüş ayrılıklarını sürekli olarak kışkırtmaya ve suiistimal etmeye çalışmıştır. Türkiye ile ABD ve Yunanistan arasındaki Ege Denizi'ndeki hükümler hakları ve Kıbrıs sorunundan kaynaklanan anlaşmazlığı kriz haline getirebilmek için yoğun çaba sarf edilmiştir. Türkiye 1964 yılında Kıbrıs'ta artan Rum terörünü durdurmak için Rum ayrılıkçı güçlerin mevzilerini napalm bombaları ile vurmuştur. Bunun üzerine ABD, Türkiye'yi uyarmış ve meşhur Johnson Mektubu hadisesi yaşanmıştır. Bu hadiseden sonra Türkiye, Sovyet gemilerinin Boğazlardan geçişindeki denetimi gevşetmiştir (Watson, 1982: 87).

1. Sovyetler Birliği'nin Akdeniz Politikası: Tarihi Arka Plan

Sovyetler Birliği, Mısır'a ilk kez 1955 yılında silah satışı yapmış ve İngiltere'den boşalan alanı siyaseten ve askeri açıdan doldurmaya çalışmıştır. 1959 yılında Arnavutluk ile yapılan antlaşma sonucunda Sovyetler Birliği Adriyatik'te de donanma bulundurma imkânına kavuşmuştur. Bu durum üzerine ABD 1963 yılı Mart ayında nükleer başlık taşıyabilen Polaris füzeleri ile donatılmış olan denizaltılarını Akdeniz'e göndermiş ve artan Sovyet deniz gücünü dengelemeye çalışmıştır (Wesselman, 1995). Sovyetler Birliği de karşı hamle olarak Akdeniz'deki deniz gücünü daha kalıcı hale getirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda 1964 yılından itibaren Akdeniz'de devamlı bulunacak bir deniz gücü oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu

mevcudiyet için de açık denizde demirleme alanlarına ihtiyaç hâsıl olmuştur. Bu sıkıntıya rağmen Sovyet Donanması'na bağlı gemilerin Akdeniz'deki kalış süreleri her yıl artmıştır. Ancak bu mevcudiyet kış aylarında kesintiye uğramıştır. Donanma faaliyetlerinin de kapsamı dar ve Doğu Akdeniz'le sınırlı kalmıştır (McCWire, 1972). Ortaya çıkan bu durum üzerine Akdeniz, Sovyet ulusal güvenlik çıkarlarının merkezi haline gelmiştir (Wesselman, 1995). Bu durum sonucunda Sovyetler Birliği Akdeniz'de sürekli görev yapacak bir deniz gücünü desteklemek için askeri üs arayışlarına başlamıştır. Bu kapsamda sömürge geçmişleri nedeniyle Batı dünyası ile ilişkileri iyi olmayan Arap ülkeleri öncelikli hedef olarak belirlenmiş ve Arap Dünyasında bir etki alanı oluşturulmaya çalışılmıştır (McCWire, 1972). Zira Stalin döneminde Sovyetler Birliği kıtasal-karasal yönelimli bir strateji ve dış politika izlemiştir. Bu politika ve stratejinin odak noktası Avrasya kıtası olmuştur (Ackley, 1972). Ancak Stalin'in ölümü ve yerini Krushchev'in alması ile Sovyetler Birliği'nin küresel güç statüsüne terfiinin de etkisiyle dış politika vizyonu değişmiş, gelişmiş ve daha geniş kapsamlı hale gelmiştir. Yeni süper güç vizyonu, Krushchev'den sonra gelen Sovyet lider kadrosu tarafından da benimsenmiş ve desteklenmiştir. Bu dönemde ABD ile rekabet edebilmek için Akdeniz, Ortadoğu ve Üçüncü Dünya Ülkelerine açılmanın gerekli olduğu öngörülmüştür (Wolfe, 1970; Ackley, 1972; Etzold, 1984). Bu politikaya “Geri Döndürülemezlik Doktrini-Irreversibility Doctrine” adı verilmiştir. Her ne kadar terimin kaynağı Macar Komünist Partisi olsa da Sovyetler Birliği ile özdeşleştirilmiştir. Doktrin amacı sınırlı Detente söylemi ile birlikte Sovyet yönetiminin kuzey yarımküredeki Üçüncü Dünya ülkeleri arasında güvenilir müttefikler bulma ve bu ülkeleri Sosyalist blok ve ittifaka kazandırmaktır. Bu ülkelere sunulan en önemli güvence, bir kere Sosyalist ittifaka katılırsa bundan sonra hep Sovyetler Birliği koruması altında olacakları olmuştur (Ra'anan, 1971).

Tarihi altyapısı 1950'li yıllara dayanan bu politika kapsamında Sovyetler Birliği Ortadoğu'daki etkinlik ve mevcudiyetini artırmak için her fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır (Ackley, 1972). Ancak Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'de amaç ve öncelikleri temelde savunma amaçlı ve ABD'nin önlenmesi öncelikli olmuştur (Etzold, 1982).³ Sovyetler Birliği'nin bu girişimlerin en fazla yoğunlaştığı dönemde, Mart 1965-Şubat 1967 tarihleri arasında Amiral Gorshkov Mısır'ı üç kez ziyaret etmiştir. Takiben Nisan 1967'de Sovyetler Birliği lideri Brejnev Güney Avrupa kıyılarında ABD Donanmasının sürekli bulunmasını gerektirecek bir sebep bulunmadığını ifade etmiş ve ABD 6. Filosunun Akdeniz'den ayrılmasının zamanının geldiğini de eklemiştir (McCWire, 1972). Zira bu dönemde Sovyetler Birliği, geliştirdikleri yeni dış politika söylemi kapsamında Akdeniz'in de aslında Karadeniz ve Baltık gibi kapalı bir deniz olduğu ve buraya kıyıdaş devletlerin donanma bulundurma hakkının olması gerektiğini tezini yüksek sesle dillendirmeye başlamıştır (Butler, 1967; McCWire, 1972). Bu noktada temel amaç ABD'nin Ortadoğu'dan ve Akdeniz havzasından uzaklaştırılması olmuştur. Bu dış politika vizyonunu desteklemek ve hitama erdirmek için Sovyetler Birliği Arap ülkeleri ile yakınlaşmak için bir kampanya başlatmıştır (Ackley, 1972). ABD'nin 1948 yılından beri süren

³ “Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'deki rolü Napolyon Savaşları'ndan beri çok az değişmiştir. Sovyetler Birliği, mirasçısı olduğu Çarlık Rusyası gibi en önemli Avrupa güçlerinden biridir. Dolayısıyla da önemli bir Akdeniz gücü olduğu da söylenebilir. Ancak bu durumun önündeki en önemli kısıtlardan biri Akdeniz'e doğrudan erişimini kısıtlayan Türk Boğazları'dır. Akdeniz'e erişiminin kısıtlı olması da Sovyetler Birliği'nin stratejik çıkar ve tavırlarının savunma amaçlı olarak kalmasında etkili olmuştur. Bu yüzden donanmasını Akdeniz'de askeri amaçlı olarak tam anlamıyla ve etkin kullanamamıştır. Bunun sonucunda başta ABD olmak üzere rakip kampa mensup devletlerin Akdeniz'e erişiminin önünü alamamıştır. Keza Akdeniz havzasında kalıcı ve etkili müttefikler de bulamamıştır” (Etzold, 1982: 13).

İsrail'e olan desteği ve Arap Dünyasının İsrail'le olan husumeti Sovyetler Birliğinin revizyonist kampta yer alan Arap ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesinde yardımcı olmuştur (Isenberg, 1993). Keza 1967 Altı Gün Savaşı sırasında Sovyet 5. Filosunun ABD uçak gemilerini perdelemeye çalışması da ilişkilerin gelişmesine olumlu bir katkıda bulunmuştur (McCWire, 1972; Isenberg, 1993).

Bu ortamda 1960'lı yıllarda yaşanan ekonomik kriz ve 1967 Savaşı'nın yol açtığı yıkım, Arap dünyasının önde gelen ülkelerinden Mısır'ı gelecek her türlü mali ve askeri yardımı kabul etmeye mecbur bırakmıştır. Sovyetler bu yardımı yapmayı Mısır'a teklif etmiştir ancak karşılığında ise Mısır yönetiminden sola yakın politikalar izlemesi ve Sovyetler Birliği gemileri ve uçaklarına limanlarını, havaalanlarını açmasını talep etmiştir (Isenberg, 1993). Mısır başka çaresi olmadığı için ve de Batı Dünyası'na karşı bir denge ve pazarlık unsuru olarak kullanmak adına Sovyetler Birliği'nin taleplerini kabul etmiş ve bu ülke ile yakınlaşma yoluna gitmiştir. Ancak Mısır'ın bu tutumu Batı Dünyası'nda ülkenin Sovyetler Birliği'nin uydusu haline geldiği şeklinde yorumlanmıştır ve Batı Dünyasının Mısır'a karşı daha da sertleşmesini beraberinde getirmiştir. Sovyetlerin vaat etmiş olduğu askeri yardım genelde şu şekilde olmuştur: Çatışmalardan önce askeri malzeme ve istihbarat temini, çatışma sırasında malzeme ikmali, savaş hattına yakın bölgelerde askeri güç ve varlık gösterme. Savaş veya çatışma sırasında müttefik ülkelere askeri danışman ve uzman gönderilmesi, son olarak da Sovyet askeri personelinin çatışmalarda görev alması. Ortadoğu bölgesinde bu türden destek sağlanması konusunda Sovyetler Birliği oldukça istekli olmuştur. Zira bu türden bir desteğin özellikle Arap ülkelerinin Batı'dan kopuşunu ve Sosyalist kampa katılımını hızlandıracığı düşünülmüştür. Fakat bu destek bölgedeki gerginliğin tırmanmasına neden olmuş, bu durum 1970'li yılların başında gizlenemez bir hâl almıştır (Yaremenko, Pochtarev, Usikov, 2000).

1.1. Detente ve Akdeniz'deki Sovyet Deniz Gücü

1960'lı yılların sonlarına doğru dünyanın farklı bölgelerinde bayrak göstermek Sovyet dış politikasının önemli bir bileşeni haline gelmiştir (Jacobsen, 1972). Bu politika kapsamında 1970'li yıllarda Akdeniz'de artan Sovyet deniz gücü Henry Kissinger'in Detente argümanının güvenilirliğini sarsmıştır (Goldstein ve Zhukov, 2004). Bu dönemde, 1970'li yılların başlarından itibaren Sovyetler Birliği bölgesel krizlerde daha etkin roller oynamaya karar vermiştir (Etzold, 1982). Zira ABD'nin bölgede hegemonya kurma girişimleri Sovyetleri kıskırtıp, daha sert tedbirler almaya yöneltmekten başka bir işe yaramamıştır (Gaddis, 1982). Yeni Detente politikası 1969 yılı Kasım ayında stratejik silahların sınırlandırılması görüşmeleri ile başlamıştır. Takiben 1972 yılında ABD Başkanı Richard Nixon ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Leonid Brezhnev arasında 1972 Mayıs'da kabul edilen ABD ve SSCB arasındaki ilişkilerin temel prensiplerini belirleyen antlaşmanın imzalanması ile sonuçlanmıştır. Detente sürecinin genel çerçevesini çizen bu antlaşma, ikili ilişkilerin mütekabiliyet, sınırlama, ekonomik karşılıklı bağımlılık ve çatışmadan kaçınma prensipleri temelinde sürdürülmesini öngörmüştür. Ancak Detente prensipleri, Moskova'nın Ortadoğu'da izlemeyi planladığı politika ile sıklıkla çelişmiştir. Bu dönemde iki süper güç arasındaki ortaya çıkan Detente süreci Ortadoğu'daki gerginliğin merkezi olan Mısır açısından istenmeyen bir olgu olmuştur. Zira Mısır, istediklerini elde edebilmek için iki süper güç arasındaki ayrılıkları kıskırtmaya ve kullanmaya çalışmıştır (Gaddis, 1982; Goldstein ve Zhukov, 2004).

Sınırlı Detente süreci Sovyetler Birliği'nin Arap ülkelerine olan desteğinin artmasına imkân sağlamıştır (Dawisha, 1976). Bu noktada Sovyetler Birliği ikilemde kalmıştır. Bir tarafta Arap ülkelerine destek sağlamak ve bu sayede ikili ilişkileri geliştirmek ve bölgede daha etkili ve kalıcı olmak. Diğer tarafta ise Arap ülkelerine verilen desteğin Detente sürecinin daha da ilerlemesi halinde kesilmesi. Bu durumda bu ülkelerin kaybedilmesi riski bulunmaktadır. Keza Arap ülkelerine Detente sürecine rağmen destek sağlanması iki büyük devlet arasında çatışma riskini de beraberinde getirmiştir.

1.2. Akdeniz'deki NATO Mevcudiyeti

Akdeniz'deki NATO mevcudiyetini ABD 6. Filosu, ABD hava ve deniz üsleri ile NATO ülkeleri sağlamaktadır. Bu mevcudiyeti takviye etmek için ABD 6. Filosu her fırsatta güçlendirilmeye çalışılmış ve Filo 1957 yılından itibaren nükleer saldırı yapabilme imkânına kavuşturulmuştur (McCWire, 1972). Bunun sonucunda Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Akdeniz, bir NATO gölü haline gelmiştir. Zira NATO, Akdeniz'deki üç önemli su yolundan ikisinin kontrolünü eline almıştır. Bunlar Cebelitarık Boğazı ve Türk Boğazları'dır. Diğer önemli geçiş olan Süveyş Kanalı ise 1967 Savaşı ve sonrasında yaşananlar yüzünden geçişe kapanmıştır. NATO üyesi ülkeler ve ABD 6. Filosu, Akdeniz'deki liman ve donanma üslerini kullanmıştır. Keza kurulan ikmal ağı sayesinde denizde oldukça uzun süreler kalabilmiştir. NATO donanmasına bu imkânı sağlayan üslerin en önemlileri ise İspanya'da Rota, İtalya'da Napoli ve La Modena, Yunanistan'da ise Souda Körfezi ve Girit'tir (Goldstein ve Zhukov, 2004).

NATO ülkeleri, uçak gemilerine ek olarak bölgedeki NATO'ya tahsisli hava üslerini de (İspanya, İtalya, Yunanistan ve Türkiye) kullanmıştır. Özellikle ABD Donanma havacılığı nükleer silah taşıma kapasitesine de sahiptir. Bu sayede olası bir sıcak çatışmada Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Sovyetler Birliği'nin güneyi NATO hava gücünün menzili içerisine girmiştir (Lewis, 1976: 34). Ancak ABD ve NATO donanmasının dezavantajı Sound Surveillance System (SOSUS)'un kullanabileceği derin deniz ses kaydının olmaması olmuştur. SOSUS, deniz tabanına yerleştirilen ve çok uzak mesafeden dâhi denizaltıların tespit edilmesini sağlayan dinleme sondaları sistemidir (Cote, Jr., 2003). Bu sondalar ve hidrofonlar Bahamalar, ABD'nin Atlantik ve Pasifik kıyısında, deniz tabanına yerleştirilmiş şekilde durmaktadır (Cote, Jr., 2003). Akdeniz'de ise ABD Donanması bu açığı çekili sonarlar ile kapatmaya çalışmıştır (Cote, Jr., 2003).

2. Sovyetlerin Akdeniz'deki Dezavantajları

Montreaux Antlaşması'nın sınırlandırmalarından hariç, Sovyet Donanması Akdeniz'deki hareketlerini kısıtlayan bir dizi sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlar kıyı bölgesinde ikmal merkezleri bulmada yaşanan sorunlar, sınırlı sayıda deniz üssünün görev yerlerine olan uzaklığı ve hava desteği eksikliği olmuştur (Goldstein ve Zhukov, 2004).

Sovyetlerin Akdeniz'de kalıcı deniz üslerini olmamıştır. Bölgede sıklıkla değişen dengeler sebebiyle ittifaklar da değişmiş, değişen müttefikler Sovyetler Birliği'nin bölgede kalıcı üsler elde etmesini engellemiştir. Örneğin Arnavutluk limanlarından ve deniz üslerinden yararlanma imkânı, Arnavutluk'un Çin'le yakınlaşmayı seçmesi üzerine 1961 yılında son bulmuş ve Sovyet askeri ekipmanına Arnavutluk el koymuştur. Ortadoğu'da başta Arap devletleri olmak üzere başka devletler de bulunmaktadır ama onlar da Sovyetlere güven

vermemiştir. Sovyetler bu güvensizliklerinde de haklı çıkmıştır. 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı öncesinde Sovyet Karadeniz filosuna bağlı olan iki denizaltı Cezayir'in Annaba limanına giriş izni alabilmek için iki gün beklemiştir. İki günün sonunda da girişlerine izin verilmemiştir. Bu değişken siyasi ortamda Sovyet 5. Filosu tek bir noktaya bağımlı olmamak için irtibat noktalarını arttırmaya çalışmış ve bağlı bulunduğu Karadeniz filosu Sovyet siyasi ve askeri liderliğince, Kuzey Denizi ve Baltık Filolarından görevlendirilen gemilerle takviye edilmeye çalışılmıştır (McCormik, 1987).

Akdeniz'de kalıcı bir üs edinmek isteyen Sovyet devleti Arap devletlerinin sömürge dönemi hatıraları ve emperyalizm karşıtı tutumunu suiistimal etmeye çalışmıştır. Bu noktada emperyalizm karşıtı propagandanın arttığı dönemlerde kendilerinin aynı suçlamaya hedef olmaması adına Sovyetler Akdeniz bölgesindeki kalıcı üs arayışlarını ötelemeyi tercih etmişlerdir. Bu dönemlerde Sovyet Donanması'nın kullanımı için kıyıya yakın demirleme alanları tahsisi ile yetinmişlerdir. O dönemde toplam sayısı 12 kadar olan bu demirleme alanlarında gemi bakımı için yüzer havuzlar ve onarım imkânları mevcut olmuştur (Goldstein ve Zhukov, 2004). Çoğu uluslararası sularda bulunan bu demirleme noktalarından en önemlileri NATO üyesi olan Yunanistan'ın Kithira Adası ve Libya'nın Sirte Körfezi açıklarındadır (McCWire, 1972).⁴ Bu türden geçici çözümlerle ikame edilmeye çalışılan kalıcı üs bölgesi eksikliği Sovyetlerin bölgede iyi işleyen bir ikmal sistemi kurmasını da zorlaştırmıştır. Yetersiz işleyen ikmal sistemi Sovyet donanma gemilerinin sıklıkla bakım ve yakıt ikmali için görev bölgelerini terk etmelerine sebep olmuştur (Bouchard, 1991). Sürekli rotasyonlara rağmen bu demirleme noktalarına geri dönüşler Sovyet güçlerine hareketli bir karakter kazandırmıştır. Bu durumun normal savaş tatbikatı yerine sayılması gerektiği dahi savunulmuştur (Kostev, 1999).

3. 1969 Libya Darbesi ve Akdeniz'deki Sovyet Deniz Gücü

1967 Altı Gün Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu ve Akdeniz'de Arap ülkelerinin liman ve tesislerine erişimi artmıştır. Bu sayede bölgedeki Sovyet askeri gücünde artış olmuştur. Buna en güzel örnek 1 Eylül 1969'da Libya'da yaşanan darbedir. Muammer Kaddafi önderliğindeki genç subayların Kral İdris'i devirdiği darbe sırasında Libya limanlarındaki Sovyet donanmasına ait gemiler caydırıcı olmuş, ABD ve İngiliz gemilerinin Libya'ya müdahale etmesi engellenmiştir (Goldstein ve Zhukov, 2004).

Darbe öncesinde ABD yönetimi, Trablus'un doğusundaki Wheelus Hava Üssü'nün⁵ ve üsteki ABD güçleri ve ülkedeki İngiliz kara birliklerinin Libya devletinin güvenliğinin sağlanmasında yeterli olacağını düşünmüştür (Goldstein ve Zhukov, 2004). Ancak artan olaylar üzerine ABD yönetiminin bu yaklaşımının doğru olmadığı ve ülkedeki ABD ve İngiliz güçlerinin Kral İdris'in yönetimine olan muhalifleri caydıramayacağı artan olaylar ve iç huzursuzluklarla teyit edilmiştir. Durumun vahametini gören Kral İdris, ülkede istikrarın temini için ABD ve İngiltere'den ek destek talep etmiştir ancak her iki ülke de Kral İdris'in talebini karşılıksız bırakmıştır (Lewis, 1976).

⁴ "Sovyet gemileri sıklıkla stratejik noktalarda demirlemeyi adet edinmiştir. Bunlar Cebelitarık Boğazı'nın doğusundaki Alboran Adası ve Mellila Burnu, Sicilya-Messina Boğazını kontrol eden Hammamet Körfezi ve Hurd Seti, Girit Adasının doğusu ve batısı ve Kithira Adası civarındadır. Ek olarak Salum Körfezi ve Kıbrıs'ın doğusu da Mısır ve Suriye'yi izlemek amacıyla kullanılmıştır" (Kidd, 1971: 342-343).

⁵ ABD 1970 yılında üssü terk etmiştir. Muammer Kaddafi yönetimi üssün ismini Ukbe bin Nafi olarak değiştirmiştir. Üssü Sovyetler Birliği kullanmıştır.

Libya'da olaylar patlak vermeden önce, 1969 yılı Temmuz ayında Sovyet güdümlü füze kruvazörü Grozny beraberinde hava savunma destroyeri Bedovyi ile birlikte Sivastopol limanından Küba'ya gitmek üzere denize açılmıştır. En azından o sırada yapılan resmi açıklama bu şekildedir. Küba'ya giden ve ziyaretlerini bitiren gemiler Ağustos ayı başında geri dönüş yolculuğuna başlamıştır. Onları dönüş yolunda, Akdeniz'de Karadeniz filosuna bağlı denizaltı avlama gemisi Moskova, hafif hava savunma kruvazörü Dzerzhinskii, bunlara ek olarak 4 destroyer, 4 denizaltı avlama gemisi, 3 eskort gemisi, 3 büyük ve 3 orta büyüklükte çıkartma gemisinden oluşan bir filo karşılaşmıştır. Çıkartma gemilerinde Sovyet deniz piyadeleri de bulunmaktadır. 13 Ağustos'ta gruba yeni gemiler de katılmıştır. Tüm donanma grubunun Bronya adı verilen bir tatbikata katılacağı açıklanmıştır (Goldstein ve Zhukov, 2004).

Eylül ayı başlarında Sovyet, Mısır ve Suriye donanmalarının katılımı ile bir dizi tatbikat yapılmıştır. Bunlardan biri de İskenderiye'nin 20 mil güneybatısında yapılan çıkartma tatbikatıdır. Bu tatbikat sırasında üç ülke donanmasına bağlı 100'den fazla gemi 210 millik bir koruma perdesi oluşturmuştur. Bu perde Libya'daki Tobruk ve El-Adem'de bulunan İngiliz zırhlı birlik üslerinin 110 km doğusunda kalan Sollum Körfezi'nden başlamış ve Girit'in doğu ucuna kadar uzanmıştır (Lewis, 1976). Ay sonunda ise Sovyet donanmasına bağlı kırktan fazla gemi İyon Denizi'nin güney kısmında, Libya kıyısına yakın bir şekilde toplanmıştır (Goldstein ve Zhukov, 2004).

Tobruk'ta bulunan İngiliz kara ve hava üsleri ve El-Adem, Libya'daki darbeciler için hayati önemde olmuştur. Zira İngiliz zırhlı birlikleri harekete hazır bir şekilde beklemektedir. Tek dezavantajları personelin tamamının Libya'da olmamasıdır. Eksik personelin Kıbrıs'tan taşınması gereklidir. Ancak Tobruk Körfezi'nde bekleyen Sovyet donanma gemileri ve Kıbrıs'tan gelecek ve Kaddafi'ye müdahale edecek askerleri taşıyacak olan uçakların buradan geçmek zorunda olması yüzünden İngilizler bu durumu tekrar düşünmek zorunda kalmıştır. Sonucunda ise İngiltere 5 Eylül'de Libya'daki olaylara müdahil olmak niyetinde olmadığını açıklamıştır (Lewis, 1976). Sovyetlerin mevcudiyeti ABD'yi müdahaleden caydırmıştır. Olaylar üzerine 1 Eylülde ABD 6. Filosu Fransa'nın Cannes limanından denize açılmış ve son hızla Messina Boğazı'na yönelmiştir. ABD filosu içlerinde nükleer saldırı denizaltılarının da bulunduğu Sovyet filosu tarafından karşılanmıştır (Goldstein ve Zhukov, 2004). Sovyet Filosu 6. Filo'ya müdahale için pozisyon almış, savaş durumuna geçmiştir. ABD ve İngiltere'nin Libya'ya müdahalesi bu şekilde önlenmiştir (Lewis, 1976).

4. 1970 Ürdün Krizi⁶ ve Akdeniz'deki Sovyet Deniz Gücü

Sovyetlerin Ortadoğu ve Akdeniz havzasında güç gösterisi yapmış olduğu bir başka kriz de 1970 Ürdün Krizi'dir. 9 Eylül 1970 tarihinde Filistin Halk Kurtuluş Cephesi üyeleri iki yolcu uçağını (TWA ve Swissair) kaçırıp Ürdün'ün başkenti Amman yakınlarındaki eski bir havaalanına (Dawson Field) indirince dönemin ABD Başkanı olan Richard Nixon ABD 6.Filosunu Lübnan açıklarına gönderilmesini emretmiştir (Dobson, 1975). Ancak Sovyetler Birliği yönetimi bu karar üzerine ABD'yi uyarmış bu girişimin istenmeyen sonuçlar doğurabileceğini vurgulamıştır. Sovyet 5. Filosu da bölgeye hareket etmiş ve Lübnan kıyısı ile ABD 6. Filosu arasına demirlemiştir (Chomeau, 1974).

⁶ Kara Eylül veya Ürdün İç Savaşı olarak da bilinir.

17 Eylül'de Ürdün Kralı Hüseyin, ordusunu Filistinlilerin üzerine göndermiştir. Tarihe “Kara Eylül” olarak geçen bu olaylar sırasında ABD, Ürdün devleti ve ordusunu desteklemek için iki uçak gemisi grubunu daha Lübnan açıklarına göndermiştir. 6. Filonun amfibi görev gücü olan Task Force 61 de Girit'ten yola çıkarılmıştır (Winkler, 2000).

Durumun hızla gerginleştiği bu ortamda Suriye, ABD'nin tüm ikazlarına rağmen 20 Eylül'den itibaren Ürdün'e asker göndermeye başlamıştır. ABD müdahalesinin oldukça yakın olduğunu gören Sovyetler de saldırgan bir tutum izlemeye başlamıştır (Winkler, 2000). Ürdün Krizinde gerginliğin zirveye çıktığı Eylül- Ekim aylarına denk gelen bu dönemde Doğu Akdeniz'de Sovyetlerin 23 savaş gemisi, 13-15 kadar denizaltısı olmak üzere bir vurucu gücü hazır beklemiş, ABD 6. Filosunun bölgeye hareket ettiğinin haber alınmasını takiben Sovyet 5. Filosu da takviye edilmiştir (MccGwire, 1972). Bu kapsamda Lübnan açıklarındaki donanmadaki gemi sayısı gönderilen takviyelerle 47'den 60'a çıkarılmıştır. Takviyelerden sonra Sovyet 5. Filosu savaş pozisyonu almış ABD donanmasının gözü önünde füze fırlatıcılarını doldurmuştur. Ayrıca Sovyet filosunun radarları ABD gemilerine çevrilmiş ve kilitlemiştir (Vego, 2000; Winkler, 2000). Sovyetlerin bu hamlesine ABD gemileri de aynı şekilde karşılık vermiştir (Zumwalt, Jr., 1976). Ancak karada yaşananlar süper güçlerin olaya müdahil olmasına gerek bırakmamıştır. İki gün içerisinde Suriye güçleri Ürdün ordusunun topçu ateşi ve mekanik arızalar sonucunda 120 tank kaybedince geri çekilmek zorunda kalmıştır (Winkler, 2000).

Sovyetler Birliği, Kara Eylül krizini daha fazla derinleştirmemiştir. Bunda da en önemli sebep o dönemde Arap Dünyasında simge isimlerden birisi haline gelen Mısır lideri Cemal Abdünnasır'ın 20 Eylül'de kalp krizi geçirerek ölmesidir. Nasır'ın ölümü ile Sovyetler Birliği bölgedeki en önemli müttefikini kaybetmiştir. Yerine Enver Sedat Mısır Devlet Başkanı olmuştur (Lester, 2019). Mısır-Sovyetler Birliği ilişkileri Enver Sedat'ın başa geçmesinden sonra aynı şekilde sürecekmış gibi gözükse de bir süre sonra fikir ayrılıkları günyüzüne çıkmaya başlamıştır. Bunun olacağına ihtimal veren Sovyetler Birliği yönetimi de Mısır'a daha temkinli bir şekilde yaklaşma yoluna gitmiştir (Kapitanets, 2000). Bu sayılanlara ek olarak Sovyetler, Sovyet askeri danışmanları tarafından eğitilen Suriye Ordusunun kötü performansı karşısında da şaşkınlığa uğramıştır. Bu yüzden istenmeyen sonuçlarla yüzleşmek istemeyen Sovyet yönetimi uzlaşma ve krizi hızla sonlandırma yoluna gitmeyi en uygun çözüm olarak görmüştür (Goldstein ve Zhukov, 2004).

ABD'nin de bu kriz sırasında hiç beklemediği gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi Akdeniz'deki filosunun yetersiz kalması ve kapasitesinin beklenenden daha az olmasıdır (Zumwalt, Jr., 1976). Dönemin ABD Genel Kurmay Başkanı Thomas Moore verdiği brifingde mevcut şartlarda ve hazırlık düzeyinde ABD güçlerinin Ortadoğu'da çok az etkisi olacağını ifade etmiştir. Bu dönemde zaten Vietnam'daki savaşla fazlasıyla meşgul olan ABD güçlerinin Ortadoğu'daki birlikleri takviye edemeyeceği, bu yüzden de ABD'nin Ortadoğu'da büyük çaplı bir çatışmaya girmemek için elinden geleni yapmasının gerektiği ifade edilmiştir (Zumwalt, Jr., 1976). Bu durumu Moskova da fark etmiştir zira Ürdün Krizi, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki ABD askeri mevcudiyetinin yetersiz olduğunu bizzat görmesini sağlamıştır (Goldstein ve Zhukov, 2004). Bunu dönemin ABD askeri uzmanları da teyit etmiştir (Ackley, 1972: 51). Bu uzmanlara göre o dönemde Sovyet Donanması birinci sınıf bir deniz gücüdür. Rakamlar ve istatistikler de bu tespiti teyit etmektedir. Bu dönemde Sovyet

Donanmasında 500.000 asker, 130 savaş gemisi, 2.200 muhtelif tiplerde gemi, 400 kadar denizaltı ve yeni kurulmuş olan bir deniz piyade birliğinden oluşmuştur (Keefe vd., 1971). Aynı dönemde, 1971 yılı itibarıyla ABD Donanması ise 714 gemi ve 620.000 askerden oluşmaktadır (Ackley, 1972).

5. 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı ve Akdeniz'deki Sovyet Deniz Gücü

Akdeniz'deki Sovyet donanma faaliyetleri, 1972 yılı Temmuz ayında Mısır'ın tüm Sovyet askeri danışmanlarının ülkeyi terk etmesini istediği zaman zora girmiştir. Tam da bu dönemde Altı Gün Savaşı'ndaki toprak kayıplarını telafi etmek isteyen Mısır ve Suriye İsrail'i işgal ettiği toprakları geri vermesi ve bir barış antlaşması yapmasına ikna etmek için 1973 yılı Ekim ayında baskın bir saldırı planlamışlardır. Saldırı hazırlıkları gizli tutulmaya çalışılmış, bu kapsamda 6 Ekim'de başlayacak saldırının bilgi 4 Ekim'e kadar Sovyetler Birliği'ne verilmemiştir (Yaremenko, vd., 2000; Doyle, 2016). Aynı gün Sovyet Komünist Partisi Genel Sekreteri Leonid Brejnev, İsrail'le savaşta Arapların kendi başlarına olacaklarını ancak Sovyetler Birliği'nin her türlü malzeme desteğini vereceğini ifade etmiştir. Bu desteğe karşılık Brejnev, Mısır'daki Sovyet vatandaşlarının tahliyesine izin verilmesini talep etmiştir (Lewis, 1976; Dawisha, 1979).

Ramazan/Yom Kippur Savaşı başlangıcında Sovyet 5. Filosunun mevcudiyeti 11 adedi denizaltı olmak üzere 52 gemidir. En az ikisi nükleer başlıklı füze taşıyan 3 güdümlü füze destroyeri, 6 konvansiyonel füze destroyeri, 5 firkateyn, 2 mayın tarama gemisi, 2 çıkarma gemisi bu filonun içindedir (Watson, 1982). Amiral gemisi denizaltı avcısı Volga'dır. Sovyet filosu Araplarla İsraililer arasında savaşın kaçınılmaz olduğu bilgisini aldığı sırada İspanya'nın Balear Adaları açıklarında bulunmaktadır. Filo Komutanı Amiral Volabuyev 4 Ekim'de Suriye ve Mısır kıyısına intikal etme ve Sovyet vatandaşlarını tahliye etme emrini almıştır. Sovyet vatandaşları çatışma bölgesinden uzaklaştırıldıktan sonra filo Girit Adası'nın güneyinde toplanacak ve siviller burada nakliye gemilerine aktarılacaktır. Ancak filonun tek görevi sivillerin tahliyesi değildir filo savaş durumuna da geçirilmiştir (Goldstein ve Zhukov, 2004). Savaş durumuna geçen filoya 5 Ekim'de 6 gemi daha (1 güdümlü füze destroyeri, 4 denizaltı ve 1 destek gemisi) takviye olarak gönderilmiştir (Watson, 1982).

Savaşın ilk safhası, 6 Ekim'de Mısır ve Suriye'nin koordineli saldırısı ile başlamış, 13 Ekim tarihinde ABD'nin İsrail'e havadan ikmal köprüsü kurması ile sonlanmıştır. İki tarih arasında kalan sürede, kara savaşlarında özellikle Mısır ilerleme kaydetmiş, İsrail ise Mısır ilerlemesini durdurmaya ve kuvvetlerini toplamaya çalışmıştır (Doyle, 2016). Bu dönemde denizde ise durum nispeten sakin olmuştur. ABD 6. Filosu ile Sovyet 5. Filosu arasında fazla bir gerginlik vuku bulmamıştır. Artan sayılarına rağmen Sovyet deniz gücü barış zamanındaki rutin faaliyetlerine devam etmiştir (Bouchard, 1991). Sovyetlerin aksine bu dönemde ABD 6. Filosunun liman ziyaretleri iptal edilmiştir. Ek olarak çatışma bölgesine ABD gemilerinin gönderilmediği de ABD Donanması tarafından ilan edilmiştir (Polmar, 1998).

6 Ekim tarihinde taraflar arasında çatışmalar başladığı zaman Akdeniz'de toplam 48 ABD gemisi bulunmaktadır. Filoda 4 tanesi nükleer denizaltı, USS Franklin D. Roosevelt uçak gemisi grubu, USS Guadalcanal Helikopter gemisi, 3.000 kadar deniz piyadesini taşıya amfibi çıkarma gemileri bulunmaktadır. Sovyet 5. Filosu ise 56 gemiden oluşmaktadır ve bir seferde 20 SSM fırlatabilecek güçtedir (Bouchard, 1991).

Ramazan/Yom Kippur Savaşı genellikle savaşın ilk safhasında yaşanan bozgunun gözden kaçırılması için sürpriz bir saldırı olarak tanımlanır ve İsrail'in hazırlıksız yakalandığına vurgu yapılır. Ancak Y. Semenov'a göre durum bu kadar basit değildir; Semenov'a göre saldırının sürpriz unsuru başından beri olmamıştır. Semenov'a göre İsrail'in Mısır ve Suriye'nin hazırlıklarından haberi olmuştur zira Süveyş Kanalı bölgesindeki birliklerini 1 Ekim'de alarm durumuna geçirmiştir. 4 Ekim'de de ülkede kısmi seferberlik ilan edilmiştir. Tam seferberlik ise artık savaşın kaçınılmaz olduğunun iyice ortaya çıktığı 6 Ekim'de, Mısır saldırısı başlamadan önce saat 10.00'da ilan edilmiştir (Herzog, 1982). Semenov yine bu durum yüzünden Arapların planlanandan daha önce saldırıya geçmek zorunda kaldıklarını iddiasındadır (Goldstein ve Zhukov, 2004). Mısır ve Suriye güçleri, İsrail havaalanları ve iletişim tesislerinin vurulmasından sonra 14.30'da Sina Yarımadası ve Golan Tepelerinde ilerlemeye başlamıştır (Bouchard, 1991; Doyle, 2016). İsrail de tüm gücü ile bu ilerlemeyi durdurmaya çalışmıştır. Ancak güçlerini ikiye bölmek yerine önceliğini Golan Tepelerine vermiş, Mısır güçlerine karşı savunma pozisyonunda beklemeyi tercih etmiştir. Zira Mısır güçlerinin İsrail'in nüfus yoğun bölgelerine ulaşip tehdit oluşturabilmesi için önce Sina Yarımadası'nı geçmesi gereklidir. Mısır ve Suriye, Tırmandırma Savaşı'nın sona ermesini takiben Sovyetler Birliği'nden büyük miktarda hava savunma ekipmanı temin etmiştir (Doyle, 2016: 11). İçinde yerden havaya füze (SAM) bataryaları da bulunan hava savunma şemsiyesi Arap güçlerini ve sonrasında sağlamıştır. Bu koruma perdesi altında 8 Ekim tarihinde Mısır güçleri, Süveyş Kanalı'nın doğu kıyısında, Sina Yarımadası topraklarında biri 8, diğeri de 10 km derinliğinde iki köprübaşı elde etmeyi başarmıştır (Doyle, 2016). Suriyeliler de Golan Tepelerinde 7-10 km kadar ilerlemeyi başarmış ve daha fazla ilerlemeden önce beklemeye başlamıştır (Goldstein ve Zhukov, 2004). Ancak bu duraklama İsrail'e beklediği toparlanma fırsatını vermiş, kuvvetlerini toplayan İsrail ordusu her iki cephede de karşı saldırıya geçmiştir. Sovyetler Birliği de 9 Ekim'de Mısır ve Suriye'ye silah ve ekipman sevkiyatına başlamıştır (Zumwalt, Jr., 1976; Etzold, 1982: 13; Doyle, 2016). Sovyetler Birliği'nin savaş esnasında 15.000 ton kadar askeri ekipmanı Arap devletlerine ulaştırdığı tahmin edilmektedir (Doyle, 2016).

Bu esnada Akdeniz'de de hareketli saatler yaşanmaya devam etmektedir. Sovyet 5. Filosuna gelen takviyeler sonucunda filodaki denizaltı sayısı 16'ya çıkmıştır. Bunlardan en az 4 tanesinin November sınıfı SSN olduğu iddia edilmiştir (Watson, 1982). Sivillerin savaş bölgesinden tahliyesi işlemi de sonuçlandırılmıştır (Goldstein ve Zhukov, 2004). 10 Ekimde Sovyet savaş gemileri harekete geçmiş ve Doğu Akdeniz'deki ABD 6. Filosuna ait gemilerin arasına girmiştir (Watson, 1982). Ayrıca Sovyet Donanmasına bağlı amfibi çıkarma gemileri ile yine Sovyet ve Varşova Paktı ülkelerinin ticaret gemileri bir ikmal hattı oluşturmuştur. Hava köprüsü de Türkiye'nin Sovyet ve Doğu Bloku ülkelerinin uçaklarının kendi hava sahasını kullanmasına izin vermesi sayesinde kurulabilmiştir. ABD'nin İsrail'e olan desteğini kınayan Türkiye hava sahasını Doğu Bloku ülkelerinin uçaklarına kapatmamıştır (Watson, 1982). Arap Dünyası ile yakınlaşma adına Türkiye tarafından atılan bu adım ne yazık ki Arap ülkelerinden beklenen karşılığı görmemiştir. Kurulan deniz ikmal hattı sayesinde tanklar vd. ağır silahlar Karadeniz kıyısında yer alan limanlardan gemilere yüklenmiştir. Her gemiye ortalama 90 kadar tank ve zırhlı araç yüklenmiştir. Silah taşıyan bu ticari gemilere Akdeniz'deki Sovyet Donanması eşlik etmiştir. Sovyetler bu eskort görevleri için 10 destroyerlik ayrı bir savaş

gurubu oluşturmuştur. Koruma gemilerinin sayısı İsrail'in Suriye limanlarına saldırması üzerine artırılmıştır (Kostev, 1999). Bu esnada Sovyet 5. Filosuna bağlı gemiler de ABD uçak gemilerini takip etmeye, Sovyet dinleme-istihbarat gemileri de Yunanistan'ın Souda Bay limanındaki ABD amfibi gücünü izlemeye başlamıştır (Goldstein ve Zhukov, 2004). Bu sayede Sovyetler Birliği kendi ikmal gemilerine müdahale edilirse güç kullanacağı yönünde gözdağı vermiştir. Bu esnada ABD görev gücü Washington'un yerlerini korumaları emri yüzünden hareketsiz beklediği için olası bir Sovyet füze saldırısına karşı korumasız kalmıştır. Uçak gemileri ABD'nin ciddiyetini göstermek ve Mısır'a Sovyet askeri malzeme nakline müdahale için Girit'in güneyinde belirlenen bir noktada beklemiştir. Bu strateji geri tepmiştir (Weinland, 1979: 74-75). Bu esnada Sovyet denizaltıları da bu noktanın yakınında toplanmıştır. Atlantik ve Batı Akdeniz'den bu bölgeye yeni denizaltılar gönderilmiştir. 10 Ekim'de Sovyet 5. Filosuna takviye yüzey gemileri de Karadeniz Filosundan katılmıştır (Goldstein ve Zhukov, 2004). Ertesi gün 5. Filonun çatışmaya girmesine ramak kalmıştır. 11 Eylül gecesi Tartus Limanına yapılan saldırıda İsrail, Sovyet ticaret gemisi İlya Mechnikov'u da batırmıştır (Kostev, 1999). İsrail devlet görevlileri olayla ilgili özür dilemiştir. Benzer bir olay 10 Ekim'de Lazkiye Limanı'nda da yaşanmış İsraililer bir Japon bir de Yunan konteyner gemisini batırmıştır (Bouchard, 1991). Saldırının sebebi sivil gemiler arasında saklanan bir Suriye savaş gemisini batırmaktır. Ancak Sovyetler Birliği, İsrail'in özrünü kabul etmemiştir. Sovyetler Birliği'nin ABD Büyükelçisi Anatoli Dobrynin olayla ilgili Washington'a bir nota vermiştir. Notada saldırı ve Doğu Akdeniz'deki ABD donanma yığınağı protesto edilmiştir (Goldstein ve Zhukov, 2004).

Notayı takiben 11 Ekim'de Sovyetler Birliği 3 Hava İndirme Tugayı'nı alarm durumuna geçirmiştir (Blechman ve Hart, 1990). İki gün sonra da ikmal gemilerini korumak adına Suriye kıyısına destroyerlerini göndermiştir. Sovyetler Birliği'nin bu hareketi ve İsrail'in Şam'a girmemesi yönündeki ikazı üzerine İsrail, Suriye cephesindeki saldırılarını durdurmuş ve savunmaya geçmiştir (Bouchard, 1991). 14 Ekim'de Akdeniz'deki Sovyet savaş gemilerinin kaptanlarına İsrail veya diğer ülkelere ait hava ve deniz araçlarına gerekli hallerde ateş açma yetkisi verilmiştir (Kostev, 1999).

Savaşın ikinci safhası 13 Ekim tarihinde başlamış ve çatışan tarafların birbirinden ayrıldığı 25 Ekim tarihine kadar sürmüştür. 13 Ekim tarihi bir başka açıdan da önemlidir zira ABD yüksek öncelikli silah ve cephaneleri İsrail'e vermeye başlamıştır (Polmar, 1998; Morse, 2015). Nickel Grass kod adlı bu nakliye operasyonu ile ABD, İsrail'in bozguna uğramaması için büyük miktarda (22.000 ton) silah ve cephaneyi havadan nakletmiştir (Doyle, 2016). Bu ikmal ve cephane sevkiyatı kolay olmamıştır zira tüm NATO ülkeleri ABD nakliye uçaklarına kendi hava sahalarını açmamıştır. Bu durumun tek istisnası Portekiz olmuştur. Portekiz, Azor Adaları'ndaki hava üslerini ABD'nin kullanımına açmıştır. Havada durum bu şekilde iken 6. Filo'ya da nakliye uçaklarını korumak ve navigasyon desteği verilmesi konusunda emir verilmiştir. Zira NATO ülkelerinden bir kısmının hava sahasını kullanamayan ABD uçakları Akdeniz'in ortasında dar bir koridor halindeki uluslararası hava sahasını kullanmak zorunda kalmıştır. Girit'in güneyinde bekleyen ABD uçak gemilerinin hava gücünün önemli bir kısmı nakliye uçaklarını koruma görevine tahsis edilmiştir. Bu da ABD uçak gemilerinin olası bir Sovyet saldırısına karşı daha savunmasız kalmasına sebep olmuştur. John F. Kennedy uçak gemisi ve destek gemileri nakliye uçaklarına koruma sağlamak için Cebelitarık'ta kalmıştır (Bouchard, 1991). Bu da ABD filosunun gücünü bölmüştür. Bu yüzden filoya takviye olarak

ABD Genelkurmayı 2.000 deniz piyadesi taşıyan Iwo Jima helikopter gemisini Akdeniz'e göndermiştir (Bouchard, 1991). Bu takviyenin de amacı olası bir Sovyet çıkarmasına karşı hazırlıklı olmaktır. Artan tırmandırma yüzünden Sovyetler de Atlantik'teki denizaltılarını Cebelitarık bölgesine kaydırmıştır (Goldstein ve Zhukov, 2004).

Gerginliğinin hızla tırmandığı bu ortamda, İsrail gerginliği daha da artıracak bir hamle yapmış ve 15 Ekim tarihinde Sina Yarımadası'nda topyekün bir karşı saldırı başlatmıştır. İsrail bu tarihten bir gün önce, 14 Ekim'de Suriye'ye karşı da saldırıya geçmiş ve başarılı olmuştur (Bouchard, 1991). Bu esnada Mısır ve Suriye'nin yenilmemesi için Sovyetler Birliği krize müdahil olmaya başlamıştır (Doyle, 2016). Bu kapsamda Akdeniz'deki Sovyet denizaltıları İsrail açıklarına gelmiştir (Bouchard, 1991). Bu noktada Sovyet savaş gemilerinin de İsrail güçlerine karşı sınırlı derecede de olsa harekâta katıldıklarına dair iddialar ve örnekler vardır. Bunlardan birinde, 16 Ekim'de Lazkiye Limanı'ndaki Sovyet nakliye gemilerini koruyan Sovyet Karadeniz Filosuna bağlı mayın tarama gemisi ve çıkarma gemisi limana saldırıya hazırlanan İsrail jetlerine ateş açmıştır (Goldstein ve Zhukov, 2004). Burada meşru müdafaa hakkı kullanılmış olsa da Sovyet gemi komutanları aldıkları riskin farkındadırlar. Bu da Detente döneminde Sovyetlerin bölgesel çatışmalarda taraf olmama yaklaşımını terk ettikleri şeklinde yorumlanmıştır (Yaremenko vd., 2000). Buradaki tehlike karada ve denizde süregiden çatışmaların süper güçleri de içine çekerek kontrolden çıkma ihtimalidir. ABD ile karşı karşıya gelmemek için Sovyetler Birliği, ABD ile değil de üçüncü ülkelerle ki burada İsrail olmaktadır, karşı karşıya gelme yoluna gitmiştir. Yine Sovyetler büyük bir savaştan birkaç adım uzakta olduklarının farkındadırlar (Goldstein ve Zhukov, 2004).

İsrail zırhlı birlikleri 17 Ekim'de Süveyş Kanalı'nın Mısır toprağı olan Batı kıyısına çıkmış ve Mısır güçlerini baskı altına almak için bir köprübaşı oluşturmuştur. Bu hamle ile ilgili pek çok farklı yorum yapılmıştır; bunlardan biri de Sovyet deniz piyadelerinin bayrak göstermek için Süveyş Kanalı bölgesine konuşlanmasının önünü almaktır (Zaborskii, 1999; Yaremenko, vd., 2000). Zira Sovyetler benzer bir hamleyi İsrail'in 1968 yılı Ocak ayında Süveyş Kanalı'nın girişini, dolayısıyla da kontrolünü ele geçirmek için yaptığı askeri harekâtı durdurmak yapmıştır. İsrail de aynı sonuçla karşılaşmamak için erken davranmış, ayrıca Mısır ordu grupları arasına girerek birbirlerini desteklemelerini önlemeye çalışmıştır. Bunda rahat davranmışlardır zira Süveyş'in Batı kıyısında, Mısır kuvvetleri tarafından rahatlıkla yok edilebilecek köprübaşına yapılacak bir saldırının savaşı daha da büyütebileceğinin farkındadırlar. İsrailileri zor durumdan kurtaran bir başka olgu da Moskova'nın krizi daha büyütebilecek ve doğrudan müdahil olmasına neden olabilecek girişimler uzak durma iradesidir. Ayrıca olası bir çıkarma için kullanılabilir olan Sovyet deniz piyade gücü hala Sivastopol Limanı'nda gemilere binmeyi beklemektedir. Akdeniz'e taşınmada geç kalınmışlardır. Zira deniz piyadelerinin nakli için gereken çıkarma gemileri yine Akdeniz'de ikmal operasyonunda kullanılmaktadır (Zaborskii, 1999). İntikal için geç kalınmış olsa da Sovyet Donanması komutanı Amiral Sergey Gorshkov Akdeniz'deki çıkarma gemilerinin birlik nakli için kullanılmak üzere Sivastopol'a intikali emrini vermiştir. Ancak bir farkla, bu gemiler Sovyet deniz piyadelerini değil Sovyet Ordusu'ndan gelen "gönüllüleri" bölgeye taşıyacaktır. Semenov'a göre gönüllüler tabirinde bir sıkıntı yoktur. Binden fazla Sovyet askeri İsrail'e karşı savaşmak için gönüllü olmuştur. 19 Ekim'de Sovyet Filosu'ndan ABD 6. Filosuna 1972 Tarihli Deniz Çatışma (Incident at Sea) Antlaşması gereğince silahlarını ABD gemilerine

çevirmeyecekleri yönünden bir mesaj geçilmiştir. Ancak bu uygulama kısa süreli olmuştur (Goldstein ve Zhukov, 2004).

Bu esnada İsrail güçleri cephede dengeyi kurmaya başlamıştır. 19 ve 21 Ekim'de Mısır lideri Enver Sedat Sovyetler Birliği'nden arabuluculuk yapmaları için ricacı olmuştur (Dawisha, 1976). Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi 22 Ekim tarihinde 388 sayılı Kararı kabul etmiş ve çatışan tarafların 72 saat içerisinde askeri harekâtı bitirerek çatışan tarafların birbirinden ayrılmasını istemiştir (Goldstein ve Zhukov, 2004). Ateşkes talebine tüm taraflar müspet cevap vermiştir. Ancak Süveyş'in doğu kıyısında çatışmalar devam etmiş, İsrail güçlerince kuşatılan Mısır 3. Ordusu bu kuşatmayı yarmak için savaşmaya devam etmiştir (Blechman ve Hart, 1990). İsrail de bu durumu bahane ederek askeri harekâtını Süveyş ve İsmailiye şehirlerine doğru genişletmeye çalışmıştır (Zumwalt, Jr., 1976; Herzog, 1982).

Savaşın sona erdirilmesi için 24 Ekim'de bir kez daha ateşkes yürürlüğe girmiştir (Doyle, 2016). Ancak Mısır cephesinde çatışmalar devam etmiştir. Zira İsrail güçleri Süveyş şehrine girmek ve kazanımlarını artırmak için kuşatılmış haldeki Mısır Üçüncü Ordusuna saldırılarını sürdürmüştür (Bouchard, 1991). Sovyet lideri Brejnev bu noktada Mısır'ın yardım çağrısına olumlu cevap vermiş ve İsrail'in BM Güvenlik Konseyi'nin 388 sayılı kararını ihlal ettiği noktasında ABD Başkanı Nixon'u doğrudan arayarak uyarmıştır. Ayrıca çatışmaların bir an önce sonlandırılması ve yeniden başlamaması için ortak bir ABD-Sovyetler Birliği barış gücü kurulmasını önermiştir. Brejnev ancak ABD bu öneriye ilgisiz kalması ve Sovyet taleplerini cevaplamaması halinde ülkesinin tek tarafı olarak sorunu çözmek için harekete geçeceğini de ifade etmiştir (Zumwalt, Jr., 1976; Yaremenko vd., 2000). Mesaj, Akdeniz'de artan Sovyet askeri varlığı ile birleşince ABD nezdinde doğal olarak tehdit olarak algılanmıştır. Zira Sovyet donanma gemilerinin sayısı 88'e çıkmıştır. Bunlardan 42'si savaş gemisi, 20 kadarı da denizaltıdır (Bouchard, 1991).

Brejnev'in Nixon'a mektup gönderdiği gün bir Sovyet filosu Port Said'e gönderilmiştir (Dawisha, 1976). Bu da ABD Donanmasını alarma geçirmiştir. Filoda çıkarma, tank çıkarma gemileri ve gönüllüleri taşıyan destek gemileri bulunmaktadır. Öyle ki Semenov bu durumu hatıratında: "Port Said'i İsraililerden almaya gidiyorduk" diye yazmıştır (Goldstein ve Zhukov, 2004). Eş zamanlı olarak Sovyet Hava İndirme Birlikleri alarm durumuna geçmiştir. (7 Tümeinde toplam 50.000'i muharip 100.000 kişilik destek unsuru) Bu birlikler sayı olarak Akdeniz'deki ABD deniz piyade gücünden bir hayli fazladır (Watson, 1982). Ayrıca olası bir harekâta hazırlık olarak Sovyet pilotları tarafından uçurulan Mig-25 savaş/keşif uçakları Mısır havaalanlarından kalktıktan sonra savaş alanı üzerinde uçarak keşif yapmakta ve istihbarat toplamaktadır (Zumwalt, Jr., 1976). Bu noktada ABD 6. Filosu'nun Sovyetlerin savaşa müdahale etmesini önlemek için bir saldırı düzenlemesi ihtimaline karşı Sovyet 5. Filosu Girit'in kuzeyinde toplanmış olan ABD uçak gemilerini izleyen donanma grubunu takviye etmiştir (Goldstein ve Zhukov, 2004). Bu hareketle dikkatler Girit'in kuzeyindeki Sovyet donanma grubuna çekilmeye ve nakliye operasyonu perdelenmeye çalışılmıştır (Bouchard, 1991).

Akdeniz'deki gerginlik sebebiyle Sovyetler Karadeniz Filosu'nda bölgeye takviye göndermeye devam etmiştir. Biri kruvazör, altısı destroyer olmak üzere yedi gemi daha Çanakkale Boğazını geçerek Akdeniz'e çıkmıştır. Ancak Sovyet hava köprüsündeki nakliye

uçuşları azalmıştır zira bu uçaklar olası bir birlik nakli için hazır bekletilmeye başlanmıştır (Zumwalt, Jr., 1976). 25 Ekim tarihinde ABD yönetimi Beyaz Saray'da yapılan toplantıdan sonra savunma durumunu DEFCON (Defence Condition) 3 seviyesine yükselterek Brejnev'in hamlesine karşılık vermiştir (Watson, 1982). ABD'nin John F. Kennedy ve Franklin D. Roosevelt uçak gemilerine Doğu Akdeniz'e hareket etmeleri ve Independence uçak gemisi grubuna katılmaları emri verilmiştir (Zumwalt, Jr., 1976). Bu emirle birlikte İsrail'e yapılan ikmal uçuşlarına eskortluk görevleri de iptal edilmiş ve uçak gemisi grubunun hava gücüne katılma ve savaş durumuna geçme emri tüm filolara verilmiştir (Bouchard, 1991).

Sovyetlerin talepleri konusunda bilgilendiren ve ABD tarafından askeri harekâtı sonlandırması için ikaz edilen İsrail bu isteğe uymak zorunda kalmıştır (Rabinovich, 1988: 302). İsrail'in askeri harekâtını durdurması üzerine Sovyetler Birliği Süveyş Kanalı bölgesine yapmayı planladığı çıkarma harekâtını bir süreliğine ertelemiştir (Zaborskii, 1999). 25 Ekim günü öğleden sonra Sovyetler Birliği çatışan tarafların arasına BM Barış Gücü'nün yerleşmesi ve bu güç içinde ABD ve Sovyetler Birliği askerlerinin olmamasını kabul etmiştir (Vego, 2000). 26 Ekim'de ABD Savunma Bakanı James Schlesinger DEFCON 3 seviyesinin iptal edildiğini ilan etmiştir. Ancak 6. Filo alarm durumunda kalmaya devam etmiştir (Polmar, 1998). Aynı gün Sovyet 5. Filosu da uçak gemilerine saldırı tatbikatı yapmıştır. Sovyet 5. Filosu'nun mevcudu da en üst seviyeye ulaşmıştır. Toplam 96 gemiden oluşan filoda 43 savaş gemisi ve 23 denizaltı vardır. ABD 6. Filosu'nun ise mevcudu 3'ü uçak gemisi olmak üzere toplam 60 gemidir (Lewis, 1976).

Karadaki durumun kötüye gitmesi ihtimaline karşı hazırlıklı olunmaya çalışılmıştır zira bunun denize de yansımaları olacaktır. Bölgedeki 4 ABD görev gücü ve uçak gemileri Sovyet saldırısına maruz kalacaktır. ABD uçak gemilerini takip eden 3 Sovyet savaş gemisi grubu ilk saldırıyı yapacak ve en az 13 SSM'yi ABD gemilerine ateşleyecektir (Bouchard, 1991). Girit'in güneyindeki ABD gemileri de Sovyet savaş gemileri tarafından hedef alınmıştır (Lewis, 1976).

Takip eden günlerde taraflar arasındaki gerginlik ateşkes ile azalmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak 3 Kasım'da Sovyet 5. Filosu'ndaki takviye gemiler geri çağrılmaya başlamıştır. Yine de her iki tarafın da deniz gücü iki hafta daha alarm durumunda kalmaya devam etmiştir (Zumwalt, Jr., 1976: 447-448). Amerikalılar çatışma bölgesinde Sovyet kara birliklerinin olmadığını kesin olarak teyit ettikten sonra Akdeniz'deki takviye uçak gemisi gruplarını geri çekmeye başlamıştır (Zumwalt, Jr., 1976). Bu hamle ile ABD gerginliği sürdürme niyetinde olmadığını göstermiştir (Weinland, 1979). Kriz bu şekilde sona ermiştir.

Sonuç

ABD ve Sovyetler Birliği, 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı ve onun Akdeniz'e olan yansımalarından bir dizi ders çıkarmıştır. Bunlardan ilki ve her iki süper gücün de paylaştığı nokta, denizden gelen tehditlerin hızla ortaya çıkabildiğidir. Sovyetler Birliği, sefeli Çarlık Rusyası gibi bir kara gücü olmuştur. Donanmasını bir açık deniz gücü olarak değil daha ziyade kıyıların savunmasını sağlayan bir yardımcı mekanizma olarak görme eğiliminde olmuştur. Bu yüzden Sovyet deniz gücü sürekli engellemeler ve kısıtlamalarla muhatap olmuştur. Sovyetlerin açık denizi çıkışını sağlayan deniz yollarından birisi olan Baltık Denizi kışın donmaktadır ve buradaki donanma kış aylarında hareketsiz kalmaktadır. Karadeniz ise açık denize çıkış noktası olan Boğazların NATO üyesi olan Türkiye'de olması sebebiyle hareket

serbestisinin her an sekteye uğrayabileceği bir alandır. Çarlık Rusyası bu durumu değiştirmek için 200 yıl kadar Osmanlı İmparatorluğu ile mücadele etmiştir ancak statükoda bir değişiklik tesis edememiştir. Sovyet Pasifik Filosu ise Asya'nın diğer ucundadır ve Akdeniz'de yaşanacak bir krizi müdahil olma ve destek verme ihtimali neredeyse hiç yoktur. Ancak yine de Sovyetler Birliği, 1962 Küba Füze Krizi'nden sonra Akdeniz'de kalıcı bir deniz gücü buldurmasına imkân verecek üsler elde etme arayışı içinde olmuş ve bu arayışını başarılı bir şekilde sonuçlandırmıştır.

1973 Savaşı'ndan Sovyetler Birliği yönetimince çıkarılan ikinci ders ise krizlerle mücadele sırasında Batılı ülkeler ve NATO içinde fikir ayrılıkları olabileceğidir. Bu fikir ayrılıklarının kullanılabilir önemli zaaf noktaları olabileceğini de Sovyetler Birliği bizzat sahada tecrübe etmiştir. Örneğin Kıbrıs sorunu başta olmak üzere bir dizi diğer konuda kendi tezlerini desteklemeleri için Arap Dünyası ile yakınlaşmak isteyen Türkiye, 1973 Savaşı sırasında ABD'nin İsrail'e olan desteğine karşı çıkmış, Boğazlardaki kontrolünü gevşetmiş ve Sovyetlerin ikmal operasyonu sırasında kendi hava sahasını kullanmasına izin vermiştir. Bu sayede Sovyetler Birliği'nin yardımı Mısır ve Suriye'ye daha hızlı bir şekilde ulaşmıştır. Keza bu ikmal operasyonu denizden kurulan ikinci bir ikmal rotası ile desteklenmiş, Sovyet 5. Filosu da hızlı bir şekilde takviye edilebilmiştir. Savaştan çıkarılan bir diğer önemli ders ise Sovyetler Birliği'nin başta ABD olmak üzere Batı ile arasındaki teknolojik farkı görmüş olmasıdır.

1973 Savaşı, Sovyetler Birliği açısından donanmanın da bir diplomasi aracı olarak kullanılabilirliği gördükleri bir olay olmuştur. Sovyetlerin 1962 Füze Krizi sırasında donanmayı bir diplomasi aracı olarak kullanacak gücü ve tecrübesi yoktur. 1962'de mesafe ve teknik konular yüzünden geri adım atmak zorunda kalan Sovyetler Birliği, 1973 yılında bu sefer avantajlı olan taraf olduğu için durumu kendi lehine çevirmeyi başarmış ve ABD'nin Akdeniz'de inisiyatifi ele almasını engellemiştir.

Extended Abstract

The apparent reason for the conflict between Arabs and Israelis is the seizure of control of the land. Arab countries surrounding Israel have demanded the return of the lands occupied by the Jews from the very beginning of the problem. Because of that they have opposed recognizing Israel and ending the technically ongoing state of war because a ceasefire has not been concluded. This situation lasted until the Ramadan/Yom Kippur War in 1973, which had a catalyzing effect on all the problems in the Middle East and the Mediterranean.

The Soviet Union developed specific strategies used after the 1967 Six-Day War in the Mediterranean, benefiting from the experiences gained during the 1962 Cuban Missile Crisis. The Cuban Missile Crisis showed the Soviet Union that the presence of naval power provided flexibility and support in the political arena. In addition to the political experience that the crisis provided to Moscow, it also provided the Soviet navy with the opportunity to see its shortcomings in the real combat.

In this context, efforts have been made to establish a permanent naval force in the Mediterranean since 1964. However, this presence was interrupted during the winter months because of the lack of permanent bases. As a result of this situation, the Mediterranean became the center of Soviet national security interests. So that, the Soviet Union began to search for a

military bases to support a naval force that would operate continuously in the Mediterranean. The Arab countries, which do not have good relations with the Western world due to their colonial past, were determined as the primary target for acquiring the military bases.

During this period, the Soviet Union was predicted that it was necessary to expand her influence to the Mediterranean, Middle East and Third World Countries in order to compete with the USA. For this reason, a policy called the “Doctrine of Irreversibility” was created. The aim of that policy, together with the limited detente discourse, was to find reliable allies among the Third World countries in the northern hemisphere and to bring these countries into the Socialist bloc.

Within the scope of this policy, whose historical background dates back to the 1950s, the Soviet Union tried to take advantage of every opportunity to increase its military, economic and diplomatic influence in the Middle East. However, the Soviet Union's goals and priorities in the Mediterranean were basically defensive and concentrated on US area denial in the region. Within the context of that policy, in April 1967, Soviet Union's leader Brezhnev stated that there was no reason for the permanent US Navy presence on the coasts of Southern Europe and added that it was time for the US 6th Fleet to leave the Mediterranean. Because during this period, the Soviet Union, within the scope of the new foreign policy discourse began to declare that the Mediterranean was actually a closed sea like the Black Sea and the Baltic and so that only coastal states should have the right to deploy a navy. In this volatile political environment in the Middle East, Egypt and Syria, who wanted to compensate for their territorial losses in the Six-Day War, planned make a surprise attack on İsrail in October 1973 to persuade Israel to return the occupied lands and sign a peace agreement.

Before the 1973 Ramadan/Yom Kippur War, Soviet naval activities in the region mostly consisted of reconnaissance, intelligence gathering and air defense exercises. Reconnaissance and intelligence gathering are among the Russia's 5th. fleet's primary missions. Air defense is also meant to close the fleet's air support gap. This situation became even more critical in July 1972, when Egypt demanded that all Soviet military advisors leave the country. As a result of this development, the Soviet 5th Fleet lost a significant part of its reconnaissance capability. The United States and the Soviet Union learned a number of lessons from the 1973 Ramadan/Yom Kippur War and its repercussions on the Mediterranean. The first of these, and the point shared by both superpowers, is that threats from the sea can emerge quickly. The second lesson learned from the 1973 War is that there may be differences of opinion within Western countries and NATO during the fight against crises. The Soviet Union itself has experienced on the field that these differences of opinion can be important points of weakness that can be exploited.

The 1973 War was an event in which the Soviet Union saw that the navy could be used as a tool of diplomacy. The Soviets did not have the power or experience to use the navy as a tool of diplomacy during the 1962 Missile Crisis. The Soviet Union, which had to step back in 1962 due to distance and technical issues, managed to turn the situation to its advantage in 1973, as it was the advantageous side this time, and prevented the USA from taking the initiative in the Mediterranean.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Ethical Approval: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, Artvin Coruh University International Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's author.

Kaynakça

- Ackley, R. T. (1972). The Soviet Navy's role in foreign policy. *Naval War College Review*, 24(9), 48-65.
- Blechman B. M., & Hart, D. M. (1990). The political utility of nuclear weapons: The 1973 Middle East crisis. In Sean M. Lynn-Jones, Steven E. Miller ve Stephen Van Evera (Eds.). *Nuclear Diplomacy*. MIT Press.
- Bouchard, J. F. (1991). *Command in crisis*. Columbia University Press.
- Boyne, W. J. (2002). *The two o'clock war: The 1973 Yom Kippur conflict and the airlift that saved Israel*. Thomas Dunne Books.
- Butler, W. E. (1967). *The law of Soviet territorial waters*. Frederick A. Praeger.
- Chomeau, J. (1974). *Seapower as a political instrument: The Soviet Navy in the Mediterranean*. University Microfilms.
- Cote, Jr., O. R. (2003). *The third battle: Innovation in the U.S. Navy's silent Cold War struggle with Soviet submarines*. Newport Paper 16. Naval War College Press.
- Dawisha, K. (1979). *Soviet Foreign Policy towards Egypt*. St. Martin's Press.
- Dobson, C. (1975). *Black September: Its short, violent history*. Robert Hale Ltd.
- Doyle, J. S. (2016). *The Yom Kippur War and the shaping of the United States Air Force*. Drew Paper No: 31. School of Advanced Air and Space Studies, Air University.
- Etzold, T. H. (1984). The soviet union in the mediterranean. *Naval War College Review*, 37(4), 4-22.
- Gaddis, J. L. (1982). *Strategies of containment: A critical appraisal of postwar American National Security Policy*. Oxford University Press.
- Goldstein, L. J., & Zhukov, Y. M. (2004). A tale of two fleets: A Russian perspective on the 1973 naval standoff in the Mediterranean. *Naval War College Review*, 57(2), 27-63.
- Herzog, C. (1982). *The Arab-Israeli Wars: War and peace in the Middle East*. Random House.
- Isenberg, M. T. (1993). *Shield of the republic*. St. Martin's Press.
- Jacobsen, C. G. (1972). The Soviet Navy: Acquiring global capabilities and perspectives. *Naval War College Review*, 25(3), 41-52.
- Kapitanets, I. (2000). *Nasluzhbe okeanskomu flotu*. Izdatelstvo Andreevskii Flag.
- Kasatonov, I.V. (1995). *Flot vyhodit v okean*. Astra-Lyuks.
- Keefe, E. K., vd. (1971). *Area handbook for the Soviet Union*. U.S. Government Printing Office.
- Kidd, I. C. (1971). United States Naval Institute Proceedings (USNIP), 97/5/819, 342-343.
- Kohler, M. J. (1996). *Maneuver by the U.S. Navy in 20th Century blue water operations: Selected historical examples*. [Unpublished master's thesis]. U.S. Army Command and General Staff College.
- Kostev, G. G. (1999). *Voенно-морской флот страны 1945-1995: Взлёт и падение*. Nauka.
- Lester, J. A. (2019). *1973 Arab-Israeli war: The new character of warfare*. School of Advanced Military Studies, US Army Command and General Staff College.
- Lewis, J. W. (1976). *The strategic balance in the Mediterranean*. American Institute for Public Policy Research.
- McCormick, G. H. (1987). *The Soviet presence in the Mediterranean*. RAND Corporation.
- McCwire, M. K. (1968). *The background to Russian Naval Policy, Brassey's Annual 1968*. Praeger.

- MccGwire, M. (1972). The Mediterranean and the Soviet naval interests. *International Journal*, 27(4), 511-527.
- Morse, D. R. (2015). *Kissinger and the Yom Kippur War*. McFarland.
- Polmar, N. (1998). *Chronology of the cold war at sea 1945-1991*. Naval Institute Press.
- Ra'anani, U. (1971). Soviet global policy and the Middle East. *Naval War College Review*, 24(1), 19-29.
- Rabinovich, A. (1988). *The Boats of cherbourg*. Seaver Books/Henry Holt.
- Roberts, S. S. (1982). *The Turkish Straits and the Soviet Navy in the Mediterranean*. Professional Paper 331. Center for Naval Analyses.
- Sert, L. (2020). *Yom Kippur Savaşı ve 32 Türk subayının bilinmeyen hikyesi*. Stratejik Ortak. <https://stratejikortak.com/2020/01/yom-kippur-savasi-turk-subaylari.html> adresinden 03.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Sokolovsky, V. D. (1968). *Voennaya strategiya*. (3. Baskı). Military Publishing House.
- Vego, M. N. (2000). Soviet and Russian strategy in the Mediterranean since 1945. In John B. Hattendorf (Ed.). *Naval strategy and policy in the Mediterranean: Past, present and future* (164-194). Frank Cass.
- Watson, B. W. (1982). *Red Navy at sea: Soviet naval operations on the high seas, 1956-1980*. Westview Press.
- Weinland, R. G. (1979). *Superpower naval diplomacy in the October 1973 Arab-Israeli War: A case study*. Washington Papers 6, No. 61. Sage Publications.
- Wesselman, W. D. (1995). *U.S. Foreign Policy decision-making during the 1973 Arab-Israeli Conflict: Its impact on Soviet-Egyptian foreign relations*. Air War College, Air University.
- Winkler, D. F. (2000). *Cold war at sea: High-seas confrontation between the United States and the Soviet Union*. Naval Institute Press.
- Wolfe, T. W. (1970). *Soviet power and Europe 1945-1970*. Johns Hopkins Press.
- Yaremenko, V. A., Pochtarev, A. N., & Usikov, A. V. (2000). *Rossiya (SSSR) v lokalnykh voynakh i vooruzhennykh konfliktakh vtoroi poloviny XX veka*. Kuchkovo Pole, Poligrafresursy.
- Zaborskii, V. (1999). *Zapiski o neizvestnoi voine*. Morskoi Sbornik, no. 3.
- Zumwalt Jr., E. R. (1976). *On watch*. Quadrangle.

Çevre Sorunları Çerçevesinde Küresel İklim Değişikliği Global Climate Change in the Framework of Environmental Problems

Dr. Öğr. Üyesi Sinem Gözde Beşballı¹

Öz

İnsan ile çevre arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan çevre sorunlarının temelini bakıldığında, bu sorunların insanın çevresini kendi çıkarlarına uygun bir konuma dönüştürmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Günümüzde bu dönüşüm sürecinin ortaya çıkardığı çevre sorunlarının başında iklim değişikliği gelmektedir. İklim değişikliği, hem nedenleri hem de sonuçlarıyla küresel bir problemdir. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte atmosfer içerisinde bulunan sera gazlarının payının gittikçe artması ve bu artışın ekolojik dengeyi olumsuz yönde etkilemeye başlaması ülkelerin uluslararası anlamda önemli adımlar atmasına neden olmuştur. Uluslararası anlamda atılan adımlar Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması'dır. Bu adımların her birinin içeriği birbirinden farklı olsa da temelde hepsi insan aktivitelerinden kaynaklanan sera gazı emisyonlarının azaltılmasını amaçlamaktadır. Bu anlamda çalışmanın amacı, çevre sorunları çerçevesinde küresel bir sorun olan iklim değişikliğinin nedenlerini, ekonomik sonuçlarını, bu konuda atılan uluslararası adımları ve sera gazı emisyonlarının azaltılmasında kullanılacak iktisadi araçları analiz etmektir. Çalışmanın sonucuna göre söz konusu anlaşmalarda belirlenen yükümlülüklerin taviz vermeksizin yürütülmesinin sağlanmasının önem taşıdığı ifade edilebilir. Bu anlamda, küresel ısınma ve iklim değişikliği sorununa karşı gerekli önlemlerin alınmasında tüm ülkelerin uluslararası iş birliğine gerekli duyarlılığı göstermesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Sorunları, İklim Değişikliği, Küresel Isınma, Sera Gazları

JEL Kodları: Q50, Q51, Q54

Abstract

Upon examining the basis of environmental issues arising from the interactions between humans and their environment, it becomes evident that these problems stem from altering of the environment to suit their interests. Currently, climate change is a foremost environmental issue resulting from this transformation process. Climate change is a global issue, both in its causes and consequences. The increase in the proportion of greenhouse gases in the atmosphere, especially, since the Industrial Revolution, and its adverse impact on ecological balance have necessitated significant international steps by countries. These steps include the United Nations Framework Convention on Climate Change, the Kyoto Protocol, and the Paris Agreement. Although the content of each step is different, fundamentally, they all aim to reduce greenhouse gas emissions resulting from human activities. This study aims to analyze the causes of climate change, a global issue within the framework of environmental problems, its economic consequences, the international steps taken in this regard, and the economic tools that can be employed to mitigate greenhouse gas emissions. According to the findings of this study, it is crucial to ensure the strict implementation of the obligations set out in these agreements without concessions. In this context, all countries must show the necessary sensitivity to international collaboration in taking measures against global warming and climate change.

Keywords: Environmental Problems, Climate Change, Global Warming, Greenhouse Gases

JEL Codes: Q50, Q51, Q54

¹Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, sinemgozde@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2367-7252

Giriş

İnsanın tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte dünya sürekli bir değişim sürecine girmiştir. İnsanın doğa içerisinde varlığını korumaya ve ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetleri, 18. yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte boyut değiştirmiştir. İnsan ve çevre arasındaki etkileşimin önlenemez nitelikte olması ve çevre kavramının günümüzde kazandığı boyut, çevrenin ulusal düzeyde olduğu kadar uluslararası düzeyde de ele alınması ihtiyacını doğurmuştur.

İnsanın tek yaşam kaynağı olan dünyada, doğanın hazır olarak sunduğu kaynakların kullanılamaz hâle getirilmesi, yaşamı tehdit eden boyutlara ulaşmaktadır. İnsan nüfusu hızla artmakta ve insanlığın geleceğini güvence altında görmesine yarayacak doğal kaynaklar gün geçtikçe tükenmektedir. Bunun sonucunda gelecek kaygısı tüm toplumlarda ortak sorun hâline gelmektedir.

İnsan ile çevre arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan çevre sorunlarının temelinde kapitalist ekonomik sistem önemli bir rol oynamaktadır. Kapitalizm, kâr sağlama, büyüme ve tüketim odaklı olduğundan kaynakları hızla tüketmeye ve çevreyi tahrip etmeye yönelik bir baskı oluşturmaktadır. Çevre sorunları, kaynakların aşırı tüketimi ve kirletici üretim yöntemleri gibi kapitalist ekonomik yapıların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, kapitalist sisteme bağlı olarak, insanın çevresini kendi çıkarlarına uygun bir şekle dönüştürmesi çevre sorunlarının temelini oluşturmaktadır. Günümüzde bu dönüşüm sürecinin ortaya çıkardığı çevre sorunlarının başında iklim değişikliği gelmektedir. Küresel ısınmanın ortaya çıkması, buzulların erimesi, deniz seviyelerinin yükselmesi ve büyük çaplı sel ve kasırga gibi doğal afetlerin yaşanması doğrudan doğruya iklim değişikliği ile ilişkilendirilmektedir. Bu anlamda çalışmanın amacı, çevre sorunları çerçevesinde küresel bir sorun olan iklim değişikliğinin nedenlerini, ekonomik sonuçlarını, bu konuda atılan uluslararası adımları ve sera gazı emisyonlarının azaltılmasında kullanılabilecek iktisadi araçları analiz etmektir. Bu amaca ulaşmak için, çalışmada öncelikle küresel çevre sorunlarına değinilmiş, iklim ve iklim değişikliğinin tanımı yapılmış, iklim değişikliğinin nedenleri ve ekonomik sonuçları üzerinde durulmuştur. Daha sonra iklim değişikliği konusunda atılan uluslararası adımlar hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak sera gazı emisyonunun azaltılmasında kullanılabilecek iktisadi araçlara yer verilmiştir.

1. Küresel Çevre Sorunları

Çevre; doğal, ekonomik ve kültürel değerlerin bir bütünü olarak ele alınarak, bunlar arasındaki karşılıklı etkileşim gözetilmekte, tüm canlı ve cansız varlıklarla canlı varlıkların her çeşit eylem ve davranışını etkileyen fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal nitelikteki etkenlerin bütünü olarak değerlendirilmektedir (Arat ve Türkeş, 2002).

1950'li yıllardan itibaren atmosferde sera etkisi yapan gazların iklim dengesini bozması, toksik madde, zararlı artık ve atıklar sonucu hava, su ve toprak kirliliği, ormanların tahribi ve erozyon gibi olumsuz etmenler çevrenin bir daha geri kazanılamayacak şekilde tahrip olmasına yol açmaktadır (Akın, 2007).

Çevre kirliliği, sanayi devrimiyle birlikte kendisini iyice hissettirmiş böylece endüstriyel üretimin hem miktar hem de üretim malları açısından artmasına paralel olarak çoğalmış ve çeşitlilik kazanmıştır. 20. yüzyılın sonlarına kadar çevre sorunları ihmal edilmiş ve üzerinde

durulmamıştır. Küreselleşme sürecinin başlaması ile birlikte uluslararası ticareti kısıtlayan mekanizmaların kaldırılması, sermayenin akışkanlığı gibi sebepler ile ulusal ve özellikle çok uluslu şirketler ucuz işgücü nedeniyle üretimlerini geliştirmekte olan ülkelere kaydırmışlardır. Bu şirketlerin büyük kısmı doğal kaynakların çıkarılması, işlenmesi ve imalat sektörlerinde yoğunlaşmışlardır. Bu sektörler ise en çok çevre sorunu yaratan sektörlerdir. Akarsuların, göllerin ve denizlerin evsel ve endüstriyel atıklarla ilk zamanlar estetik açıdan bozulması, çözülmüş oksijen miktarlarının başta insan, balık ve diğer su canlıları için kritik seviyelere düşmesi, yerel hava kirlenmesi sebebiyle kitlesel insan ölümleri şeklinde ortaya çıkan kirlenme problemi, günümüzde ozon tabakasının incelmeye başlaması, dünya iklim düzeni ve ekolojik dengeyi bozmakta, atmosferdeki karbondioksit oranının artışına bağlı olarak sera etkisi, asit yağmurları ve çölleşme gibi sorunları da beraberinde getirmektedir (Can, 1995; Toprak, 2006).

Günümüzde büyük boyutlara ulaşan su, hava ve toprak kirliliğinin ortaya çıkardığı sonuçlar yetkililer ve yerel yönetimler tarafından fark edilmiş, küresel ısınmanın oluşturduğu sel felaketlerinin, buzulların erimesinin, büyük orman yangınlarının ve çölleşmenin, ekosistemlerin dengesinin bozulmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Diğer bir deyişle, çoğu insan doğada bir şeylerin ters gittiğini ve gözlenen sel, çölleşme, kuraklık ve buzulların erimesi gibi felaketlerin hızlı sanayileşme, aşırı fosil yakıt kullanımı, hızlı nüfus artışı, yanlış tarım aktivitesi ve ilaç kullanımının ekosistemlerin dengesini bozduğunu görmüştür (Akın, 2007).

İnsan ile çevre arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan çevre sorunlarının temelinde kapitalist ekonomik sistem önemli bir rol oynamaktadır. Kapitalizm, kâr sağlama, büyüme ve tüketim odaklı olduğundan kaynakları hızla tüketmeye ve çevreyi tahrip etmeye yönelik bir baskı oluşturmaktadır. Çevre sorunları, kaynakların aşırı tüketimi ve kirlenmeye yönelik üretim yöntemleri gibi kapitalist ekonomik yapıların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, kapitalist sisteme bağlı olarak, insanın çevresini kendi çıkarlarına uygun bir şekilde dönüştürmesi çevre sorunlarının temelini oluşturmaktadır. Günümüzde bu dönüşüm sürecinin ortaya çıkardığı çevre sorunlarının başında iklim değişikliği gelmektedir. Bu anlamda, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde küresel ısınmanın neden olduğu iklim değişikliği üzerinde durulmaktadır.

2. İklim ve İklim Değişikliği

İklim, “yeryüzünün herhangi bir yerinde uzun yıllar boyunca yaşanan ya da gözlenen tüm hava koşullarının ortalama durumu” olarak tanımlanmaktadır. İklim tanımı yapılırken “hava olayları ya da koşullarının ortalama durumu” yerine “hava olaylarının, atmosferik süreçlerin ve iklim elemanlarının değişkenlikleri, uç oluşumları ve ortalama değerleri gibi uzun süreli istatistiklerle karakterize edilen sentez” yaklaşımı seçilmektedir (Türkeş, 1997: 36-37).

Küresel ısınma, bir ekonomide iktisadi aktörlerin faaliyetleri neticesinde meydana gelen sera gazlarının atmosferde yoğun bir şekilde artması sonucunda, yeryüzüne yakın atmosfer tabakaları ile yeryüzü sıcaklığının yapay olarak artması sürecidir. Küresel iklim değişikliği ise, küresel ısınmaya bağlı olarak; yağış, nem, hava hareketleri, kuraklık gibi diğer iklim öğelerinin değişmesi olayıdır (Türkeş, Sümer ve Çetiner, 2000).

İklim değişikliği, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 2. maddesinde “karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda

iklimde oluşan bir değişiklik” olarak tanımlanmıştır (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 2002: 5).

3. İklim Değişikliğinin Nedenleri

İklim değişikliğine neden olan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler içerisinde en büyük payı insan kaynaklı sera gazları oluşturmaktadır. Sera gazları, yerküreden yansıtılan kızıl ötesi radyasyonu hapsedmekte, bu ışınların uzaya kaçmasını önlemekte, dünyanın enerji dengesini bozmakta ve yüzey ısısının yükselmesine neden olmaktadır (Doğan, 2005).

İklim değişikliğine neden olan başlıca altı tane sera gazı bulunmaktadır. Bunların içerisinde en önemlisi karbondioksit (CO₂)’tir ve bu gazın toplam sera gazı miktarı içerisindeki payı %80 civarındadır. Diğer sera gazları ise büyüklük sırasına göre, metan (CH₄), azotoksit (N₂O), hidroflorokarbon (HFC), perflorokarbon (PFC) ve kükürthekzaflorid (SF₆)’dir (Karakaya ve Özçağ, 2003).

Sera gazlarının ve özellikle de bu gazlar içerisinde en büyük paya sahip olan CO₂’nin artmasını sağlayan, başta fosil yakıt kullanımı olmak üzere, sanayileşme, katı atık yönetimi ve tarımsal etkinlikler, arazi kullanımı değişiklikleri, enerji üretimi, ormanların yok olması ve diğer insan aktiviteleridir (Doğan, 2005; Türkeş, 2003). İnsan aktiviteleri sonucunda atmosfere salınan sera gazlarının atmosferdeki birikimleri hızla artmaktadır. Bu durum doğal sera etkisini kuvvetlendirerek, şehirleşmenin, nüfus artışının ve iktisadi büyümenin de katkısıyla, dünyanın yüzey sıcaklıklarının artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, günümüzde iklim değişikliği, sera gazı birikimlerini artıran insan aktiviteleri dikkate alınarak tanımlanmaktadır (Türkeş, 2003; UNFCCC, 2003). Bu bağlamda, enerji politikaları ve çevre ilişkisi, sera gazı emisyonunun azaltılması açısından büyük önem arz etmektedir.

İklim değişikliğini kontrol altına almak amacıyla oluşturulacak detaylı ve etkin politikaların belirlenmesi için CO₂ emisyonunu etkileyen değişik faktörlerin oynadıkları rolün iyi anlaşılması gerekmektedir. Yıllık CO₂ emisyonunu etkileyen faktörler, nüfus büyüklüğü, iktisadi büyüme, enerji yoğunluğu, karbon yoğunluğu ve ormansızlaşmadır (Hamilton & Turton, 2002).

Nüfus etkisi, sadece nüfus artışının yaratmış olduğu etki ile ölçülmektedir. Nüfusa dahil olan her bir insan, kendi yaşamı için zorunlu olan besin, su ve giyim gibi çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilmek için enerji talep etmektedir (Shi, 2001). Nüfus artışı iki şekilde sera gazı emisyonuna katkıda bulunmaktadır. İlk olarak, yüksek bir nüfus düzeyi enerji, taşımacılık ve sanayi sektörlerinde daha yüksek bir enerji talebine yol açmaktadır. İkincisi, nüfus artışı ormansızlaşma etkisiyle birlikte sera gazı emisyonuna katkıda bulunmaktadır (Birdsall, 1992).

Büyüme etkisi, kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) ile ölçülmekte ve GSYH’nin toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilmektedir. Ekonominin büyüme sürecine girmesiyle birlikte, iktisadi çıktının da artmaya başlaması, kullanılan enerji miktarını artırmaktadır. Gerekli olan enerjinin fosil yakıtlardan karşılanması da CO₂ emisyonunun artmasına neden olmaktadır (Karakaya ve Özçağ, 2003).

Bir ekonomide enerji tüketim seviyesini belirleyen üç faktör bulunmaktadır. Bunlar; ekonomideki üretim düzeyi, ekonominin yapısı ve iktisadi çıktı başına düşen enerji miktarıdır. Enerji tüketim seviyesini belirleyen faktörlerden sonuncusu, enerji yoğunluğu etkisi olarak

adlandırılmaktadır (Nanduri, 1998). Enerji yoğunluğu, toplam enerji tüketiminin (toplam birincil enerji tutarı) GSYH'ye oranıdır (Türkeş, 2002: 28) ve her bir üretim başına kullanılan enerji tüketimini göstermektedir. Enerji yoğunluğu, belirli sektörlerde kullanılan enerji kullanımını etkinliğinin değişikliği ve sosyo-ekonomik yapılarının farklılık arz etmesinden dolayı, ülkeden ülkeye büyük farklılıklar göstermektedir. Genellikle, gelişmiş ülkelerin enerji yoğunluğu, daha etkin teknolojilerin kullanılması ve hizmetler sektörünün büyük olmasından dolayı, az gelişmiş ülkelere nazaran daha düşüktür (Karakaya ve Özçağ, 2003).

CO₂ emisyonunu belirleyen faktörlerden bir diğeri karbon yoğunluğu etkisidir. Karbon yoğunluğu etkisi, toplam CO₂ emisyon miktarının, kullanılan fosil yakıt tüketimine bölünmesi ile elde edilmektedir. Bu etki, 1 birim tüketilen enerji sonucunda salınan CO₂ miktarını ölçmektedir. Büyüklüğü enerji tüketiminde sarf edilen fosil yakıtların ne oranda kullanıldığına bağlıdır. Karbon yoğunluğu, önemli oranda yenilenebilir enerji kaynakları, nükleer veya hidro-elektrik santralleri kullanan ülkelerde daha düşük oranda gerçekleşmektedir. Ayrıca kullanılan fosil yakıtların türü de önemlidir. 1 birim enerji üretimi için kömürün yakılması sonucu karbon emisyonu, doğalgaza oranla yaklaşık 2 kat daha fazladır (Karakaya ve Özçağ, 2003).

CO₂ emisyonunu belirleyen faktörlerden sonuncusu, ormansızlaşmadır. Dünya üzerindeki bitki örtüsü ve ormanlık alanlar, ortaya çıkan CO₂ emisyonunun azaltılmasında, okyanuslardan sonra, en büyük yutak durumundadırlar. Oluşan CO₂ emisyonu, ormanlık alanlar tarafından emilmekte ve oksijen olarak tekrar atmosfere geri dönmektedir. Dolayısıyla, ormanlık alanların azalması, oluşan CO₂ emisyonunun emilimini de azaltmakta ve CO₂ emisyonunda artış meydana gelmektedir (Karakaya ve Özçağ, 2003).

Yukarıda açıklandığı üzere CO₂ emisyonunun oluşmasında beş faktör bulunmaktadır. İklim değişikliği bağlamında, CO₂ emisyonunun azaltılması hedeflendiği için bu beş faktörden birinin, birkaçının ya da hepsinin birden azaltılması gerekmektedir. Ancak hiçbir ülkenin GSYH'sini azaltması beklenemez. Bu nedenle diğer dört faktör üzerinde yoğunlaşılmalıdır.

4. İklim Değişikliğinin Ekonomik Sonuçları

Küresel ısınmanın temelini iktisadi faaliyetlerden kaynaklanan sera gazları oluşturmaktadır. Oysaki, iktisadi büyüme ve gelişme, çok sayıda insanın yaşam standardını yükseltmektedir. İktisadi büyüme ve gelişmeye bağlı olarak insanların refah seviyesinin artması ile iktisadi faaliyetlerden kaynaklanan sera gazlarının küresel ısınmayı ortaya çıkarması ve insan yaşamını olumsuz yönde etkilemesi arasında ters yönlü bir ilişki söz konusudur. Buradaki en önemli soru, insanoğlunun iktisadi faaliyetlerini azaltarak refahından ödün mü vermesi yoksa küresel ısınmanın doğrudan ya da dolaylı etkilerini göze mi alması gerektiğidir. Ancak bu sorunun cevabını vermek bugün için kolay değildir. Oysaki, küresel ısınma hem önemli hem de acil bir sorun olmakla birlikte, etkilerini şimdiden göstermeye başlamıştır. Uzun vadede küresel ısınmanın etkilerinin yapısı ve maliyeti belirsiz olmakla beraber, bilimsel araştırmalar, bazı risklerin bugün öngörülenden çok daha büyük olabileceğini göstermektedir. Bu yüzden, küresel ısınmayla mücadelede, iktisadi büyüme ve gelişmeyle tutarlı yollar aranmalıdır (Alper ve Anbar, 2008).

Literatürde iklim değişikliği ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Pao ve Tsai (2011), Brezilya için 1980-2007 yılları arasındaki verileri

kullanarak karbon emisyonu, enerji tüketimi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda, karbon emisyonu, enerji tüketimi ve iktisadi büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Saboori vd. (2012), Malezya için 1980-2009 yılları arasındaki verileri kullanarak karbon emisyonu ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL ve Granger nedensellik testi ile incelemişlerdir. Araştırmanın sonucunda, kişi başına reel GSYH'den kişi başına CO₂ emisyonlarına doğru tek yönlü eş-bütünleşik bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, kısa dönemde karbon emisyonu ile iktisadi büyüme arasında nedensellik olmadığı, uzun dönemde ise iktisadi büyümeden karbon emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Colacito vd. (2019), ABD ekonomisi için 1957-2012 yılları arasındaki verileri kullanarak ortalama mevsimsel sıcaklıkların iktisadi büyüme üzerindeki etkisini Panel EKK yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda, sıcaklıkların özellikle yaz aylarında iktisadi büyüme üzerinde hem toplam hem de sektörel bazda önemli ve sistematik etkileri olduğu, ortalama yaz sıcaklığındaki 1⁰F artışın yıllık büyüme oranında %0,15-0,25 puanlık azalma ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Duan vd. (2022), Çin'deki 274 şehir ve 816 meteoroloji istasyonundan oluşan 27 yıllık bir panel veri seti oluşturarak, iklim değişikliğinin ekonomik etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, 1⁰C sıcaklık artışının, 100 mm yağış artışının ve %1 nem artışının iktisadi büyüme üzerinde sırasıyla %0,78 azalma, %0,86 artış ve %1,34 azalma yaratacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, sıcaklık artışının olumsuz etkisinin az gelişmiş bölgelere yansıdığı, yağışın olumlu etkisinin ise gelişmiş bölgelerde ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Çalışmada, Çin'de iklimin yaratacağı hasarın 2100 yılına kadar GSYH'nin %4,23'üne kadar çıkabileceği öngörülmektedir.

Başka ülkeler için yapılan çalışmaların yanı sıra Türkiye özelinde yapılan çalışmalar da mevcuttur. Halıcıoğlu (2009), Türkiye için 1960-2005 yılları arasındaki verileri kullanarak karbon emisyonu, enerji tüketimi, milli gelir ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemi ile analiz etmiştir. Türkiye'deki karbon emisyonunu açıklamada milli gelirin en önemli değişken olduğu ve bunu sırasıyla enerji tüketiminin ve dış ticaretin izlediği sonucuna ulaşılmıştır. Öztürk ve Acaravcı (2010), Türkiye için 1968-2005 yılları arasındaki verileri kullanarak karbon emisyonu ve enerji tüketimi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemi ile incelemişlerdir. Araştırmanın sonucunda, kişi başına karbon emisyonunun ve kişi başına enerji tüketiminin kişi başına reel GSYH üzerinde etkili olmadığı tespit edilmiştir. Saatçi ve Dumrul (2011), Türkiye için 1950-2007 yılları arasındaki verileri kullanarak çevre kirliliği ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi yapısal kırılmalı birim kök testi ve eş-bütünleşme testini kullanarak analiz etmişlerdir. Çevre kirliliği ile iktisadi büyüme arasında niceliği değişmekle birlikte uzun dönemli bir ilişkinin olduğu ve aradaki ilişkinin ters-U şeklinde varlık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Çetintaş vd. (2016), Türkiye için 1960-2011 yılları arasındaki verileri kullanarak enerji tüketimi, iktisadi büyüme ve şehirleşme oranının CO₂ emisyonları üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkilerini araştırmışlardır. Uzun dönemde iktisadi büyüme ve şehirleşme oranının CO₂ emisyonu üzerindeki etkisinin pozitif olduğu, kısa dönemde iktisadi büyüme ve şehirleşme oranının CO₂ emisyonu üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Öztürk ve Yüksel (2019), Türkiye için 1960-2014 yılları arasındaki verileri kullanarak CO₂ emisyonları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi yapısal VAR analizi ile araştırmışlardır. Analiz sonucunda iktisadi büyüme ile CO₂ emisyonu arasında pozitif ve anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Mert ve Aykan (2022), Türkiye için 1960-2018 dönemine ait verileri kullanarak,

karbon emisyonu ve iktisadi büyüme arasındaki asimetrik nedensellik ilişkilerini asimetrik nedensellik testi ve saklı eş-bütünleşme yöntemi ile incelemiştir. Analizler sonucunda, kısa dönemde, iktisadi büyümenin bileşenlerinden emisyonların bileşenlerine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmazken, karbon emisyonunun negatif bileşenlerinden, iktisadi büyümenin negatif bileşenlerine doğru asimetrik bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Uzun dönemde ise, değişkenlerin pozitif bileşenleri ve karbon emisyonunun pozitif bileşeni ile iktisadi büyümenin negatif bileşeni arasında bir uzun dönem denge ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İktisadi büyümedeki artış ve azalışların uzun dönem asimetrik nedeninin karbon emisyonundaki artış olduğu tespit edilmiştir. Ordu (2022), Türkiye için 1990-2019 dönemine ait verileri kullanarak birincil enerji tüketimi, yenilenebilir enerji tüketimi, CO₂ emisyonu ve iktisadi büyüme arasındaki uzun dönemli eş-bütünleşme ilişkisini ARDL sınır testi ile analiz etmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler arasında uzun dönemde eş-bütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Besnili Memiş ve Aydın (2023), Türkiye’de 1991-2020 dönemi için karbon emisyonu ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi işsizlik ve enflasyon verilerini de analize dahil ederek eş-bütünleşme testi ile incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, enflasyon ve işsizlik verilerinin milli gelir üzerinde olumsuz etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra, karbon emisyonu ile milli gelir arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Küresel ısınma, hem nedenleri hem de sonuçlarıyla küresel bir problemdir. Küresel ısınmadan bütün bölgeler ve ülkeler farklı şekillerde ve seviyelerde etkilenecektir. Küresel ısınma en fazla az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler üzerinde etkili olacaktır. 2⁰C’ye kadar bir sıcaklık artışının gelişmiş ülkeleri çok fazla olumsuz etkilemesi beklenmese de ortalama küresel sıcaklıkta 2⁰C’lik bir artış güvenlik eşiği olarak kabul edilmektedir. Bu durum, sıcaklık değerlerinin 2⁰C’nin üzerinde bir artış göstermesi halinde gelişmiş ülke ekonomilerinin de olumsuz etkileneceği anlamına gelmektedir (UNEP FI, 2006).

Küresel sıcaklıklardaki artışa bağlı olarak, dünya ölçeğinde hidrolojik döngüde önemli değişiklikler, buzulların erimesi, kar ve buz örtüsünün alansal daralması, deniz seviyesinin yükselmesi, iklim kuşaklarının yer değiştirmesi ve salgın hastalıkların artması gibi, ekolojik sistemi ve insan yaşamını doğrudan etkileyecek önemli değişikliklerin olması beklenmektedir (Türkeş vd., 2000).

Küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliğinin etkileri yalnızca küresel olmadığı gibi, bunlarla da sınırlı değildir. Örneğin, gelecekte dünyanın bazı bölgelerinde kasırgalar, kuvvetli yağışlar ve bunlara bağlı olarak seller ve taşkınlar gibi meteorolojik afetlerin şiddetinde ve sıklığında artışlar beklenirken, bazı bölgelerinde uzun süreli ve şiddetli kuraklıklar ve bunlarla ilişkili yaygın çölleşme olayları beklenmektedir (Türkeş, vd., 2000). Dolayısıyla iklim değişikliği ve buna bağlı olarak küresel ısınmanın ülkeler ve bölgeler üzerindeki ekonomik etkileri de değişiklik gösterecektir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından küresel ısınmanın ekonomik sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir (Dlugolecki & Lafeld, 2005). Küresel ısınmanın ilk aşamalarında, gelişmiş ülkeler açısından temel etki, gayrimenkul hasarları ve daha düşük boyutta olmakla birlikte, faaliyet maliyetleri ve üretim kayıplarıdır. Gelişmiş ülkelerde küresel ısınmanın temel etkileri, tarım ve gıda, su, sağlık, enerji arzı, altyapı ve turizm alanlarında görülecektir. Az gelişmiş ülkeler ya da gelişmekte olan ülkeler ise, küresel ısınmanın etkilerine karşı daha fazla

korunmasızdır (Kohler, 2002). Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerdeki problemler dünya ekonomisinin istikrarını da bozacaktır. Çünkü, gelişmekte olan ülkelerde sanayi ve hizmet faaliyetlerinin aksaması ve bu ülkelerde tarım sektörünün olumsuz etkilenmesi, tüm arz zincirini etkileyecektir (UNEP FI, 2006). Bunun dışında, iklim değişikliğine bağlı olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki eşitsizliğin artması, geniş bir alanda suçu ve sivil kargaşaları tetikleyebilecek ve gelişmiş ülkelere ya da belirli bölgelere göçleri artıracaktır (Dlugolecki & Lafeld, 2005).

Tablo 1

Küresel Isınmanın Makroekonomik Sonuçları

	Sıcaklık Artışı	Sıcaklık Artışının Etkisi
Gelişmekte Olan Ülkeler	Sıcaklıkların herhangi bir derecede artması	Genel olarak, sıcaklıklar yükseldikçe net ekonomik zarar
Gelişmiş Ülkeler	2 ⁰ C'ye kadar bir sıcaklık artışı	Net ekonomik kazanç
	2 ⁰ C ile 3 ⁰ C arasında bir sıcaklık artışı	Nötr ya da kazanç-zarar
	3 ⁰ C'nin üzerinde bir sıcaklık artışı	Net ekonomik zarar

Kaynak: Dlugolecki & Lafeld, 2005: 11.

İklim ile ilişkili doğal afetlerin sayısı giderek artmaktadır. Küresel ısınmanın en önemli ekonomik sonucu, iklime bağlı doğal afetlerin maliyetlerinin yüksek boyutlara ulaşmış olmasıdır. Örneğin, AB bölgesinde, 1999 yılındaki fırtınaların maliyeti 13 milyar Euro ve 2002 yılındaki sellerin maliyeti 13 milyar Euro'dur. Avrupa'da, 27000 kişinin ölümüne neden olan 2003 yılındaki sıcak hava dalgasının maliyeti 10 milyar Euro'dur. AB bölgesinde, iklime bağlı afetlerin yıllık maliyeti 8 milyar Euro'dur. İngiltere'de, sellerin yıllık maliyeti 1,5 milyar Euro'dur ve 2070 yılına kadar, sellerin yıllık maliyetinin 20 kat artabileceği tahmin edilmektedir (Dlugolecki & Lafeld, 2005).

Küresel ısınma, tarımsal üretim potansiyelini değiştirecektir. Bu değişiklik bölgesel ve mevsimsel farklılıklara bağlı olarak, türlerde artış ya da azalışa neden olacaktır. Ayrıca küresel ısınmaya bağlı olarak yaşanacak kuraklık, özellikle tarım sektörü üzerinde olumsuz bir etki yaratacaktır (Türkeş, vd., 2000).

Küresel ısınmaya bağlı olarak kuraklığın getirebileceği ekonomik etkiler şunlardır (Öztürk, 2002): Üründe yaşanacak kayıplar ve ürün kalitesinde yaşanacak düşüşler, böcek istilalarının ve bitki ve ağaç hastalıklarının ortaya çıkması, hayvan yetiştiriciliğinde yaşanacak kayıplar, otlakların verimliliğinde yaşanacak düşüşler, hayvanlar için su ve besin temin edilmesinde yaşanacak zorluklar, orman ürünlerinde yaşanacak kayıplar, ormanların verimliliğinde yaşanacak azalmalar, orman yangınlarının sayısında artışlar, su ürünlerinde yaşanacak kayıplar, yiyecek üretiminde ve yiyecek stokunda yaşanacak düşüşler, yeni ve ilave su kaynaklarının geliştirilmesinde artacak maliyetler, çiftlerin gelirlerinde yaşanacak kayıplar, turizm sektöründe yaşanacak kayıplar, enerji üretiminde ve enerji arzında yaşanacak tıkanıklıklar, tarımsal üretimin doğrudan bağlı olduğu endüstrilerde yaşanacak kayıplar, üretimdeki azalmaya bağlı olarak işsizlikte meydana gelecek artışlar, devletin vergi gelirlerinde meydana gelecek kayıplar.

Küresel ısınma, gıda üretiminde sorunların ortaya çıkması neticesinde yoksul ve hasta sayısında artışa neden olacaktır (Doğan, 2005). Bunun yanı sıra küresel ısınma sonucunda hastalık riskinde artış olması da beklenmektedir (Tekbaş vd, 2005)

Küresel ısınma, yağış azlığı nedeniyle su kıtlığına, geniş kuraklıklara ve bunun sonucu olarak da hidroelektrik santrallerinin devre dışı kalması neticesinde enerji sıkıntısına yol açacaktır (Kayhan, 2006)

Sera gazlarının oluşumuna çeşitli sektörler neden olmakla birlikte, toplam sera gazı emisyonlarına bakıldığında enerji ile ilişkili faaliyetlerin önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Sera gazı emisyonlarında en yüksek pay, elektrik enerjisi sektörüne aittir. Elektrik üretiminde, termik üretimin toplam üretimdeki payının yüksek olması fosil yakıtlardan kaynaklanan CO₂ emisyonlarının yoğunluğunu önemli hâle getirmektedir. Ayrıca, iklim değişikliği, iklim sistemlerinin değişmesine ve sıcaklıkta önemli farklılıklara neden olacağından özellikle bazı mevsimlerde ısıtma ve soğutma sistemlerinin daha fazla çalıştırılmasına ve elektrik tüketiminde artışa yol açacaktır. Bu durum elektrik enerjisi arzında tıkanmalara sebep olabilecektir (Tüzüner, 2007).

İklim değişikliği ve iklim değişikliğini azaltmaya yönelik uygulanacak politikaların sektörlerin birçoğunu doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemesi beklenmektedir. İklim değişikliğinden en çok etkilenen ve etkilenecek sektörlerin başında enerji ile ilişkili sektörler gelmektedir (Dlugolecki & Lafeld, 2005). İklim değişikliği, enerji ile ilişkili sektörler dışında turizm, gayrimenkul, sigortacılık gibi sektörler üzerinde de etkili olacaktır.

Küresel ısınma ister gelişmekte olan ülkeler olsun ister gelişmiş ülkeler olsun dünya ekonomisini etkisi altına alacaktır. Yapılan hesaplamalara göre, küresel sıcaklıklardaki 1⁰C'lik bir artışın ekonomiler üzerindeki etkisi 2050 yılında 2 trilyon dolara kadar çıkabilecektir. 2050 yılından önce ise her yıl en az 300 milyar dolar olabileceği tahmin edilmektedir (Anderson, Dobardzic & Gardiner, 2006). 2050 yılından sonra, dünyanın brüt gayri safi milli hasılasının %5'i ile %20'si arasında değişen küresel ısınmanın çevresel maliyetlerine maruz kalmamak için, 2050 yılına kadar sera gazı emisyonlarını azaltmak için gerekli yöntemlere dünyanın yıllık ekonomik çıktısının %1'ine eşit bir yatırım yapmak gerekmektedir (Davis, Joroff & Jenks, 2007).

Genel olarak bakıldığında, küresel ısınmanın yaratacağı maliyetlerin hesaplanması ya da tahmin edilmesi oldukça zordur. Bunun nedeni, problemin, tek bir ülkeyi değil bütün ülkeleri ilgilendirmesi ve dolayısıyla çok büyük bir alanı kapsamaması, ekonometrik olarak ayrıntılı bir şekilde modellemenin yapılamaması, para ile ifade edilemeyen etkilerinin para ile ifade edilmeye çalışılmasında büyük zorluklar yaşanmasıdır. Bunların yanı sıra, küresel ısınmayı azaltmaya yönelik hangi politikaların uygulanacağı ve uygulanan politikalarda ne ölçüde başarılı olunacağı da ayrı bir sorun teşkil etmektedir. Bu sorun küresel ısınmanın yaratacağı ekonomik maliyetlerin hesaplanmasını ya da tahmin edilmesini daha fazla zorlaştırmaktadır (UNEP FI, 2006).

5. İklim Değişikliği Konusunda Atılan Uluslararası Adımlar

Toplumun ilgisini son yıllarda çekmeye başlayan küresel ısınma ve buna bağlı olarak iklim ile ilişki felaketler, bilim insanları tarafından yaklaşık 100 yıldır bilinmekte ve

incelenmektedir. Atmosferde yer alan CO₂ birikimi değiştiğinde iklimin de değişebileceği, ilk kez 1896 yılında İsveçli kimyacı Svante Arrhenius tarafından ortaya atılmıştır. Ancak, atmosferde yer alan CO₂ birikiminin artmasının neden olabileceği olumsuz etkilere ilişkin uluslararası anlamda ilk ciddi adım 1979 yılında atılmıştır. 1979 yılında, Dünya Meteoroloji Örgütü (World Meteorological Organization, WMO)'nün öncülüğünde Birinci Dünya İklim Konferansı düzenlenmiş ve konunun önemli boyutta olduğu tüm dünya ülkeleri ile paylaşılmıştır. Bu konferansta özetle şunlar ortaya konmuştur (DPT, 2000: 12):

Toplumun, ana enerji kaynağı olarak fosil yakıtlara olan uzun süreli bağımlılığının ve ormansızlaşmanın gelecekte de sürmesi durumunda, atmosferdeki karbondioksit birikimi büyük ölçüde artabilecek gibi görünmektedir. İklim süreçlerini anlayabilmemizi sağlayan bugünkü bilgilerimiz, CO₂ birikimindeki bu artışın küresel iklimde önemli ve olasılıkla da uzun süreli değişikliklere yol açabileceğini göstermektedir. İnsan etkinlikleriyle atmosfere eklenen CO₂'nin, atmosferden insan etkinlikleriyle uzaklaştırılması yavaş gelişen bir süreçtir ve bu yüzden artan CO₂ birikiminin iklimsel sonuçları da uzun bir süre etkili olmaktadır.

Birinci Dünya İklim Konferansı'nı izleyen uluslararası etkinliklerde, atmosferde yer alan CO₂ birikimindeki artışın, hem ulusal hem de uluslararası iklim sistemleri ile atmosfer-okyanus-biyosfer ortak sistemi içerisindeki karbon döngüsü üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin sosyo-ekonomik sonuçlarını araştırmak gerektiği sürekli olarak pekiştirilmiştir (DPT, 2000).

Sanayi Devrimi ile birlikte atmosfer içerisinde bulunan sera gazları gittikçe artmıştır. Bu artış ekolojik dengeyi olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Bu durum hem ulusal hem de uluslararası arenada önemli adımlar atılmasına neden olmuştur. Uluslararası arenada atılan üç önemli adım söz konusudur. Bunlar; Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması'dır.

5.1. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

İnsan faaliyetlerinin iklim üzerinde olumsuz etkilerine yönelik ilk kanıtlar 1979 yılında düzenlenen Birinci Dünya İklim Konferansı'nda ortaya konulmuştur. 1980'li yıllarda kamuoyunun çevre sorunlarına ilişkin duyarlılığının artması ile birlikte kamu otoriteleri de iklim ile ilgili konuların bilincine varmıştır. 1988 yılında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Malta Hükümeti'nin önerisi üzerine benimsediği 45/53 sayılı kararda “küresel iklimin, insanlığın bugünkü ve gelecekteki kuşakları adına korunması” çağrısında bulunmuştur. Yine 1988 yılında, Dünya Meteoroloji Örgütü ile Birleşmiş Milletler Çevre Programı yönetici organları, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC) adı altında yeni bir organ oluşturmuşlardır. İklim değişikliği ile ilgili bilimsel araştırmalar yapmak ve yapılan araştırmaları değerlendirmek, bu yeni organın görevi olmuştur. IPCC, 1990 yılında Birinci Değerlendirme Raporu'nu yayımlamıştır. IPCC'nin yayımladığı bu ilk rapor, iklim değişikliğinin insanlık adına gerçekten bir tehdit olduğunu doğrulamıştır. İkinci Dünya İklim Konferansı yine aynı yıl Cenevre'de yapılmıştır. Bu konferans ile birlikte, iklim değişikliği konusunda, dünya üzerindeki bütün ülkelerin katılım sağlayacağı yani küresel ölçekte bir anlaşma yapılması gerektiği çağrısında bulunulmuştur. Genel Kurul bu çağrıya 45/212 sayılı kararla cevap vermiş ve iklim değişikliği konusunda yapılacak bir sözleşme için

görüşmeler resmen başlamıştır. Bu görüşmeler, Hükümetlerarası Müzakere Komitesi (Intergovernmental Negotiating Committee, INC) tarafından yürütülmüştür (UNFCCC, 2003).

İnsan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazlarının iklim değişikliği üzerindeki etkisini azaltabilmek ve minimum seviyeye indirebilmek amacıyla yönelik uluslararası alandaki ilk girişim, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC)'dir. Sözleşme, 1992 yılının haziran ayında Rio de Jenario'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda imzaya açılmış ve 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. UNFCCC'nin amacı "*atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki insan kaynaklı etkiyi önleyecek bir düzeyde durdurmayı başarmak*" tır. UNFCCC, küresel ölçekte iklim sisteminin korunmasını içermekte ve ülkelerin sera gazlarını azaltmalarına ilişkin ilkeleri, stratejileri, yükümlülükleri ve sorumlulukları düzenlemektedir. Sözleşmede "*ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk*" ilkesi benimsenmiştir. Bu ilke ile, sözleşmeye taraf olan bütün ülkelerin bölgesel ve ulusal farklılıkları göz önüne alınmakta ve insan kaynaklı sera gazlarının azaltılması konusunda ortak yükümlülükler getirilmektedir (UNFCCC, 2004).

UNFCCC, sürdürülebilir iktisadi büyümeyi iklim değişikliği sorununun üstesinden gelecek başarılı politikaların bir parçası olarak görmektedir. Sözleşme, iklim değişikliği ile ilgili politikaların ve alınacak önlemlerin maliyet etkin olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle, sözleşmeye göre, en düşük maliyet ile en yüksek küresel fayda sağlanmalıdır (UNFCCC, 2004).

UNFCCC iki ekten oluşmaktadır. Bunlar Ek-I ve Ek-II'dir. Ek-I'de piyasa ekonomisine geçmiş Doğu Avrupa ve Eski Sovyet ülkeleri ile OECD üyesi ülkeler yer almaktadır. Sözleşme gereğince, Ek-I ülkeleri, küresel ısınmanın önlenmesi amacıyla sera gazı emisyonlarını azaltıcı politikalar uygulamak ve 2000 yılına kadar toplam sera gazı emisyonlarını 1990 seviyelerine çekmekle yükümlü kılınmıştır. Ek-II'de ise sadece OECD üyesi ülkeler yer almaktadır. Ek-II ülkeleri ise, Ek-I'de belirtilmiş olan yükümlülüklerle ilave olarak, Ek'ler dışındaki az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere, iklim değişikliğinin önlenmesi amacıyla hem teknik ve hem de finansal destek sağlamakla yükümlü kılınmışlardır (UNFCCC, 2004).

Türkiye, OECD üyesi olduğundan hem Ek-I ülkeleri grubuna hem de az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere teknik ve finansal destek sağlayacak Ek-II ülkeleri grubuna dahil edilmiştir. Esasında ilkesel olarak UNFCCC'ye sıcak bakan Türkiye, bu koşullar altında yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini beyan etmiştir. Bundan dolayı, Türkiye, 1992 yılında Rio Konferansı'nda UNFCCC'yi imzalamamış ve sonrasında da taraf olmamıştır (Karakaya ve Özçağ, 2003: 7).

Türkiye, Üçüncü Taraflar Konferansı olan Kyoto'ya kadar, Ek-II ülkeleri grubundan çıkarılması ve/veya ülkenin özel şartları da hesaba katılarak bazı kolaylıklar sağlanması durumunda taraf olacağını bildirmiştir. 1997 yılı sonrasında ise, Türkiye, UNFCCC sürecine dahil olmanın somut yollarını araştıran daha ılımlı bir yaklaşım içerisine girmiştir. Bu bağlamda, Türkiye, 2000 yılının kasım ayında Lahey Konferansı'nda Ek-II ülkeleri grubundan çıkarılması ve eski sosyalist ülkelere sağlanan ayrıcalıklardan yararlandırılması şartıyla, Ek-I ülkesi olarak UNFCCC'ye taraf olabileceğini belirtmiştir. Lahey Konferansı'nda alınan kararlar, 7. Taraflar Konferansı olan Marakeş Konferansı'nda, Türkiye'nin Ek-II ülkeleri grubundan

çıkarılması kabul edilmiştir. Türkiye'nin Ek-II ülkeleri grubundan çıkarılmasına karar verilmesi ile birlikte, UNFCCC, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylanmış ve Türkiye 24 Mayıs 2004 tarihinde sözleşmeye 189. taraf olarak katılmıştır (Tüzüner, 2007: 7; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023a; Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023a).

5.2. Kyoto Protokolü

UNFCCC'nin ilk uygulama anlaşması özelliğine sahip olan Kyoto Protokolü (Kyoto Protocol, KP), 1997 yılında kabul edilmiş ve 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. KP, UNFCCC'yi hem tamamlaması ve hem de güçlendirmesi bakımından önem taşımaktadır. Bir ülkenin KP'ye taraf olabilmesi için öncelikle UNFCCC'ye taraf olması gereklidir. Esasında, KP, UNFCCC ile aynı temelleri ve aynı nihai amacı taşımaktadır. KP, I. Taahhüt Dönemi ve II. Taahhüt Dönemi olmak üzere iki taahhüt döneminden oluşmaktadır. I. Taahhüt Dönemi 2008-2012 yılları arasını, II. Taahhüt Dönemi ise 2013-2020 yılları arasını kapsamaktadır. I. Taahhüt Döneminde, Ek-I ülkeleri grubu içerisinde bulunan taraf ülkelerin yaymış oldukları sera gazı emisyonlarını 1990 yılındaki seviyeye göre minimum %5 oranında azaltma yükümlülüğü getirilmiştir. Getirilen bu yükümlülük, iklim değişikliğini önleme amacı doğrultusunda atılan büyük bir adım olması bakımından önem taşımaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023b; Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023b).

KP, Ek-A ve Ek-B olmak üzere iki ekten meydana gelmektedir. Ek-A, karbondioksit, metan, azotoksit, hidroflorokarbon, perflorokarbon ve kükürthekzaflorid olmak üzere sera gazlarını ve bu sera gazlarında artışa neden olan sektörleri kapsamaktadır. Ek-B ise, UNFCCC'nin Ek-I ülkeler grubunda bulunan taraf ülkeleri ve her bir ülkeye ilişkin sayısallaştırılmış sera gazı emisyon azaltım hedeflerini içermektedir. KP ile ülkelerin sera gazı emisyonlarını azaltmalarına yönelik sayısal hedefler belirlense de bazı ülkelere I. Taahhüt Döneminde emisyonlarını sabit tutma ya da artırma ayrıcalığı getirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023b; Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023b).

KP'ye göre, Ek-I ülkeler grubu, sera gazı emisyonlarını azaltmak için kendi ulusal politikalarını uygulayabilecek ve bunların yanı sıra "Kyoto mekanizmaları" olarak nitelendirilen esneklik mekanizmalarını da kullanarak protokolde belirlenen sayısallaştırılmış sera gazı emisyon azaltım hedeflerine erişebilecekleridir. Ülkelerin birlikte hareket etmesini gerektiren bu mekanizmalar şunlardır (Arıkan, 2006: 56):

1. Ortak yürütme mekanizması: Bu mekanizma KP'nin 6. maddesinde yer almaktadır. Bu mekanizmaya göre, "*emisyona hedefi belirlemiş bir ülke, emisyon hedefi belirlememiş diğer bir ülkede, emisyon azaltıcı projelere yatırım yaparsa, emisyon azaltma kredisi kazanır ve kazanılan bu krediler toplam hedeften düşülür*".

2. Temiz kalkınma mekanizması: Bu mekanizma KP'nin 12. maddesinde yer almaktadır. Bu mekanizmaya göre, "*emisyona hedefi belirlemiş bir ülke, emisyon hedefi belirlememiş az gelişmiş bir ülke ile işbirliğine giderek, o ülkede sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik projeler yaparsa, sertifikalandırılmış emisyon azaltma kredisi kazanır ve toplam hedeften düşülür*".

3. Emisyon ticareti mekanizması: Bu mekanizma KP'nin 17. maddesinde yer almaktadır. Bu mekanizmaya göre, “*sera gazı emisyonunu belirlenen hedeften daha fazla miktarda azaltan bir Ek-I ülkesi, gerçekleştirmiş olduğu söz konusu bu ek indirimi, başka bir taraf ülkeye satabilir*”.

KP'nin II. Taahhüt Döneminde, Ek-B listesinde bulunan taraf ülkelerin sera gazı emisyonlarını, 2020 yılında 1990 yılındaki seviyeye göre minimum %18 oranında azaltma yükümlülüğü getirilmiştir. Avustralya, Kanada, Japonya ve Rusya, I. Taahhüt Döneminde sera gazı emisyonlarının azaltılmasında yükümlülük altına girmişken, II. Taahhüt Döneminde herhangi bir yükümlülük üstlenmemiştir. Yürürlüğe girebilmesi için 144 ülkenin onayını gerektiren KP'nin 2013-2020 yılları arasını kapsayan II. Taahhüt Dönemi ancak 31 Aralık 2020 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir. 2020 yılı sonrasındaki dönem için iklim sistemini düzenleyen Paris Anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle birlikte ülkeler KP'nin II. Taahhüt Dönemini usulen de olsa kabul etmiştir. Böylece KP, usulen de olsa kendisine düşen görevi yerine getirebilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023b; Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023b).

Türkiye KP'ye 2009 yılında taraf olmuştur. KP'nin kabul edildiği tarihte Türkiye UNFCCC'ye taraf olmadığından dolayı, sayısallaştırılmış sera gazı emisyon azaltım hedeflerini içeren Ek-B ülkeleri listesine dahil edilmemiştir. Buna bağlı olarak, Türkiye'nin KP kapsamında herhangi bir sayısallaştırılmış sera gazı emisyon azaltım hedefi ya da sera gazı emisyonlarını azaltmaya ilişkin herhangi bir taahhüdü bulunmamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023b; Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023b).

5.3. Paris Anlaşması

Paris Anlaşması (Paris Agreement), 2020 yılı sonrası için iklim değişikliği rejiminin çerçevesini oluşturan bir anlaşmadır. Bu anlaşma, 2015 yılında Fransa'nın başkenti Paris'te düzenlenen UNFCCC'nin 21. Taraflar Konferansı'nda (Conference of Parties, COP 21) kabul edilmiştir. COP 21'de, ilk defa bütün ülkeler, küresel ölçekte 2020 yılı sonrası için sera gazlarını azaltmayı taahhüt etmişlerdir. Paris Anlaşması, sera gazı emisyonlarının %55'inden sorumlu olan 55 ülke tarafından onaylanarak 4 Kasım 2016 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma, küresel iklim değişikliği konusunda kabul edilmesinin üzerinden 1 yıl geçmeden yürürlüğe giren ilk anlaşma olması açısından önemlidir. Ayrıca UNFCCC ile karşılaştırıldığında Paris Anlaşması'nın en belirgin özelliği, tüm ülkelerin katkılarını dayanacak bir sistemin öngörülmüş olmasıdır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023c; Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023c).

Paris Anlaşması'nın uzun vadeye yayılmış bir hedefi bulunmaktadır. Söz konusu hedef, ülkelerin sera gazı emisyonlarının yol açtığı küresel sıcaklıktaki artışı, Sanayi Devrimi'nden önceki döneme kıyasla 2°C'nin oldukça altında tutmak ve hatta bunu 1,5°C ile sınırlamaktır. Ayrıca, Paris Anlaşması, gelişmiş ülkelerin, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere finansal ve teknik destek sağlamasını öngören bir anlaşmadır. Bu anlaşma, sera gazı emisyonlarının azaltılmasında, gelişmiş ülkelerin sera gazı emisyonlarını azaltmalarına yönelik belirlenen hedeflerini sürdürmelerini; gelişmekte olan ülkelerin ise sera gazı emisyonlarını azaltma hedeflerini artırarak zamanla tüm ekonomiyi kapsayacak şekilde yeni hedefler belirlemelerini teşvik etmektedir. Söz konusu hedeflerin uygulamaya konulması bağlamında, ülkelerin iklim

değişikliği ile mücadele hedeflerini içeren Ulusal Katkı Beyanları (Nationally Determined Contributions, NDCs), Paris Anlaşması'nın önemli sacayaklarından birisidir. Türkiye, 2015 yılında Paris Anlaşması'na henüz taraf olmadığı için 20 Eylül 2015 tarihinde, 2030 yılı itibarıyla gerçekleştirmeyi öngördüğü “Niyet Edilen Ulusal Katkı” beyanını %21'e varan artıştan azaltım olarak açıklamıştır. Türkiye, söz konusu anlaşmayı 22 Nisan 2016 tarihinde, New York'ta düzenlenen Yüksek Düzeyli İmza Töreni'nde 175 ülke temsilcisiyle birlikte imzalamıştır. Anlaşma, 7 Ekim 2021 tarihinde Cumhurbaşkanı Kararı ile onaylanmış, 11 Ekim 2021 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreteriyasına bildirilmiş ve 10 Kasım 2021 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023c; Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023c).

UNFCCC'nin 26. Taraflar Konferansı (COP 26), 31 Ekim-13 Kasım 2021 tarihleri arasında İskoçya'nın Glasgow şehrinde düzenlenmiştir. COP 26 ile birlikte Paris Anlaşması'na işlevsellik kazandırılmıştır. 27. Taraflar Konferansı (COP 27), 6 Kasım-18 Kasım 2022 tarihleri arasında Mısır'ın Şarm El-Şeyh şehrinde düzenlenmiştir. COP 27'de kayıp-zarar mekanizması ve iklim değişikliğine uyumun finansmanı gibi önemli konularda kararlar alınmıştır. COP 27'de, Türkiye, daha önce ilan edilen 2030 yılına kadar %21'e varan artıştan azaltım hedefini güncelleyerek, %41'e yükseltmiştir. Böylece 2030 yılı için yaklaşık 500 milyon ton emisyon azaltımı yapılacağı ve en geç 2038 yılında emisyonların tepe noktasına ulaşacağı açıklanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023c; Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023c).

2023 yılı itibarıyla 187 ülke Paris anlaşmasını onaylamıştır. 28. Taraflar Konferansı'nın (COP 28), 30 Kasım-12 Aralık 2023 tarihleri arasında Birleşik Arap Emirlikleri ev sahipliğinde düzenlenmesi planlanmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023c; Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023c).

6. Sera Gazı Emisyonunun Azaltılmasında Kullanılabilecek İktisadi Araçlar

Küresel iklim değişikliğinin önlenmesi ya da yavaşlatılması sürecinde, insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının azaltılması hayati öneme sahiptir. Sera gazlarını azaltmaya çalışmada kamu otoriteleri çeşitli iktisadi araçlara başvurmaktadır (The Royal Society, 2002: 3). Sera gazı emisyonlarının azaltılması sürecinde iktisadi araçlardan hangisinin ya da hangilerinin daha etkin olacağı tartışmalı bir konudur. Daha önce, kamu otoriteleri, çevrenin korunması amacına yönelik iktisadi olmayan araçlara yönelmişlerdir. Günümüzde ise yerel ve ulusal otoriteler piyasaya yönelik (piyasa temelli) araçları içeren alternatif yaklaşımları denemeye başlamışlardır. Piyasaya yönelik olan bu yaklaşımlar, uygulanan diğer politikalara nazaran iki açıdan üstünlük sağlamaktadır. İlk olarak, bu araçlar maliyetlerin azaltılması bakımından geleneksel politikalara göre daha etkindir. İkincisi, bu araçlar iyi tasarlandıklarında çevre dostu teknolojilerin yayılmasını sağlamakta ve bu alandaki yenilikleri harekete geçirmektedir (Bishop & Vorhies, 1998).

Piyasaya yönelik dört adet iktisadi araçtan söz edilebilir. Bu araçlar; kirlilik yükümlülükleri, ticareti yapılabilir emisyon izinleri, piyasa engellerini azaltma ve hükümet sübvansiyonu reformudur. Kirlilik yükümlülüğü, bir takım vergi ve harçları içermektedir. Bu vergiler, çevreye zarar veren insan aktivitelerini engellemeyi amaçlamaktadır. Kamu otoriteleri açısından bir diğer alternatif ise, uygun görülen bir kirlilik seviyesi belirleyip bu seviyeyi

sabitlemek ve kirletme kotası aracılığıyla işletmeler arasında sınırlı kirletmeye izin vermektir. Bir firma kirletme kotasının altında çevreyi kirletmişse, kota sınırını aşmış olan başka bir firmaya çevreyi kirletme hakkını satabilecektir. Buna ticareti yapılabilir emisyon izinleri denilmektedir. Bu araç oldukça yüksek bir maliyet etkin kirlilik kontrolüne neden olmaktadır. Ticareti yapılabilir emisyon izinleri gereği, kirlilik seviyesini düşük maliyet ile azaltan bir firma, kirlilik seviyesini yüksek maliyetlerle azaltmaya çalışan başka bir firmaya kirletme hakkını satabilmektedir. Piyasaya yönelik araçlardan üçüncüsü olan piyasa engellerini azaltma, doğal kaynakların ticaretine ilişkin bütün engellerin ortadan kaldırılmasını ve çevre ile ilişkili maliyetlerin uluslararası boyuta taşınmasını kapsamaktadır. Son olarak, çevre ile ilgili bazı düzenlemeler, çevreye zarar veren insan aktiviteleri üzerindeki sübvansiyonların ortadan kaldırılması ya da gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi şeklinde kolayca elde edilebilir. Bu anlamda, hükümet sübvansiyonu reformu çevre kirliliği ile mücadelede büyük öneme sahiptir. Örneğin, çevre kirliliğine neden olan enerji yoğunluğunun azaltılması için sübvansiyonların düşürülmesi ve yapılacak tarımsal destekler, girdilerin daha etkin kullanımına neden olacak ve çevre kirliliğinin azalmasına yol açacaktır (Bishop & Vorhies, 1998).

Çevre kirliliğini önlemede kullanılan piyasaya yönelik iktisadi araçlar dört başlık altında toplanmasına rağmen “karbon vergisi” ve “ticareti yapılabilir emisyon izinleri” uygulamalarının diğer iki iktisadi araca göre daha etkili olabileceği düşünüldüğünden söz konusu bu iki uygulama daha detaylı olarak incelenmiştir.

6.1. Karbon Vergisi

Sürdürülebilir iktisadi büyüme çerçevesinde hayati öneme sahip olan iklim değişikliğinin önlenmesi sürecinde vergiler önemli bir rol oynamaktadır. Bu anlamda, karbon vergisi, çevre kirliliğini önlemede kamu otoritelerinin etkin olarak kullanabileceği piyasaya yönelik iktisadi araçlardan birisidir. Karbon vergisi, hem tüketiciler hem de üreticiler açısından çevrenin korunmasında aktif bir rol üstlenmekte ve maliyet etkin bir araç niteliği taşımaktadır (HM Treasury, 2002).

Karbon vergisi, karbon emisyonu yayarak çevre kirliliğine katkıda bulunan herhangi bir iktisadi kurumun, çevreye verdiği zarardan dolayı, çıkardığı emisyon miktarı başına vergiye tabi tutulmasını ifade etmektedir. Karbon vergisinin etkin bir iktisadi araç olarak kullanılabilmesi için, bu verginin her bir fosil yakıtın içerdiği karbon miktarı ile orantılı olması gerekmektedir. Örneğin, kömür doğalgaza göre daha fazla miktarda karbon emisyonuna neden olmaktadır. Dolayısıyla, kömür üzerine konulacak bir karbon vergisinin doğalgaz üzerine konulacak bir vergiden daha yüksek olması gerekmektedir. Burada önemli olan, iktisadi kurumlardan her birinin yaydığı karbon emisyonu miktarlarının objektif bir şekilde belirlenmesidir. Karbon vergisi uygulaması, miktar üzerinden alınan bir vergi niteliğinde yani spesifik türde olmalıdır (Karakaya ve Özçağ, 2004).

Karbon vergisi uygulaması, karbon bakımından yoğun ürünlerin fiyatlarında artışa neden olacak bir uygulamadır. Söz konusu vergi, tüketiciler için fosil yakıtların fiyatlarının artmasına neden olacağından, dolaylı bir şekilde bu ürünlerin tüketiminin azaltılmasını da teşvik edecektir. Böyle bir uygulama, daha az karbon emisyonu yaratan enerji kaynaklarının, ürünlerin ve teknolojilerin kullanılmasını sağlayacak ve karbon üretiminde azalmaya neden olacaktır. Öte yandan, karbon vergisi uygulamasının fosil yakıt tüketimi üzerinde yaratacağı etkinin derecesi,

söz konusu yakıtın fiyat esnekliğine bağlı olarak değişiklik gösterecektir (The Royal Society, 2002).

Her vergi uygulamasında olduğu gibi karbon vergisi, devlet için bir gelir olmakla birlikte firmalar için ilave bir maliyet unsurudur. Karbon vergisi uygulaması, işletmeleri daha az karbon içeren yakıtları kullanmaya teşvik ederek karbon emisyonlarını azaltmalarının maliyetini artıracaktır (Proost & Regemorter, 2003). Söz konusu verginin hem zaman sınırlı olarak hem de devlet teşviki gibi açık şekillerde uygulanması, bu verginin etkin olmasında önemli bir kriterdir (The Royal Society, 2002).

6.2. Ticareti Yapılabilir Emisyon İzinleri

Emisyon ticareti, Kyoto Protokolü'nde ülkelerin sera gazlarının azaltılmasına yardımcı olacak üç esneklik mekanizmasından birisidir. Emisyon ticareti uygulamasına göre, emisyon hedefi belirlemiş olan ülkeler taahhüt ettikleri indirimi tutturmak için kendi aralarında emisyon ticareti yapabilmektedir. KP'nin 17. maddesine göre, sera gazı emisyonunu belirtilen hedeften daha fazla azaltan bir Ek-I ülkesi, gerçekleştirmiş olduğu bu ilave indirimi, protokole taraf olan başka bir ülkeye satabilmektedir (Karakaya ve Özçağ, 2004).

Hedefe ulaşma anlamında, ticareti yapılabilir emisyon izinleri karbon vergisi ile aynı sonucu doğurmaktadır. Çevre kirliliğine neden olan iktisadi birimler açısından karbon vergisi uygulamasında, bir fiyat belirlenmekte ve karbon emisyon miktarı belirlenmiş olan fiyata göre ayarlama yapmaya zorlanmaktadır. Ticareti yapılabilir emisyon izinleri uygulamasında ise, karbon emisyonu miktarı için kota belirlenmekte ve bu izinler için fiyatın oluşumu piyasadaki arz ve talep koşullarına bırakılmaktadır. Emisyon izni ticareti hem işletmeler hem de ülkeler arasında yapılabilmektedir. Eğer bir firma ya da bir ülke çevreyi kirletme kotasından daha az miktarda çevreyi kirletmişse, belirlenen kotayı aşacak durumda olan ya da kota sınırları içerisinde kalması için çok fazla maliyete katlanma durumunda olan başka bir firma ya da ülkeye, kota altında kaldığı miktarı izin hakkı olarak satabilir. Örneğin, enerji yakıtı olarak kömür kullanan bir firma, enerji yakıtı olarak daha az karbon çıkaran gazı kullanan ve belirlenen kotayı aşmayan başka bir firmadan bu izin hakkını satın alabilir (The Royal Society, 2002). Bu uygulama çevre kirliliğini azaltma bakımından etkili olsa da istenilen sonuçlara ulaşılabilmesi açısından kurumsal düzenlemelerin yapılmasını gerektirmektedir. Bir firma ya da ülkenin kota sistemine ilk girildiği dönemdeki karbon emisyonu miktarlarının, emisyonda bir azaltma yapmış ise uyguladığı politikaların gerçekçi olup olmadığının doğru bir şekilde tespit edilmesi bu konuda yapılacak düzenlemeler arasındadır. Bunların yanı sıra, ticareti yapılabilir emisyon izinlerinin düzenlenmesini ve yürütülmesini sağlayacak kurumların kamu otoriteleri tarafından oluşturulması gerekmektedir (Karakaya ve Özçağ, 2004).

6.3. Karbon Vergisi ve Ticareti Yapılabilir Emisyon İzinleri Arasında Tercih

Birçok iktisatçı tarafından çevre kirliliğinin azaltılması konusunda piyasaya yönelik iktisadi araçların diğer araçlara göre daha etkin sonuçlar verdiği yönünde görüş birliği bulunmaktadır. Ancak karbon vergisi ve ticareti yapılabilir emisyon izinlerinden hangisinin daha etkin sonuçlar verdiğine ilişkin literatürde bir görüş birliği bulunmamaktadır (The Royal Society, 2002).

Karbon vergisi ve ticareti yapılabilir emisyon izinleri arasındaki temel farklılık, kazançların ve kayıpların dağılımından kaynaklanmaktadır (Proost & Regemorter, 2003). Bu noktada, sera gazı emisyonlarının azaltılmasında marjinal fayda-marjinal maliyet arasındaki ilişki önem taşımaktadır. Sera gazı emisyonları belli bir seviyenin üzerinde olduğunda çok yüksek zarara yol açıyorsa, bu durumun ortaya çıkaracağı sonucun belirsiz olması nedeniyle karbon vergisi uygulamasının refahı olumsuz etkileme olasılığı daha yüksek olacaktır. Emisyon hedeflerine sıkı bir şekilde bağlılığın söz konusu olduğu durumda, sera gazı emisyon indiriminin marjinal maliyeti hızla yükseliyorsa ve emisyon azaltımından sağlanan marjinal fayda sabit ise, ticareti yapılabilir emisyon izinlerinin uygulanması refah kaybına yol açabilecektir (HM Treasury, 2002). Serbest piyasa ekonomisi sisteminde karbon vergisi uygulaması hedefe ulaşmada en ucuz yol ve yöntemi bulmaya çaba gösterecektir. Karbon vergisi ile ticareti yapılabilir emisyon izni birlikte kullanılırsa karbon vergisinin neden olabileceği enflasyon ve iktisadi büyümenin önündeki kısıtlar en aza indirilebilecektir (Karakaya ve Özçağ, 2004).

Sonuç olarak, daha etkin sonuçların ortaya çıkarılması için, karbon vergisi ve ticareti yapılabilir emisyon izinleri birbirlerini tamamlayacak şekilde birlikte uygulanabilir. Her iki aracın birlikte kullanılması durumunda, bu iktisat politikası araçlarının iktisadi birimler arasında karmaşaya neden olmamasının sağlanması önemlidir (Karakaya ve Özçağ, 2004).

Sonuç

Son yıllarda ciddi artış gösteren küresel ısınmanın ve buna bağlı felaketlerin en önemli nedeni, sanayileşmeyle birlikte insanoğlunun faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan sera gazlarının atmosfer içindeki paylarının büyük miktarda artmasıdır. Küresel ısınmanın yarattığı iklim değişikliği günümüzde önemli bir çevresel ve ekonomik sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu sorun nedenleri ve etkileriyle küresel olduğu kadar uzun vadeli bir sorundur.

Küresel ısınmanın temelini iktisadi faaliyetlerden kaynaklanan sera gazları oluşturmaktadır. CO₂, bu gazlar içerisinde en büyük paya sahiptir. Başta fosil yakıt kullanımı olmak üzere, sanayileşme, katı atık yönetimi ve tarımsal etkinlikler, arazi kullanımı değişiklikleri, enerji üretimi, ormanların yok olması ve diğer insan aktiviteleri CO₂'nin artmasını sağlamaktadır. İşte bu noktada, kamu otoriteleri, insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının oluşturduğu tehlikeler için acil ve köklü önlemler almak gibi önemli bir görev ile karşı karşıyadır. Bu önlemlerin başında, çeşitli insan faaliyetleri sonucunda atmosfere salınan sera gazlarının kontrol edilmesi ve fazla zaman kaybetmeksizin bu emisyonların belirli bir düzeyin altında tutulması gelmektedir.

Özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte atmosfer içerisinde bulunan sera gazlarının payının gittikçe artması ve bu artışın ekolojik dengeyi olumsuz yönde etkilemeye başlaması ülkelerin uluslararası anlamda önemli adımlar atmasına neden olmuştur. Uluslararası anlamda atılan adımlar Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması'dır. Bu adımların her birinin içeriği birbirinden farklı olsa da temelde hepsi insan aktivitelerinden kaynaklanan sera gazı emisyonlarının azaltılmasını amaçlamaktadır. Burada önemli olan, bu anlaşmalarda belirlenen yükümlülüklerin taviz vermeksizin yürütülmesinin sağlanmasıdır. Bu anlamda, küresel ısınma ve iklim değişikliği sorununa karşı gerekli

önlemlerin alınmasında, tüm ülkelerin uluslararası işbirliğine gerekli duyarlılığı göstermesi gerekmektedir.

Küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliğinin önlenmesi ancak nihai amacı “atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki insan kaynaklı etkiyi önleyecek bir düzeyde durdurmak” olan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması kapsamında belirlenen yükümlülüklerin etkin, gerçekçi ve adil bir şekilde yürütülmesi ile olasıdır.

Sera gazı emisyonlarının azaltılmasında hükümetler çeşitli iktisadi araçlara başvurmaktadır. Emisyonların azaltılması sürecinde bu iktisadi araçlardan hangisinin ya da hangilerinin daha etkin olacağı tartışmalı bir konudur. Sera gazı emisyonlarının azaltılmasında piyasaya yönelik dört tür iktisadi araçtan söz edilebilir. Bu araçlar; karbon vergisi, ticareti yapılabilir emisyon izinleri, piyasa engellerini azaltma ve hükümet sübvansiyonu reformudur. Çalışmada, karbon vergisi ve ticareti yapılabilir emisyon izinleri uygulamalarının diğer iki iktisadi araca göre daha etkili olabileceği düşünüldüğünden söz konusu bu iki uygulama üzerinde durulmuştur. Karbon vergisi ya da emisyon ticareti izni tek başına uygulandığında bazı olumsuz sonuçlara neden olabilir. Bu nedenle, söz konusu iki uygulamanın birbirini tamamlayacak şekilde birlikte kullanılması daha etkin sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir. Burada önemli olan, kullanılan iktisat politikası araçlarının iktisadi birimler arasında karmaşaya yol açmamasıdır.

Extended Abstract

Upon examining the environmental problems that arise from the interactions between humans and the environment, it is apparent that these issues originate from humans altering their environment for their own benefit. Currently, the most significant environmental challenge resulting from this transformation is climate change. The emergence of global warming, melting glaciers, rising sea levels, and the occurrence of large-scale natural disasters such as floods and hurricanes are directly associated with climate change. This study aims to analyze the causes and economic impacts of climate change, a global issue within the realm of environmental problems, as well as the international efforts made to address it and the economic tools that can be used to reduce greenhouse gas emissions. To achieve this goal, the study initially focuses on global environmental issues, defines climate and climate change, and delves into the causes and economic consequences of climate change. Subsequently, it provides information about the international steps taken regarding climate change. Finally, the study discusses the economic tools that can be employed to reduce greenhouse gas emissions.

The foundation of global warming lies in greenhouse gases, primarily emitted from economic activities. Carbon dioxide holds the largest share among these gases. Other significant greenhouse gases include methane, nitrous oxide, hydrofluorocarbons, perfluorocarbons, and sulfur hexafluoride. Factors contributing to the increase in atmospheric carbon dioxide levels include the use of fossil fuels, industrialization, solid waste management, agricultural activities, changes in land use, energy production, deforestation, and other human activities. Consequently, humans are the primary agents of global warming. The human tendency to modify the environment for personal benefit is a direct cause of global warming and climate change.

Global warming and the consequent climate change constitute a global problem, both in terms of their causes and effects. The rise in the proportion of greenhouse gases in the atmosphere, particularly following the Industrial Revolution, has begun to adversely affect the ecological balance. This has prompted nations to take significant steps on an international level. These steps include international agreements such as the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), the Kyoto Protocol, and the Paris Agreement.

The first international initiative aimed at mitigating the impact of greenhouse gases from human activities on climate change is the UNFCCC. This convention, which came into effect on March 21, 1994, has the objective of *"stabilizing greenhouse gas concentrations in the atmosphere at a level that would prevent dangerous anthropogenic interference with the climate system."* The convention encompasses the protection of the global climate system and outlines the principles, strategies, obligations, and responsibilities of countries in reducing greenhouse gases. It adopts the principle of *"common but differentiated responsibilities,"* recognizing the regional and national differences of the participating countries and establishing shared obligations for reducing human-induced greenhouse gases.

The Kyoto Protocol, adopted in 1997 and enacted in 2005, is significant for both complementing and strengthening the UNFCCC. Essentially, the Protocol shares the same foundation and ultimate goal as the UNFCCC. It consists of two commitment periods: the First Commitment Period covering 2008-2012 and the Second Commitment Period spanning 2013-2020. The Second Commitment Period only came into effect on December 31, 2020. With the enforcement of the Paris Agreement, which regulates the climate system for the period after 2020, countries have, at least procedurally, accepted the Second Commitment Period of the Kyoto Protocol. Thus, the Kyoto Protocol has fulfilled its role, albeit procedurally.

The Paris Agreement is an accord that establishes the framework for the climate change regime post-2020. This agreement was adopted at the 21st Conference of the Parties (COP 21) to the UNFCCC, held in Paris, the capital of France, in 2015. At COP 21, for the first time, all countries committed to reducing greenhouse gas emissions on a global scale for the period after 2020. The Paris Agreement entered into force on November 4, 2016, after being ratified by 55 countries responsible for 55% of global greenhouse gas emissions. This agreement is notable for being the first to enter into force less than a year after its adoption, in the context of global climate change. Moreover, when compared to the UNFCCC, a distinctive feature of the Paris Agreement is its anticipation of a system based on the contributions of all countries.

The 26th Conference of the Parties (COP 26) was held in Glasgow, Scotland, from October 31 to November 13, 2021. COP 26 played a significant role in operationalizing the Paris Agreement. The 27th Conference of the Parties (COP 27) occurred in Sharm El-Sheikh, Egypt, from November 6 to November 18, 2022. During COP 27, key decisions were made on critical issues such as the loss and damage mechanism and the financing of adaptation to climate change.

As of 2023, 187 countries have ratified the Paris Agreement. The 28th Conference of the Parties (COP 28) is scheduled to be hosted by the United Arab Emirates from November 30 to December 12, 2023.

Although the content of each international step taken on climate change differs, fundamentally, they all aim to reduce greenhouse gas emissions caused by human activities. The critical aspect here is to ensure the strict implementation of the obligations set out in these agreements without any concessions.

In the reduction of greenhouse gas emissions, governments employ various economic instruments. The effectiveness of these instruments in the emission reduction process is a subject of debate. Four types of market-oriented economic instruments can be identified for reducing greenhouse gas emissions: carbon tax, tradable emission permits, reduction of market barriers, and government subsidy reform. This study mainly focuses on carbon tax and tradable emission permits, considering them potentially more effective than the other two economic tools. However, the isolated implementation of either carbon tax or emission trading permits can lead to adverse outcomes. Therefore, using these two instruments complementary may yield more effective results. It is crucial that the employed economic policy instruments should not create confusion among economic entities.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Ethical Approval: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, Artvin Coruh University International Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's author.

Kaynakça

- Akın, G. (2007). Küresel çevre sorunları. *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 43-54.
- Alper, D. ve Anbar, A. (2008). İklim değişikliğinin finansal hizmet sektörüne etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(23), 223-253.
- Anderson, M., Dobardzic S., & Gardiner, D.(2006). Climate change and insurance: an agenda for action in the united states. *Allianz Group and WWF Publication*, 1-45.
- Arat, G. ve Türkeş, M. (2002). *Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri Teknoloji Öngörü Projesi Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor*.
- Arıkan, Y. (2006). Birleşmiş milletler iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi ve kyoto protokolü metinler ve temel bilgiler. *Bölgesel Çevre Merkezi REC Türkiye*, 1-62.
- Besnili Memiş, O. ve Aydın, R. (2023). İklim değişikliğinin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(2), 1065-1080.
- Birdsall, N. (2002). Another look at population and global warming. *Policy Research Working Papers*, (1020), 1-47.
- Bishop, J., & Vorhies, F. (1998). Market based instruments for global environment benefit & local sustainable development. *Research Proposal for the Ring for Sustainable Development & the IUCN on Environmental, Economic and Social Policy (CEESP)*.
- Can, M. (1995). Makro ve mikro açıdan endüstriyel akışkanların sistem ve çevre kirliliğine etkileri. *Ekoloji Çevre Dergisi*, (16), 15-22.
- Colacito, R., Hoffmann, B., & Phan, T. (2019). Temperature and growth: a panel analysis of the United States. *Journal of Money, Credit and Banking*, 51(2-3), 313-368.
- Çetintaş, H., Bicil, İ. M. ve Türköz, K. (2016). Türkiye'de co₂ salınımları enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53(619), 57-67.

- Atf / Citation:** Beşballı, S. G. (2023). Çevre sorunları çerçevesinde küresel iklim değişikliği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 500-521. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1388179>
- Davis, C. P., Joroff, A. D., & Jenks, C. F. (2007). Climate change strategies for the financial services industry. *Goodwin Procter*.
- Dlugolecki, A., & Lafeld, S. (2005). Climate change & the financial sector: an agenda for action. *Allianz Group and WWF Publication*, 1-57.
- Doğan, S. (2005). Türkiye'nin küresel iklim değişikliğinde rolü ve önleyici küresel çabaya katılım girişimleri. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 57-73.
- DPT (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: İklim Değişikliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu*.
- Duan, H., Yuan, D., Cai, Z., & Wang, S. (2022). Valuing the impact of climate change on China's economic growth. *Economic Analysis and Policy*, 74, 155-174.
- Halıcıoğlu, F. (2009). An econometric study of CO₂ emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey. *Energy Policy*, 37(3), 1156-1164.
- Hamilton, C., & Turton H. (2002). Determinants of emissions growth in oecd countries. *Energy Policy*, 30(1), 63-71.
- HM Treasury (2002). Tax and the environment: using economic instruments. *Her Majesty Treasury*.
- Karakaya, E. ve Özçağ, M. (2003). Türkiye açısından kyoto protokolü'nün değerlendirilmesi ve ayrıştırma (decomposition) yöntemi ile CO₂ emisyonu belirleyicilerinin analizi. *VII. ODTÜ Ekonomi Kongresi*.
- Karakaya, E., ve Özçağ, M. (2004). Sürdürülebilir kalkınma ve iklim değişikliği: uygulanabilecek iktisadi araçların analizi.
- Kayhan, M. (2006). Küresel iklim değişikliği ve Türkiye'ye olası etkileri. *Meteoroloji Bülteni*, 5-12.
- Kohler, D. (2002). No future for mitigating climate change? implementing kyoto-mechanism-contributions by the financial services industry. *Climate Change and Financial Sector*.
- Mert, M. ve Aykan, H. (2022). Büyüme ve emisyonlar arasındaki asimetric nedensellik analizi: Türkiye örneği. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, 36, 235-255.
- Nanduri, M. (1998). An assessment of energy intensity indicators and their role as policy-making tools. *Research Project Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Natural Resources Management in the School of Resource and Environmental Management Report*, (232).
- Ordu, S. (2022). Enerji tüketimi, CO₂ salınımı ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için ardl sınır testi yaklaşımı. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 52-63.
- Öztürk, I., & Acaravcı, A. (2010). CO₂ emissions, energy consumption and economic growth in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14(9), 3220-3225.
- Öztürk, K. (2002). Küresel iklim değişikliği ve Türkiye'ye olası etkileri. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 47-65.
- Öztürk, S. ve Yüksel, Ö. (2019). Karbondioksit salınımı ile büyüme arasındaki ilişki: 1960-2014 Türkiye örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 63-72.
- Pao, H. T., & Tsai, C. M. (2011). Modeling and forecasting the CO₂ emissions, energy consumption, and economic growth in Brazil. *Energy*, 36(5), 2450-2458.
- Proost, S., & Regemorter, D. V. (2003). Climate change policy in european countries and its effects on industry. *Katholieke Universiteit Leuven Faculty of Economics and Applied Economic Sciences Center for Economic Studies Energy, Transport & Environment Working Paper Series*, (2003-5).
- Saatçi, M. ve Dumrul, Y. (2011). Çevre kirliliği ve ekonomik büyüme ilişkisi: çevresel kuznets eğrisinin türk ekonomisi için yapısal kırılmalı eş-bütünleşme yöntemiyle tahmini. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (37), 65-86.

Atf / Citation: Beşballı, S. G. (2023). Çevre sorunları çerçevesinde küresel iklim değişikliği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 500-521. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1388179>

Saboori, B., Sulaiman, J., & Mohd, S. (2012). Economic growth and co₂ emissions in Malaysia: a cointegration analysis of the environmental kuznets curve. *Energy policy*, 51, 184-191.

Shi, A. (2001). Population growth and global carbon dioxide emissions. *IUSSP Conference in Brazil/session-s09*, 1-36.

Şahin, Ü. (2007). Küresel iklim değişikliğine karşı mücadelede sıcak tartışma: “kyoto protokolü ve Türkiye” ya da “Türkiye neden kyoto’yu imzalamalı?”.

Tekbaş, Ö. F., Vaizoglu, S. A., Oğur, R. ve Güler Ç. (2005). Küresel ısınma, iklim değişikliği ve sağlık etkileri. ISBN: 1307-9649.

The Royal Society (2002). Economic instruments for the reduction of carbon dioxide emissions. *Policy Document 26/02*, ISBN: 0 85403 585 0.

Toprak, D. (2006). Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevre politikaları ve mali araçlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 146-169.

Türkeş, M. (1997). Hava ve iklim kavramları üzerine. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, (355), 36-37.

Türkeş, M. (2002). *İklim Değişikliği ve Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Değerlendirme Raporu*.

Türkeş, M. (2003). Sera gazı salımlarının azaltılması için sürdürülebilir teknolojik ve davranışsal seçenekler. V. *Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi: ÇEVRE BİLİM ve TEKNOLOJİ Küreselleşmenin Yansımaları, Bildiriler Kitabı*, 267-285.

Türkeş, M. ve Kılıç, G. (2004). Avrupa Birliği’nin iklim değişikliği politikaları ve önlemleri. *Çevre, Bilim ve Teknoloji, Teknik Dergi*, 2.

Türkeş, M., Sümer, U. M. ve Çetiner, G. (2000). Küresel iklim değişikliği ve olası etkileri. *Çevre Bakanlığı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları*, 1-17.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2023a). *BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi*. <https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa> adresinden 05.09.2023 tarihinde alınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2023b). *Kyoto Protokolü*. <https://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa> adresinden 05.09.2023 tarihinde alınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2023c). *Paris Anlaşması*. <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> internet adresinden 05.09.2023 tarihinde alınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2023a). *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS)*. <https://enerji.gov.tr/evced-cevre-ve-iklim-bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi> adresinden 05.09.2023 tarihinde alınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2023b). *Kyoto Protokolü*. <https://enerji.gov.tr/evced-cevre-ve-iklim-kyoto-protokolu> adresinden 05.09.2023 tarihinde alınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2023c). *Paris Anlaşması*. <https://enerji.gov.tr/evced-cevre-ve-iklim-paris-anlasmasi> adresinden 05.09.2023 tarihinde alınmıştır.

Tüzüner, S. (2007). İklim değişikliği ve enerji. *Dosya EM ENERJİ*, 3, 6-9.

UNEP FI (2006). Adaptation and vulnerability to climate change: the role of the finance sector. *CEO Briefing*, UNEP FI Climate Change Working Group Document.

UNFCCC (2002). *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi*.

UNFCCC (2003). *İklim Özen Göstermek: İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Ve Kyoto Protokolü İçin Kılavuz*.

UNFCCC (2004). *İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi*.

Çevre ve Çekirdek İşgücünün Çalışma Koşullarına İlişkin Değerlendirme: Tekstil Sektörü Üzerine Bir Alan Araştırması*

Assessment of Working Conditions of Peripheral and Core Workforce: A Field Study on Textile Industry

Sıla Meltem Arman Türkmen¹ , Prof. Dr. Levent Şahin²

Öz

İçinde bulunulan ekonomik, kültürel, siyasi koşullar işgücü piyasasının özelliklerini belirlemektedir. Endüstri sonrası dönem, emeğin yaşadığı değişim nedeniyle birçok alanda araştırma konusu olan ve önemi noktasında hemfikre varılan bir niteliğe sahiptir. Çevre ve çekirdek işgücü kavramları, küreselleşmenin emek piyasası üzerindeki etkisi ile işgücünün parçalanma sürecinin eserleridir. Çalışmanın amacı, çevre ve çekirdek işgücünün çalışma koşullarını incelemek; çalışma şekli, gelir ve sosyal güvenlik durumu, işyerinin özellikleri, kariyer durumu konularında benzer yönlerini ve farklılıklarını ortaya koymaktır. Çalışma koşullarının işgücü tarafından değerlendirilmesi, çıkan sonuçların literatürle uyumluluk noktası teori ve pratiğin ilişkisi açısından önem arz eder. Araştırmanın kapsamı; İstanbul ilinde, imalat sanayiinde, tekstil/hazır giyim alanında istihdam edilen ücretli çalışanlardır. Araştırmaya katılan çalışanların demografik özellikleri ve çalışma koşullarına ilişkin verdikleri cevapların (bulguların) dağılımının net biçimde görülebilmesi için frekans analizi uygulanmış ve yüzde değerlerini gösteren frekans tabloları oluşturulmuştur. Çalışmada, çevre ve çekirdek işgücünün, çalışma koşulları, eğitim, nitelik açısından birbirinden farklı özelliklere sahip olduğu, literatür başlığında belirtilen tanımlama ve açıklamalara paralel özelliklere sahip olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Çekirdek İşgücü, Çevre İşgücü, Çalışma Koşulları

JEL Kodları: J3, J4, J8

Abstract

The current economic, cultural, and political conditions determine the characteristics of the labor market. The post-industrial period is a subject of research in many fields, and its importance is agreed upon due to the changes experienced by labor. The concepts of peripheral and core labor force are artifacts of the impact of globalization on the labor market and the fragmentation process of the labor force. The aim of the study is to examine the working conditions of the peripheral and core workforce and to reveal their similarities and differences in terms of working style, income and social security status, workplace characteristics, and career status. The evaluation of working conditions by the labor force and the compatibility of the results with the literature are important in terms of the relationship between theory and practice. The scope of the research is wage earners employed in the textile/ready-to-wear sector in the manufacturing industry in Istanbul. Frequency analysis was applied in the research. In the study, it was concluded that the peripheral and core workforce have different characteristics in terms of working conditions, education, and qualifications, and that they have characteristics parallel to the definitions and explanations stated in the title of the literature.

Keywords: Globalization, Core Workforce, Peripheral Workforce, Working Conditions

JEL Codes: J3, J4, J8

* Bu çalışma Prof. Dr. Levent Şahin'in danışmanlığında tamamlanan Sıla Meltem Arman'a ait "Çevre ve Çekirdek İşgücünün Sosyo-Ekonomik Belirleyicileri: Tekstil Sektöründe Bir Alan Araştırması" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, silameltem.arman@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1974-5152

² İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, levent.sahin@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2648-7825

Giriş

Öznesinin insan olduğu, kültürel, ekonomik ve siyasal koşulların etkileyip şekillendirdiği işgücü piyasaları, muhatap kişilerinin eşit olmayan güç dengeleri temelinde değişim göstermektedir. İlkel dönemden endüstri devrimi sonrasına kadar uzanan, üretim-tüketim dengesinin farklılaşarak piyasa kavramının yerleşmesini sağlayan süreç içerisinde üretim güçleri, üretim ilişkileri, üretim şekli ve toplumsal güç sınıflarını barındırarak işgücü piyasalarının özelliklerini belirlemektedir.

Sanayi Devrimi sonrasında yeni toplumsal sınıflar, yapılar ve kurumlar ortaya çıkmış; emeğin üretimle olan bağı zayıflamaya başlayıp işlerin niteliğinde, sektörlerin ağırlığında meydana gelen farklılaşma, işgücü piyasalarını dönüşüme zorlamıştır. Küreselleşme sürecinde ise, işçi sınıfı, çalışma şekilleri, sendikalar, toplu pazarlık gibi kurum ve yapıların niteliklerinde değişim gerçekleşmiş; sanayileşme aşamasında yaşanan problemler, 1980 sonrası dönemde farklı görünüm kazanmaya başlamıştır. Teknoloji ve bilgiyi merkezine koyan yapı, 21. yüzyılda çalışma kavramı ile zihinlerde canlanan imgeleri ve kavramın gönderme yaptığı çalışma alanlarını oluşturmaktadır. Esnekleşme, hız, risk, rekabet, verimlilik vurgusu yapılan post-modern dönemde işgücünden beklenen kendini devamlı olarak yenileyebilmesi ve tüketimin hızına yetişerek tüketim çeşitliliğinin sürekliliğini sağlayabilmesidir. Bu bağlamda işgücü, bulunduğu piyasaya, sektöre, işyerine, çalışanlara bütün olarak bakmalı ve işin bütünlüğünü görerek planlamalar yapıp, hedefler koymalıdır.

Tarihsel süreç içerisinde üretim ilişkilerinde yaşanan gelişmeler dünyanın yeni düzenini kurgulamış ve etkileri değişimin gerçekleştiği bölgelerle sınırlı kalmamıştır. 1980 sonrası üretim ilişkilerinde meydana gelen değişimin ve “yeni dünya düzeninin” tanımsal karşılığı küreselleşme olarak adlandırılmaktadır. Küreselleşmenin işgücü piyasaları açısından en önemli sonuçları arasında gösterilen işgücü yapısının parçalanarak kutuplu hale getirilmesi, çevre-çekirdek işgücü olarak ayrılmasıdır.

Küreselleşme, işgücü piyasasının eğilimlerini de değiştirmiş, geçici işgücünün emek piyasalarında daha fazla kullanımına doğru bir hareket izlenmiştir. Gelişen yeni iş düzenleri ve istihdam biçimleri (Deery & Jago, 2002) esnekleşme politikaları ışığında korumasız, ücret ve çalışma koşullarında eşitsizliklerin derinleştiği bir yapı ortaya çıkartmaktadır.

Çevre ve çekirdek işgücü sınıflandırılmaları, neoliberal ekonomi politikaları ve küreselleşmenin etkisiyle işgücünün yeniden yapılandırılması ve emek piyasasının dönüşümüne gönderme yapılarak incelenmiş ve tanımlamalar çoğunlukla sonuçlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, çevre ve çekirdek işgücünün özellikleri belirtilirken üzerinde durulan çalışma koşullarının mevcut durumları çalışma şekli, gelir ve sosyal güvenlik durumu, kariyer, işyeri özelliklerine ilişkin bireylerin algıları çerçevesinde incelenecektir.

Çalışma kapsamında birinci başlıkta, çevre ve çekirdek işgücünün kavramsal çerçevesi literatür taraması gerçekleştirilerek çizilmiştir. İkinci başlık altında ise, araştırmanın amaç, kapsam ve veri analizi sürecine değinilmiştir. Son olarak araştırmadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve: Çevre ve Çekirdek İşgücü

Küreselleşmenin etkisiyle istihdam yapısında yaşanan değişimler, işgücü piyasasını çekirdek ve çevre işgücü piyasası olmak üzere iki farklı kutba ayırmıştır. Bir kutupta güvencesiz çalışma koşullarına sahip olanlar (çevre), diğer tarafta ise uzmanlaşarak kendi alternatifini üretmemiş olan güvenceli çalışanlar (çekirdek) yer almaktadır. Bu bölümde işgücü piyasasının iki başlı yapısını temsil eden çevre ve çekirdek işgücü kavramları açıklanarak benzer ve farklı noktaları, ayrıştıkları özellikleri incelenecektir.

1.1. Çevre İşgücü

1980 sonrası yaşanan dönüşümün işgücü piyasaları açısından en önemli sonucu, emeğin niteliksel ve sektörel alanda yaşadığı değişimdir. İşgücü piyasaları içerisinde hizmet sektörünün artan payı, esnek çalışma ilişkileri, kayıt dışı ve enformel istihdamın yaygınlaştırılması, küresel ekonomide ürün çeşitliliği arayışının yanında üretimi gerçekleştiren işgücünün de çeşitliliğinin sağlanması, işgücü piyasaları içerisinde taşeronlaşma ve fason üretime bağlı çevre-çekirdek işgücü şeklinde ikili bir yapı oluşmasına neden olmaktadır. Özellikleri açısından iki işgücü grubu incelendiğinde sınıflandırmaların eğitim, vasıf, ücret ve çalışma koşulları bakımından temellendirildiği görülmektedir. İşgücü açısından niteliksel ve niceliksel yönlerden farklılaşmalar söz konusudur.

Literatürde, değişen çalışma biçimlerinin yansıması çevre ve çekirdek işgücü ile ilgili tanımlama ve sınıflandırmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar içerisinde öne çıkanlar aşağıda düşünür ve yazarların ismi de belirtilerek gösterilmektedir.

Koray'a göre çevre işgücü; işgücünün büyük bir kısmını oluşturmasına rağmen istihdam olanakları ve çalışma koşulları giderek kötüleşen, sendikalaşma ihtiyacının gün geçtikçe artmasına karşın sendikalaşmanın giderek azaldığı, güvencesiz ve işveren tarafından belirlenen çalışma koşulları altında çalışmaya zorlanan işgücüdür (Koray, 2012).

Yalınpala çevre işgücünü; firmaların küresel ekonomide rekabet edilebilirliğini arttıran, sürekli istihdam edilebilirliğin söz konusu olmadığı; yeni teknolojik ve üretim tekniklerinin ihtiyaç duyduğu yeteneklere nitelik olarak sahip olmayan ve emeğin emek-yoğun sürecini üstlenen işgücü olarak tanımlamaktadır (Yalınpala, 2002).

Şimşek, çevre işgücünün bulunduğu yapının özelliklerini; artan ücret farklılıkları, istihdam güvencesi yokluğu, yaygınlaşan esnek çalışma biçimleri, gelir dağılımının giderek bozulması, işsizliğin artması, sosyal güvencesizlik olarak sıralamaktadır. Şimşek de küreselleşen piyasalar içerisinde yabancı sermayenin durumuna dikkat çekerek çevre işgücünü; rekabette başarılı olmaya çalışan, ihracat sektörlerinin rekabet edebilme gücünü arttırmaya çalışan devlet politikalarının güçlü olabilmek adına uyguladıkları politikaların gölgesinde kalan, görmezden gelinen ve önemsenmeyen çalışanlar ordusu olarak ifade etmektedir (Şimşek, 2016).

Uyanık, çevre işgücünü tanımlarken; düşük ücret, düzensiz istihdam, düşük değerli işler üzerinden yola çıkmaktadır. Kısmi süreli veya geçici süreli çalışan, çevre veya taşeron firmalarla veya evden parça başı üretim üzerinden işgören, "düşük değerli" işler olarak adlandırılan işlerin öznesi olan çevre işgücü, eğitim düzeyi düşük, sendikalaşma oranlarının az olduğu firmaların çalışanı, ekonomide de önemsenmeyen kesim olarak algılanan bir

sınıflamada yer almaktadır. İşgücü piyasalarındaki eğilimin yönü; iş güvencesinin çok düşük olduğu ya da hiç olmadığı, hızla ve maliyetsiz şekilde işten çıkarılabilecek olan çevre işgücüne doğru seyir izlemektedir (Uyanık, 1999).

Kazgan ise çevre işgücünün özelliklerini vasıf seviyesi düşük, düşük ücret seviyelerine sahip ve sosyal haklardan yararlanamayan çalışan grubu şeklinde sıralamaktadır. Esnekleşme uygulamalarının artması ile birlikte hızla yayılan taşeron sistemi işgücünün parçalanma sürecini hızlandırarak düşük maliyetlerle çalışmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durumun ücretleri ve sendikal sistemi baskıladığını vurgulayan Kazgan; çevre işgücünün, çekirdek işgücünde görülen mobilite ayrıcalığına sahip olmadığını ve istihdam alanının yerel pazarla sınırlandırıldığını ifade etmektedir (Kazgan, 2015).

Lordoğlu ve Özkaplan “geçici işgücü” olarak ifade ettikleri çevre işgücünü, güvencesiz istihdamın yaygın olduğu alanlarda çalışan işgücü olarak sınıflandırmaktadırlar. Çevre işgücü; enformel istihdam biçimlerinin uygulandığı, üretim veya hizmetle ilgili belirli işlerin parçalanarak taşeron firmalara aktarıldığı işyerlerinde, ücretleri düşük, sosyal haklardan uzak ve olumsuz çalışma koşullarında istihdam edilmektedir (Lordoğlu ve Özkaplan, 2014).

Atkinson esnek firma modelinde ise çevre işgücü, birincil ve ikincil çevresel grup olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birincil çevresel grup, çekirdek işgücüne benzer olarak tam süreli ve belirsiz süreli iş sözleşmesiyle çalışmakla birlikte kariyer olanakları sınırlı ve iş güvencesine daha az erişim sağlayabilen işgücünden oluşmaktadır. Birincil çevresel gruba vaat edilen uzun ve başarılı bir kariyer yolculuğu yerine sadece iştir, firma içerisinde karar alma süreçlerinde bulunmamakta ve çekirdek işgücünün firma hedeflerini benimseme, güvenceli çalışma koşulları ve yüksek ücret gibi haklara sahip olmamaktadır (Atkinson, 1984: 31).

İkincil çevre grubu ise, kısmi süreli çalışanlar, kamu destekli stajyerler, belirli süreli iş sözleşmesiyle çalışanlar, iş paylaşımı, gecikmiş işe alım gibi alt gruplardan oluşmaktadır. İkincil çevre grubu, firmaların sayısal esnekliğini, diğer bir ifadeyle işgücü niceliğini değiştirebildiği alanı sağlamaktadır. Firmalar, atipik çalışma biçimleriyle değişen ekonomik koşullara göre işgücünü sağlayabilmektedir. Diğer yandan sayısal esneklik, kısa dönem işgücü maliyetleri (ücret) ile uzun dönem işgücü maliyetlerini (kıdeme bağlı haklar) düşürerek, firmalara avantaj sağlayabilmektedir. (Atkinson, 1984).

İkincil çevre grubunu oluşturan atipik çalışma biçimlerine duyulan ihtiyaç, küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Küresel alanda rekabet ederek kendi varlığını sürdürmek zorunda olan firmalar, düşük maliyetli ve seri üretimi tercih etme yoluna gitmektedir. Tipik istihdam edilenlerin işgücü maliyetlerinin azaltılması, sürekli değişim içerisinde olan işgücü piyasasına kısa sürede uyum sağlanması ve çekirdek işgücünün korunması amacıyla çevre işgücüne ihtiyaç duyulmuştur. Bu hususta Şenkal, küreselleşme sonucunda esnek istihdam artışının, işletmeleri küresel rekabete uyum sağlayarak rekabet gücünü artırma yoluna sevk ettiğini ve bu nedenle çalışanların daha fazla nasıl yararlanabileceklerini hesaplamaları gerektiğini ifade etmektedir (Şenkal, 2007).

Genel anlamda yukarıda yapılan tanımlar ve sınıflandırmalar ışığında çevre işgücünün çerçevesi çizilmektedir. Çevre işgücü güvencesiz çalışma koşullarına sahip, geleneksek olmayan diğer bir ifadeyle atipik istihdam biçimleriyle istihdam edilen, genellikle nitelik

gerektirmeyen işlerde çalışan, ücret seviyesi düşük, sendikası ve çekirdek işgücünü destekleyen işgücünden oluşmaktadır. Çevre işgücünde çalışanın çalışma koşulu tercihleri ve firmaların sağladığı koşulları arasında farklılıklar ve uyumsuzluklar bulunmaktadır (Deery & Jago, 2002).

1.2. Çekirdek İşgücü

İşgücü piyasasının diğer kutbunu oluşturan ve özellikleri açısından çevre işgücünün tersi niteliklere sahip olan çekirdek işgücü içinde farklı sınıflandırma ve tanımlar bulunmaktadır. Koray'a göre çekirdek işgücü; özgürlük alanı geniş, çalışma koşulları oldukça doyurucu, güvenceli istihdamın söz konusu olduğu işgücü yapısını tanımlamaktadır. Koray, çevre ve çekirdek işgücü ayrımının nitelikli-niteliksiz ya da ucuz-pahalı işgücü üzerinden meydana gelmediğini, emek piyasasında yer alan sadece belirli ve azınlıkta kalan bir kesimin "ayrıcalıklı" koşullardan yararlandığını; geriye kalan ve işgücünün büyük bir kısmını oluşturan kişilerin ise çevre işgücü olduğu ifade etmektedir. Çekirdek işgücünün iş ilişkileri ve çalışma koşulları "insan kaynakları yönetimi" adı altına yürütülen çalışmalarla belirlenmekte ve iş sürecinin merkezinde rol üstlenen işgücü sürekli eğitimlerle desteklenmektedir. İyi koşullarla çalışan çekirdek işgücünün sürdürülebilirliğini sağlaması, işletmenin hedefleriyle bütünleşmesi ve bu doğrultuda çalışmalar yapmasıyla ilişkilendirilmiştir. Şirketle bütünleşme dışında sosyal, siyasal ya da sınıfsal birlik istenilen ve desteklenen bir durum değildir (Koray, 2012).

Yalınpala çekirdek işgücünü; dönüşen ekonomik sistemde yeni teknolojilerin ve üretim tekniklerinin öngördüğü yeteneklere sahip, sürekli istihdam güvencesi ile çalışan, işlerin vasıf gerektiren süreçlerinde yer alan işgücü olarak ifade etmektedir (Yalınpala, 2002).

Şimşek, çekirdek işgücünün özelliklerini sıralarken; sosyal güvence, istihdam güvencesi ve bunun uzantısı olarak daha düşük işsizlik durumu ile karşılaşmaları üzerinde durmaktadır. Teknolojinin yaygınlaşması nitelikli işgücüne olan talebi arttırmış ve merkezde yer alan işgücünü öncül konuma yükseltmiştir. Tablo 1'de de belirtilen; iyi eğitim almış, kurumsal olarak nitelikli, iyi ücret, düşük devir gücü, yüksek kariyer beklentisi ile karşılaşan işgücü çekirdek işgücünün ayırt edici çalışma koşullarını oluşturmaktadır (Şimşek, 2000).

Uyanık, çekirdek işgücünü tanımlarken, yüksek ücret, düzenli istihdam, işlerin değerleri üzerine vurgu yapmaktadır. Tam gün süreyle çalışan, iş güvencesine sahip, "yüksek değerli" olarak adlandırılan işlerin öznesi olan çekirdek işgücü, eğitim düzeyi yüksek, sendikalaşma oranlarının yüksek olduğu firmaların çalışanı, ekonomide de önemli kesim olarak algılanan bir sınıflamada yer almaktadır (Uyanık, 1999).

Kazgan ise çekirdek işgücünün özelliklerini vasıf seviyesi yüksek, küresel pazar kapılarının açık olduğu, yüksek ücret seviyelerine sahip ve sosyal haklardan yararlanan çalışan grubu şeklinde sıralamaktadır. Ancak Kazgan, daha önce "çekirdek işgücü" olarak adlandırılan sermaye yoğun endüstrilerde çalışan merkez işgücünün nitelik değiştirdiğini, günümüz "çekirdek işgücünün" üretim ve hizmet sektörlerinde yoğunlaştığını vurgulamaktadır. Bu durum gelişmiş ülkeler ya da gelişmekte olan ülkeler karşılaştırması fark etmeksizin çevre işgücü içerisinde sendikalaşmayı etkilemekte ve olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Küreselleşmenin emek piyasası açısından en önemli sonuçlarından biri olan, firmaların

“rekabet edilebilirliğini” koruyan esneklik uygulamaları sendikalı işçi sayısının azalmasında önemli rol oynamaktadır (Kazgan, 2015).

Lordoğlu ve Özkaplan ise çekirdek işgücünü sürekli ve merkez işgücü şeklinde tanımlamakta, güvenceli istihdamın etken konumunda olduğu işgücü olarak sınıflandırılmaktadır (Lordoğlu ve Özkaplan, 2014). Çekirdek işgücü, formel istihdam biçimlerinin uygulandığı firmalarda yüksek ücretle, sosyal güvenlik ve düzgün çalışma koşullarına sahip olarak çalışmaktadır. Tablo 1’de literatürde elde edilen tanımlamalar sonucunda çalışma koşulları karşılaştırılmış ve tanımlamaları bir bağlam içerisine koymayı amaçlamıştır. Özellikleri genel hatlarıyla belirtilen çekirdek işgücü, “sürdürülebilir iş ve yaşanılabilir iş alanı” içerisinde yer alan işgücü şeklinde ifade edilebilir.

Tablo 1

Çekirdek-Çevre İşgücünün Genel Çerçevesi

Çekirdek İşgücü	Çevre İşgücü
Yüksek eğitim düzeyi	Düşük eğitim düzeyi
Yüksek nitelik düzeyi	Düşük nitelik düzeyi
Yüksek beceri düzeyi	Düşük beceri düzeyi
İstikrarlı istihdam olanakları	Düzensiz istihdam kayıtları
Yüksek iş güvencesi	Düşük iş güvencesi
Düşük işgücü devri	Yüksek işgücü devri
Merkezi ve önemli sorumluluklar	İşe ilişkin daha az sorumluluk
İyi çalışma koşulları	Kötü çalışma koşulları
Yüksek ücret	Düşük ücret
Yüksek mesleki eğitimi olanakları	Düşük mesleki eğitim olanakları
Yüksek terfi fırsatları	Düşük kariyer beklentisi
Sendikalı işgücü	Düşük sendikalaşma
Dışarıdan kolay istihdam edilemeyen	İstihdam edilmesi görece daha kolay

Kaynak: J.R. Shackleton’dan (1995: 35) aktaran Şimşek’ten (2000) uyarlanmıştır.

Şekil 2

İşgücü Piyasaları

Kaynak: Loveridge’den (1983:159) aktaran Hakim’den (1990:159) uyarlanmıştır.

Şekil 1’de görüldüğü gibi işgücü piyasası iç ve dış işgücü piyasalarının birincil ve ikincil işgücü piyasalarıyla kesişmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Firmanın merkezi “iyi iş

olanaklarına” sahip, birincil sektördeki işlerden oluşmaktadır. İlgili işler, kalıcı, tam zamanlı, çoğunlukla orta ve üst düzey yönetime karşılık gelen, yüksek terfi ve istikrarlı kazanç imkânlarına, firmaya özgü beceri ve niteliklere sahip çalışanlardan oluşmaktadır. Çoğunlukla sözleşmeli, dışarıdan istihdam edilen profesyonel ve vasıflı zanaat işleri birincil dış pazar içerisinde yer almaktadır. Yarı zamanlı, düşük terfi imkânına sahip ve düşük kazançlı işler ikincil iç pazarın özellikleridir. İkincil dış sektör ise mevsimlik, gündelik, kısa süreli sözleşmelerle istihdam edilen kişileri kapsamaktadır (Hakim, 1990).

Atkinson’a göre ise çekirdek işgücü; yöneticiler, tasarımcılar, teknik satış elemanları, kalite kontrol elemanları, teknikerler, esnaflar gibi sürekli, tam süreli, kariyer sahibi işçilerden oluşmaktadır. Çekirdek işgücünün temel özelliği yeteneklerinin kolayca ikame edilememesidir (Atkinson, 1984:30). Atkinson’un esnek firma modeli, çekirdek ve çevre işgücü yapısını açıklamaktadır. Esnek firma yapısının merkezinde bulunan çekirdek işgücü, piyasasının değişen koşullarına karşı kendisini korumaktadır. Çekirdek işgücünün çevresi, gelişen veya daralan piyasa koşullarına göre paralel olarak değişim gösterebiliyorken, çekirdek işgücü birincil işgücü piyasasını, diğer bir anlatımla yüksek vasıflı, kısmen güvenceli ve sendikalı işgücünü oluşmaktadır (Çelik, 2007).

Benzer şekilde Dyer, çekirdek işgücünün, karar alma süreçlerine katılım sağlayan, doğrudan organizasyonda istihdam edilen işgücü olduğunu belirtir. Dolayısıyla, çekirdek işgücü, iş güvencesine sahip ve organizasyon içerisindeki önem ve yeteneklerine göre yüksek ücret alan işgücü olarak karşımıza çıkar (Dyer, 1998).

Çekirdek işgücü tanımlarının genel yapısına bakıldığı taktirde işgücünün, nitelikli, yüksek beceri ve eğitim düzeyine, iş güvencesine sahip, iş tanımları uzmanlık alanlarına göre belirli ve yüksek ücret seviyesine sahip çalışanlardan oluştuğu görülmektedir. Çekirdek işgücünde çalışan kişiler, genellikle iş alışkanlığı ve disiplinine sahiptir. Çalıştıkları alanlar genelde istikrarlı ve devamlılığı olan işlerdir. Sendikalaşma gibi mesleki dayanışma ağlarının yoğun olduğu sektörlerde çalışan işgücü, sendikalara üye olarak yan ödemeler ve haklar olarak gelir düzeyini yükseltme imkânlarına sahiptirler (Yılmaz ve Sarpkaya, 2023). Çekirdek işgücünün, işgücü piyasası içerisinde sürekli istihdam durumunda yer alması işçi devir oranlarının düşük olmasını sağlar. İşgücü sahip olduğu koşulların uzantısı olarak işten doyum sağlar, yüksek iş disiplinine sahiptir (Tuzcu, 2021).

Çekirdek işgücü esnek çalışma biçimleri (atipik) içerisinde geleneksel olarak istihdam edilen işgücüdür. Diğer bir ifadeyle çekirdek işgücü, tipik çalışma biçimi olarak belirsiz süreli iş sözleşmesiyle çalışan tam süreli çalışanları ifade etmektedir (Uyanık, 2015). Tipik (geleneksel) çalışma biçimleri çalışanların, iş güvencesine sahip olmalarının yanı sıra aidiyet duygularını da geliştirmektedir. Belirli süreli iş sözleşmesinin özellikleri neticesinde ücrete ve kıdem süresine bağlı haklar koruma altına alınır. Bu anlamda sadece istihdam güvencesi değil, iş sözleşmesinden ve kanundan doğan haklar da güvence altındadır.

Diğer çalışanlara göre çalışma koşullarında daha avantajlı olan çekirdek işgücü, konumunu korumak için işyeri bağlılığını sürekli muhafaza etmek ve arttırmak zorundadır. Özveri, çekirdek ve çevre işgücü olarak yapılan ayrımın, çalışanlar arasında rekabeti arttırdığını da vurgulamaktadır (Özveri, 2014).

Çekirdek işgücü, şirket içi kariyer basamaklarında yükselme imkânına, kalıcı istihdam edilme güvencesine sahip, yüksek vasıflı çalışanlar tarafından karakterize edilmektedir. Kolayca satın alınamayan ve ikame edilemeyen becerilere sahip olan “çekirdek işgücü” firmaların eğitim, kariyer, iş sağlığı ve güvenliği, ücret olanaklarından en fazla faydalanan kişilerdir (Deery & Jago, 2002).

Deery ve Jago, çevre ve çekirdek işgücünün eğitim, terfi fırsatları ve iş güvenliği özelliklerini araştırdıkları çalışmalarında; çekirdek işgücünün eğitim, terfi fırsatları ve iş güvenliğine daha yüksek erişim sağladığı düşüncesine sahip oldukları sonucunu elde etmişlerdir (Deery & Jago, 2002).

2. Amaç, Kapsam ve Metodoloji

İşgücü piyasaları, temelinde insan unsurunu barındırmasından ötürü önemli bir farklılığa sahiptir. Bu farklılık, emeğin kişiliğinden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini ve işgücü piyasasında muhatap olduğu güç dengelerinin karşısında eşit olmadığını vurgulamaktadır. İşgücü, zorunluluk ve kısıtlılıkları sebebiyle kendi şartlarını oluşturması noktasında sınırlı seçim alanına sahiptir. Üretim ilişkilerinin tarihsel dönüşüm aşamalarından en çok etkilenen taraf olması, işgücünün çalışma koşullarının incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Araştırmanın amacı, küreselleşme süreci ile birlikte işgücü ve istihdam yapısında gerçekleşen değişimin en önemli yansıması olan, emeğin parçalanarak kutuplaşması sonucunda ortaya çıkan çevre ve çekirdek işgücünün çalışma koşullarının incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda işgücünün kariyer durumu, çalışma şekli, gelir ve sosyal güvenlik durumu, işyerinin özellikleri incelenecek, çalışan kişilerin mevcut sosyo-ekonomik özelliklerine ilişkin algıları değerlendirilecektir.

2.1. Evren ve Örneklem

Emek piyasasının ikili yapısı, sendikasılaştırma, taşeron çalışma ilişkileri, hizmet sektörünün büyüme süreçlerine koşut olarak ayrışmaktadır (Toptaş, 2016: 28). İkili yapıyı en iyi ortaya koyabilecek örneklerden biri hizmet sektörünün içerisinde yer alan tekstil sektörüdür. Araştırmanın evrenini; İstanbul ili ve ilçelerinde faaliyet gösteren tekstil-konfeksiyon işletmelerinde üretim ve yönetim süreçlerinde çalışan işçiler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında tespit edilen işletmelerde çalışan işçiler, araştırma evrenini oluşturmuştur. Evren biriminin çok sayıda olması, işletmelerin dağınık bir coğrafi yapı içerisinde bulunması nedeni ile işletmelere ulaşımında yaşanan güçlükler sonucu, örnekleme toplam 15 (8 yönetim merkezi ve 11 üretim merkezi) işletme alınmıştır. Bu işletmeler arasından araştırmayı kabul eden (5 yönetim merkezi 10 üretim merkezi) çalışanlara anket yöntemi uygulanmıştır. Veriler, 2016 yılı içerisinde toplanmıştır. Araştırmayı katılan 15 tekstil-konfeksiyon işletmesinde toplam 150 kişi ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. 150 ankette 7 tanesi hatalı doldurulduğu tespit edilmiş, 143 anket değerlendirilmeye alınmıştır.

Küreselleşme sürecinden önemli oranda etkilenen tekstil ve hazır giyim dünya ekonomisi içerisinde etkili bir yere sahiptir. Sektör emek-yoğun teknoloji üzerinden sistemini yürütmekte ve bu doğrultuda çalışan grubu oluşturan kesim ağırlıklı olarak vasıfsız işgücü olarak nitelendirilmektedir (Eraslan, Bakan ve Helvacıoğlu Kuyucu, 2008). Tekstil-konfeksiyon sektörünün seçimindeki temel nedenler; tekstil sektörünün istihdam oranının artış gösteren

seyri, sektör içerisinde hem yüksek hem de düşük nitelikli işgücünün yoğun bir şekilde yer alması, sektör içerisinde yer alan işgücünün yönetim süreçlerinde ve üretim sürecinde çalışanlar noktasında farklılıklar içermesidir. Araştırma alanı olarak İstanbul ili seçilmiştir. İstanbul ilinin seçilmesinin sebepleri; tekstil sektörü açısından çevre ve çekirdek işgücüne ulaşılabilirliği ve karşılaştırılabilirliği noktasında uygun olması ve araştırmacının doğru ve güvenilir bilgi alabilmesi açısından bildiği firmaların olmasıdır.

2.2. Veri Toplama Yöntemi

Çalışmada verilerin elde edilmesi için öncelikle literatür taraması yapılmış, çevre işgücü ve çekirdek işgücünün yapısı, nitelikleri, özellikleri, işgücü piyasasındaki mevcut durumları, sorunları ve bunlarda etkili olan faktörler konusunda, literatürdeki ilgili kitap, makale, rapor vb. kullanılarak araştırmada temel hareket noktasını oluşturan kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. Araştırma esas itibari ile alan araştırması niteliğindedir. Veri toplama teknikleri olarak anket ve gözlem teknikleri kullanılmıştır. Anket uygulaması sürecinde, çalışanlarla sohbetler yapılmış, bu sohbetlerde gözlemlere dâhil edilerek, notlar şeklinde yazılmış ve önemli veri kaynakları olarak kullanılmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Alan araştırması tamamlandıktan sonra, ücretli çalışanların anket formları numaralandırılarak, veri girişleri bilgisayarda ortamında gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 22.00 istatistik programı ile değerlendirilmiştir. Ankete katılanların demografik özellikleri, çalışma şartlarının oluşumuna ilişkin sorulara verdikleri cevapların (bulguların) dağılımının net biçimde görülebilmesi için frekans analizi uygulanmış ve yüzde değerlerini gösteren frekans tabloları oluşturulmuştur.

Çevre ve çekirdek işgücü olarak çalışanların sınıflandırılmasında gözetilen unsur unvandır. Gerçekleştirilen alan araştırması içerisinde çekirdek işgücü idari kısımda, pazarlama bölümünde, muhasebe biriminde, insan kaynakları alanında, bilişim hizmetleri ve diğer olarak belirtilen tasarımcı ve modelistler; çevre işgücü ise büro elemanı, ustabaşı ve işçiden meydana gelmektedir.

3. Araştırmanın Bulguları ve Değerlendirilmesi

Bu çalışma kapsamında çevre ve çekirdek işgücünün çalışma koşulları incelenmiştir. Emek, sosyo-ekonomik faktörlerin etkisiyle kendisini birincil ve ikincil işgücü piyasalarında konumlandırmaktadır. Literatürde tanımsal olarak ifade edilen “çevre işgücü: eğitimi ve ücret düzeyi, niteliği düşük işgücü, çekirdek işgücü: eğitimi ve ücret düzeyi, niteliği yüksek işgücü” özelliklerinin uygulama alanlarında karşılıkları incelenmiş ve yapılan analizler doğrultusunda aşağıda açıklanan bulgulara ulaşılmıştır.

3.1. Demografik Bilgiler

Araştırmanın kapsamına giren çevre ve çekirdek işgücünün yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında; çekirdek işgücünün ağırlıklı olarak 25-34 (%46,7), çevre işgücünün ise 35-44 (%30,6) yaş gruplarından oluştuğu görülmektedir. Genç işgücü belirgin bir şekilde çevre işgücünde yoğunlaşmaktadır. Çekirdek işgücünün yalnız %8,9’u genç işgücünden oluşurken, çevre işgücünde bu oranın %24,5 olduğu görülmektedir. Bu durumun eğitim

hayatından erken kopup, düşük eğitim düzeyiyle çalışma hayatına katılmak zorunda kalan yahut eğitimlerine devam etmekle birlikte özellikle esnek çalışma düzeniyle istihdam edilen kitleden kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 2

Demografik Bilgiler

Yaş	Çekirdek İşgücü		Çevre İşgücü		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
15-24	4	8,9	24	24,5	28	19,6
25-34	21	46,7	28	28,6	49	34,3
35-44	15	33,3	30	30,6	45	31,5
45 ve Üzeri	5	11,1	16	16,3	21	14,7
Toplam	45	100	98	100,0	143	100,0
Cinsiyet						
Kadın	21	46,7	49	50,0	70	49,0
Erkek	24	53,3	49	50,0	73	51,0
Toplam	45	100,0	98	100,0	143	100,0
Eğitim	Çekirdek İşgücü		Çevre İşgücü		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İlkokul	0	0,0	11	11,2	11	7,7
Ortaokul	1	2,2	50	51,0	51	35,7
Lise Mezunu	2	4,4	21	21,4	23	16,1
Ön Lisans ve Lisans Mezunu	42	93,3	16	16,3	58	40,6
Toplam	45	100,0	98	100,0	143	100,0

Çevre işgücünün dörtte birinin 24 ve daha küçük yaşlarda çalışan kişilerden oluşması işin niteliğine göre genç yaş grubunun tercih edilmesini açıklamaktadır. Tekrarlanan ve basit işlerden oluşan üretim sürecinde daha çok gençler tercih edilmekte ve özellikle kadın işgücünden yararlanılmaktadır.

Cinsiyet açısından araştırma kapsamına giren işgücünün yapısı incelendiğinde, çekirdek işgücünün %53,3'ünün erkeklerden, çevre işgücünün ise %50'sinin kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Her ne kadar iki sektör arasındaki kadın erkek oran dağılımı birbirine yakın olarak görülüyor olsa da çevre işgücünde istihdam edilen kadınların niteliksel özellikleri ve esnek çalışma şartlarına daha yatkın olması onların ucuz işgücü olarak tasvir edilmesine ve daha çok tercih edilebilir konumda bulunmasına yol açmaktadır. Şüphesiz ki, emek- yoğun, eğitim seviyesi daha düşük işgücü olarak kadın emeği, ikincil piyasada düşük ücret "ödenebilirliği" sayesinde rekabet edilebilir koşulların altyapısının oluşumunda işveren açısından bazı "avantajlar" sağlamaktadır. Genel olarak, ankete katılan çevre ve çekirdek işgücünün yaş ve cinsiyete göre dağılım oranları incelendiğinde birbirlerinden farklı özellikler sergilediği sonucuna varılmaktadır.

Araştırma kapsamında çekirdek işgücünün eğitim düzeyi yüksek, çevre işgücünün eğitim düzeyi ise düşük olarak görülmektedir. Buna göre, çekirdek işgücü %93,3 oranında ön lisans ve lisans mezunu eğitim düzeyinde iken, çevre işgücünün %62,2'si lise altı mezun durumundadır. Çekirdek işgücünün sadece %2,2'si lise altı eğitim düzeyinde yer almaktadır. Açıklamalara uygun bir şekilde, çekirdek işgücünün iyi eğitim almış ve nitelik düzeyi yüksek kişilerden oluştuğu görülmektedir.

Küreselleşme ile birlikte sektörler arasında yaşanan değişim, hizmetler sektörünün görece ağırlığını arttırmakta ve “bilgi işçisi” olarak ifade edilen çalışanlara kapılarını daha fazla açarak onları öncelikli duruma getirmektedir. Bilgi toplumunda belirleyici rolü bilginin üstleniyor oluşu (Yalınpala, 2002: 289), eğitim düzeyinin artması ve yeni çalışan ordusunun eğitime ve niteliğe önem vermeleri sonuçlarını ortaya çıkarmaktadır.

Düşük ücretler ve olumsuz çalışma koşullarında, emek-yoğun sektörlerde çalışan çevre işgücü ise vasıfsız ve düşük eğitilmiş işgücü olarak nitelendirilmektedir. Sonuçlar, çevre işgücünün kötü eğitim almış ve nitelik düzeyi düşük olarak tasvir edilmesini de destekler niteliktedir. Çevre işgücünün sadece % 16,6’sının yükseköğrenim olarak ifade edilen ön lisans ve üzeri eğitim düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Çevre işgücü, sahip olduğu düşük eğitim düzeyi ve ekonomik koşulları nedeniyle ikincil işgücü piyasasında yoğunlaşmaktadır.

Çevre ve çekirdek işgücünün kilit sosyo-ekonomik özelliği olma rolünü üstlenen eğitim, işgücü piyasasında ücretleri ve çalışma şartlarını etkilemesi açısından önemlidir. Anket ve gözlem sonuçları doğrultusunda öğrenim düzeyi düşük olan kişilerin ağırlıklı olarak emek-yoğun işlere yöneldikleri; ikincil işgücü piyasaları içerisinde yer alan işlerde çevre işgücüne düşük ücret, güvencesiz istihdam ve olumsuz çalışma koşullarının sunulduğu görülmektedir.

3.2. Kariyer Durumu

Ankete katılan işgücünün kariyer durumunun ortaya konulabilmesi için kıdem durumu, çalışma sebebi ve unvanı temel kistaslar olarak incelenmiştir. Çekirdek işgücünün kıdem durumu incelendiğinde, çalışanların %35,6’sının 1-5 yıllık zaman dilimi aralığında çalışma yaşamında bulunduğunu görülmektedir. Çekirdek işgücünün %25,4’ü 6-10 yıldır, %20’si ise 15 yıl ve üzeri aktif çalışma hayatında bulunduğunu ifade etmişlerdir. Çevre işgücünün kıdem durumu incelendiğinde ise, yoğunluğu oluşturan %28,6’sının 1-5 yıl arası kıdeme sahip olduğu, %24,5’lik dilimin ise 15 yıl ve üzeri çalışma hayatının içerisinde yer aldığı görülmektedir. 1 yıldan az tecrübesi olanların çevre işgücü içerisinde yoğunlaşması, eğitimini yarıda bırakan ve 15-24 yaş aralığında bulunan genç işgücünün çevre işgücü içerisinde daha fazla yer almasından kaynaklanmaktadır.

Çevre ve çekirdek işgücünün çalışma sebeplerine bakıldığı zaman çıkan sonuç ekonomik sorumluluk olarak görülse de çekirdek işgücünde ekonomik sorumluluk, üretken olma kaygısı ve isteği, aldığı eğitimi taçlandırmak yanıtlarının yüzdesel oranları birbirine çok yakındır. Bu durum, çekirdek işgücünün eğitim seviyesinin yüksek olması, yetiştiği ve çalışma kavramını oluşturduğu aile ve koşulları ile bağlantılıdır. Çalışma ve iş kavramına bakış açısı nitelikte de orantılı olarak değişim göstermekte ve anlam kazanmaktadır. Çevre işgücünün %75,5 gibi yüksek bir oranı çalışmayı ekonomik sorumluluk amacıyla, %6,1’i ise aile baskısı sebebiyle gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Emek yoğun ve düşük nitelikli işler olarak adlandırılan işlerde görev alan çevre işgücü, kendisini yenileyebilecek ve geliştirebilecek konumda ve şartlarda görmediği için çalışma kavramına ekonomik açıdan anlam yüklemektedir.

Tablo 3

Çekirdek-Çevre İşgücü Kariyer Durumu

Kıdem Durumu	Çekirdek İşgücü		Çevre İşgücü		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1 yıldan az	3	6,7	14	14,3	17	11,9
1-5 yıl	16	35,6	28	28,6	44	30,8
6-10 yıl	11	24,4	21	21,4	32	22,4
11-15 yıl	6	13,3	11	11,2	17	11,9
15 yıl ve üzeri	9	20,0	24	24,5	33	23,1
Toplam	45	100,0	98	100,0	143	100,0
Çalışma Sebebi						
Ekonomik sorumluluk	16	35,6	74	75,5	90	62,9
Aile baskısı	1	2,2	6	6,1	7	4,9
Üretken olmak kaygı ve isteği	14	31,1	7	7,1	21	14,7
Aldığım eğitimi taçlandırmak	13	28,9	4	4,1	17	11,9
Diğer	1	2,2	7	7,1	8	5,6
Toplam	45	100,0	98	100,0	143	100,0
Unvan						
Büro Elemanı	0	0,0	12	12,2	12	7,7
Ustabaşı	0	0,0	7	7,2	7	4,2
İşçi	0	0,0	79	79,6	79	53,8
İdari Hizmetli	13	28,9	0	0,0	13	9,1
Pazarlama	4	8,9	0	0,0	4	3,0
Muhasebe	5	11,1	0	0,0	5	3,5
İnsan Kaynakları	7	15,6	0	0,0	7	4,2
Bilişim Hizmetleri	4	8,9	0	0,0	4	3,0
Diğer	12	26,7	0	0,0	13	9,1
Toplam	45	100,0	98	100,0	143	100,0

Çekirdek ve çevre işgücü ayrımının başlıca unsuru olarak gözetilen unvan, kariyer durumunun açıklanması hususunda da önemlidir. Yapılan alan araştırmasında çekirdek işgücü; idari kısımda, pazarlama bölümünde, muhasebe biriminde, insan kaynakları alanında, bilişim hizmetleri ve diğer olarak belirtilen tasarımcı ve modelistler; çevre işgücü ise büro elemanı, ustabaşı ve işçiden meydana gelmektedir. Ankete katılan çekirdek işgücünün %28,9'u idari bölümde, %15,6'sı insan kaynaklarında, %11,1'i muhasebede, %8,9'u pazarlamada, %8,9'u bilişim hizmetlerinde faaliyet göstermektedir. Çekirdek işgücünün diğer olarak işaretlediği alan ise tasarımcılığı ve modelistliği içermektedir. Ankete katılan çevre işgücünün, %79,6'sı işçiden, %12,2'si büro elemanından, %7,2'si ise ustabaşından oluşmaktadır.

3.3. Çalışma Şekli

Ankete katılan çekirdek işgücünün %89,9'u firmalarında esnek çalışma uygulamalarının olmadığını, çevre işgücünün %93,9'u ise işyerlerinde esnek çalışma modellerinin uygulandığını belirtmektedir. Esnek çalışma modellerinin özellikle çevre işgücünün çalışma şeklinde ortaya çıkmasının temel sebebi, vardiyalı iş düzeninin yaygın olarak görüldüğü atölyelerde istihdam edilmeleridir. Esnekleşme sürecinde; firmalar, merkezlerini oluşturacak işgücü olarak adlandırdıkları çekirdek işgücünü, çok sayıda kişi arasından, yeni teknolojilerin ve üretim tekniklerinin öngördüğü yeteneklere sahip olma özellikleriyle seçmektedir. Dışarıda kalan çevre işgücü ise, merkez işgücünün sürekliliğinin diğer yansıması olarak geçiciliği temsil ederek ve esnekleşmenin yolunu açtığı atipik istihdam ilişkileri altında emeklerini ortaya koymaktadır.

Tablo 4

Çekirdek-Çevre İşgücü Çalışma Şekli

Esnek Çalışma Durumu	Çekirdek İşgücü		Çevre İşgücü		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	5	11,1	92	93,9	97	67,8
Hayır	40	88,9	6	6,1	46	32,2
Toplam	45	100,0	98	100,0	143	100,0
Çalışma Şekli						
Tam zamanlı	45	100,0	97	99,0	142	99,3
Yarı zamanlı	0	0,0	1	1,0	1	0,7
Toplam	45	100,0	98	100,0	143	100,0
Süreklilik Durumu						
Sürekli	45	100,0	81	82,7	126	88,1
Geçici	0	0,0	17	17,3	17	11,9
Toplam	45	100,0	98	100,0	143	100,0

Çekirdek işgücünün %100'lük kısmı tam zamanlı ve sürekli bir işte çalıştıklarını ifade etmekte, çevre işgücünün %99'u tam zamanlı olarak çalışmakla birlikte %17,3'lük kısmı işlerini geçici olarak tanımlamaktadır. Çevre işgücünü oluşturan çalışanların sürekli bir iş bulamamalarından, ekonomik zorunluluklarından ve çalışma koşullarından kaynaklanan sebepler öncülüğünde çalışanlar, işlerini geçici süreli olarak tanımlamaktadırlar.

3.4. Gelir ve Sosyal Güvenlik Durumu

Çevre ve çekirdek işgücünün tanımlanıp sınıflandırılmasında, ikili işgücü yapısının ayırıcı noktalarının başında ücret ve sosyal güvenlik durumlarının geldiği ifade edilmektedir. Sektörlerin özellikleri göz önünde bulundurularak yapılan piyasa ayırımında belirleyici noktalar hukuki altyapı, ücret, düzenli istihdam kayıtları olarak vurgulanmaktadır (Yüceol, Hüseyin Mualla, 2005: 504).

Ankete katılan çekirdek işgücünün ücret ile ilgili dikkat çeken oranları %46,7'sinin 1700-3000 TL, % 28,9 gibi önemli bir kısmının 5000 TL ve üzeri gelir elde ederken, %4,4'ünün asgari ücret³ gelirin sahip olmasıdır. Çevre işgücünün aylık gelir düzeyleri incelendiğinde ise yoğunluğun (%64,3) asgari ücret ve altı baremlerinde olduğu görülmektedir. Bu bulgular, çekirdek işgücünün ücret oranları ve oranların dağılımı açısından daha iyi ücretlerle çalıştıkları, çevre işgücünün çoğunluğunun aylık asgari ücret düzeyinde çalıştığı ve yüksek ücret baremlerine sınırlı sayıda çalışanın ulaşabildiğini göstermektedir. Bu bulgular; çalışanların eğitim, nitelik ve buldukları sektörlerin çalışma koşulları ile ilişkidir.

Ankete katılan çekirdek işgücünün %100'ü sigortalı olarak istihdam edildiğini; çevre işgücünün %27,6'sı ise sigortasız olarak çalıştırıldıklarını belirtmiştir. Çekirdek işgücü=yüksek ücret+güvenceli istihdam; çevre işgücü=düşük ücret+güvencesiz istihdam denklemi bu çalışmanın sonucunda çıkan ücret dağılımı ve sosyal güvenlik durumunu destekleyici nitelik sergilemektedir.

³ Çalışmanın gerçekleştirildiği dönemde (2016) brüt asgari ücret tutarı: 1.647,00 TL'dir.

Tablo 5

Çekirdek-Çevre İşgücü Gelir ve Sosyal Güvenlik Durumu

Aylık Gelir	Çekirdek İşgücü		Çevre İşgücü		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Asgari ücret ve altı	2	4,4	63	64,3	65	45,5
1700-3000	21	46,7	3	31,6	52	36,3
3001-5000	9	20	3	3,0	12	8,4
5000 ve üzeri	13	28,9	1	1,0	14	9,8
Toplam	45	100,0	98	100	143	100,0
Sigortalılık Durumu						
Evet SSK	45	100,0	68	69,4	113	79,0
Evet, eşimden dolayı SSK	0	0,0	2	2,0	2	1,4
Evet, BAĞ-KUR	0	0,0	1	1,0	1	0,7
Hayır	0	0,0	27	27,6	27	18,9
Toplam	45	100,0	98	100,0	143	100,0

Çekirdek işgücünün işgücü piyasası içerisinde görece daha az sayıda bulunması, eğitim ve nitelikleri açısından tercih ediliyor olması; çevre işgücünün ise istihdam edildikleri alanların düşük nitelikli ve daha çok standart olarak adlandırılan, kol gücü emeğine dayanan özellikleri, daha düşük ücret ve olumsuz çalışma koşullarına katlanma zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır.

3.5. İşyerinin Özellikleri

Güvenceli istihdam, kayıtlı, iş ve gelir güvencesi sağlayan, çalışanların kalıcı ilişkiler kurabildiği istihdam şeklidir. Çekirdek işgücü sınıflamasında yer alan katılımcıların büyük çoğunluğu (%60) işyerini güvenceli olarak tanımlamaktadır. Çevre işgücünde ise işyerini güvencesiz olarak tanımlayan önemli bir bölüm bulunmaktadır.

İşyerlerinde kariyer planlaması ve çalışanların geleceğe dair hedeflerini çizebilmeleri noktalarında yükselme durumları önemli bir göstergedir. Ankete katılan çekirdek işgücünün %57,8'i yükselme ihtimalinin olduğunu, %11'i ise yükselme ihtimalinin kısıtlı olduğunu, %17,8'i yükselme ihtimalinin olmadığını belirtmektedir. Çevre işgücünde ise çalışanlar yükselme durumlarını %36,7'si olumsuz olarak adlandırarak hayır cevabını vermişlerdir. İlgili işgücünün %31,6'sı yükselme ihtimalinin çok az olduğunu geri kalan %31,6'sı ise yükselme ihtimalinin olduğunu belirtmişlerdir.

Ankete katılan çekirdek ve çevre işgücünün %100'ü herhangi bir sendikaya üye değildir. Küreselleşme ile birlikte dünyada meydana gelen değişimin; ekonomik küreselleşme, ulus devletin etki alanını daraltma, uluslararası ilişkileri ve standartları sermaye lehine artırma yönünde gelişmesi, başta sendikalar olmak üzere piyasaya müdahale eden kural ve kurumların gücünün kırılmasına neden olmakta ve bu yüzyılda sendikaların varlıkları tartışılır hale gelmektedir. Genel olarak ekonomik koşullar ve izlenen ekonomi politikaları, teknolojik değişimlere bağlı yeni üretim ve çalışma biçimleri, uluslararası rekabetin yoğunlaşması, devletin ve işverenlerin sendikalara ve endüstri ilişkilerine yaklaşım tarzı, sendikacılık ve toplu pazarlığı etkileyen başlıca faktörler arasında yer almaktadır (Yorgun, 2005: 143). Dönüşüm sürecinde işgücü ve istihdam yapılarındaki değişim ile birlikte sendikal örgütlenmeler geri planda kalarak ciddi üye kayıpları yaşamaktadır.

Tablo 6

Çekirdek-Çevre İşgücü İşyerinin Özellikleri

İşyeri Algısı	Çekirdek İşgücü		Çevre İşgücü		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Güvenceli	27	60,0	62	63,3	89	62,2
Saygın	14	31,1	20	20,4	34	23,8
İtibarlı	4	8,9	0	0,0	4	2,8
Güvencesiz	0	0,0	16	16,3	16	11,2
Toplam	45	100,0	98	100,0	143	100,0
Yükselme Durumu						
Evet	26	57,8	31	31,6	57	39,9
Çok az	11	24,4	31	31,6	42	29,4
Hayır	8	17,8	36	36,7	44	30,8
Toplam	45	100,0	98	100,0	143	100,0
Sendikacılık						
Evet	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Hayır	45	100,0	98	100,0	143	100,0
Toplam	45	100,0	98	100,0	143	100,0

Üretim sistemlerinde, sektör yapısında yaşanan değişimle Post-Fordist üretim örgütlenmesi olarak tanımlanan esnek üretim sistemleriyle kuralsızlaşma eğilimi artmakta, küreselleşme sürecinde üretim süreci halkalarının hem firma düzeyinde hem de küresel düzeyde parçalandığı görülmektedir. Esnek üretim örgütlenme, işçilerin “birlik” algısı ve sosyalleşme sürecini parçalamakta, bu durum parçalı sendikaları ve sosyal hak taleplerini zayıflatmaktadır (Kesici, 2013). Bulgular doğrultusunda hem çevre işgücü hem de çekirdek işgücü yapısında sendikal örgütlenme etkisinin zayıfladığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Sonuç

Üretim ilişkilerinde Fordist üretim sisteminden post-fordizme geçişin siyasal alanda yansıması, devletin refah devleti zihniyetinden rekabet devleti zihniyetine dönüşümü şeklinde gerçekleşmiştir. Özellikle 1990 sonrası dönemde işgücü piyasalarında ortaya çıkan yeni istihdam biçimleri, işgücünün de “yenileşme” ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Küreselleşmenin işgücü yapısındaki değişimi; emeğin niteliksel ve sektörel alanda yaşadığı değişim olarak farklı iki boyut sergilemektedir. Hizmet sektörünün artan payı, esnek çalışma ilişkilerinin yaygınlaşması, sektörel ve çalışma ilişkilerinde yaşanan farklılaşmanın kayıtdışı ve enformel istihdamı yaygınlaştırması, küresel ekonominin ürün çeşitliliği arayışının yanında üretimi gerçekleştiren işgücünün de çeşitliliğinin sağlanması noktasındaki ihtiyaçları işgücü piyasaları içerisinde taşeronlaşma ve fason üretime bağlı çevre-çekirdek işgücü şeklinde ikili bir yapı oluşmasına neden olmaktadır.

Özellikleri açısından iki işgücü grubu incelendiğinde sınıflandırmaların eğitim, vasıf, ücret ve çalışma koşulları bakımından temellendirildiği görülmektedir. Çekirdek işgücü; iyi eğitim almış, kurumsal olarak nitelikli, düzenli istihdam kayıtlarına sahip, ücret ve çalışma koşulları bakımından çevre işgücüne göre ayrıcalıklı olarak tanımlanırken, çevre işgücü; eğitim ve nitelik düzeyi düşük, düzensiz olarak istihdam edilen, kötü çalışma koşulları ve düşük ücrete tabi olan işgücü olarak belirtilmektedir. Sektörlerin özellikleri göz önünde bulundurularak yapılan piyasa ayırımında ise belirleyici noktalar hukuki altyapı, ücret ve süre farklılıkları

olarak sıralanmaktadır. Çalışma ilişkilerinin hukuki altyapısının düzenlenmesi ve uygulamaya yönelik çalışmaların düzenlemelerle uyumlu hale getirildiği, tam zamanlı mesleklerin hakim olduğu ve ücretli çalışan olarak adlandırılan işgücünü barındıran sektör formel sektörü ve birincil işgücü piyasaların özelliklerini ifade etmektedir. Çekirdek işgücü birincil işgücü piyasaları içerisinde ve formel sektörlerde istihdam edilen işgücü iken, çevre işgücü enformel sektörler içerisinde ikincil işgücü piyasasında yer almaktadır.

Bu çalışma kapsamında, literatürde tanımsal olarak ifade edilen “çevre işgücü: eğitimi ve ücret düzeyi, niteliği düşük işgücü, çekirdek işgücü: eğitimi ve ücret düzeyi, niteliği yüksek işgücü” özelliklerinin uygulama alanlarında karşılıkları incelenmiş ve yapılan analizler doğrultusunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Eğitim, işgücünün piyasadaki konumunu etkileyen önemli bir faktördür. Araştırmaya katılan çevre işgücünün eğitim düzeyi düşüklüğü, ücret ve güvence açısından düşük nitelikli işleri beraberinde getirmektedir. Çekirdek işgücü ise, eğitim seviyesinin yüksek olduğu ve nitelikli olarak tanımlanan işgücünden oluşmaktadır.

Çevre işgücünün temel çalışma sebebi, ekonomik zorunluluk olarak ifade edilmektedir. Özellikle çevre işgücünde düşük eğitim düzeylerine ve yer aldıkları piyasa özelliklerine rağmen eşlerin de çalışır durumda olması tek bir kişinin aile geçiminin sağlanmasında yetersiz kalması, ücretlerinin düşük olması ekonomik zorunluluklarla ilişkilidir. Çekirdek işgücünde ise ekonomik zorunluluk ve üretken olma kaygısı çalışma nedeninde başlıca rol oynamaktadır. Çekirdek işgücünde öğrenim düzeyleri yüksek ve görece yüksek hane halkı gelir düzeyine sahip olması sebebiyle kendini gerçekleştirme düşüncesi çalışma sebebi olarak ortaya çıkmaktadır.

Çevre işgücünün istihdam edildiği işyerlerinin büyük bir kısmında esnek çalışma modeli uygulanırken; çekirdek işgücünün istihdam edildiği merkezlerde esnek çalışma uygulamalarına rastlanmamaktadır. Esnek çalışma modellerinin özellikle çevre işgücünün çalışma şeklinde ortaya çıkmasının temel sebebi, vardiyalı iş düzeninin yaygın olarak görüldüğü atölyelerde istihdam edilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Kavramsal çerçevenin çizildiği ilk bölümde çevre işgücü, güvencesiz çalışma koşullarına sahip, geleneksek olmayan diğer bir ifadeyle atipik istihdam biçimleriyle istihdam edilen, genellikle nitelik gerektirmeyen işlerde çalışan, ücret seviyesi düşük, sendikasız ve çekirdek işgücünü destekleyen işgücü olarak ifade edilmektedir. Yapılan çalışma sonucunda çevre işgücünün ön plana çıkan özellikleri; iyi eğitim almış ve nitelik düzeyi yüksek, kıdem durumuna bağlı olarak tecrübeli çalışanlardan oluştuğudur. Çekirdek işgücünün gerçekleştirdiği işler: tam zamanlı, sürekli, yüksek ücretli, güvenceli işler olduğu yapılan çalışma sonucunda elde edilmiştir.

İkili bir tabakalaşmayla karşı karşıya kalan işgücü içerisinde çekirdek işgücü istenilen zamanda istihdam edilemeyen, zor bulunan, “işçi aristokrasisi” benzeri bir niteliğe sahiptir. Çekirdek işgücü ise geçici, taşeron işçilerden oluşan ve her zaman kolaylıkla erişim sağlanabilen işçilerden meydana gelir (Toptaş, 2016: 29). Anket ve gözlem sonuçları ışığında belirli özelliklere sahip olan çalışan gruplarının çevresel işgücüne dahil olduğunu göstermektedir. Öğrenim düzeyi düşük olan kişiler ağırlıklı olarak emek-yoğun işlere yönelmekte, daha düşük ücretle ve esnek çalışma modellerinin yaygın olduğu işlerde

çalışmaktadırlar. Çevre işgücü için çalışma öncelikli olarak ekonomik değer içermekte, esnek çalışma modellerinin yaygın olduğu çalışma koşullarında çalışmaktadırlar. Çalışma koşullarının diğer özellikleri ile karşılaştırıldığında çevre işgücünün koşulları; belirsiz, güvencesiz, geçici nitelik, düşük ücret ve kariyer gelişimi için sınırlı fırsatlara sahip bir görünüm sergilemektedir. Standart olmayan işgücü ile uzun süreli ilişkiler kurulabilmesi için, çevre işgücü ve çekirdek işgücü arasında çalışma istek ve işe bağlılık noktasında farklılıklarının olmadığı düşüncesinin kabulü gerekmektedir. Emek kendi arasında, nitelik, sosyo-ekonomik koşullar temelinde farklı özelliklere sahip olsa da diğer üretim faktörlerinden “insan” olması, ihtiyaç, beklentilere ve değerlere sahip olması nedeniyle ayrılmaktadır.

Literatür içerisinde yer alan tanımlamaların uygulama örneklerini gösteren bu çalışma, çevre ve çekirdek işgücünün çalışma koşulları, eğitim, nitelik açısından birbirinden farklı özellikler gösterdiğini vurgulamaktadır. Çalışma koşullarındaki bu farklılık bireylerin yaşam koşullarını, sosyo-ekonomik yapısını da etkileyen sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Bu çalışmanın devamı niteliğinde bu etkilerin araştırılması literatüre önemli katkılar sağlayacaktır. Unutulmamalıdır ki işgücü kendi içerisinde homojen yapıda değildir, bulunduğu sektöre ve işin özelliklerine göre sorumluluğu ve merkezi konumu değişiklik gösterir. Çalışma özelinde, işgücünün gelir ve sosyal güvenlik durumu, çalışma şekli, kariyer durumu, işyerinin özellikleri başlıklarına değinilmiştir. Çekirdek işgücünün de yer aldığı piyasa içerisinde yüksek stres, zaman baskısı, tükenmişlik vb. sorunlarla karşılaşma ihtimalleri bulunmaktadır. Ancak bu başlıklar, ele alınan çalışmanın kapsamı dışındadır.

Extended Abstract

The transformation of labor, both within itself and within the framework of labor markets, has reached its appearance in the 21st century by passing through many stages in terms of its causes, consequences, and effects. The transformation of the concept of work, the independentization of labor from the individual and its valuation as a "factor of production" in the market, and especially the determination of the nature of this value and the hierarchy of needs based on different grounds and guided by the requirements of the relevant period represent a long, complex and challenging process for labor.

The determining point of labor relations that change over time is characterized by the economic, political, and cultural characteristics of the time period. The post-industrial and post-modern periods, on the other hand, are periods that are examined and agreed upon in terms of their importance, especially in terms of breaking the ties with the past in terms of the change that labor has undergone and the emergence of a new order in socio-economic terms.

This study examines the effects of globalization and the transition to the information society in the post-1980 period on the labor force and employment structure by characterizing them in terms of peripheral and core labor force. The aim of the study is to examine the working conditions of the peripheral and core workforce and to reveal their similarities and differences in terms of working style, income and social security status, workplace characteristics, and career status. The evaluation of working conditions by the labor force and the compatibility of the results with the literature are important in terms of the relationship between theory and practice. The scope of the research is wage earners employed in the textile/ready-to-wear sector in the manufacturing industry in Istanbul. In order to clearly see the demographic

characteristics of the employees participating in the research and the distribution of their answers (findings) regarding working conditions, frequency analysis was applied and frequency tables showing percentage values were created. The element considered in the classification of employees as peripheral and core workforce is the title. In the field research conducted, the core workforce consists of designers and modelers in the administrative department, marketing department, accounting department, human resources, IT services and others, while the peripheral workforce consists of clerical staff, foremen and workers. The survey method was applied to the employees who accepted the research (5 management centers and 10 production centers). A total of 150 people were surveyed in 15 textile-garment enterprises participating in the research. 7 of the 150 questionnaires were found to be filled out incorrectly and 143 questionnaires were evaluated.

When we look at the reasons for the peripheral and core workforce to work, the result is seen as economic responsibility, but the percentages of the answers of economic responsibility, concern and desire to be productive, and to crown the education received are very close to each other in the core workforce. This situation is related to the high level of education of the core labor force, the family, and conditions in which they were raised and formed the concept of work. The perspective on the concept of work and work changes and gains meaning in proportion to quality. In the process of transformation in economic life, along with the change in labor force and employment structures, trade union organizations have fallen behind and have suffered serious member losses. In line with the findings, it is concluded that the influence of union organizing has weakened in both the peripheral and core workforce structures.

Education, which plays the role of a key socio-economic characteristic of the peripheral and core labor force, is important in terms of affecting wages and working conditions in the labor market. In line with the results of the survey and observations, it is observed that people with low levels of education are predominantly oriented towards labor-intensive jobs; low wages, precarious employment, and unfavorable working conditions are offered to the peripheral labor force in jobs in secondary labor markets. The core labor force participating in the survey stated that they were employed with insurance, while a certain portion of the peripheral labor force stated that they were employed without insurance. The data obtained shows that the core labor force has secure employment opportunities, while the peripheral labor force is employed under precarious conditions.

In the first section where the conceptual framework is drawn, the peripheral labor force is defined as the labor force that has precarious working conditions, is employed in non-traditional, in other words, atypical forms of employment, generally works in jobs that do not require qualifications, has low wages, is non-unionized and supports the core labor force. As a result of the study, the prominent characteristics of the peripheral labor force are that it consists of well-educated and highly qualified, experienced employees depending on seniority. As a result of the study, the jobs performed by the core labor force are full-time, continuous, high-paid and secure jobs. The fact that the core labor force is relatively fewer in the labor market and is preferred in terms of its education and qualifications, while the peripheral labor force is employed in low-qualified and more standardized areas, which are based on manual labor, leads to the necessity of enduring lower wages and adverse working conditions.

Atf / Citation: Arman Türkmen, S. M. ve Şahin, L. (2023). Çevre ve çekirdek işgücünün çalışma koşullarına ilişkin değerlendirme: Tekstil sektörü üzerine bir alan araştırması. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 522-541. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1390900>

This study, which shows examples of the application of the definitions in the literature, emphasizes that the peripheral and core workforce show different characteristics in terms of working conditions, education, and qualifications. This difference in working conditions will also affect the living conditions and socio-economic structure of individuals. Investigating these effects as a continuation of this study will make important contributions to the literature.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkısı: Yazarların katkısı aşağıdaki gibidir;

Giriş: 1. yazar ve 2. yazar

Literatür: 1. yazar ve 2. yazar

Metodoloji: 1. yazar ve 2. yazar

Sonuç: 1. yazar ve 2. yazar

1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50

Conflict of Interest: The authors declare that they have no competing interests. (To be filled if there is more than one author)

Ethical Approval: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, Artvin Coruh University International Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's authors.

Author Contributions: author contributions are below; (To be filled if there is more than one author)

Introduction: 1. author and 2. author

Literature: 1. author and 2. author

Methodology: 1. author and 2. author

Conclusion: 1. author and 2. author

1st author's contribution rate: %50, 2nd author's contribution rate: %50

Kaynakça

- Atkinson, J. (1984). Manpower strategies for flexible organisations. *Personel Management*, 16, 28-31.
- Çelik, A. (2007). Eğreti emek-parçalanan sınıf. *Birikim Dergisi*, 217, 122-133.
- Deery, M. & Jago L. K. (2002). The core and the periphery: An examination of the flexible workforce model in the hotel industry. *International Journal of Hospitality Management*, 21, 339-351.
- Dyer, S. (1998). Flexibility flexibility models: A critical analysis. *International Journal of Manpower*, 220-247.
- Eraslan, İ.H., Bakan, İ. ve Helvacıoğlu Kuyucu, A. D. (2008). Türk tekstil ve hazır giyim sektörünün uluslararası rekabetçilik düzeyinin analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 265-300.
- Hakim, C. Core and periphery in employers workforce strategies: Evidence from the 1987 E.L.U.S. Survey. *Work, Employment & Society*, 4(2), 157-188.
- Kazgan, G. (2015). *Küreselleşme ve ulus devlet*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kesici, M. R. (2013). *Emek piyasaları*. Dipnot Yayınları.
- Koray, M. (2012). *Sosyal politika*. İmge Kitabevi.
- Lordoğlu, K. ve Özkaplan, N. (2014). *Çalışma iktisadi*. Der Yayınları.
- Özveri, M. (2014). Alt işveren (taşeron) sermayenin örgütlü işgücüne başkaldırısıdır. *DİS-KAR Dergisi*, 2, 28-37.
- Şenkal, A. (2007). *Küreselleşme sürecinde sosyal politika*. Alfa Yayınları.
- Şimşek, B. (2000). İşgücü piyasalarının küreselleşmesi ve küresel işgücü piyasasında ulusal işgücü piyasalarının yeri. *İş, Güç-Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 2(1), <https://www.isguc.org/index.php?p=article&id=85&cilt=2&sayi=1&yil=2000> adresinden 12.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Toptaş, H. (2016). Devletin dönüşümü, kamusal alan ve işçi sınıfı. *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, 7(9), 21-42.
- Tuzcu, G. (2021). *Eğitim ekonomisi*. Pegem Akademi.
- Uyanık, Y. (1993). *Bazı Avrupa ülkelerinde ve Türkiye'de iş piyasasının düzenlenmesinde istihdam kurumlarının fonksiyonlarının mukayeseli olarak analizi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.

- Atf / Citation:** Arman Türkmen, S. M. ve Şahin, L. (2023). Çevre ve çekirdek işgücünün çalışma koşullarına ilişkin değerlendirme: Tekstil sektörü üzerine bir alan araştırması. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 522-541. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1390900>
- Yılmaz, T. ve Sarpkaya, R. (2023). *Eğitim ekonomisi: eleştirel bir yaklaşım* (2. Baskı). Anı Yayıncılık.
- Uyanık, Y. (1999). Dualist (ikili) işgücü piyasası teorisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(3), 1-8.
- Uyanık, Y. (2015). İstihdam, işgücü piyasası ve endüstri ilişkileri. E. Yazıcı (Ed.), *Klasikten küresele endüstri ilişkileri*. Orion Kitabevi.
- Yalınpala, J. (2002). Küreselleşmenin emek piyasası ve istihdam üzerindeki etkileri. A. Soyak (Der), *Küreselleşme, iktisadi yönelimler ve sosyopolitik karşıtlıklar* (263-304) içinde. Om Yayınevi.
- Yorgun, S. (2005). Küreselleşme sürecinde Türk sendikacılığına yeni yönelişler ve alternatif öneriler. *Çalışma ve Toplum*, 3(6), 137-162.
- Yüceol, H. M. (2005). Küreselleşme, yoksulluk ve emek piyasası politikaları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 493-512.

Füruzan Hüsrev Tökin'in "Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965" Adlı Kitabının Analizi

Analysis of Füruzan Hüsrev Tökin's Book Titled "Political Parties and the Development of Political Thought in Turkish History 1839-1965"

Doç. Dr. Ali Çiftçi¹

Öz

Türkiye’de Cumhuriyetten sonra yetişen kuşakların siyasal-toplumsal hayattaki değişimleri araştırıp öğrenmesi ve değerlendirmesinde Füruzan Hüsrev Tökin ve tarih yazımında ona benzer analiz yöntemi ve yazım dili kullanan yazarların eserlerinin büyük ölçüde alana hakim olduğu bilinmektedir. Kritik düşüncenin ve eleştirel geleneğin yerleşmediği ülkemizde bu ve benzeri yazarlar Türk aydınının ve az çok okuyup yazan ortalama insanların fikri ve zihinsel dünyasının şekillenmesinde çok etkili olmuşlardır. İncelenen kitap, bu etkililiğinden dolayı üzerinde durulmayı ve kritiğinin yapılmasını hak etmektedir. Bu çalışmada yakın tarih yazımı ile ilgili yapılan bazı yanlışlara dikkat çekilmektedir. Yakın Türk siyasî tarihi ile ilgili yazılan çok sayıda kitaptan Tökin’in ‘Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965’ adlı kitabı ele alınarak incelenmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlardan bazıları bilimsellik, gerçekçilik ve kaynaklara dayalı yazım yerine propagandaya dayalı, tek yanlı ve kaynaklardan kopuk yazım yöntemi izlenmesidir. Yakın tarih ile ilgili kitapların çoğunda da söz konusu kitaptaki izlenen yöntem izlenmekte ve benzer mantık örgüsü kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasî Parti, Siyasî Düşünce, Türk Tarihi, Tökin

JEL Kodu: D72, D73, D78

Abstract

It is known that the works Füruzan Hüsrev Tökin and writers who use similar analysis methods and writing language in historiography in researching, learning and evaluating the changes in the political-social life of the generations who grew up in Turkey after the Republic, have a great command of the field. In our country, where critical thinking and critical tradition have not settled, these and similar writers have been very influential in shaping the intellectual and mental world of Turkish intellectuals and average people who read and write more or less. In this study, attention is drawn to some mistakes made about writing recent history. Among the many books written on recent Turkish political history, Tökin's book named 'Political Parties and the Development of Political Thought in Turkish History 1839-1965' has been examined. Some of the conclusions reached in the study are that instead of writing based on scientific, realism and sources, a writing method based on propaganda, one-sided and disconnected from the sources is followed. In most of the books on recent history, the method followed in the book we have is followed and a similar logic structure is used.

Key Words: Political Party, Political Thought, Turkish History, Tökin

JEL Codes: D72, D73, D78

¹ Amasya Üniversitesi, Merzifon İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ali.ciftci@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1273-4867

Giriş

1919 İstanbul doğumlu olan Fûruzan Hüsrev Tökin, 1938 yılından itibaren çok sayıda gazetede ve dergide deneme ve eleştiri yazıları yazmıştır. Ankara'da Doğu ve Sohbet dergilerini çıkarmıştır.

Tökin, *Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965* adlı kitabının² Giriş kısmında kitabın, Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet devrindeki siyasî partilere ve siyasî düşüncenin gelişmesine kronolojik bir kuş bakışını sağlamak amacıyla yazıldığını ifade etmektedir. Gerçekten de kitap kendi alanında az sayıdaki çalışmalardan birisidir. Çünkü Türkiye'de, Tarık Zafer Tunaya'nın Türkiye'de Siyasî Partiler adlı kapsamlı çalışmasını bir kenarda tutacak olursak siyasal partilerin ve cemiyetlerin tarihi ile ilgili ayrıntılı ve sağlıklı çalışmalar yetersizdir. Tunaya'nın kitabı önemli bir ihtiyacı karşılamaktadır. Tökin'in kitabı, akademik nitelikli bir çalışma olmamakla birlikte alanındaki başvuru kaynaklarından birisidir. Yazar, adı az bilinen çok sayıda cemiyet, dernek, parti hakkında kısa kısa da olsa bilgiler vererek Türkiye'de siyaset bilimi literatürüne önemli bir katkı sağlamıştır. Türk siyasal hayatı ve siyasal partilerle ilgili araştırma yapan birçok araştırmacının karşısına çıkan bir çalışma olduğu için önemsenmesi gereken kitaplardan birisidir. Ancak söz konusu kitap, değinilen katkısının yanında bilimsellik, nesnellik, gerçekçilik bakımlarından eleştirilecek bir çok zaafa da sahiptir. Örneğin Ortaçağ Batı toplum yapısına ve sosyal sistemine ilişkin bir kavram olan feodalizm kavramını tartışmaksızın olduğu gibi Osmanlı sosyo-ekonomik hayatı için de kullanmanın bilimselliğe pek uygun düşmediği söylenebilir. Sosyal bilimler literatüründe yaygın kabule göre feodalizm kavramının içeriğine serf-senyör ilişkisi, toprak mülkiyeti, derebeylik ve benzeri başlıklardan bakıldığında Osmanlı toplumu için feodalizmden söz etmek yerinde değildir (Öksüz, 1980). Gerçekçilik bakımından bir eleştiri örneği Erzurum Kongresi hakkındaki iddiasına yöneltebilir. Yazarın somut bir tarihsel olay hakkında ileri sürdükleri gerçeklerin dışındadır.

Söz konusu kitabın zayıf taraflarının bir kritiğinin yapılması bu nedenle gerekli görülmüştür. Çalışmanın literatüre yapacağı en önemli katkı, araştırmacıların yakın siyasi tarih olaylarını araştırırken olgulara, belgelere ve kavramların doğru kullanımına dayanma gereğine dikkat etmelerini sağlamak olacaktır.

1. Osmanlı Devleti-Batı Etkileşiminin Değerlendirilmesi

Tökin, kitabının Giriş bölümünde, Türk tarihinde siyasî partilerin ortaya çıkması ve siyasî düşüncenin gelişmesi konusuna hangi perspektiften baktığının ipuçlarını vermektedir. Yazar, konuya Osmanlı-Türk toplumunda demokratik siyasî düzenin kurulması perspektifinden bakmaktadır. Ona göre Osmanlı toplumunda feodal unsurlar çoğunluğu oluşturuyordu ve İmparatorluğun son zamanlarına kadar demokratik bir siyasî düzeni yaratacak sosyal farklılaşmalar yoktu. Yazar, feodalizm kavramını ve Osmanlı toplumunun feodallığını hiç tartışmadan bir veri olarak almaktadır. Yazar, tartışmadan kabul ettiği kavramlar arasına Osmanlı teokratik ve otokratik iktidarının bu çoğunluğa dayandığını ifade ederek bir yenisini daha eklemektedir (Tökin, 1965). Anlaşıldığı kadarıyla yazar Osmanlı toplumunun feodal oluşu

² Tökin'in, bu çalışmada incelenen *Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965* adlı kitabı Elif Yayınları tarafından 1965'te İstanbul'da yayımlanmıştır. 144 sayfadır.

ve teokratik oluşunu tartışmaya değer görmemektedir. Oysa Avrupa Orta Çağı'na özgü feodal örgütlenmenin Osmanlı toplumunda görülmediğine ilişkin geniş bir literatür bulunmaktadır (Küçükömer, 2010; Cem, 1986; Akdağ, 1995). Teokratik Osmanlı iktidarı ifadesine gelince bu daha da bilimsel gerçekçiliğe aykırı bir ifadedir. Devletin kendisini dinî devlet olarak tanımlaması ile teokratik oluşu aynı şey değildir. Teokratik devlet din adamları ve ruhban sınıfının yönettiği devlettir. Bu nedenle cümlelerin birinci kısmı Osmanlı Devleti için tartışılabilir ancak din adamları sınıfının devlete egemen olduğu düzeni ifade eden teokrasi Osmanlı Devleti için söz konusu olmamıştır. Padişahların halifelik ünvanı teokrasi adını vermeye yetmemektedir.

Tökin'e göre Osmanlı toplumunun yukarıda anılan feodal ve teokratik özelliklerini değiştiren şey Batı ile ekonomik ve kültürel münasebetlerin gelişmesi olmuştur. Bu münasebetler bir yandan içerideki azınlıkların, diğer yandan yavaş yavaş Türkler arasındaki bazı unsurların Batılı ekonomik düzene göre çalışmasıyla önemli bir değişime sebep olmuştur. Böylece Batı kültürünü temsil edenler çoğalmıştır. Bu unsurlar sayesinde feodal hayat yavaş yavaş Batılı bir ekonomik sosyal dengeye doğru kaymıştır. Yazar, Tanzimat Fermanı'nın, bu eski dengenin yıkılışının habercisi olduğunu kaydetmektedir. Tökin, değişimi, dikkatli bir biçimde, kapitalist sistemin yerleşmeye başlaması olarak değil de Batılı ekonomik düzene geçilmesi olarak ifade etmektedir. Kitabın yazıldığı 1960'lı yıllarda dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de sol akımların güçlü ve sol söylemin etkili olması ve kapitalizmin olumsuz imaja sahip olması yazarı böyle bir dil kullanmaya sevk etmiş olmalıdır. Anlaşıldığı kadarıyla yazar, olumladığı bir sosyo-ekonomik değişimi, kitabın yazıldığı dönemde olumsuz bir imaja sahip olan kapitalizm ile ifade etmek istememektedir.

Bu yaklaşımın, yalnızca bu çalışmada kitabı incelenen yazarla sınırlı olmayıp Kemalist-Batıcı-Modernleşmeci kesimlerde yaygın bir kabul olduğunu belirtmek gerekir. 19. yüzyılın ortalarında başlayan ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde tamamlanan değişim ve dönüşümü Türkiye'nin kapitalist iktisadî sosyal sisteme girmesi/tâbi olması/eklemlenmesi/entegre olması olarak değil de daha az olumsuz imaja sahip olduğu düşünülen ve öyle propaganda edilen modernleşme-ilerleme kavramları ile açıklanması Cumhuriyet tarihi literatüründe dikkat çekmektedir (Çiftçi, 2016).

Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nu siyasî ve ekonomik düzen değişikliğine Batı'nın ekonomik çıkarlarının baskısının sevk ettiğini kabul etmekle birlikte bunu olumsuz bir durum olarak değerlendirmemektedir. Tersine, o zamanki mevcut düzende gerici dedikleri kesimlerin çıkarlarının ağır bastığını ve Tanzimat Fermanı'nın bütün genişliği ile gerçekleşmesini engellediğini üzüntüyle kaydetmektedir (Tökin, 1965).

2. 1876 Anayasası ile Değişenler

Tökin, Mithat Paşa Anayasası dediği 1876 Anayasası'nın ve İkinci Meşrutiyet'in ilerici kuvvetlerin gittikçe öne geçtiklerinin ifadesi olduğunu ileri sürmektedir. Yazarın kendi mantık zincirinden devam edilerek ifade edilecek olursa bu durumda Batı'nın ekonomik çıkarları 1876 Anayasası'nda ve İkinci Meşrutiyet düzeninde Tanzimat Fermanı'na göre daha iyi gerçekleştirilebilmiştir. Yazar, ferdin hak ve özgürlüklerini güvence altına aldığını ve Batılı anlayışa göre hazırlanan ilk anayasa olduğunu söylediği 1876 Anayasası'nın yapılmasındaki

temel sebebin (daha önceki T. Fermanı ve Islahat Fermanı'nda olduğu gibi) en başta Batılı devletleri memnun etmek olduğu tespiti (Yetkin, 2007) ile hesaplaşmamaktadır. Bilindiği gibi Avrupalı devletler, Tanzimat Fermanı'ndan itibaren her fırsatta Osmanlı ülkesinde giderek gelişen gayrimüslim ticaret burjuvazisinin ve dindaşlarının haklarını sağlama alma amacıyla Osmanlı Devleti'ne baskı kurdular. Yine yazar, 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin hazırlanışı öncesinde yaşanan dış borçların ödenememesinden dolayı alınan 1875 Tenzil-i Faiz kararları yüzünden yaşanan siyasî krizi, Balkanlardaki ayrılıkçı etnik olaylar üzerinden Osmanlı Devleti'nin işlerine karışan İngiltere ve Rusya etkenlerini de dikkate almamaktadır. Siyasal-hukuksal gelişmelerin ve olayların arkasındaki iktisadî, toplumsal, askerî etkenleri dikkate almayan böylesi bir yaklaşım açıklayıcılıktan uzak kalmaktadır. Yazarın yaklaşımı Marksist doktrin ışığında eleştiriye tabi tutularak büyük ölçüde üst yapı kurumlarının tasvirî bir açıklaması olarak ele alınabilir.

3. İkinci Meşrutiyet Devrimi ve Cumhuriyet Sonrası

Yazar, İkinci Meşrutiyet devrimiyle, modern çağın siyasî anlayışının kendisini kabul ettirdiğini sevinerek ifade etmekte ancak bunu yeterli bulmamaktadır. Gerçek modern demokratik düzenin tam zaferinin Cumhuriyetin ilanı ile gerçekleştiğini kaydetmektedir (Tökin, 1965).

Yazarın bu mantık yürütmesi üzerinde ne kadar durulsa azdır. Bir yandan modern demokratik siyasî düzenin yerleşmesini ferdin hak ve özgürlüklerini sağlayan olumlu bir gelişme olarak görmekte, diğer yandan bu siyasî ve ekonomik değişikliklerin Batı'nın ekonomik çıkarlarının baskısıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir. Cumhuriyetle birlikte de bu noktada tam zafere ulaşıldığını kaydetmektedir. Bu ifadelerin, ya da ifadeleri ortaya koyan düşüncenin sağlıklı bir çözümlenmesi yapılacak olursa söylenecek şeylerden birisi yazarın Batı'nın ekonomik çıkarlarını, Osmanlı toplumunun yerli-millî çıkarlarından üstün tuttuğu, millî bakışa sahip olmadığı hususudur. İkincisi bu çıkarları gerçekleştiren değişimlerin olumlu olduğu kabulüdür.

Bir başka eleştiri siyaset bilimi literatürü açısından kavramların çarpıtılmasına yönelik yapılabilir. Yazarın Cumhuriyetten sonra modern demokratik düzenin tam zaferinin yaşandığını ifade etmesi kavramlara içerikten yoksun aşkın bir anlam yükleme olarak ifade edilebilir. Şöyle ki; İkinci Meşrutiyetle başlayan çok partili siyasal hayatın ve görece demokratik ortamın, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra kurduğu baskı düzeni ile zayıfladığı ve hemen ardından gelen Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ile kesintiye uğradığı bilinmektedir. Cumhuriyetten sonra ve 1924 Anayasası'nda, yazarın deyimiyle modern demokratik düzene engel olacak bir düzenleme mevcut değildi. Doğal hukuk anlayışına uygun olarak hazırlanan 1924 Anayasası çok partili demokratik düzene, temel insan hak ve özgürlüklerine uygun idi. 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bu şartlarda kuruldu ve kimse bu muhalif partinin kuruluşunun mevcut hukuka aykırı olduğunu ileri sürmedi. TBMM'de iki siyasî parti 1925 yılının haziran ayına kadar birlikte var oldular. Çoğulculuk ve çok seslilik bu dönemde TBMM'de ve kamuoyunda devam etmiştir. Esas olarak demokratik düzen 3 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile birlikte sekteye uğramaya başladı ve ardından anayasaya rağmen temel insan hakları

ve siyasal özgürlükler çiğnenmeye devam etti. 1925 yılına kadar yasal bir kısıtlamaya tâbi tutulmayan basın ve ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlükler bu kanunla yasaklandı. Buna rağmen kitabın yazarının Cumhuriyetle birlikte modern demokratik düzenin tam zaferinin yaşandığını ifade etmesi yaşanan siyasal gerçekliklerle olgusal düzeyde tam örtüşmemektedir. Yazarın kastettiği muhtemelen Batılılaşma istikametindeki kültür devrimleridir. Böyle bir şey kastediliyor ise bu durumda da siyasal kavramları siyaset bilimi ışığında doğru ve yerinde kullanmak gerekir.

4. Cumhuriyet ve Modern Demokratik Batı ile İlişkiler

Yazar, Türkiye’de Cumhuriyetten sonra kurulduğunu ifade ettiği tam modern demokratik düzenin Avrupa’daki totaliter ve otoriter rejimlerle bir ideoloji benzerliği bulunmadığını kaydetmektedir (Tökin, 1965: 8). Ancak hemen ardından, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya ve İtalya’daki totaliter rejimlerin yıkılması üzerine Avrupa ülkelerinin insan hak ve özgürlüklerini tanıyan gerçek demokrasinin kurulması ve yerleşmesi yolunda elbirliği yaptıklarını, Türkiye’nin de hür Batı dünyasının bir üyesi olarak bu harekete katıldığını ifade etmektedir. Yazar burada açık bir çelişki içine düşmektedir. Madem Türkiye, Cumhuriyetten sonra zaten modern demokratik düzene geçmişti ve Avrupa ülkelerinden farklı olarak totaliter ve otoriter rejimlerle ideoloji benzerliği yoktu, o halde İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra hangi harekete katıldı? Yazarın mantık yürütme biçimi sürdürülecek olursa olsa Avrupa ülkelerinin Türkiye’de cari olan demokratik düzeni örnek aldıkları söylenebilir. Yazar böyle bir iddiada da bulunmadığına göre kendisinin çok önemli siyasal ve toplumsal olayları ele alırken ideolojik ön kabullerle hareket ettiği söylenebilir.

Kitaba yöneltmesi gereken bir başka tutarsızlık eleştirisi de Demokrat Parti (DP) iktidarına eleştiri getirdiği satırlardır. 1950-1960 arasındaki DP iktidarının baskıya ve dikta rejimine kayarak siyasî özgürlükleri, söz, toplanma, basın, düşünce özgürlükleri gibi insan haklarını sert kanun maddeleri ile sınırlandırdığını kaydeden yazar 1925 ile 1946 arasındaki CHP tek parti iktidarı döneminde bu özgürlüklerin mevcut olup olmadığına değinmemektedir. Bu tutum, Türk tarihinde siyasî partileri ve siyasî düşüncenin gelişimini ele alan çalışmanın bilimsellik, yansızlık ve nesnellik kaygısıyla yapılmadığını göstermektedir. Yazarın, ordunun önderliğinde DP iktidarının (yazar buna rejim diyor) 27 Mayıs 1960 İhtilâli ile yıkılmasına övgü düzdüğü belirtilebilir.

5. İttihat ve Terakki Cemiyeti – 2. Abdülhamit İlişkileri

Yazar, kitabında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin (İTC) 2. Abdülhamit yönetimine karşı meşrutiyet mücadelesi yürütürken Ermeni İhtilalci hareketleri ile olan ilişkileri konusunda da yanlış ve eksik bilgiler vermektedir. Yazar, İTC’lilerin Abdülhamit’e karşı mücadele ederken bir yandan da halkı Ermenilerin ihtilalci hareketlerine karşı uyanık bulunmaya çağırdığını kaydetmekte ve Abdullah Cevdet tarafından İTC adına yayımlanan bir beyannameden pasaj aktarmaktadır. Oysa şu husus çok iyi bilinmektedir ki İTC, daha 1902’de Paris’te yaptığı ilk kongredeki birliktelikten itibaren Osmanlı padişahı Sultan Abdülhamit’e karşı Ermeni İhtilalcileri ile işbirliği yapmıştır (Akşin, 2006). Zaman zaman ayrı görüşe sahip olanlar bulunsa ve konu tartışılrsa da bu eylem ve amaç birliğinin ve Ermeni tedhişçileri ile iyi ilişkilerin 1909

yılındaki Adana Ermeni olaylarına kadar sürdüğü açıktır. Bu tarihten sonradır ki İTC'nin Ermeni ihtilalcileri ile iyi ilişkileri sona ermiştir.

Kitapta 1. ve 2. Jön Türk kongrelerinden bahis var ama bu kongrelere hangi grupların, kimlerin katıldığı bilgisi yok. Ermeni delegelerden bahis yok (Tökin, 1965). Hâlbuki kongrelerde Ermeni delegeler de vardı ve Prens Sebahattin onlarla birlikte Osmanlı Devleti'ne dış müdahaleyi savunuyordu (Karatepe, 2017; Akşin, 2006; Alkan, 2012).

Yazarın ele almaktan çekinir görüldüğü önemli bir konu da kendisinin modernleşmeci diye olumladığı İT'nin iktidara gelmesinden kısa süre sonra başlattığı baskıcı, yasakçı yönetim ve işlediği suikast ve cinayetlerdir (Tökin, 1965). Yazarın 2. Abdülhamit ve İT yönetimlerine bakışı karşılaştırmalı ve bir bütün olarak değerlendirilirse burada, 'muhaliflerine, basına baskı ve yıldırma politikası uygulayan 2. Abdülhamit olursa kötüdür, karşı çıkılmalıdır ama bunu İT'liler yaparsa doğaldır, sessiz kalıp geçiştirilmelidir' gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Yazar, Sultan Abdülhamit'in, gizli ve yasadışı yollarla kendi yönetimine muhalefet edenlere karşı aldığı tedbirleri ağır şekilde eleştirerek bunu zorbalık rejimi olarak nitelerken (Tökin, 1965). İTC Hükümetinin, kendisine karşı hem de yasal koşullarda muhalefet eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na karşı aldığı tedbirleri ve uyguladığı baskıları anlayışla karşılamakta, bunu mazur gören ifadeler kullanmaktadır. Yazarın İTC Hükümeti'nin yasal muhalefete karşı aldığı baskıcı tedbirlerle ilgili kullandığı ifadeler şöyledir: "Meclis içinde ve dışında büyük bir kuvvet haline gelen muhalefet karşısında iktidar partisi de şiddetli tedbirler almak zorunda kaldı" (Tökin, 1965).

İstanbul'da Avcı Taburları öncülüğünde başlayan 31 Mart Ayaklanması'nı bastırma amaçlı olarak Balkanlardan İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun kimlerden oluştuğu konusu yakın siyasî tarih için önemli bir konudur. Bu konuda ciddi tartışmalar olduğu hâlde yazar konuyu incelerken bu hususa girmemektedir (Tökin, 1965). Bilindiği gibi Hareket Ordusu'na gönüllü olarak çok sayıda çete mensubu veya komitacı alınmıştı. İstanbul'a baskın düzenleyen bu orduda ayrılıkçı Bulgar komitacılarından; Rum, Sırp, Arnavut çetelerinden; Selanikli Yahudilerden gönüllüler yer almaktaydı (Alkan, 2014).

6. Türkiye'de Siyasî Örgütlenmeler ve Partiler

1908'de 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan partilerin sosyal ve ekonomik temellere dayanmadığını, sadece rejim meselesi ile ilgilenen ve idareci gruplar arasındaki kuvvet mücadelesinden doğan elit partileri olduğunu ifade ederken yerinde ve gerçekçi bir tespitte bulunmaktadır (Tökin, 1965).

Yazar, Millî kongreler başlığı altındaki bölüme başlarken Anadolu'da millî kurtuluş için Erzurum Kongresi'nden önce yapılmış veya başlamış olan İzmir, Alaşehir, Balıkesir, Nazilli kongrelerinden (İpek, 2013) bahsetmemekte, sanki bu amaçla yapılan ilk kongre Erzurum Kongresi imiş gibi bir algıya yol açmaktadır (Tökin, 1965). Hâlbuki Tanör'ün yerel kongre iktidarları dediği ve ülkenin birçok bölgesinde ortaya çıkan bu örgütlenmeler sivil toplum inisiyatifinden doğmuştu (Tanör, 2011).

Yazar, Erzurum Kongresi'nde M. Kemal Paşa'nın oy birliği ile başkan seçildiğini söylerken bu seçim öncesinde bazı delegelerin M. Kemal Paşa'nın Kongreye katılmasına olan itirazlarına ve ciddi tartışmalara (Karabekir, 1995) hiç değinmemektedir. Kongrede M. Kemal Paşa'nın katılımına en sert muhalefeti Gümüşhane Delegeşi Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey yapmıştır (Kadirbeyoğlu, 2007). Ayrıca kurulacak yeni Türk devletinin temel taşı olduğunu belirttiği Erzurum Kongresi bağlamında M. Kemal Paşa'nın kurulacak devletin tam bir hukuk devleti olması üzerinde ısrarla durduğunu ifade etmektedir. Bu tespit izaha muhtaçtır. M. Kemal Paşa ne zaman, nerede, hangi vesile ile böyle bir ısrarda bulunmuştur? Bu, açıklanması gereken bir husustur. Erzurum Kongresi sırasında M. Kemal Paşa'nın böyle bir konuşması, bu yönde bir mesajı olmamıştır. Olması da mümkün değildir. Kaldı ki o sırada yeni bir devletin kurulması söz konusu değildir ki böyle bir şey söylenmiş olsun. Erzurum Kongresi'nin başında, kongrenin toplanma amacının, hilafet ve saltanatın korunması olduğu ifade edilmiştir. Kongrenin başladığı 23 Temmuz 1919 günü Padişaha Kongre adına çekilen telgrafta üyeler, hilafet ve saltanat haklarının korunması ve eskiden bu yana olduğu gibi sonsuza kadar devam etmesini gaye edindiğini ifade etmişlerdir (Karabekir, 2000). Ertesi gün çekilen telgrafta da halifelik ve saltanata bağlılık duygusu tekrarlanıyordu (Atatürk, 1999:). M. Kemal Paşa da 8 Temmuz 1919 günü müfettişlik görevinden azledilip askerlikten istifa ettiği gün Padişaha çektiği telgrafta ömrünün sonuna kadar saltanat ve hilafetle ulusun koruyucu ve sadık bir kişisi olacağını söylemişti (Akşin, 1998). Durum böyleyken yazarın aktarımları gerçeklerle hiç bağdaşmamaktadır. Tarih yazıcılığında kuşakları böyle yanlış bilgilerle donatmanın topluma ve tarihe ciddi zararları olmuştur.

Yazar Tökin, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine M. Kemal Paşa'nın bir bildiri yayımlayarak "Yediyüz yıllık Osmanlı devletinin hayat ve hakimiyetinin sona erdiğini,..." bildirdiğini ileri sürmektedir (Tökin, 1965). Bu bildiri ile, İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'da seçimlerin yapılması için yayımlanan 19 Mart 1920 tarihli beyanname kastediliyorsa orada böyle ifadeler bulunmamaktadır. Dönemin şartları düşünüldüğünde bulunması da düşünülemez. Dönemle ilgili olarak tarafımızca yapılan araştırmada başka bir bildiriye veya bu tür ifadeler içeren bir metne rastlanmamıştır.

7. Birinci TBMM Dönemindeki Gerilimler

Yazarın Mustafa Suphi Olayı'na ilişkin anlatımı gerçeklerden hayli uzak ve çok eksik görünmektedir. Suphi ve arkadaşlarının siyasî bir cinayetle öldürüldüğünü ifade etmekten çekinerek bindikleri motorun denizde batması üzerine boğularak öldüklerini kaydetmektedir (Tökin, 1965: 65). Böylece dönemin iç siyasal mücadelelerini ve Bolşevik Rusya ile ilişkileri ilgilendiren böylesine önemli bir olay çok yüzeysel olarak geçiştirilmiş olmaktadır.

Yazar Tökin, 1920 yılı Eylül ayında TBMM'de yaşanan bir olayı aktarırken de hatalı bir anlatım yapmaktadır. Tokat mebusu Nazım Bey'in 2 gün süren ve olaylı Dahiliye Vekaleti konusunu anlatırken M. Kemal Paşa'nın bu olay üzerine parti-millet ilişkisi ile ilgili sözlerini, olayın yaşandığı sırada, yani 1920'de söylenmiş gibi aktarmaktadır. M. Kemal Paşa, Halk İştirakiyyun Fırkası yanlısı Tokat mebusu Nazım Bey'in, kendisine rağmen TBMM'de Dahiliye Vekili seçilmesinden rahatsız olmuş, TBMM Reisi sıfatıyla kendisini kabul etmeyerek istifaya zorlamıştı. Daha sonra, 1927'de Nutuk'ta olayı değerlendirirken şu sözleri söylemişti:

"...millet, vekillerini intihap ederken, çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır. Milletın hatadan sıyaneti için yegâne salim çare, efkâr ve ef'aliyle milletın itimadına mazhar olmuş, siyasî bir fırkanın intihapta millete delâlet etmesidir..." (Atatürk, 1989: 67). Atatürk'ün milletın seçme hakkı ve siyasî partilerle ilgili dünya görüşünü yansıtan bu sözleri 1920'de söylenmiş değil ilk defa 1927'de Nutuk'ta yer almıştır.

Yazar, 1. TBMM'nin dağıtılıp seçimlere gidilmesi konusunu önemsiz ve sıradan bir konu olarak ve de çarpık bir şekilde anlatmaktadır. Yazara göre Birinci TBMM görev süresini bitirmiş ve kendi kendisini dağıtarak yeni seçim yapılmasına karar vermiştir (Tökin, 1965). Hâlbuki gerçekler çok farklıdır. 1921 Anayasası'nın münferit maddesine göre gayesini hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletın istihlâs ve istiklâli olarak belirleyen 1. TBMM'nin görev süresinin dolduğuna olağan şartlarda karar verilmiş değildir. Zira henüz barış antlaşması imzalanmamıştı. Lozan görüşmeleri konusunda Meclis'te ortaya çıkan görüş ayrılığı ve Ali Şükrü Bey cinayeti gibi bir dizi siyasî sebeple Meclis çalışamaz hâle gelmiş ve söz konusu olağanüstü şartlarda seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. Burada dikkat çeken husus, seçim kararı alınırken münferit maddenin ilga edilmesinin Meclisçe kabul edilmemiş olmasıdır. Bu, Meclisın gayesinin henüz hasıl olmadığına, yani vatanın kurtuluşunun henüz gerçekleşmediğinin kabulü anlamına gelmektedir (Demiraslan ve Bolat, 2014).

Olağan şartlarda görev süresi 4 yıl olan Meclis-i Mebusan'ın seçimleri 1919 yılının Ekim-Aralık ayları arasında yapılmıştı (Koçak, 2018). İlk defa Ankara'da Meclis'e katılan üyelerin seçimi ise 1920 yılının bahar aylarında yapılmıştı. 1923 yılının Nisan ayında TBMM'nin feshedilmesi, daha doğrusu tasfiye edilmesiyle 1. TBMM'nin kurucu meclis olması istenmemiştir. Alınan yeni seçim kararının bir erken seçim kararı olduğu söylenebilir. Yazar 1. TBMM'deki 2. Grubun Lozan görüşmelerine olan sert muhalefeti, Ali Şükrü Bey cinayeti ve bu olayların erken seçim kararı alınmasındaki rolleri üzerinde hiç durmamaktadır. Doğal olarak 1923 yılı haziran-temmuz aylarındaki seçimlerde 1. TBMM üyelerinden çoğunun aday yapılmadığından da hiç bahsetmemektedir. Yazarın bu tarzdaki tarih yazıcılığı aslında Türkiye'nin yakın siyasî tarihinin doğru bilinmesine engel oluşturan ve çok yaygın olan bir tutumun örneğidir. Cumhuriyet tarihi boyunca kuşaklar bu tarzda yanlış, eksik veya çarpık tarih bilgileriyle yetişmişlerdir.

8. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Çok Partili Hayat

Yazar, 10 Kasım 1924'te Halk Fırkası'nın, adını Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) olarak değiştirdiğini kaydederken, bunun, basında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) adıyla bir partinin kurulacağı haberlerinin çıkması üzerine gerçekleştiğini belirtmemektedir.

Yazar, 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından M. Kemal Paşa'nın memnun olduğunu, hoşgörülülikle karşıladığını söylerken (Tökin, 1965: 70) tamamen gerçeklere aykırı bir değerlendirme yapmaktadır. 6 Aralık 1922 tarihinde gazetecilere yaptığı bir açıklamasından (Atatürk, 2006) 1924 yılına kadar M. Kemal Paşa defalarca ülkenin tek bir parti ile yönetilmesinden yana olduğunu, partilerden milletın canının çok yandığını, Halk Fırkası'nın halkın her kesimini temsil ettiğini söylemiştir. TCF'nin kurulması üzerine toplanan CHF'de, nasıl bir tavır alınacağı konusunda yapılan tartışmada, kendisi de toplantıda bulunan Avni Doğan'ın aktardığına göre M. Kemal Paşa yakında bir karşı devrim (mukabil bir ihtilâl)

ile karşı karşıya kalınabileceğini ileri sürerek mevcut yasalarla buna karşı direnilemeyeceğini ve icra organını güçlendirecek yeni düzenlemelere ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Yönetim Kurulu bu öneriyi benimsememiştir. Bunun üzerine M. Kemal Paşa, burnuna kan ve barut kokusu geldiğini, kendisinin yanılmış olmayı dilediğini ifade ederek konuşmasını bitirmiştir (Doğan, 1964). Zaten 3 yıl sonra Nutuk'ta TCF ile ilgili olarak kullandığı ağır ve itham edici ifadeler de muhalif parti hakkındaki düşüncesini net olarak ortaya koymuştur.

M. Kemal Paşa'nın TCF'nin kurularak siyasal hayata atılmasını normal karşılayan ifadelerinin, 21 Kasım 1924 tarihinde İngiliz The Times Dergisi muhabirinin kendisiyle yaptığı söyleşide yer aldığı ileri sürülmüştür. 11 Aralık 1924 tarihli Hakimiyet-i Milliye'de yayımlanan görüşme metninde M. Kemal Paşa yeni parti hakkında oldukça ılımlı mesajlar vermekte, cumhuriyetle yönetilen ülkelerde birbirine rakip partilerin bulunmasının çok doğal olduğunu, TCF'nin de yasal gereklere uygun olarak doğduğundan dolayı kabul edildiğini ifade etmektedir. Ancak bu söyleşinin İngiliz Büyükelçiliğine gönderilen ilk metninin Hakimiyet-i Milliye'de yayımlanandan çok farklı olduğu ve TCF hakkında Atatürk'ün olumsuz ifadelerini içerdiği iddia edilmektedir. Buna göre Atatürk, zaman zaman öfkelenildiği söyleşi sırasında TCF'yi cumhuriyetçiliklerinde samimi olmamakla, programları itibarıyla sahtekâr olmakla ve gericilikle suçlamıştır (Zürcher, 1988).

Yazar, TCF ile ilgili değerlendirmelerinin devamında M. Kemal Paşa'nın 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulurken söylediği bazı sözlerini 1924'te TCF ile ilgili olarak söylemiş gibi nakletmektedir (Tökin, 1965). M. Kemal Paşa, SCF'nin kuruluş aşamasında Ali Fethi Bey'e yazdığı mektubunda ve söylediği bazı sözlerinde, Türkiye'nin tek partili yönetimle Batı dünyasına bir diktatörlük idaresi intibai verdiğini, kendisinin ise gençliğinden beri, Mecliste ve millet önünde millet işlerinin serbestçe tartışıldığı ve milletin yüksek menfaatlerinin arandığı sisteme aşık ve taraftar olduğu, arkasında bir istibdat müessesesi bırakarak tarihe geçmek istemediği, cumhuriyetin kişilere bağlı olmaksızın kökleşmesini istediği tarzında ifadeler kullanmıştır (Ağaoğlu, 1994; Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 1997). Yazar, M. Kemal Paşa'nın bu görüşlerini sanki TCF zamanında ortaya koymuş gibi aktarmaktadır.

Yazar, 1930 yılında SCF'nin kurulması ve kısa zamanda halktan yoğun rağbet görmesi konusunu ele alırken 5 yıldır baskılardan bunalan halkın SCF'yi bir nefes alma kanalı olarak gördüğüne değinmeden bunu bir gericilik olayı olarak basitleştirmekte ve damgalamaktadır. Sosyolojik olayları doğru anlayıp buna göre teşhis geliştirme gibi bilimsel tutuma çok uzak bir zihniyete sahip olan yazar zihin dünyasındaki sorunlu durumu açığa çıkarırcasına SCF'nin sadece Meclis'te hükümeti denetleyecek bir teşekkül olmaktan çıkıp halkın desteği ile iktidarı alabilecek güce erişmesini memleketin tehlikeli bir yola doğru gitmesi olarak değerlendirmektedir (Tökin, 1965).

9. 27 Mayıs 1960 Darbesi ve 1961 Anayasası

Yazar, 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis'in üyelerinin nasıl belirlendiğini belirttiği yerde çok önemli bir hususa yer vermeyerek bir gerçeğin üzerini örtmektedir. Yazar, Kurucu Meclis'e siyasî parti temsilcilerinin katıldığını belirtmekte (Tökin, 1965) ancak yalnızca Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin temsilcilerinin katıldığını, bununla birlikte toplumsal tabanı %50 civarında olan ve kapatılmış bulunan DP'den

veya o siyasal çizgiden siyasetçi katılımı istenmediğini atlamaktadır. Oysa bu durumun Kurucu Meclis iddiasındaki bir kurulda temsilî bakımdan demokratik olmayışı hususu bir yana siyasal temsildeki bu eksiklik sonraki yıllarda yeni anayasanın geniş kabul görmesine ve benimsenerek uygulanmasına engeller oluşturmuştur. Çünkü 1961 Anayasası'nın yapım sürecine dahil edilmeyen siyasal partiler 1961 seçimlerinden sonra koalisyonlarla, 1965 seçimlerinden sonra ise tek başına iktidara gelmiş ve ülkeyi yönetmeye başlamışlardır. Türkiye'de yaşanan siyasal sorunların çoğunun temelinde çeşitli toplum kesimlerinin siyasal süreçlere katılmasının engellenmesinin geldiğini burada belirtmek gerekir.

Yazar, bilimsellik ve yansızlık anlayışını katleddercesine, 1961 seçimleri ve Yüksek Adalet Divanı kararları öncesinde, siyasal partilere darbe yönetimi tarafından yapılan baskı ve dayatmaların somut bir göstergesi olan Yuvarlak Masa Toplantılarını siyasal partilerle Millî Birlik Komitesi arasında yapılan olağan ve gönüllü bir toplantı gibi sunmaktadır (Tökin, 1965). Bilindiği gibi zamanlama olarak seçimlerin arefesine ve Yassıada Mahkemesi'nin eski DP'liler hakkında vereceği kararların açıklanmasından öncesine denk getirilen ve Yuvarlak Masa Toplantıları adı verilen bir dizi toplantıdan sonra 5 Eylül 1961'de siyasî parti liderlerine bir deklarasyon imzalatılmıştır. Toplantılarla ve Deklarasyonla iki büyük amacın güdüldüğü anlaşılmaktadır. Birincisi yakında açıklanacak olan Yüksek Adalet Divanı (Yassıada Mahkemesi) kararlarını siyasî partilere zımnen benimsetmek, ikincisi ise siyasî partilere seçim propagandalarında uygulayacakları stratejinin ve seçimden sonra izleyecekleri politikaların çerçevesini çizmektir. Askerler, siyasî partilerin eski DP'ye karşı açık bir tavır almalarını, "27 Mayıs" müdafaa etmelerini ve Yassıada Mahkemelerinin vereceği kararlara saygı göstermelerini istemişlerdir (Demir, 2021). MBK üyeleri böylece 27 Mayıs Darbesi'nin ruhundan uzaklaşmasını önlemeye çalışmaktadırlar. Deklarasyon, partilerin siyasal propaganda özgürlüklerini ciddi olarak kısıtlamaktadır. Siyasî partiler bu deklarasyona göre 27 Mayıs darbe iradesi aleyhinde, Yassıada yargılamaları hakkında ve başka bazı konularda konuşmalar yapamayacaklardır. Partilerin ocak ve bucak bazında örgütlenmelerinden dış politika konularında takınmaları önerilen tutuma kadar bir çok konuda partilere yön çizilmektedir. Yazar toplantıların bu yönü ve deklarasyonla varılmak istenen siyasî hedefi belirtmekten imtina ederek partilerin bu deklarasyonu gönüllü olarak imzaladıkları izlenimi uyandırmaktadır. Bu tarzda bir tarih anlatımı ve yazımı Türk siyasî tarihini öğrenmek isteyenlerin doğru bilgilere ulaşmalarına engel oluşturmaktadır.

Yazar, 1961 seçimlerini ve başlayan yeni dönemi anlatırken Türk siyasal hayatı için çok önemli bir gelişmeyi daha atlamaktadır. Tökin, ordu içinde 15 Ekim 1961'de yapılan seçim sonuçlarını değerlendiren ve askerî hiyerarşiyi temsil eden generallerden oluşmakla birlikte MBK karşısında bir cunta gibi hareket eden Silahlı Kuvvetler Birliği'nin (SKB) seçilmiş ve sivil siyasete meydan okuyan bir harekette bulunduğuna değinmemektedir (Tökin, 1965). Bilindiği gibi Millî Birlik Komitesi'ne (MBK) de muhalefet ettiği görülen bu grup, seçimlerde "27 Mayıs"a karşı olan ve DP'nin devamı gibi görülen Adalet Partisi ile Yeni Türkiye Partisi'nin oyların çoğunluğunu alması, AP'nin CHP'ye çok yakın sayıda milletvekili ile TBMM'ye girmesi, CHP'nin tek başına iktidar olamayışı karşısında Yuvarlak Masa Toplantılarından 1.5 ay kadar sonra, 21 Ekim Protokolü adıyla bir bildiri yayımladı (Özdemir, 2002). Buna göre, TBMM 25 Ekim'de toplanmadan önce duruma el konulacak, siyasî partilerin

faaliyetleri yasaklanacak, seçim sonuçları geçersiz sayılacak, MBK feshedilecektir. İktidarı seçilmiş sivil iradeye vermeme ve darbe yapma tehdidinde bulunan SKB cuntası, yapılan bazı pazarlıklar ve ileri sürülen bazı siyasal şartlardan sonra bu girişimden vazgeçmiştir.

SKB bildirisi üzerine MBK lideri Cemal Gürsel siyasî parti liderlerini ve kuvvet komutanlarını Çankaya'da toplamıştır. 24 Ekim 1961'de Çankaya'da toplanan dört siyasî parti lideri (Ragıp Gümüşpala, Ekrem Alican, İsmet İnönü ve Osman Bölükbaşı) Çankaya Protokolü adı verilen protokolü imzalayarak dayatmaya boyun eğmişlerdir. Burada cuntanın darbe tehdidini önleme ve askerlerin siyasete müdahale etmeme şartı olarak MBK aracılığı ile siyasî liderlere kuvvet komutanlarının önünde şu şartlar dayatılmıştır: 1-Cemal Gürsel'in CB seçilmesi (karşısına aday çıkarılmaması), 2-Yassıada suçlusu sayılan eski DP'lilerin affedilmemesi, 3-EMİNSU'ların (darbeden sonra emekli edilen subayları ifade eden Emekli İnkılap Subayları) orduya geri dönmemesi, 4-Darbeden sonra üniversitelerden atılan 147 öğretim üyesinin geri alınmaması (Bakırcı, 2019). Bilindiği gibi siyasî liderler bu şartlardan 147'likler dışındaki şartları kabul ettiler. Bu protokolün, SKB'nin darbe girişimini önlemek amaçlı olduğu savunulmaktadır. Yakın tarihimizin şekillenmesinde önemi olan bu olayların anlatılmaması büyük eksiklik olmuştur.

Yazar, 27 Mayıs Darbesi'nin artçı sarsıntılarında birisi olarak değerlendirilebilecek olan 1962 yılındaki Tedbirler Kanunu'nu demokrasi rejimini korumak amacıyla dört parti arasında anlaşmayla çıkarılan bir kanun olarak nitelemektedir (Tökin, 1965). Hâlbuki, gerçek adı Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik Ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkındaki Kanun olan ve 7 Mart 1962'de yürürlüğe giren söz konusu kanun, siyasî partilere bir ayar verme amacıyla 27 Mayıs Darbesi'ni, Yüksek Adalet Divanı kararlarını eleştirmeyi, DP'yi ve DP dönemini övmeyi, partilerinin DP'nin devamı olduğunu söylemeyi suç sayarak bu fiilleri işleyenlere 5 yıl hapis cezası öngörüyordu. Kanunun önemli bir maksadının da 22 Şubat 1962'de bir darbe girişiminde bulunan Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir hareketi gibi kalkışmalara karşı önlem almak olduğu söylenebilir.

Yazara şekil bakımından getirilecek bir eleştiri de kaynak gösterme konusunda yapılabilir. Tökin, kitabında yararlandığı kaynakları metin içinde veya sayfa altında göstermemekte ama kitabın sonunda bibliyografya vermektedir.

Sonuç

Yakın Türk siyasî tarihi ile ilgili kaynakların çoğunda tarihin doğru öğrenilmesine engel olan çok sayıda kusur bulunmaktadır. Bunların bir kısmı olaylar ve karakterler hakkında eksik bilgi vermekle ilgiliyken bir kısmı bazı gerçeklerin örtülmesi şeklinde kendisini göstermektedir. Bazı kusurlar ise konu ile ilgili farklı kaynakların araştırılmasına gidilmeksizin tarih yazımı yapılmasıyla ilişkilidir. Türk siyasî tarihi ile ilgili literatürdeki sorunların bir kısmı da propagandacı veya karalayıcı bir dil kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Sorunlu tarih yazımının en önemli sebeplerinden birisi de kavramların yerinde ve doğru kullanılmamasıdır. Belirtilen bu sorunlu tarih yazıcılarından birisi Füzûzan Hüsrev Tökin'dir. Tökin'in, kendi alanında az bulunan çalışmalardan birisi olan Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi adlı kitabında yukarıda değinilen sorunların hemen hepsi görülmektedir. Siyaset biliminin önemli kavramlarından olan demokrasi, teokrasi, feodalizm gibi kavramlar kitapta bilimsel anlamında kullanılmamaktadır. Kitapta bazı tarihsel olaylar hakkında

kaynaklarda yer almayan ve doğru olmayan propagandaya dönük anlatımlarda bulunmaktadır. Yazar farklı zamanlarda yaşanmış benzer olayları sırf olayların tarafları değiştiği için birbirine zıt olarak değerlendirmektedir. Ayrıca bir tarihsel dönem, olaylar ışığında anlatılırken dönemin doğru anlaşılabilmesi için olayların eksiksiz ve bütün boyutlarıyla anlatılması gerekir. Tökin bu bilimsel ilkeye de uymamaktadır. Kuşakların doğru tarih bilgisine ve yorumuna ulaşabilmeleri açısından literatürdeki sorunlu anlatıların üzerine giderek bunların karşılaştırmalı ve derinlemesine çalışmalarla düzeltilmesinde yarar bulunmaktadır.

Extended Abstract

It is not easy to reach accurate information about recent political history in Turkey for various reasons. One of these reasons is the distortions in the literature that dominates the field. There are serious problems in the writing of recent political history. History information after the Tanzimat Period is very problematic in society. One of these problems is the ideological and partisan attitude of the authors in historiography. There are bigger problems in historiography after the republic because of restrictions on historiography and the dominance of official ideology.

Numerous writers have been doing historiography in the form of either purely defamation or propaganda throughout for decades. These include covering up some facts, distorting others, and even providing false material information. A typical example of these is Füzuan Hüsrev Tökin. As understood from his works, Tökin is a typical Westernist, Enlightenment and elitist intellectual. In this study, his book "Political Parties and the Development of Political Thought in Turkish History" was examined. The book is one of the few studies in its field. Therefore, it is an important study. However, examining this book in terms of the problems mentioned will be instructive for many similar ones in this field.

At the beginning of book, author controversially uses some of the basic concepts of political science, such as feudalism and theocracy, in terms of Ottoman society and state. Tökin and his friends who think like him express that Turkey's integration into the capitalist economic and social system with the concepts of modernization and progress in the 20th century.

The author states that the change that started in the last period of Ottoman society and ended with the republic was realized by the pressure of the economic interests of the West. According to the author, this change resulted in the establishment of the modern democratic political order. But author's expression that the complete victory of the modern democratic order was experienced after the Republic, it is not correct. The concept of modern democracy, which is one of the concepts of political science, is not used scientifically correctly. Actually, republic and democracy are not the same thing.

Somewhere in his book, the author states that the modern democratic order established after the Republic in Turkey has no ideological similarity with the totalitarian and authoritarian regimes in Europe. But also he states that immediately after the Second World War, European countries cooperated to establish a real democracy that recognizes human rights and freedoms, and that Turkey also joined this movement. It is clear that there is an inconsistent mentality here. If Turkey's political order was already democratic, what does it mean to join the democratization movement in Europe? Another issue that the author deals with in his book

without any concern for scientific and objectivity is related to his criticisms against the Democratic Party government. The author notes that the DP government between 1950 and 1960, shifting towards repression and dictatorship, political freedoms, human rights such as freedom of speech, assembly, press, and thought restrict with harsh legal provisions. However, she does not mention whether these freedoms existed during the Republic People's Party (RPP) rule between 1925 and 1946. This attitude is an inexplicable shortcoming, unrealistic and unscientific for a study that deals with political parties and the development of political thought in Turkish history.

Many historical facts about the Erzurum Congress are either hidden or misrepresented by the author. For instance, he omits the congresses held before to the Erzurum Congress while discussing the congresses organized for national freedom. According to the author's perspective, the Erzurum Congress was the first congress conducted for this purpose. There are other issues with the author's book that relate to the Erzurum Congress as well. One of them is the question of M. Kemal Pasha's participation in Congress. Tökin does not mention of the arguments against M. Kemal Pasha's attendance at the Congress or the discussions surrounding it.

According to him, M. Kemal Pasha discussed the creation of a new state and the fact that it is a full-fledged state of law during this congress. The author's descriptions of historical occurrences are mostly inconsistent with the facts presented here. To pass along such false information to future generations is unacceptable in history. According to the author, M. Kemal Pasha was pleased when the Progressive Republican Party (PRP) was founded in 1924. This information is incorrect. M. Kemal Pasha supported a one-party government system and opposed the existence of an opposition party. Because of this, he did not encourage the PRP to join politics and made sure that it was closed down as soon as possible. M. Kemal Pasha stated that the West viewed the country's government as a dictatorship. However, he did not say this when the PRP was founded, as the author indicates, but rather when the guided Free Republican Party (FRP) was established in 1930.

The author presented the Round Table Meetings, which are a concrete indicator of the pressure exerted on civilian politics by the May 27 Coup regime in 1961, as a regular and voluntary meeting between political parties and the National Unity Committee. The author does not mention the role of the junta within the army, the Union of the Armed Forces, in the establishment of the 1961 Constitutional order. The Armed Forces Union (AFU) did not accept the results of the October 1961 elections and threatened a coup. Political parties have had to bow to the conditions imposed by the AFU. The unequal political balances of the new era were determined by the AFU uprising. The 1962 law known as the Law on Measures, which was regulated, is not accurately described by the author. The law that criminalizes making statements contrary to the 27 May 1960 Coup is a product of imposition. However, the author claims that this was implemented as a result of a four-party agreement to safeguard the democratic regime. In this study, it is aimed to contribute to Turkish political historiography.

Atıf / Citation: Çiftçi, A. (2023). Füzûzan Hüsrev Tökin'in "Türk tarihinde siyasî partiler ve siyasî düşüncenin gelişmesi 1839-1965" adlı kitabının analizi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 542-555. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1365471>

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Ethical Approval: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, Artvin Coruh University International Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's author.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (1994). *Serbest fırka hatıraları*. (3. Baskı). İletişim Yayınları. Akdağ, M. (1995). *Türkiye'nin iktisadî ve içtimai tarihi*. Cem Yayınevi.
- Akşin, S. (2006). *Jön Türkler ve ittihat ve terakki*. (4. Baskı). İmge Kitabevi Yayınları.
- Akşin, S. (1998). *İstanbul hükümetleri ve millî mücadele*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Alkan, N. (2012). *Selanik'in yükselişi*. Timaş Yayınları.
- Alkan, N. (2014). *Selanik İstanbul'a karşı*. (2. Baskı). Timaş Yayınları.
- Atatürk, M. K. (1989). *Nutuk*. (3. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atatürk, M. K. (1999). *Nutuk-vesikalar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2006). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Bakırcı, F. (2019). Parlamenter sistem siyasal istikrarsızlıkların nedeni midir? 1960-1971 dönemi. *ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar*, 10, 30-108.
- Cem, İ. (1986). *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi*. (9. Baskı). Cem Yayınevi.
- Çiftçi, A. (2016). Cumhuriyet modernleşmesinin ilk çeyrek yüzyılında siyaset ve hukuk bağlamında sosyalpolitikalar. *Turkish Studies*, 11 (2), 1435-1460. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9564>
- Demir, Ş. (2021). 27 Mayıs askerî yönetiminin sivil idareye geçme çabaları: yuvarlak masa kararları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 37 (104), 383-417. <https://doi.org/10.33419/aamd.1016016>
- Demiraslan, T. ve Bolat, B. S. (2014). 1923 seçimleri ve basın, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(36), 140-165.
- Doğan, A. (1964). *Kurtuluş, kuruluş ve sonrası*. Dünya Yayınları.
- İpek, G. (2013). Alaşehir Kongresi'ne katılanlar ve sosyal statüleri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 237-260.
- Kadirbeyoğlu, Z. (2007). *Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in hatıraları*. Sebil Yayınevi.
- Karabekir, K. (1995). *İstiklâl harbimizin esasları*. Emre Yayınları.
- Karabekir, K. (2000). *İstiklâl harbimiz*. (5. Baskı). Emre Yayınları.
- Karatepe, Ş. (2017). *Darbeler ve anayasalar*. (5. Baskı). Binyıl Yayınevi.
- Koçak, M. F. (2018). 1919 Meclis-i mebusan seçimlerinin "kurucu meclis oluşturucu" niteliği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(2), 185-213.
- Küçükömer, İ. (2010). *Düzenin yabancılaşması*. (2. Baskı). Profil Yayınları.
- Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu M. (1997). *Fethi Okyar'ın anıları*. (1. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öksüz, E. (1980). Feodal düzen ve sosyal değişimler. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, (18), 81-92.
- Özdemir, H. (2002). Siyasal tarih (1960-1980). İç. *Türkiye tarihi-çağdaş Türkiye, 1908-1980*, (7.Baskı). Cem Yayınevi.
- Tanör, B. (2011). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*, (20. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Tökin, F. H. (1965). *Türk tarihinde siyasî partiler ve siyasî düşüncenin gelişmesi 1839-1965*, Elif Yayınları.
- Yetkin, Ç. (2007). *Türk direniş ve devrimleri*. (6. Baskı). Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Zürcher, E. J. (1988). Atatürk ve 1924'teki çok partili demokrasi. *Tarih ve Toplum*, 9(49), 16-19.

Düzeltilme / Erratum

2023 yılı 9. Cilt 1. Sayıda yayınlanan Finans ile ilgili eğitim alan kişilerin “finans” kavramıyla ilgili bilişsel yapılarının kelime ilişkilendirme testi ile belirlenmesi başlıklı makalede yapılan düzeltmeler aşağıdaki gibidir.

İlgili çalışmada 225. Sayfada ve kaynakçada yer alan Kulaca, 2022 çalışmasının yılı sehven 2012 olarak girilmiştir.

226. sayfada yer alan Mihçı ve Aktürk (2021) olarak girilmesi gerekirken sehven Aktürk ve Mihçı (2021) olarak girilmiştir.

Çalışmanın 237. Sayfasında “Çoğunlukla...” ile başlayan ve “Nitel araştırmada...” ile başlayan paragraflar atıf usulüne uygun olması açısından italik ve tırnak içerisine alınmıştır.

Çalışmanın yöntem kısmında etik izninin olduğuna dair bilgi sehven unutulmuştur. Bu bağlamda çalışma Artvin Çoruh Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 02.05.2023 tarihli E-18457941-050.99-90966 kararıyla etik açıdan uygun bulunmuştur.

Çalışmanın öncül hali daha önce bildiri olarak sunulmuş ancak bu bilginin de çalışmanın yayınlanması sırasında sehven unutulduğu görülmüştür. Bu konudaki bilgi notu aşağıda verilmiştir.

Dipnot: Bu makale 29 Eylül – 1 Ekim 2022 tarihinde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde düzenlenen 9. ICAFR’de sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir şeklinde dipnot eklenmiştir.

Yine Çalışmada metin içinde yer alan bazı kaynakların kaynakçada sehven unutulduğu tespit edilmiştir. İlgili kaynaklar aşağıdaki gibidir

Kaynakça Düzeltmesi

Bahar, M., Nartgün, Z., Durmuş, S. ve Bıçak, B. (2006). Geleneksel ve alternatif ölçme ve değerlendirme öğretmen el kitabı. Pegem Akademi Yayıncılık.

Doğan, Ö. (2023). Kelime ilişkilendirme testi ile muhasebe algısının tespiti: lisans öğrencileri üzerinde bir araştırma. Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, 68, 263-276. <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1093339>

Er, F., Temizel, F., Özdemir, A. ve Sönmez, H. (2014). Lisans Eğitim Programlarının Finansal Okuryazarlık Düzeyine Etkisinin Araştırılması: Türkiye Örneği. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(4) , 113-125. <https://doi.org/10.18037/ausbd.00957>

Fettahoğlu, S. (2015). Hane halkının finans eğitimi ve finansal okuryazarlık düzeyleri üzerine Kocaeli’nde bir araştırma. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (67), 101-116. <https://doi.org/10.25095/mufad.396581>

Gençtürk, Y., Demir, Y. ve Çarıkçı, Ö. (2008). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin muhasebe-finance eğitime bakış açıları ve farkındalıkları üzerine bir uygulama. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(1), 209-228. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduiibfd/issue/20834/223219>

Mihçı, S. ve Aktürk, A. O. (2021). Lise öğrencilerinin internet algılarının kelime ilişkilendirme testi kullanılarak incelenmesi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi, 3(2), 97-130. <https://doi.org/10.51119/ereegf.2021.15>

Makale URL: <https://doi.org/10.22466/acusb.1293065>